

Eskiyeni

ISSN 1306-6218 eISSN 2636-8536 Başlangıç 2006

Yayıncı Anadolu İlahiyat Akademisi

Makale Süreç Raporu

Makale Başlığı: Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İncancında Nidâ ve Takiyye Uygulaması

Rapor Tarihi: 20-03-2022

Süreç ve Raporlama Sistemi: DergiPark

Makale Başığı(en)	From Nidâ to Taqiyya: Nidâ Ritual and Taqiyya Practice in the Nusayrî-Alevî Belief
Makale Başığı(tr)	Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İncında Nidâ ve Takiyye Uygulaması
Gönderilme Tarihi	27-11-2021

ESKİYE

Öz (en)

The Nusayri beliefs are similar to those of Gāli sects, which are known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayris are considered to be a part of Ghulat, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Ali b. Abi Talib is God or Allah was revealed in Ali) adopted by the Gāli sects are also manifested in classical Nusayri works. However, the Nusayri sheikhs adopted a different interpretation from the Gāli sects regarding the essence and the nature of God and his visibility to people. The “nidā ritual” was also transferred to Nusayri teaching from the ghulat tradition. The “nidā ritual”, the bāb's public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first ghulat formations (Saba'iyya). According to this teaching, the bāb, by risking his own life, declares the identity of God (nidā), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the bāb performs the “nidā ritual” and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Ibn Nusayr, who is regarded as the bāb of the Eleventh Imam in the Nusayri tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the “nidā” teaching did not have a meaning rather than being a theological teaching because after this period Nusayris seem to have accepted taqiyyah as part of the religion in order to preserve the safety of the muvahhiduns (Nusayri believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called Risālat al-andiya, which comprehensively deals with the "nidā ritual" among the classical Nusayri works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Hasibi will historically be discussed, and the concept and practice of taqiyya, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Hasibi will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the “nidā” ritual's purported discontinuation can be associated with adoption of taqiyya.

Öz (tr)

Nusayrî inanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâlî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şia'dan addedilmektedir. Alî b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Alî'de hulûl ettiği şeklindeki Gâlî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zati, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâlî fırkalardan farklı bir tevil benimsemişlerdir. "Nidâ ritüeli" de Nusayrî öğretiyeye gulât geleneğinden aktarılmıştır. Bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ ritüeli" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ ritüelini yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (ö. 270-883) de İmam'ın ilahlığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yy.' in ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî gelenekte uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler muvahhidunların (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtinî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllardan kabul etmiş görünmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ ritüelini" kapsamlı bir şekilde ele alan Risâle el-andiya isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde ibn Nusayr'dan el-Huseyin ibn Hamdân el-Hasîbî'ye (ö. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa el-Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ ritüelinin fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

**Anahtar
Kelimeler
(en)**

Islamic Sects, Nusayri-Alawism, Nidâ, Taqiyya, Risâlat al-andiya.

Anahtar Kelimeler (tr)	İslam Mezhepleri Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, Risâle el-andiya
Makale Türü (tr)	Araştırma Makalesi
Makale Türü (en)	Research Article
Konular (tr)	Din Bilimi
Konular (en)	Religion
Yazarlar	Reyhan ERDOĞDU BAŞARAN , reyhanerdogdu@gmail.com, Iğdir University

2. YAZARIN EKLEDİĞİ MAKALE DOSYALARININ İLK HALİ

TAM METİN

Başlık: Nidâ'dan Takiyye'ye- Nusayrî-Alevî İncında Nidâ Ritüeli ve Takiyye Uygulaması_Tam_Metin.docx

Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnancında Nidâ Ritüeli ve Takiyye Uygulaması

Öz

Nusayrî inanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâli fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şia'dan addedilmektedir. Alî b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Alî'de hulûl ettiği şeklindeki Gâli fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zati, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâli fırkalardan farklı bir tevil benimsemişlerdir. "Nidâ ritüeli" de Nusayrî öğretiyeye gulât geleneğinden aktarılmıştır. Bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ ritüeli" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiyeye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ ritüelini yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (ö. 270-883) de İmam'ın ilahlığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yy.'ın ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî gelenekte uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler muvahhidunların (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtinî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllardan kabul etmiş görünmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ ritüelini" kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâle el-andiya* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde ibn Nusayr'dan el- Huseyin ibn Hamdân el-Hasîbî'ye (ö. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa el- Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ ritüelinin fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, Risâle el-andiya

From Nidâ to Taqiyya: Nidâ Ritual and Taqiyya Practice in the Nusayrî-Alevî Belief

Abstract

The Nusayri beliefs are similar to those of Gâli sects, which are known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayris are considered to be a part of Ghulat, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Ali b. Abi Talib is God or Allah was revealed in Ali) adopted by the Gâli sects are also manifested in classical Nusayri works. However, the Nusayri sheikhs adopted a different interpretation from the Gâli sects regarding the essence and the nature of God and his visibility to people. The "nidâ ritual" was also transferred to Nusayri teaching from the ghulat tradition. The "nidâ ritual", the bâb's public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first ghulat formations (Saba'iyya). According to this teaching, the bâb, by risking his own life, declares the identity of God (nidâ), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the bâb performs the "nidâ ritual" and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Ibn Nusayr, who is regarded as the bâb of the Eleventh Imam in the Nusayri tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the "nidâ" teaching didnot have a meaning rather than being a theological teaching because after this period

Nusayris seem to have accepted taqiyyah as part of the religion in order to preserve the safety of the muvahhiduns (Nusayri believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risālat al-andiya*, which comprehensively deals with the "nidā ritual" among the classical Nusayri works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Hasibi will historically be discussed, and the concept and practice of taqiyya, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Hasibi will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the "nidā" ritual's purported discontinuation can be associated with adoption of taqiyya.

Key words: Islamic Sects, Nusayri-Alawism, Nidā, Taqiyya, Risālat al-andiya.

Giriş

İnancın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevîlik Şia'nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. 9. yy.'da Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (ö. 270-883) görüşleri etrafında dini öğreti şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik 10. yy.'da Mısırlı el-Hüseyn ibn Hamdân el-Hasîbî (ö. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten sonra Nusayrîlik kendisini Şîî cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında en temel rolü olan el-Hasîbî Nusayrîliği Şîî inancı en saf haliyle benimsemiş olan bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde, el-Hasîbî'den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Alî ibn İsâ el-Cisrî, Muhammad ibn Alî el-Cillî (ö. 384/994) ve Ebû Sa'îd Maymûn b. Qâsım el-Taberânî (ö. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi Şîî öğretisi içinde değerlendirdikleri görülmektedir. Modern dönemde de, yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde de, dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafız Esad Suriye'de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî Şîîliğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattı. Suriye ve Lübnan'dan pek çok Şîî ve Nusayrî alimin görüş ve onayı ile Nusayrîlerin İmamiyye Şia'sından olduğunu ifade eden bir bildiri hazırlatıldı.² Esad yönetiminin Suriye'de Sünnî çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanma amacı ile bu şekilde bir girişimde bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Şîî grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Şîî olarak deklare etmesinde daha ziyade politik

¹ Yaron Friedman, *The Nusayrî-Alawis: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill; Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

² Yvette Talhamy, "The Fatwas and the Nusayrî/Alawis of Syria", *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî alimler tarafından bunun aksi bir beyanatın verilmemiş olması ve ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayrîliğin Şîî bir mezhep olarak tanıtılması, Nusayrî inancını bu çerçevede ele almak için yeterli düzeydedir.

Nusayrîler her devirde hakiki Şîî oldukları vurgusunu yapmış olsalar da; itikadî, fikhî ve bilhassa bâtinî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Şîî fırkalardan farklılık göstermektedirler. Nusayrî inanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâlî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir.³ Alî b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Alî'de hulûl ettiği şeklindeki Gâlî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁴ Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâlî fırkalardan farklı bir tevîl benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır. Nusayrî geleneğe Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁵ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılsama olduğu, Allah'ın zatının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuyu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁶

Nusayrî öğretilerde bâtinî bilginin 8.yy.'da daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini gösteren çok fazla örnek mevcuttur. Klasik dönem Nusayrî eserler incelendiğinde Gâlî fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gâlî düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gâlî fikirlerin Nusayrî öğretiye aktarılmasında önemli rolü olan gulât isimlerinden biri el-Müfaddal ibn Ömer el-Cufî'dir. el-Müfaddal'a atfedilen *Kitab el-usus*, *Kitab el-strat* ve *el-Risale el-Mufaddaliyye* gibi Gâlî inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik itibarıyla Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile

³ Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris, 2020), (273-298), 273.

⁴ Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*. mlf. M. Seyyid Kîlânî (Kahire: 1961), I/178-190.

⁵ Muhammad ibn Alî el-Cillî, "el-Risâle el-Numâniyye", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife, 2006), II/303-308; Maymûn b. Qâsım el-Tabarânî, "Risâlet el-zuhûr ve-'l-butûn", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife, 2006), II/303-308.

⁶ el-Cillî, "el-Risâle el-Numâniyye", II/303-308.

benzeşmektedirler.⁷ Her ne kadar özellikle “ulûhiyet”, “hulûl”, “tenasuh” vb. konularda bâtinî mistik bilginin gulât düşüncesinin etkisiyle Nusayrî öğretiyeye dahli söz konusu olsa da, bahsi edildiği gibi, İslam dairesi içinde görünmek gayesiyle Nusayrî alimler bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inanca aktarılan öğretilerden biri de “Nidâ ritüeli”dir. Bâb’ın, İmam’ın ilahlılığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen “nidâ ritüeli” ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye’den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiyeye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah’ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb imam’ın uluhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kafir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb’ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ ritüelini yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. “Bâb” kelimesi ilk dönem Şîî literatüründe imam’ın en kıdemli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla “bâb” kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.⁸

Nusayrî-Aleviliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim bâbası olan İbn Nusayr’ın da nidâ ritüelini uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam Hasan el-Askerî’nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr’a rücu ettiğine ve onun imamın bâb’ı (temsilcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi’nin ise özel bir bâbının olmadığı ve bu sebeple bâb’lık görevinin en son İbn Nusayr’da kaldığı belirtilmiştir. Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr bâb’ı olduğu On Birinci İmam’ın uluhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ ritüelini yerine getirmiştir. Bâb’lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da Masum İmamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr’ı ve onun dini haleflerini zor durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.⁹ 10. yy.’da dinî öğretiyeye formalize eden el-Hasîbî’nin de bâtinî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ ritüeli kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁰ El-Hasîbî’nin Irak’ta Bağdad valisi tarafından tutuklanmasının gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtinî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran el-Hasîbî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderleri inananların güvenliğini

⁷ Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 243-245.

⁸ Asatryan, “Early Ismailis and other Muslims”, 273-275; M. Hanefî Palabıyık, “Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), (19-48), 23-24.

⁹ Muhammed Emin Gâlib et-Tevîl, *Arap Alevileri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

¹⁰ Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 22-25

muhafaza etmek ve dinin sırlarını gizlemek amacıyla takiyyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹¹

Tarihsel süreç içinde her ne kadar Nusayrîlik dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şia ile çetin bir mücadelenin içine girmemiş olsa da, Nusayrî topluluğun güvenliğini sağlamak ve dini kimliğini koruyabilmek adına takiyyeye müracaat ederek vedaha ziyade kıyı veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹² Takiyyeyi dinin asıllarından kabul eden el-Hasîbî'den sonraki dönemde nidâ ritüelinin Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu ritüelin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki alimler tarafından neşredilmiştir. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ ritüelini" kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâle el-andiya* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹³ El-Cillî tarafından yazılan bu eser nidâ ritüelinin Nusayrî teolojisi içinde nasıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğuanlamamız açısından önemlidir. Risalede Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve sonrasında On İki İmam'a kadar olan süreçte nidâ ritüelinin ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan el-Hasîbî'ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa el-Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ ritüelinin fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Ritüeli

Nusayrî-Alevî gelenekte nidâ ritüeli ile ilgili en kapsamlı bilgi el-Cillî'ye isnat edilen *Risâle el-andiya* (İlan risalesi) isimli risalede yer almaktadır.¹⁴ El-Hasîbî'nin halefi olan el-Cillî, Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan isimdir. El-Cillî, Nusayrî inancının temel konuları hakkında farklı illerde dini öğretinin anlatılması ve yayılmasında öncülük eden şeyhlere yazmış olduğu eserler ve ayrıca Nusayrî topluluğa hitaben kaleme almış olduğu çalışmaları ile inancın öğretisinin teşekkülünde merkezi bir rol

¹¹ Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 126-130; Et-Tevîl'de 10. yy'ın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünni ve Şîî mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. et-Tevîl, *Arap Alevîleri Tarihi* 124-125.

¹² Nusayrîler daha ziyade İshakiler ve Dürziler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher – Aryeh Kofsky, "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016)11;

¹³ Muhammad İbn Ali el-Cillî, "Risâle el-andiya", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife, 2006), II/321-331.

¹⁴ el-Cillî, "Risâle el-andiya", II/321-331.

üstlenmiştir. İsmail ibn Hallad gibi bazı şahıslar tarafından *Risâle el-andiya* isimli risalenin el-Cillî'ye isnadı reddedilmiş olsa da, el-Cillî'nin en önemli talebesi ve halefi olan el-Taberânî "risalenin sadece el-Cillî'den duyulduğunu" beyan etmektedir.¹⁵ Ma'nâ'nın görünmesini ve ma'nâ'nın ilahiliğinin aleni bir şekilde ilan edilmesini ele alan bu risaleyegöre ma'nâ iki temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir: Bunlardan ilkinde ma'nâ zatı ve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilindir kılar. Diğerinde ise ma'nâ ismin kendisini ilan etmesiyle (nidâ) bilindir, denilmektedir.¹⁶

Nidâ ritüelinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında bâtinî bilginin temelini oluşturan "ma'nâ-isim-bâb" öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezze olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yarattıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bilindir kılmak için kendi nurundan "ismi" yaratmış ve ona aynı zamanda "hicab" adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlığını bilirler.¹⁷ Bu sebeple ismin temel misyonu ma'nâ hakkında gizli olan bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektedir, denilebilir. Ma'nâ'nın öz nurundan yaratılması sebebiyle "Semî, Âlim, Latîf, Habîr, Kahir, Kâdir, Zâhir, Bâtin, Evvel, Âhir, Rahmân ve Rahîm" gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isme tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık "Ezel, Kadim, Ahad, Ma'nâ el-maâni (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anzaâ ve Batın" gibi bazı isimlerin ma'nâ'ya münferit olduğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı da belirtilmiştir.¹⁸ Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Alî'nin zâhirî görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anzaâ (أنزع) ve karnı geniş anlamında kullanılan batin (باطن) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade "Ma'nâ'nın insan suretinde görünümünün en mükemmel örneği Hz. Alî'dir" inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın

¹⁵ el-Cillî, "Risâle el-andiya", II/321.

¹⁶ el-Cillî, "Risâle el-andiya", II/321.

¹⁷ Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilindir olduğu ifade edilmiştir. el-Tabarânî tarafından ele alınan *el-Risâlet el-zuhûr ve-'l-butûn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendisinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Allah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilindir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim aracılığıyla kullarına kendini tanıtmaması onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. el-Tabarânî, "Risâlet el-zuhûr ve-'l-butûn", III/303- 308.

¹⁸ el-Cillî, "Risâle el-andiya", II/321-325.

inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb öz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınıp bilinmesinde ismin önemli bir rolü olduğu gibi ismin bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani İsme ulaşan yol bâb'dan geçmektedir.¹⁹ İlk yaratılıştâ bâb Cebrail'dir. Hâşimî hanedanlığında ise bâb Selmân el-Fârisî (ö. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selman'ın beş harften oluştuğu ve ulvi alemde toplamda beş bin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.²⁰ Ma'nâ-isim-bâb'ın yeryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Alî-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim- bâb üçlüsü Alî-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen "ayn-mim-sin" şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâle el-andiya*'da da genel itibariyle ma'nâ ayn, isim mim ve bâb sin harfleriyle ifade edilmiştir.

Nidâ ritüelini en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın uluhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâli hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlılığının bildirilmesi için ismin ya da bâb'ın kendisini kurban ettiği bir ritüel olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ ritüelinin ifa edildiği örnekler incelendiği zaman ma'nâ'nın ilahlılığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Ma'nâ'nın ilahlılığını bizatihi ilan ettiği durumlar, ismin ma'nâ'nın ilahlılığını nidâ etmesi, ismin bâb'da görünür olduğu bir halde ma'nâ'nın ilahlılığını ilan etmesi ve bâb'ın ma'nâ'nın ilahlılığını nidâ etmesi olarak dört farklı şekilden söz edilebilir.²¹

Risale, yaratılışın başlangıcında nidâ'nın nasıl olduğu, nidâ'yı yapanın ma'nâ'nın kendisi mi yoksa isim mi olduğu, nidâ'nın bir kez mi yoksa birden fazla mı yapıldığı ve ayrıca Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve akabinde On İki İmam'a kadar geçen süre içinde nidâ ritüelinin nasıl yapıldığı sorularına cevap bulmak gayesiyle yazılmıştır. İlk nidâ'nın Araf süresi 172. ayette yer alan ifadelerden ibaret olduğu belirtilmektedir: "Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler."²² Burada nidâ'ya işaret eden temel ifade

“ ابلب ملت بك لخالوا بلبي ” yani “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet sen bizim
ب ب
ب

¹⁹ Risalede mim'in sin'e yirmi sekiz harfi yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ulvi-nuri ve süfli-beşeri alemleri yaratması için de emir vermiştir. el-Cillî, "Risâle el-andiya", II/325-326.

Rabbimizsin” ifadesidir.²³ Yaratılanlara yapılan ilk nidâ her ne kadar ma'nâ'dan sadır olmuş olsa da bu ifadelerin isim (mim) tarafından yaratılmışlara iletildiği belirtilmektedir. İsim ma'nâ'nın söylediklerini tekrar ederek bu nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğunu kesin bir şekilde ilan etmektedir. Bir kesim insanların (sefa ehli) nidâyı cevap verdiği ve ma'nânın ilahlığını kabul ettiği, diğer yandan iblis ve nefesine yenik düşenlerin ise hayır dedikleri ve cehennemlik oldukları belirtilmektedir.²⁴ Vakıa suresinde yer alan amel defteri sağından verilenler nidâyı yani ma'nâ'nın ilahlığını kabul edenler, solundan verilenler ise kabul etmeyenler olarak tanımlanmışlardır.²⁵ Nidâ ritüeline örneklik eden bu ayet zikredildikten sonra “her ne kadar Allah'ın kitabında nidâ bir kez zikrediliyor, halbuki birden fazla nidâ vaki olmuştur,” denilmektedir.²⁶ Ve akabinde Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve sonrasında On İkinci İmam'a kadar geçen süre içinde gerçekleştiğine inanılan nidâ ritüellerine yer verilmektedir. İsmi (hicabın) yaratılmasındaki temel gaye de nidâ ritüelini yani ma'nâ'nın ilah olduğu gerçeğini insanlara bildirme vazifesini yerine getirmek olduğu belirtilmektedir. İsim yaratıldığında kendisinden sadır olan ilk ifadeler şunlardır: “Ben şahadet ederim ki! Mevlam sensin. Maksudım sensin. Ma'nâm sensin. Ben senin kendi öz nurundan yaratmış olduğun bir kulum. Benim vasıtamla ma'nâ'nın gizli olan yönlerini izhar etmek ve bilinmeyen özelliklerini ortaya çıkarmak istedim. Bu sebeple bende gizli olman aynı zamanda bilinmen ve tanınmandır (zuhurdur). Bana gözükmen ise benim için bir imtihandır”.²⁷

Gālî fırkalar tarafından benimsenen nidâ ritüelinin mistik gulât alimler tarafından ifa edildiğini ortaya koyan birçok örnek söz konusu edilmiştir. Nidâ ritüelinin ifa edildiği en somut örnek olarak “Gâdir Hum” olayı anlatılmaktadır. Şia'ya göre Hz. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde Hz. Alî'yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şî geleneğe göre Gâdir Hum olayı Alî'nin resmi liderliğinin yani imametinin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gālî literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed'in ma'nâ olan Hz. Alî'nin ilahlığının ilanı olarak ele alınmıştır.²⁸ *Risâle el-andiya*'da nakledildiğine göre, “Gâdir Günü Nidâsı” olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma'nâ olan Alî'ye işaret ederek şöyle söylemektedir: “Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zâhir ve bâtın olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma'nâ (Ezel) sizin aranızda. Onun sizin

23 el-Cillî, “Risâle el-andiya”, II/323.

24 el-Cillî, “Risâle el-andiya”, II/328.

25 Vakıa 56/27, “Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere”; Vakıa 56/41 “Soldakiler; ne yazık o soldakilere!”.

26 el-Cillî, “Risâle el-andiya”, II/323.

27 el-Cillî, “Risâle el-andiya”, II/324.

28 el-Cillî, “Risâle el-andiya”, II/330.

aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan ederim. Ona ibadet edin! Ve onu tenzih edin!” Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma'nâ olan Hz. Alî'nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ ritüelinin özünde yer alan Hz. Muhammed'in Alî'nin ilahlığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.²⁹

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeyye'nin kurucusu Abdullah ibn Saba'nın Alî'nin ilahlığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre isim, bâb olan Abdullah ibn Saba'da gizlenmiş ve Ezel'in (yani Alî'nin) ma'nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde ibn Saba'nın yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.³⁰ Risalede ayrıca Hz. Alî'nin Medain'den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Saba'nın Alî'nin ölülere diriltiren bir Rab olduğunu iddia ettiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Saba diyor ki: “Ma'nâ Medain'de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onun ma'nâ olduğunu kabul etti.”³¹ Örneklerde de görüleceği üzere Alî'nin ilahlığının ilanı risalede özel bir yere sahiptir. Alî'nin ilahlığını reddeden ve onun ma'nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kafir oldukları belirtilmektedir. Hz. Alî bu pasajda da “Anzaâ ve Batin” kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki: “Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu suret olan Anzaâ-Batin için ma'nâ değil, isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah'ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kafir olmuştur. Anzaâ-Batin, şeyhimizin dediği gibi “ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir.”³²

Bahsi geçen bir diğer nidâ ritüeli ise Altıncı İmam Cafer es-Sadık'ın ma'nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebu'l-Hattab Muhammed bin Ebu Zeynep el-Kahili (ö. 143/760) nidâsıdır.³³ Buna göre ismin, Küfe camisinin minaresine çıkan Ebu'l-Hattab suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sadık'ın ma'nâ'nın kendisi olduğunu nidâ ettiği, belirtilmektedir. Ebu'l-Hattab: “Ben mimim (isim), Ezel Kadim değilim. Kim bana Ezel derse, ma'nâ olan Cafer es-Sadık'ın ilahlığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O'dur.” Ancak insanların Ebu'l-Hattab'ın ifadelerini ma'nâ olan Cafer es-Sadık'a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sadık'ın halkı sakinleştirmek için Ebu'l-Hattab'a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zâhiren lanet olsa da bâtinî anlamda Ebu'l-Hattab için bir rahmet olduğu belirtilmektedir.³⁴ Metinde

29 el-Cillî, “Risâle el-andiyya”, II/330.

30 el-Cillî, “Risâle el-andiyya”, II/330.

31 el-Cillî, “Risâle el-andiyya”, II/332.

32 el-Cillî, “Risâle el-andiyya”, II/332.

33 el-Cillî, “Risâle el-andiyya”, II/323.

34 el-Cillî, “Risâle el-andiyya”, II/330.

bahsi geçen bir diğer nidâ Ömer ibn el-Furat'ın ve Muhammed ibn Nusayr'ın ayn'ın (ع) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.³⁵

Risalede ayrıca ma'nâ'nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbe el-Akalım (خطبة الألقايم), Hutbe el-Beyan (خطبة البيان), Hutbe el-Kesf (خطبة الكشف) ve Hutbe el-Tasenciye (خطبة الطاشنجية) olarak zikredilen hutbelerde ma'nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: “Evvel, ahir, zâhir ve bâtın olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim.” İsim ma'nâ'nın kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: “Evvel, ahir, zâhir ve bâtın O'dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti.” Ma'nâ kendisini ilan ederken “Ben yaptım”, isim ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ederken ise “o yaptı” ifadelerini kullanmaktadır.³⁶ Ma'nâ ve ismin karıştırılmaması hususunda bu ayrıntının önlemleri bildirilmektedir. Ma'nâ'nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma'nâ'ya hem de isme ilahlık atfedileceği için isim ma'nâ'yı nidâ ederken sözlerine “هو” O ifadesiyle başlamaktadır. İsmi ma'nâ'ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve Ma'nâ konuşandır, isim ise ma'nâ'dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.³⁷

2. Nidâ'dan Takiyyeye

Nusayrî gelenekte İbn Nusayr'ın da diğer gulât mistikler gibi ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.³⁸ On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ etmek suretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr'dan sonra mezhebin dini liderliğini önce Muhammed b. Cündeb (ö. III. yüzyılın son çeyreği) ve ardından el-Farisi lakabıyla ünlenen Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (ö.287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cündeb'in ne de Cünbülânî'nin nidâ ritüelini ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ ritüelini yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şeyhidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ ritüelinin el-Hasîbî tarafından da ifa edildiğini, iddia etmektedirler. El-Hasîbî Mısır'da el-Cünbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadî ve bâtınî inancını formalize etmiştir.³⁹ Hocası el-Cünbülânî'nin

³⁵ el-Cillî, “Risâle el-andiya”, II/330.

³⁶ el-Cillî, “Risâle el-andiya”, II/331-332.

³⁷ el-Cillî, “Risâle el-andiya”, II/333.

³⁸ el-Cillî, “Risâle el-andiya”, II/330.

³⁹ et-Tevîl, *Arap Alevîleri Tarihi*, 126-127.

vefatından sonra Irak'a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat'ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Irak'ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bâtinî inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri el-Hasîbî'nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmuştur. Yaron Friedman bu durumun yani mezhebin bâtinî bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidâ ritüeli olduğunu belirtmektedir.⁴⁰ Ancak klasik Nusayrî eserlerde el-Hasîbî'nin nidâ ritüelini gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz el-Hasîbî'nin halefi el-Cillî tarafından kaleme alınan *Risâle el-andiya*'da nidâ ritüelini ifa eden İbn Nusayr ve Ömer ibn el-Furat da dahil olmak üzere pek çok isim zikredilmiş ancak el-Cillî'nin hocası el-Hasîbî'den bahsedilmemiştir. Bu durum bâtinî bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidâ ritüeli kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidâ ritüelinin isminin bizzat kendisi ya da bâb'da görünür olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'in ölümü ile birlikte nidâ ritüelinin bu bağlamda uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla el-Hasîbî'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn Nusayr'in On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

Zindandan kaçmayı başaran el-Hasîbî Bağdat'tan Şam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Şîî İmamî bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamî eğitim alan el-Hasîbî, Nusayrî öğretiyi benimsemiş olmakla birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamî kimliğinin izleri de görülmektedir.⁴¹ Nusayrî kaynaklarda el-Hasîbî'nin bâtinî öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (muvaahhidun) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiyye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir. İlk dönem Şîî kaynaklarda da el-Hasîbî'nin Şîî geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiyyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de el-Hasîbî'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁴² Şîa, imanı koruma ve inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiyyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁴³ Önemli bir Şîî müellif olan Hüseyin at-

⁴⁰ Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 22.

⁴¹ *el-Hidâye el-kubrâ* el-Hasîbî'nin Şîî-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eseridir.

⁴² Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 22-28.

⁴³ Lynda Clark, "Taqiyya in Twelver Shi'ism", *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York, 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, "Taqiyya", *El* 4 (1913-1936), 628-629.

Tabâtabâî takiyyeyi şu şekilde tarif etmektedir: “Bir insanın kendi dinini veya bazı dînî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak, mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesi”.⁴⁴ Takiyye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şia içinde takiyye zamanla dinin olmazsa olmazlarından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁴⁵ Takiyye uygulamasının Nusayrî geleneğinde de benzer bir işlevinin olduğu aşıkardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğreti hem de etnik kimlikleri itibarıyla birbirinden farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil, Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sırlarını gizleme ilkesi mezhebin var oluşsal bir problem haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre, Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takiyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁴⁶ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk hatta yetişkin dahi Türkçeye “Amcalık merasimi” olarak çevrilen “mezhebe giriş ritüeli” neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmîyette son dini lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almada en önemli isim olan el-Taberânî. *Kitab el-Hâvî fî ilm el-fetâvâ* isimli eserinde yola giriş ritüelini detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁴⁷ Yola giriş ritüeli'nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî gizli bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: “İslam'da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi, Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan

⁴⁴ Muhammed Hüseyin Tabatabâî. *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York, 1975), 223-224.

⁴⁵ Etan Kohlberg, “Taqiyya in Shīī theology and religion”, *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345–380.

⁴⁶ Bella Tendler Krieger, “Marriage, Birth, and *bâtini ta'wil*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitāb el-Hāvî fî ilm el-fetāvâ* of Abu Sa'īd Maymun al-Tabarānī”, *Arabic* 58 (2011), 53-75.

⁴⁷ Maymūn b. Qāsim el-Tabarānī, “Hāvî fî ilm el-fetāvâ”, *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*, mlf. Ebū Mūsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife, 2006), II/303-308.

doğru bir eğitimle mümkündür”.⁴⁸ Mezhebe giriş ritüelinde verilen eğitim süresinin ne kadar sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte, bu eğitimin aylarca hatta bir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din alimi iken firkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Sülaymân el-Adhanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâb el-bakûra el- Sulaymaniyye fi keşf esrâr el-diyâne el- Nusayrîyye* isimli çalışmasında kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtinî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁴⁹

Bâtinî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş ritüelini” almamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş ritüeli sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildiği bilinmektedir.⁵⁰ Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılmaması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusunda ne derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olan yola giriş ritüeli neticesinde eğitim sürecinin tamamlayan Nusayrînin insan-ı kamil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁵¹

Yola giriş ritüeli dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Cihat konusu takiyye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir mücadele olarak yorumlanmıştır.⁵² Nusayrîlerin takiyye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdi ibadet ettikleri belirtilmektedir. Şekil ve içerik olarak Müslüman çoğunluğun uygulamasından

48 el-Tabarânî, “Hâvî fi ilm el-fetâvâ”, III/106-107.

49 Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayımlanan “Histoire et religion des Nosairis” isimli monografda Sülaymân el-Adhanî *Kitâb el-bakûra el-Sulaymaniyye fi keşf esrâr el-diyâne el- Nusayrîyye* isimli eser temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairis* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisbury tarafından ‘The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion’ başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir. E. Edward Salisbury, “The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion”, by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts”, *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227– 308.

50 Meir M Bar-Asher – Aryeh Kofsky, *The Nusayri-‘Alawi Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*, (İstanbul: Kaktüs yayımları, 2013), 81-84.

51 Krieger, “Marriage, Birth, and bâtinî ta’wil:”, 74.

52 Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 143-148.

daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptir denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁵³ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti bâtinî manada dinin sırlarının saklanması olarak görülmüştür.⁵⁴ Hz. Muhammed'in bâbâsı Abdullah'ın sessizliği, Kur'an'da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁵⁵

Sonuç

8. yy.'da Şîî kimliğin belirginleştiği ve Nusayrî inancının teşekkül ettiği 9. yy. ve 10. yy.'da ise İmamî ve İsmailî Şîî kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Karmatîler, Buveyhîler ve Fâtîmîler gibi Şîî inancı benimsemiş yönetimlerin var olması bu dönemde Gâlî fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır.⁵⁶ Nusayrîlik gulât düşüncesinin etkisiyle gelişme gösteren fırkalardan biri olarak ele alınmaktadır. Ulûhiyet, Hz. Alî ve ehli beyt'e gösterilen aşırı ihtimam ve tenasuh gibi konulardan gulât öğretisi ile Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman "Gulât-Nusayrî" olarak da tanımlanmaktadır.⁵⁷ "Nidâ ritüeli" Gulât inancının Nusayrî öğretilerinde etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İsmi ya da bâb'ın hayatı pahasına ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi anlamına gelen bu ritüel ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır. Nusayrî geleneğinde el-şeyh el-siqa (güvenilir şeyh) olarak anılan el-Cillî'nin yazmış olduğu *Risâle el-andiya* isimli çalışmada nidâ ritüelinin mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğinin gösteren örnekler bulunmaktadır. Buna göre, nidâ ritüelinin dört farklı formda gerçekleştiği görülmektedir. Ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumu Kur'an'ı Kerim'den "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler."⁵⁸ ayetiyle belirtilmiştir. İsmi ma'nâ'nın İlah olduğunu nidâ etmesi konusunda "Gadîr Hum Nidâsı" örnek olarak verilmiştir. İsmi bâb'da görünür olduğu bir formda ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi

⁵³ Ethem Ruhi Fırlalı, *Gunumuz İslam Mezhepleri* (İzmir: 2008), 374-75

⁵⁴ Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 138-140.

⁵⁵ Al-i İmran 3/41, "Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster." Şöyle buyurdu: "Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.;" Meryem 19/26, "Ye iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de."

⁵⁶ Halil İbrahim Bulut, "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik", *Ortadoğu Yıllığı* (2011), (578-614), 584. Ancak bazı araştırmacılar tarafından bu dönemde gulât oluşumlarının sıkıntılı bir süreç geçirdikleri de iddia edilmektedir. et-Tevîl, *Arap Alevileri Tarihi* 124-125.

⁵⁷ Mushegh Asatryan – Dylan M Burns, "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.

⁵⁸ Araf 7/172.

konusunda Ebu'l-Hattab'ın Kûfe camisinin minaresinde Cafer es-Sadık'ın ma'nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak bâb'ın ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda, On Birinci İmam'ın bâbı olan İbn Nusayr'ın Hasan el-Askerî'nin ilah olduğunu nidâ etmesi zikredilmiştir. Klasik Nusayrî eserlerde nidâ ritüelini ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr'dır. Ancak bazı batılı araştırmacılar el-Hasîbî'nin Bağdat'ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ ritüelini ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca el-Hasîbî'nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye Şîî gulât oluşumlarda dahil olmak üzere Şîî gelenekte köklü bir geçmişi olan öğretilerden biridir. Bâtînî bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ ritüelinin ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ma'nâ olan imam insanların bâb'ı öldürmesinden çekindiği için zâhirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ ritüelinin İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlığının olmaması ile takiyye'ye müracaat arasında organik bir bağ olmadığını gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Asatryan, Mushegh ve Burns, Dylan M. "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.
- Bar-Asher, Meir M. – Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. – Kofsky, Aryeh. *The Nusayri-'Alawi Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Ortadoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism", *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nosairîs*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- el-Cillî, Muhammad ibn Alî. "Risâle el-Andiya". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. II/321–331. Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife, 2006.
- el-Cillî, Muhammad ibn Alî. "el-Risâle el-Numâniyye". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. II/303-308. Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife, 2006.
- el-Tabarânî, Maymûn b. Qâsım. "Hâvî fi ilm el-fetâvâ". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. III/45-116. Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife, 2006.

- el-Tabarânî, Maymûn b. Qâsım. “Risâlet el-zuhûr ve-’l-butûn”. *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. III/15-18. Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife, 2006.
- eş-Şehristânî. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve’n-nihâl*. mlf. M. Seyyid Kîlânî. I-II. Kahire: 1961.
- et-Tevîl, Muhammed Emin Gâlîb. *Arap Alevîleri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. *Gunumuz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Friedman, Yaron. *The Nusayrî-Alawis: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.
- Kohlberg, Etan. “Taqiyya in Shîi theology and religion”. *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345–380.
- Krieger, Bella Tendler. “Marriage, Birth, and *bâtini ta’wil*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb al-Hâwi fi ’ilm al-fatâwi* of Abu Sa’îd Maymun al-Tabarânî”. *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Palabıyık, M. Hanefî. “Dînî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Salisbury, E. Edward. “The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion’, by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts”. *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227–308.
- Strothmann, Rudolf. “Takiyya”, *EI* 4 (1913–1936), 628–629.
- Tabatabaî, Muhammed Husayn. *Shi’ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Talhamy, Yvette. “The Fatwas and the Nusayrî/Alawis of Syria”. *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs yayınları, 2013.
- Winter, Stefan. *A History of the ‘Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.

Ön Kontrol Formu
Article Preliminary Review Form

Makale Adı Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İncisinde Nidâ Ritüeli ve Takiyye
Title of the article Uygulaması

İncelenen Hususlar	Evet Yes	Kısmen Partially	Hayır No
Makale başlığı incelenen konuyu tam olarak yansıtıyor mu? Does the article title reflect the subject matter studied accurately?	☒	☐	☐
Makalede kullanılan başlıklandırma formatı İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun mu? Does the title format used in the article conform to the Isnad Citation Style?	☒	☐	☐
Öz, yeterli ve uygun mu? Is the Turkish abstract of the article adequate and appropriate?	☒	☐	☐
Anahtar Kelimeler makale içeriğini tam olarak yansıtıyor mu? Does the Turkish Keywords reflect the content of the article accurately?	☒	☐	☐
Abstract yeterli ve uygun mu? Is the abstract of the article adequate and appropriate?	☒	☐	☐
Keywords uygun olarak seçilmiş mi? Does the specified English Keywords reflect the content of the article accurately?	☒	☐	☐
Arapça özel isimlerin imlasında İSNAD'a uyulmuş mu? Does the author follow the Isnad Citation Style on writing the names of Arabic works?	☐	☒	☐
Müracaat edilen âyetlerin kaynak gösterimi İSNAD'a uygun mu? Does the source presentation of the applied verses conform to the Isnad Citation Style?	☐	☒	☐
Müracaat edilen hadislerin kaynak gösterimi İSNAD'a uygun mu? Does the source presentation of the applied hadith conform to the Isnad Citation Style?	☒	☐	☐
Çalışmada kullanılan Kısaltmalar, İsnad Atıf Sistemi'ne uygun mu? Abbreviations used in the study do they conform to the Isnad Citation Style?	☐	☒	☐
Atıf ve alıntılar uygun mu? Is the footnotes of the article prepared in accordance with citation style?	☒	☐	☐
Kaynakça İSNAD'a uygun olarak hazırlanmış mı? Is the bibliography of the article prepared in accordance with the Isnad Citation Style?	☐	☒	☐

Ek-1: Ön İnceleme Rapor Eki Annex: 1 Pre-Review Form Attachment	Eklendi Attached ☒	Eklenmedi Not attached ☐
Ek-2: İntihal Tarama Benzerlik Raporu Annex-2: Originality Report - Similarity Index		% 8
<p>* Benzerlik oranı %15'ten azdır. Bu açıdan dergi yayın ilkelerine uygundur . The similarity rate is less than 15%. Therefore, the article complies with the publication principles of the Journal.</p> <p>** Benzerlik oranı %15'ten fazladır, düşürülmelidir. Bu açıdan dergi yayın ilkelerine uygun değildir. The similarity rate is more than 15%. Therefore, the article does not comply with the publication principles of the Journal.</p>		
Karar Decision		
☐ İncelenen makale, hakem değerlendirmesine gönderilebilir. The article reviewed can be sent to the referees to evaluation.		
☐ Makale, Derginin yazım ilkeleri dikkate alınmadan hazırlandığı için yazara iade edilmelidir. Yazar, gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra isterse yeniden müraaat edebilir. The article should be returned to the author since it is prepared without complying with the Guidelines for Author. The author, if s/he wants, may apply again after the necessary corrections are made.		
☒ Yazar, belirtilen eksiklikleri düzelterek makale metnini editöre iletmelidir. The author should send the article to the editor with making specified corrections		
Tarih Date	30.11.2021	
İncelemeyi Yapan Editörün Ad ve Soyadı Title Name and Surname of the Editor	Abdullah Demir	

formations (Saba'iyya). According to this teaching, the bāb, by risking his own life, declares the identity of God (nidā), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the bāb performs the "nidā ritual" and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Ibn Nusayr, who is regarded as the bāb of the Eleventh Imam in the Nusayri tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the "nidā" teaching did not have a meaning rather than being a theological teaching because after this period Nusayris seem to have accepted taqiyyah as part of the religion in order to preserve the safety of the muvahhiduns (Nusayri believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risālat al-andiya*, which comprehensively deals with the "nidā ritual" among the classical Nusayri works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Hasibi will historically be discussed, and the concept and practice of taqiyya, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Hasibi will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the "nidā" ritual's purported discontinuation can be associated with adoption of taqiyya.

Key words: Islamic Sects, Nusayri-Alawism, Nidā, Taqiyya, Risālat al-andiya.

Giriş

İnançın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevîlik Şiâ'nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. 9. yy.'da Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (ö. 270-883) görüşleri etrafında dini öğreti şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik 10. yy.'da Mısırlı el-Hüseyn ibn Hamdân el-Hasibî (ö. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten sonra Nusayrîlik kendisini Şiî cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında en temel rolü olan el-Hasibî Nusayrîliği Şiî inancı en saf haliyle benimsemiş olan bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde, el-Hasibî'den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Ali ibn İsâ el-Cisrî, Muhammad ibn Ali el-Cillî (ö. 384/994) ve Ebû Sa'îd Maymûn b. Qâsım el-Taberânî (ö. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi Şiî öğreti içinde değerlendirdikleri görülmektedir. Modern dönemde de, yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde de, dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafız Esad Suriye'de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî Şiîliğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattırdı. Suriye ve Lübnan'dan pek çok Şiî ve Nusayrî alimin görüş ve onayı ile

Açıklamalı [Yzr1]: 1-Metin ve dipnotlardaki "el-Hasibi" de olduğu gibi kısa isimlerdeki "el-" takılarının silinmesi önerilmektedir. "Hasibi" şeklinde kullanılması yeterlidir. 2-"ö." kısaltması yerine "öl." kullanılması önerilir. 3- Dipnotlarda ilk satırların aynı hizada olması Tab tuşu ile sağlanabilir. Birinci ve ikinci dipnot "asılı/0,3" şeklinde ayarlanıp tab tuşu ile düzenlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. { HYPERLINK "https://www.youtube.com/watch?v=U2b66YthYto" }

Yaron Friedman, *The Nusayri-Alawis: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill; Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

Nusayrilerin İmamiyye Şia'sından olduğunu ifade eden bir bildiri hazırlatıldı.² Esad yönetiminin Suriye'de Sünni çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanma amacı ile bu şekilde bir girişimde bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Şii grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Şii olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî alimler tarafından bunun aksi bir beyanatın verilmemiş olması ve ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayriliğin Şii bir mezhep olarak tanıtılması, Nusayrî inancını bu çerçevede ele almak için yeterli düzeydedir.

Nusayrîler her devirde hakiki Şii oldukları vurgusunu yapmış olsalar da; itikadî, fikhî ve bilhassa bâtinî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Şii fırkalardan farklılık göstermektedirler. Nusayrî inanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâli fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şia'dan addedilmektedir.³ Alî b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Alî'de hulûl ettiği şeklindeki Gâli fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁴ Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâli fırkalardan farklı bir tevil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiyeye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır. Nusayrî gelenekte Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁵ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılsama olduğu, Allah'ın zâtının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuyu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁶

Nusayrî öğretilerde bâtinî bilginin 8.yy.'da daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini gösteren çok fazla örnek mevcuttur. Klasik dönem

² Yvette Talhamy, "The Fatwas and the Nusayrî/Alawis of Syria", *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

³ Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris, 2020), (273-298), 273.

⁴ Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*. mlf. M. Seyyid Kılânî (Kahire: Y.Y., 1961), II/178-190.

⁵ Muhammad ibn Ali el-Cilli, "el-Risâle el-Numâniyye", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife Dâr min Ajl el-Marife, 2006), II/303-308; Maymûn b. Qâsim el-Tabarânî, "Risâlet el-zuhûr ve-'l-butûn", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife, 2006), II/303-308.

⁶ el-Cilli, "el-Risâle el-Numâniyye", II/303-308.

Açıklamalı [Yzr2]: 1-Yayınevinin yazımı için bk. {
HYPERLINK

"<https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/akademik-yazim/12-yayinevi-adlari-in-yazimi/>" }

Makaledeki diğer unsurlarda buna göre düzenlenilmelidir.
2-Cilt numaralarının roma rakamıyla değil normal rakamla yazılması önerilir.

Nusayrî eserler incelendiğinde Gâli fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gâli düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gâli fikirlerin Nusayrî öğretiye aktarılmasında önemli rolü olan gulât isimlerinden biri el-Müfaddal ibn Ömer el-Cufî'dir. el-Müfaddal'a atfedilen *Kitab el-usus*, *Kitab el-sırat* ve *el-Risale el-Mufaddaliyye* gibi Gâli inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik itibarıyla Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benzeşmektedirler.⁷ Her ne kadar özellikle "ulûhiyet", "hulûl", "tenasuh" vb. konularda bâtinî mistik bilginin gulât düşüncenin etkisiyle Nusayrî öğretiye dahilî söz konusu olsa da, bahsi edildiği gibi, İslam dairesi içinde görünmek gayesiyle Nusayrî alimler bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inanca aktarılan öğretilerden biri de "Nidâ ritüeli"dir. Bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ ritüeli" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb imam'ın uluhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kafır ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ ritüelini yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. "Bâb" kelimesi ilk dönem Şii literatüründe imam'ın en kıdemli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla "bâb" kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.⁸

Nusayrî-Aleviliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim babası olan İbn Nusayr'ın da nidâ ritüelini uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr'a rücu ettiğine ve onun imamın bâb'ı (temsalcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi'nin ise özel bir bâbının olmadığı ve bu sebeple bâb'lık görevinin en son İbn Nusayr'da kaldığı belirtilmiştir. Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr bâb'ı olduğu On Birinci İmam'ın uluhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ ritüelini yerine getirmiştir. Bâb'lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da Masum İmamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr'ı ve onun dini haleflerini zor durumda bırakmış olduğuna

⁷ Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 243-245.

⁸ Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims", 273-275; M. Hanefi Palabıyık, "Dini İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), (19-48), 23-24.

inanılmaktadır.⁹ 10. yy.'da dini öğretiyi formalize eden el-Hasibî'nin de bâtinî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ ritüeli kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁰ El-Hasibî'nin Irak'ta Bağdad valisi tarafından tutuklanmasının gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtinî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran el-Hasibî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderleri inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sırlarını gizlemek amacıyla takiyyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹¹

Tarihsel süreç içinde her ne kadar Nusayrîlik dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şîa ile çetin bir mücadelenin içine girmemiş olsa da, Nusayrî topluluğun güvenliğini sağlamak ve dini kimliğini koruyabilmek adına takiyyeye müracaat ederek ve daha ziyade kıyı veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹² Takiyyeyi dinin asıllarından kabul eden el-Hasibî'den sonraki dönemde nidâ ritüelinin Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu ritüelin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki alimler tarafından neşredilmiştir. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ ritüelini" kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâle el-andiyya* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹³ El-Cillî tarafından yazılan bu eser nidâ ritüelinin Nusayrî teolojisi içinde nasıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunu anlamamız açısından önemlidir. Risalede Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve sonrasında On İki İmam'a kadar olan süreçte nidâ ritüelinin ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. Akabinde tarihsel süreç içinde ibn Nusayr'dan el-Hasibî'ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa el-Hasibî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ ritüelinin fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Ritüeli

⁹ Muhammed Emin Gâlib et-Tevîl, *Arap Alevîleri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

¹⁰ Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 22-25

¹¹ Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 126-130; Et T. Tevîl'de 10. yy'ın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünnî ve Şîî mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. et-Tevîl, *Arap Alevîleri Tarihi* 124-125.

¹² Nusayrîler daha ziyade İshakiler ve Dürzîler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher Aryeh Kofsky, "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawîs: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016)11;

¹³ Muhammad ibn Alî el-Cillî, "Risâle el-andiyya", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâle el-hikma el-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min ajl el-marîfe, 2006), II/321-331.

Nusayrî-Alevî gelenekte nidâ ritüeli ile ilgili en kapsamlı bilgi el-Cilli'ye isnat edilen *Risâle el-andiyya* (İlan risalesi) isimli risalede yer almaktadır.¹⁴ El-Hasibî'nin halefi olan el-Cilli Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan isimdir. El-Cilli, Nusayrî inancının temel konuları hakkında farklı illerde dini öğretinin anlatılması ve yayılmasında öncülük eden şeyhlere yazmış olduğu eserler ve ayrıca Nusayrî topluluğa hitaben kaleme almış olduğu çalışmaları ile inancın öğretisinin teşekkülünde merkezi bir rol üstlenmiştir. İsmail ibn Hallad gibi bazı şahıslar tarafından *Risâle el-andiyya* isimli risalenin el-Cilli'ye isnadı reddedilmiş olsa da, el-Cilli'nin en önemli talebesi ve halefi olan el-Taberânî "risalenin sadece el-Cilli'den duyulduğunu" beyan etmektedir.¹⁵ Ma'nâ'nın görünmesini ve ma'nâ'nın ilahiliğinin aleni bir şekilde ilan edilmesini ele alan bu risaleye göre ma'nâ iki temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir: Bunlardan ilkinde ma'nâ zatı ve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilinir kılar. Diğerinde ise ma'nâ ismin kendisini ilan etmesiyle (nidâ) bilinir, denilmektedir.¹⁶

Nidâ ritüelinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında bâtinî bilginin temelini oluşturan "ma'nâ-isim-bâb" öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezze olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yaratıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bilinir kılmak için kendi nurundan "ismi" yaratmış ve ona aynı zamanda "hicab" adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlılığını bilirler.¹⁷ Bu sebeple ismin temel misyonu ma'nâ hakkında gizli olan bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektedir, denilebilir. Ma'nâ'nın öz nurundan yaratılması sebebiyle "Semî, Âlim, Latif, Habîr, Kahir, Kâdir, Zâhir, Bâtın, Evvel, Âhir, Rahmân ve Rahîm" gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isme tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık "Ezel, Kadim, Ahad, Ma'nâ el-maâni (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anzaâ ve Batın" gibi bazı isimlerin ma'nâ'ya münferit olduğu ve

¹⁴ el-Cilli, "Risâle el-andiyya", II/321-331.

¹⁵ el-Cilli, "Risâle el-andiyya", II/321.

¹⁶ el-Cilli, "Risâle el-andiyya", II/321.

¹⁷ Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilinir olduğu ifade edilmiştir. el-Taberânî tarafından ele alınan *el-Risâlet el-zuhûr ve'l-butûn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendisinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Allah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilinir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim aracılığıyla kullarına kendini tanıtmaması onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. el-Taberânî, "Risâlet el-zuhûr ve'l-butûn", III/303-308.

sadece kendisinde mevcut bulunacağı da belirtilmiştir.¹⁸ Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Ali'nin zâhiri görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anzaâ (عزآ) ve karnı geniş anlamında kullanılan batin (ب) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade "Ma'nâ'nın insan suretinde görünümünün en mükemmel örneği Hz. Ali'dir" inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb öz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınıp bilinmesinde ismin önemli bir rolü olduğu gibi ismin bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani İsme ulaşan yol bâb'dan geçmektedir.¹⁹ İlk yaratılışta bâb Cebrail'dir. Hâşimî hanedanlığında ise bâb Selmân el-Fârisî (ö. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selman'ın beş harften oluştuğu ve ulvi alemde toplamda beş bin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.²⁰ Ma'nâ-isim-bâb'ın yeryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim-bâb üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen "ayn-mim-sin" şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâle el-andiya*'da da genel itibariyle ma'nâ ayn, isim mim ve bâb sin harfleriyle ifade edilmiştir.

Nidâ ritüelini en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın uluhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâli hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlılığının bildirilmesi için ismin ya da bâb'ın kendisini kurban ettiği bir ritüel olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ ritüelinin ifa edildiği örnekler incelendiği zaman ma'nâ'nın ilahlılığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Ma'nâ'nın ilahlılığını bizatihi ilan ettiği durumlar, ismin ma'nâ'nın ilahlılığını nidâ etmesi, ismin bâb'da görünür olduğu bir halde ma'nâ'nın ilahlılığını ilan etmesi ve bâb'ın ma'nâ'nın ilahlılığını nidâ etmesi olarak dört farklı şekilden söz edilebilir.²¹

Risale, yaratılışın başlangıcında nidâ'nın nasıl olduğu, nidâ'yı yapanın ma'nâ'nın kendisi mi yoksa isim mi olduğu, nidâ'nın bir kez mi yoksa birden fazla mı yapıldığı ve ayrıca Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve akabinde On İki İmam'a kadar geçen süre içinde nidâ

¹⁸ el-Cilli, "Risâle el-andiya", II/321-325.

¹⁹ Risalede mim'in sin'e yirmi sekiz harfî yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ulvi-nuri ve süflî-beşerî alemleri yaratması için de emir vermiştir. el-Cilli, "Risâle el-andiya", II/325-326.

²⁰ el-Cilli, "Risâle el-andiya", II/327.

²¹ el-Cilli, "Risâle el-andiya", II/321-332.

Açıklamalı [Yzr3]: Ayetlerin yazımında DİA'nın esas alınması önerilmektedir. bk. { [HYPERLINK](https://islamansiklopedisi.org.tr/araf-suresi) "https://islamansiklopedisi.org.tr/araf-suresi" }

ritüelinin nasıl yapıldığı sorularına cevap bulmak gayesiyle yazılmıştır. İlk nidâ'nın Araf süresi 172. ayette yer alan ifadelerden ibaret olduğu belirtilmektedir: “Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da),

Evet (buna) şahit olduk, dediler.”²² Burada nidâ'ya işaret eden temel ifade “كُلُّكُمْ لِي وَأَنَا لَكُمْ رَبٌّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ” yani “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet sen bizim Rabbimizsin” ifadesidir.²³ Yaratılanlara yapılan ilk nidâ her ne kadar ma'nâ'dan sadır olmuş olsa da bu ifadelerin isim (mim) tarafından yaratılmışlara iletiği belirtilmektedir. İsim ma'nâ'nın söylediklerini tekrar ederek bu nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğunu kesin bir şekilde ilan etmektedir. Bir kesim insanların (sefa ehli) nidâya cevap verdiği ve ma'nânın ilahlığını kabul ettiği, diğer yandan iblis ve nefesine yenik düşenlerin ise hayır dedikleri ve cehennemlik oldukları belirtilmektedir.²⁴ Vakıa suresinde yer alan amel defteri sağından verilenler nidâyı yani ma'nâ'nın ilahlığını kabul edenler, solundan verilenler ise kabul etmeyenler olarak tanımlanmışlardır.²⁵ Nidâ ritüeline örneklik eden bu ayet zikredildikten sonra “her ne kadar Allah'ın kitabında nidâ bir kez zikrediliyor, halbuki birden fazla nidâ vaki olmuştur,” denilmektedir.²⁶ Ve akabinde Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve sonrasında On İkinci İmam'a kadar geçen süre içinde gerçekleştiğine inanılan nidâ ritüellerine yer verilmektedir. İsm'in (hicabın) yaratılmasındaki temel gaye de nidâ ritüelini yani ma'nâ'nın ilah olduğu gerçeğini insanlara bildirme vazifesini yerine getirmek olduğu belirtilmektedir. İsm yaratıldığında kendisinden sadır olan ilk ifadeler şunlardır: “Ben şahadet ederim ki! Mevlam sensin. Maksadım sensin. Ma'nâm sensin. Ben senin kendi öz nurundan yaratmış olduğun bir kulum. Benim vasıtamla ma'nâ'nın gizli olan yönlerini izhar etmek ve bilinmeyen özelliklerini ortaya çıkarmak istedin. Bu sebeple bende gizli olman aynı zamanda bilinmen ve tanınmandır (zuhurdur). Bana gözükmen ise benim için bir imtihandır”.²⁷

Gâlî fıkralar tarafından benimsenen nidâ ritüelinin mistik gulât alimler tarafından ifa edildiğini ortaya koyan birçok örnek söz konusu edilmiştir. Nidâ ritüelinin ifa edildiği en somut örnek olarak “Gâdir Hum” olayı anlatılmaktadır. Şia'ya göre Hz. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde Hz. Ali'yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şii geleneğe göre Gâdir Hum olayı Ali'nin resmi

²² Araf el-A'raf 7/172

²³ el-Cilli, “Risâle el-andiya”, II/323.

²⁴ el-Cilli, “Risâle el-andiya”, II/328.

²⁵ Vakıa 56/27, “Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere”; Vakıa 56/41 “Soldakiler; ne yazık o soldakilere!”.

²⁶ el-Cilli, “Risâle el-andiya”, II/323.

²⁷ el-Cilli, “Risâle el-andiya”, II/324.

liderliğinin yani imametinin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gâli literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed'in ma'nâ olan Hz. Ali'nin ilahlığının ilanı olarak ele alınmıştır.²⁸ *Risâle el-andiya*'da nakledildiğine göre, "Gâdir Günü Nidâsı" olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma'nâ olan Ali'ye işaret ederek şöyle söylemektedir: "Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zâhir ve bâtin olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma'nâ (Ezel) sizin aranızda. Onun sizin aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan ederim. Ona ibadet edin! Ve onu tenzih edin!". Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma'nâ olan Hz. Ali'nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ ritüelinin özünde yer alan Hz. Muhammed'in Ali'nin ilahlığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.²⁹

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'nin kurucusu Abdullah ibn Saba'nın Ali'nin ilahlığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre isim, bâb olan Abdullah ibn Saba'da gizlenmiş ve Ezel'in (yani Ali'nin) ma'nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde ibn Saba'nın yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.³⁰ Risalede ayrıca Hz. Ali'nin Medain'den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Saba'nın Ali'nin ölülerini diriltiren bir Rab olduğunu iddia ettiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Saba diyor ki: "Ma'nâ Medain'de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onun ma'nâ olduğunu kabul etti."³¹ Örneklerde de görüleceği üzere Ali'nin ilahlığının ilanı risalede özel bir yere sahiptir. Ali'nin ilahlığını reddeden ve onun ma'nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kafir oldukları belirtilmektedir. Hz. Ali bu pasajda da "Anzaâ ve Batin" kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki: "Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu suret olan Anzaâ-Batin için ma'nâ değil, isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah'ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kafir olmuştur. Anzaâ-Batin, şeyhimizin dediği gibi "ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir."³²

Bahsi geçen bir diğer nidâ ritüeli ise Altıncı İmam Cafer es-Sadık'ın ma'nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebu'l-Hattab Muhammed bin Ebu Zeynep el-Kahili (ö. 143/760) nidâsıdır.³³ Buna göre ismin, Küfe camisinin minaresine çıkan Ebu'l-Hattab suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sadık'ın ma'nâ'nın kendisi olduğunu nidâ ettiği, belirtilmektedir.

²⁸ el-Cilli, "Risâle el-andiya", II/330.

²⁹ el-Cilli, "Risâle el-andiya", II/330.

³⁰ el-Cilli, "Risâle el-andiya", II/330.

³¹ el-Cilli, "Risâle el-andiya", II/332.

³² el-Cilli, "Risâle el-andiya", II/332.

³³ el-Cilli, "Risâle el-andiya", II/323.

Ebu'l-Hattab: "Ben mimim (isim), Ezel Kadim değilim. Kim bana Ezel derse, ma'nâ olan Cafer es-Sadık'ın ilahlığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O'dur." Ancak insanların Ebu'l-Hattab'ın ifadelerini ma'nâ olan Cafer es-Sadık'a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sadık'ın halkı sakinleştirmek için Ebu'l-Hattab'a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zâhiren lanet olsa da bâtını anlamda Ebu'l-Hattab için bir rahmet olduğu belirtilmektedir.³⁴ Metinde bahsi geçen bir diğer nidâ Ömer ibn el-Furat'ın ve Muhammed ibn Nusayr'ın ayn'ın (ع) yanî On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.³⁵

Risalede ayrıca ma'nâ'nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbe el-Akalım (بئة لأقاليم), Hutbe el-Beyan (بئة للبيان), Hutbe el-Kesf (بئة لاكشف) ve Hutbe el-Tasenciye (بئة لاطنجية) olarak zikredilen hutbelerde ma'nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: "Evvel, ahir, zâhir ve bâtın olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim." İsim ma'nâ'nın kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: "Evvel, ahir, zâhir ve bâtın O'dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti." Ma'nâ kendisini ilan ederken "Ben yaptım", isim ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ederken ise "o yaptı" ifadelerini kullanmaktadır.³⁶ Ma'nâ ve ismin karıştırılmaması hususunda bu ayrımın önlemleri olduğu bildirilmektedir. Ma'nâ'nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma'nâ'ya hem de isme ilahlık atfedileceği için isim ma'nâ'yı nidâ ederken sözlerine " " O ifadesiyle başlamaktadır. İsmi ma'nâ'ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve Ma'nâ konuşandır, isim ise ma'nâ'dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.³⁷

2. Nidâ'dan Takiyyeye

Nusayrî geleneğe İbn Nusayr'ın da diğer gulât mistikler gibi ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.³⁸ On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ etmek suretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr'dan sonra mezhebin dini liderliğini önce Muhammed b. Cündeb (ö. III. yüzyılın son çeyreği) ve ardından el-Farisi lakabıyla ünlenen Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (ö.287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cündeb'in ne de Cünbülânî'nin nidâ ritüelini

³⁴ el-Cillî, "Risâle el-andiya", II/330.

³⁵ el-Cillî, "Risâle el-andiya", II/330.

³⁶ el-Cillî, "Risâle el-andiya", II/331-332.

³⁸ el-Cillî, "Risâle el-andiya", II/330.

ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ ritüelini yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şeyhidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ ritüelinin el-Hasibî tarafından da ifa edildiğini, iddia etmektedirler. El-Hasibî Mısır'da el-Cümbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadi ve bâtinî inancını formalize etmiştir.³⁹ Hocası el-Cümbülânî'nin vefatından sonra Irak'a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat'ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Irak'ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bâtinî inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri el-Hasibî'nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmuştur. Yaron Friedman bu durumun yani mezhebin bâtinî bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidâ ritüeli olduğunu belirtmektedir.⁴⁰ Ancak klasik Nusayrî eserlerde el-Hasibî'nin nidâ ritüelini gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz el-Hasibî'nin halefi el-Cillî tarafından kaleme alınan *Risâle el-andiya*'da nidâ ritüelini ifa eden İbn Nusayr ve Ömer ibn el-Furat da dahil olmak üzere pek çok isim zikredilmiş ancak el-Cillî'nin hocası el-Hasibî'den bahsedilmemiştir. Bu durum bâtinî bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidâ ritüeli kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidâ ritüelinin isminin bizzat kendisi ya da bâb'da görünür olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'ın ölümü ile birlikte nidâ ritüelinin bu bağlamda uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla el-Hasibî'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

Zindandan kaçmayı başaran el-Hasibî Bağdat'tan Şam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Şii İmamî bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamî eğitim alan el-Hasibî, Nusayrî öğretiyi benimsemiş olmakla birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamî kimliğinin izleri de görülmektedir.⁴¹ Nusayrî kaynaklarda el-Hasibî'nin bâtinî öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (muvahhidun) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiyye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir. İlk dönem Şii kaynaklarda da el-Hasibî'nin Şii geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiyyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de el-Hasibî'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi

³⁹ et-Tevîl, *Arap Alevileri Tarihi*, 126-127.

⁴⁰ Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 22.

⁴¹ *el-Hidâye el-kubrâ* el-Hasibî'nin Şii-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eseridir.

bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁴² Şia, imanı koruma ve inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiiyyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁴³ Önemli bir Şii müellif olan Hüseyin at-Tabâtabâi takiiyyeyi şu şekilde tarif etmektedir: “Bir insanın kendi dinini veya bazı dinî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak, mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesi”.⁴⁴ Takiiyye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şia içinde takiiyye zamanla dinin olmazsa olmazlarından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁴⁵ Takiiyye uygulamasının Nusayrî gelenekte de benzer bir işlevinin olduğu aşikardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğreti hem de etnik kimlikleri itibariyle birbirinden farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil, Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sırlarını gizleme ilkesi mezhebin var oluşsal bir problem haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre, Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takiiyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁴⁶ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk hatta yetişkin dahi Türkçeye “Amcalık merasimi” olarak çevrilen “mezhebe giriş ritüeli” neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmîyette son dini lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almada en önemli isim olan el-Taberânî. *Kitab el-Hâvî fi ilm el-fetâvâ* isimli eserinde yola giriş ritüelini detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁴⁷ Yola giriş ritüeli'nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin

⁴² Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 22-28.

⁴³ Lynda Clark, “Taqiyya in Twelver Shi'ism”, *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York, 2005), 55–56; Rudolf Strothmann, “Taqiyya”, *EL 4* (1913–1936), 628–629.

⁴⁴ Muhammed Hüsayn Tabatabâi. *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York, 1975), 223-224.

⁴⁵ Etan Kohlberg, “Taqiyya in Shi'ite theology and religion”, *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345–380.

⁴⁶ Bella Tendler Krieger, “Marriage, Birth, and *bâtîni ta'wîl*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb el-Hâvî fi ilm el-fetâvâ* of Abû Sa'îd Maymûn al-Tabarânî”, *Arabic* 58 (2011), 53-75.

⁴⁷ Maymûn b. Qâsim el-Tabarânî, “Hâvî fi ilm el-fetâvâ”, *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*, mif. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife, 2006), II/303-308.

Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî gizli bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: “İslam’da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi, Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür”.⁴⁸ Mezhebe giriş ritüelinde verilen eğitim süresinin ne kadar sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte, bu eğitimin aylarca hatta bir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din alimi iken fırkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Sülaymân el-Adhanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâb el-bakûra el-Sülaymaniyye fî keşf esrâr el-diyâne el-Nusayrîyye* isimli çalışmasında kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtinî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁴⁹

Bâtinî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş ritüelini” almamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş ritüeli sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildiği bilinmektedir.⁵⁰ Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılmaması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusunda ne derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olan yola giriş ritüeli neticesinde eğitim sürecinin tamamlayan Nusayrînin insan-ı kamil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁵¹

Yola giriş ritüeli dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve

⁴⁸ el-Tabarânî, “Hâvî fi ilm el-fetâvâ”, III/106-107.

⁴⁹ Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayınlanan “Histoire et religion des Nosairis” isimli monografda Sülaymân el-Adhanî *Kitâb el-bakûra el-Sülaymaniyye fî keşf esrâr el-diyâne el-Nusayrîyye* isimli eser temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairis* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisbury tarafından ‘The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion’ başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir. E. Edward Salisbury, “The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion”, by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts”, *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227–308.

⁵⁰ Meir M Bar-Asher – Aryeh Kofsky, *The Nusayrî-’Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*, (İstanbul: Kaktüs yayımları, 2013), 81-84.

⁵¹ Krieger, “Marriage, Birth, and bâtinî ta’wîl:”, 74.

Açıklamalı [Yzr4]: Nokta ile dipnot rakamı arasında boşluk olmaması gerekmektedir.

ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Cihat konusu takiyye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir mücadele olarak yorumlanmıştır.⁵² Nusayrîlerin takiyye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdi ibadet ettikleri belirtilmektedir. Şekil ve içerik olarak Müslüman çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptendir denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁵³ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti bâtnî manada dinin sırlarının saklanması olarak görülmüştür.⁵⁴ Hz. Muhammed'in bâbası Abdullah'ın sessizliği, Kur'an'da Kur'an'da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁵⁵

Sonuç

8. yy.'da Şîî kimliğin belirginleştiği ve Nusayrî inancının teşekkül ettiği 9. yy. ve 10. yy.'da ise İmamî ve İsmailî Şîî kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Karmatîler, Buveyhîler ve Fâtîmîler gibi Şîî inancı benimsemiş yönetimlerin var olması bu dönemde Gâli fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır.⁵⁶ Nusayrîlik gulât düşüncesinin etkisiyle gelişme gösteren fırkalardan biri olarak ele alınmaktadır. Ulûhiyet, Hz. Alî ve ehli beyt'e gösterilen aşırı ihtimam ve tenasuh gibi konulardan gulât öğretisi ile Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman "Gulât-Nusayrî" olarak da tanımlanmaktadır.⁵⁷ "Nidâ ritüeli" Gulât inancının Nusayrî öğretilerinde etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İsmi ya da bâb'ın hayatı pahasına ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi anlamına gelen bu ritüel ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır. Nusayrî gelenekte el-şeyh el-siqa (güvenilir şeyh) olarak anılan el-Cilli'nin yazmış olduğu *Risâle el-andiya* isimli çalışmada nidâ ritüelinin mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Buna göre, nidâ ritüelinin dört farklı formda gerçekleştiği

⁵² Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 143-148.

⁵³ Ethem Ruhi Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: 2008), 374-75

⁵⁴ Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 138-140.

⁵⁵ Al-i İmran 3/41, "Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster." Şöyle buyurdu: "Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et."; Meryem 19/26, "Ye iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de."

⁵⁶ Halil İbrahim Bulut, "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik", *Ortaoğu Yılığ* (2011), (578-614), 584. Ancak bazı araştırmacılar tarafından bu dönemde gulât oluşumlarının sıkıntılı bir süreç geçirdikleri de iddia edilmektedir. et-Tevîl, *Arap Alevîleri Tarihi* 124-125.

⁵⁷ Mushegh Asatryan – Dylan M Burns, "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'î Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.

görülmektedir. Ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumu Kur'an'ı Kerim'den "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler."⁵⁸ ayetiyle belirtilmiştir. İsmi ma'nâ'nın İlah olduğunu nidâ etmesi konusunda "Gadır Hum Nidâsı" örnek olarak verilmiştir. İsmi bâb'da görünür olduğu bir formda ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi konusunda Ebu'l-Hattab'ın Küfe camisinin minaresinde Cafer es-Sadık'ın ma'nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak bâb'ın ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda, On Birinci İmam'ın bâbı olan İbn Nusayr'ın Hasan el-Askerî'nin ilah olduğunu nidâ etmesi zikredilmiştir. Klasik Nusayrî eserlerde nidâ ritüelini ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şey İbn Nusayr'dır. Ancak bazı batılı araştırmacılar el-Hasibî'nin Bağdat'ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ ritüelini ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca el-Hasibî'nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye Şii gulât oluşumlarda dahil olmak üzere Şii gelenekte köklü bir geçmiş olan öğretilerden biridir. Bâtını bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ ritüelinin ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ma'nâ olan imam insanların bâb'ı öldürmesinden çekindiği için zâhirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ ritüelinin İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlığının olmaması ile takiyye'ye müracaat arasında organik bir bağ olmadığını gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Asatryan, Mushegh ve Burns, Dylan M. "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.
- Bar-Asher, Meir M. Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. – Kofsky, Aryeh. *The Nusayrî- 'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Ortadoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism", *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nusayrîs*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.

⁵⁸ Araf 7/172.

Açıklamalı [Yzr5]: 1-Kaynakça şekilsel olarak İSNAD'a uygun şekilde yeniden düzenlenmelidir.
2-Tirelerin kısa tire olacak şekilde ayarlanması önerilir.
3- Dergi isimleri Marka adı olduğu için kısaltma yapılmamalı ve olduğu gibi yazılmalıdır. "El" kısaltma ise düzeltililebilir değilse aynen kalabilir.
4-Yayıncısı olmayan eserlerde "y.y. (Yayıncı Yok)" kısaltmasının kullanılması önerilmektedir. bk. { [HYPERLINK](https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/akademik-yazim/24-kisaltmalar-dizini-turkce-ingilizce-arapca/) "https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/akademik-yazim/24-kisaltmalar-dizini-turkce-ingilizce-arapca/" }

- el-Cillî, Muhammad ibn Alî. “Risâle el-Andiya”. *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. II/321–331. Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife, 2006.
- el-Cillî, Muhammad ibn Alî. “el-Risâle el-Numâniyye”. *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. II/303-308. Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife, 2006.
- el-Tabarânî, Maymûn b. Qâsım. “Hâvî fi ilm el-fetâvâ”. *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. III/45-116. Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife, 2006.
- el-Tabarânî, Maymûn b. Qâsım. “Risâlet el-zuhûr ve-l-butûn”. *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. III/15-18. Diyar Aql: Dâr min ajl el-marife, 2006.
- eş-Şehristânî. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. mlf. M. Seyyid Kılânî. I-II. Kahire: 1961.
- et-Tevîl, Muhammed Emin Gâlib. *Arap Alevîleri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Friedman, Yaron. *The Nusayrî-Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.
- Kohlberg, Etan. “Taqiyya in Shîi theology and religion”. *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345–380.
- Krieger, Bella Tendler. “Marriage, Birth, and *bâtînî ta'wîl*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb al-Hâwî fi 'ilm al-fatâwî* of Abû Sa'îd Maymûn al-Tabarânî”. *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Palabıyık, M. Hanefî. “Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Salisbury, E. Edward. “The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion”, by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts”. *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227–308.
- Strothmann, Rudolf. “Takiyya”, *EI* 4 (1913–1936), 628–629.
- Tabatabaî, Muhammed Husayn. *Shi'ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Talhamy, Yvette. “The Fatwas and the Nusayrî/Alawîs of Syria”. *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs yayınları, 2013.
- Winter, Stefan. *A History of the 'Alawîs: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.

Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnancında Nidâ Ritüeli ve Takiyye Uygulaması

Yazar : Reyhan ERDOĞDU BAŞARAN Sayfa Sayısı : 16 Kelime Sayısı : 6367 Karakter Sayısı : 48619

ORJİNALLİK RAPORU

BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ
%8	-	-	-

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - UĞULTULU TEPELERDE ÇİFTE TABİATIN TEMSİLİ	<%1
2	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Afyon Kocatepe Üniversitesi - The effect of global risk indicators on developing country stock exchanges: The case of BRICS-T	<%1
3	Marмара Üniversitesi - İran - Suriye bölgesel ittifakı ve Arap Baharı sürecine yansımaları	<%1
4	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Dergipark) - Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvileri	<%1
5	İslam Araştırmaları Dergisi - İmâmiyye Şiâsî Literatüründe Mehdîye Dair Rivayetlerin Sünnî Kaynaklarla Mukayesesi: Mehdî Telakkisi Ehl-i Sünnet'e Şiâ'dan mı Geçti?	<%1
6	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İslami Araştırmalar Dergisi - Ahbârî Usûlî Ayrışmasında Sehvü'n-Nebi Meselesi / The Question of to be Mistaken the Prophet Muhammad in Akhbârî-Usûlî Differentiation	<%1
7	Akdeniz Üniversitesi - İttifak kuramları bağlamında Dürzilerin Ortadoğu siyasetindeki yeri	<%1

8	Kocatepe İslami İlimler Dergisi (Online) - Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri	<%1
9	[ÇIKARILAN KAYNAK] # gonulayyildiz.com- Internet Source	<%1
10	www.kuranmeali.com - Internet Source	<%1
11	www.karakalem.net - Internet Source	<%1
12	Muş Alparslan Üniversitesi - İlk dönem Şii tefsirlerde mezhebi eğilimler -Kummî örneği-	<%1
13	[ÇIKARILAN KAYNAK] # tanri24.de- Internet Source	<%1
14	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi - Sezai Karakoç'un şiirlerinde geleneğin tezahür odakları olarak insan, zaman ve mekân	<%1
15	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü- Hz. Peygamber'in haklarında dua ettiği sahâbiler	<%1
16	[ÇIKARILAN KAYNAK] # http://arxiv.org- Internet Source	<%1
17	Dicle Üniversitesi - Batını dini yapılanmalarda döngüsellik	<%1
18	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Q- Internet Source	<%1
19	[ÇIKARILAN KAYNAK] # - Fususu'l-Hikem – İbnu'l-Arabi	<%1
20	Marmara Üniversitesi - Bir inanç ve kimlik problemi haline gelen takiyye kavramının Kur'an ayetleri ışığında tahlili	<%1
21	Muş Alparslan Üniversitesi - Şii tefsir geleneğinde Takiyye kavramı (Tabâtabâî'nin el-Mizân fi tefsiri'l-Kur'ân özelinde)	<%1

22	Yeditepe Üniversitesi - The closed society and its lowdown: The role of deception in the maintenance of individual survival in Orwell's 1984 and Atwood's the handmaid's tale	<%1
23	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İslam Araştırmaları Dergisi - Gazzali Felsefesi Üzerine Bazı Tespitler: Psikoloji, Salt Akıl ve Metafizik	<%1
24	[ÇIKARILAN KAYNAK] # islamansiklopedisi.org.tr - Internet Source	<%1
25	ttkb - İslam Ansiklopedisi - Cilt 39	<%1
26	İslam Araştırmaları Dergisi - Nusayriler ve Nusayrîlik Bibliyografyası	<%1
27	Wikipedia TR - Nusayrîlik	<%1
28	Yüzüncü Yıl Üniversitesi - Kıssaların fıkhı -Hz. Salih kıssası örneği-	<%1
29	Bingöl Üniversitesi - Tasavvuf düşüncesinde gaybet ve huzûr	<%1
30	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Cumhuriyet Üniversitesi - Ömer Nasuhi Bilmen'in nübüvvet anlayışı	<%1
31	İnönü Üniversitesi - Yaşayan Gulât-ı Şîâ mezhepleri ve temel inançları	<%1
32	0 - Suriye'de Aleviler (Nusayriler)	<%1
33	İslam Araştırmaları Dergisi - İhtida/Tashih-i İtikad ve Takiye Tartışmaları Altında Osmanlı'nın Son Döneminde Nusayriler	<%1
34	Ebook - Farhad Daftary - Şii İslam Tarihi	<%1
35	Kastamonu Üniversitesi - Nusayrîlik ve Nusayrîliğin teşekkül sürecinde Hamdân el-Hasîbî'nin yeri	<%1
36	İstanbul Üniversitesi - Nusayri geleneğinde inkarnasyon öğretisi	<%1

Açıklamalı [Yzr1]: 1-Makalede yayıncısı olmayan eserlerin dipnotunda yayıncı yok "y.y." kısaltmasının uygun yerde kullanılması önerilmektedir.
2- Süre isimlerinin metin içi ve dipnotta DİA'ya uygun olacak şekilde düzeltilmesi önerilmektedir.
3- Çift tırnak içerisinde verilen âyet meallerinin italik olarak da ayarlanması önerilmektedir.
4- Dipnot ve kaynakçadaki (-) lerin (-) şeklinde düzeltilmesi önerilmektedir.
Bu maddelere göre makalenin yeniden gözden geçirilmesi önerilmektedir.

Editörün Ön İnceleme Notu: Makale metni, Dergi Yazım İlkeleri ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygunluk açısından incelenmiştir. Eksik veya hatalar var ise metinde belirtilmiş ve her bir hata türünde hatalı yazım SARI ile doğrusu YEŞİL metin vurgu rengi ile işaretlenmiştir. Metinde olabilecek diğer hatalar veya eksikliklerin tarafınızdan tashih edilebilmesi metni güçlendirecektir.

Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ Ritüeli ve Takiyye Uygulaması

Öz

Nusayrî inanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâli fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir. Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gâli fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtnî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâli fırkalardan farklı bir tevîl benimsemişlerdir. "Nidâ ritüeli" de Nusayrî öğretiyi gulât geleneğinden aktarılmıştır. Bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ ritüeli" ilk gulât oluşumlarından olan Sebe'iyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiyi göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ ritüelini yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî geleneğe On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (öl. 270-883) de İmam'ın ilahlığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yy.'ın ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî geleneğe uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler muvahhidunların (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtnî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllardan kabul etmiş görünmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ ritüelini" kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâle el-andiyya* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde ibn Nusayr'dan Huseyin ibn Hamdân el-Hasibî'ye (öl. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasibî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ ritüelinin fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, Risâle el-andiyya

From Nidâ to Taqiyya: Nidâ Ritual and Taqiyya Practice in the Nusayrî-Alevî Belief

Abstract

The Nusayri beliefs are similar to those of Gâli sects, which are known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayris are considered to be a part of Ghulat, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Ali b. Abi Talib is God or Allah was revealed in Ali) adopted by the Gâli sects are also manifested in classical Nusayri works. However, the Nusayri sheikhs adopted a different interpretation from the Gâli sects regarding the essence and the nature of God and his visibility to people. The "nidâ ritual" was also transferred to Nusayri teaching from the ghulat tradition. The "nidâ ritual", the bâb's public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first ghulat formations (Saba'iyya). According to this teaching, the bâb, by risking his own life, declares the identity of God (nidâ), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the bâb performs the "nidâ ritual" and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Ibn Nusayr, who is regarded as the bâb of the Eleventh Imam in the Nusayri tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the "nidâ" teaching did not have a meaning rather than being a theological teaching because after this period Nusayris seem to have accepted taqiyyah as part of the religion in order to preserve the safety of the muvahhiduns (Nusayri believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risâlat al-andiyya*, which comprehensively deals with the "nidâ ritual" among the classical Nusayri works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Hasibî will historically be discussed, and the concept and practice of taqiyya, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Hasibî will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the "nidâ" ritual's purported discontinuation can be associated with adoption of taqiyya.

Keywords: Islamic Sects, Nusayri-Alawism, Nidâ, Taqiyya, Risâlat al-andiyya.

Giriş

İnancın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevîlik Şîa'nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlarından biridir. 9. yy.'da Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (öl. 270-883) görüşleri etrafında dini öğreti şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik 10. yy.'da Mısırlı Hüseyin ibn Hamdân el-Hasibî (öl. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten sonra Nusayrîlik kendisini Şîî cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında en temel rolü olan Hasibî Nusayrîliği Şîî inancı en saf haliyle benimsemiş olan bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde, Hasibî'den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Alî ibn İsâ el-Cisrî, Muhammad ibn Alî el-Cillî (öl. 384/994) ve Ebû Sa'îd Maymûn b. Qâsım el-Taberânî (öl. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi Şîî öğretisi içinde değerlendirdikleri görülmektedir. Modern dönemde de, yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde de, dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafız Esad Suriye'de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî Şîîliğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattı. Suriye ve Lübnan'dan pek çok Şîî ve Nusayrî alimin görüş ve onayı ile Nusayrîlerin İmamiyye Şîa'sından olduğunu ifade eden bir bildiri hazırlatıldı.² Esad yönetiminin Suriye'de Sünnî çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanma amacı ile bu şekilde bir girişimde bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Şîî grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Şîî olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî alimler tarafından bunun aksi bir beyanatın verilmemiş olması ve ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayrîliğin Şîî bir mezhep olarak tanıtılması, Nusayrî inancını bu çerçevede ele almak için yeterli düzeydedir.

Nusayrîler her devirde hakiki Şîî oldukları vurgusunu yapmış olsalar da; itikadî, fikhî ve bilhassa bâtunî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Şîî fırkalarla farklılık göstermektedirler. Nusayrî inanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâlibî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı

¹ Yaron Friedman, *The Nusayrî-Alawis: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill; Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

² Yvette Talhamy, "The Fatwas and the Nusayrî/Alawis of Syria", *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

Şia'dan addedilmektedir.³ Alî b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Alî'de hulûl ettiği şeklindeki Gâli fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtmî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁴ Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâli fırkalardan farklı bir tevil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiyeye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır. Nusayrî gelenekte Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁵ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılsama olduğu, Allah'ın zâtının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuyu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁶

Nusayrî öğretide bâtmî bilginin 8.yy.'da daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini gösteren çok fazla örnek mevcuttur. Klasik dönem Nusayrî eserler incelendiğinde Gâli fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gâli düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gâli fikirlerin Nusayrî öğretiye aktarılmasında önemli rolü olan gulât isimlerden biri Müfaddal ibn Ömer el-Cufî'dir. Müfaddal'a atfedilen *Kitab el-usus*, *Kitab el-surat* ve *el-Risale el-Mufaddaliyye* gibi Gâli inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik itibarıyla Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benzeşmektedirler.⁷ Her ne kadar özellikle "ulûhiyet", "hulûl", "tenasuh" vb. konularda bâtmî mistik bilginin gulât düşüncenin etkisiyle Nusayrî öğretiye dahil söz konusu olsa da, bahsi edildiği gibi, İslam dairesi içinde görünmek gayesiyle Nusayrî alimler bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inanca aktarılan öğretilerden biri de "Nidâ ritüeli"dir. Bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ ritüeli" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiye göre

³ Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris, 2020), 273.

⁴ Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*. mlf. M. Seyyid Kilânî (Kahire: y.y. 1961), 1/178-190.

⁵ Muhammad ibn Ali el-Cillî, "el-Risâle el-Numâniyye", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/303-308; Maymûn b. Qâsmel-Tabarânî, "Risâlet el-zuhûr ve'l-butûn", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/303-308.

⁶ Cillî, "el-Risâle el-Numâniyye", 2/303-308.

⁷ Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 243-245.

bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb imam'ın uluhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kafir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ ritüelini yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. "Bâb" kelimesi ilk dönem Şîî literatüründe imam'ın en kıymetli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla "bâb" kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.⁸

Nusayrî-Alevîliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim bâbası olan İbn Nusayr'ın da nidâ ritüelini uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr'a rücu ettiğine ve onun imamın bâb'ı (temsilcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi'nin ise özel bir bâbının olmadığı ve bu sebeple bâb'lık görevinin en son İbn Nusayr'da kaldığı belirtilmiştir. Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr bâb'ı olduğu On Birinci İmam'ın uluhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ ritüelini yerine getirmiştir. Bâb'lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da Masum İmamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr'ı ve onun dini haleflerini zor durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.⁹ 10. yy.'da dinî öğretiyi formalize eden Hasibî'nin de bâtunî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ ritüeli kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁰ Hasibî'nin Irak'ta Bağdad valisi tarafından tutuklanmasının gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtunî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran Hasibî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderleri inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sırlarını gizlemek amacıyla takiiyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹¹

Tarihsel süreç içinde her ne kadar Nusayrîlik dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şîa ile çetin bir mücadelenin içine girmemiş olsa da, Nusayrî topluluğun güvenliğini sağlamak ve dini kimliğini koruyabilmek adına takiiyeye müracaat ederek ve daha ziyade kıyı

⁸ Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims", 273-275; M. Hanefi Palabıyık, "Dini İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 23-24.

⁹ Muhammed Emin Gâlib et-Tevîl, *Arap Alevîleri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

¹⁰ Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 22-25

¹¹ Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 126-130; *Arap Alevîleri Tarihi* isimli çalışmada 10. yy.'ın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünnî ve Şîî mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. Tevîl, *Arap Alevîleri Tarihi* 124-125.

veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹² Takiyeyi dinin asıllarından kabul eden Hasîbî'den sonraki dönemde nidâ ritüelinin Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu ritüelin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki alimler tarafından neşredilmiştir. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ ritüelini" kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâle el-andiyya* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹³ Cilli tarafından yazılan bu eser nidâ ritüelinin Nusayrî teolojisi içinden asıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunu anlamamız açısından önemlidir. Risalede Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve sonrasında On İki İmam'a kadar olan süreçte nidâ ritüelinin ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hasîbî'ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ ritüelinin fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Ritüeli

Nusayrî-Alevî gelenekte nidâ ritüeli ile ilgili en kapsamlı bilgi Cilli'ye isnat edilen *Risâle el-andiyya* (İlan risalesi) isimli risalede yer almaktadır.¹⁴ Hasîbî'nin halefi olan Cilli Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan isimdir. Cilli, Nusayrî inancının temel konuları hakkında farklı illerde dini öğretinin anlatılması ve yayılmasında öncülük eden şeyhlere yazmış olduğu eserler ve ayrıca Nusayrî topluluğa hitaben kaleme almış olduğu çalışmaları ile inancın öğretisinin teşekkülünde merkezi bir rol üstlenmiştir. İsmail İbn Hallad gibi bazı şahıslar tarafından *Risâle el-andiyya* isimli risalenin Cilli'ye isnadı reddedilmiş olsa da, Cilli'nin en önemli talebesi ve halefi olan Taberânî "risalenin sadece Cilli'den duyulduğunu" beyan etmektedir.¹⁵ Ma'nâ'nın görünmesini ve ma'nâ'nın ilahiliğinin aleni bir şekilde ilan edilmesini ele alan bu risaleye göre ma'nâ iki temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir: Bunlardan ilkinde ma'nâ zatı ve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilinir kılar. Diğerinde ise ma'nâ isminin kendisini ilan etmesiyle (nidâ) bilinir, denilmektedir.¹⁶

¹² Nusayrîler daha ziyade İshakiler ve Dürziler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016)11;

¹³ Muhammad İbn Ali el-Cilli, "Risâle el-andiyya", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/321-331.

¹⁴ Cilli, "Risâle el-andiyya", 2/321-331.

¹⁵ Cilli, "Risâle el-andiyya", 2/321.

¹⁶ Cilli, "Risâle el-andiyya", 2/321.

Nidâ ritüelinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında bâtinî bilginin temelini oluşturan “ma'nâ-isim-bâb” öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezze olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yaratıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bilindir kılmak için kendi nurundan “ismi” yaratmış ve ona aynı zamanda “hicab” adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlılığını bilirler.¹⁷ Bu sebeple ismin temel misyonu ma'nâ hakkında gizli olan bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektir, denilebilir. Ma'nâ'nın öz nurundan yaratılması sebebiyle “Semî, Âlim, Latîf, Habîr, Kahîr, Kâdir, Zâhir, Bâtın, Evvel, Âhîr, Rahmân ve Rahîm” gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isme tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık “Ezel, Kadim, Ahad, Ma'nâ el-maâni (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anzaâ ve Batın” gibi bazı isimlerin ma'nâ'ya münferit olduğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı da belirtilmiştir.¹⁸ Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Ali'nin zâhiri görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anzaâ (انزآآ) ve karnı geniş anlamında kullanılan batin (بآتآن) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade “Ma'nâ'nın insan suretinde görünümünün en mükemmel örneği Hz. Ali'dir” inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb öz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınıp bilinmesinde ismin önemli bir rolü olduğu gibi ismin bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani İsm'e ulaşan yol bâb'dan geçmektedir.¹⁹ İlk yaratılışta bâb Cebrail'dir. Hâşimî hanedanlığında ise bâb Selmân el-Fârisî (öl. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selmân'ın beş harften oluştuğu ve ulvi alemde toplamda beş bin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.²⁰ Ma'nâ-isim-bâb'ın yeryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim-bâb üçlüsü

¹⁷ Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilindir olduğu ifade edilmiştir. Tabarânî tarafından ele alınan *el-Risâlet el-zuhûr ve-l-butûn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendisinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Allah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilindir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim aracılığıyla kullarına kendini tanıtmaması onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. Tabarânî, “Risâlet el-zuhûr ve-l-butûn”, 3/303-308.

¹⁸ Cilli, “Risâle el-andiyya”, 2/321-325.

¹⁹ Risalede mim'in sin'e yirmi sekiz harfi yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ulvi-nuri ve süfli-beşeri alemleri yaratması için de emir vermiştir. Cilli, “Risâle el-andiyya”, 2/325-326.

²⁰ Cilli, “Risâle el-andiyya”, 2/327.

Alî-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen “ayn-mim-sin” şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâle el-andiya*'da da genel itibariyle ma'nâ ayn, isim mim ve bâb sin harfleriyle ifade edilmiştir.

Nidâ ritüelini en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın uluhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneyeceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâli hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlılığının bildirilmesi için ismin ya da bâb'ın kendisini kurban ettiği bir ritüel olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ ritüelinin ifa edildiği örnekler incelendiği zaman ma'nâ'nın ilahlılığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Ma'nâ'nın ilahlılığını bizatihi ilan ettiği durumlar, ismin ma'nâ'nın ilahlılığını nidâ etmesi, ismin bâb'da görünür olduğu bir halde ma'nâ'nın ilahlılığını ilan etmesi ve bâb'ın ma'nâ'nın ilahlılığını nidâ etmesi olarak dört farklı şekilden söz edilebilir.²¹

Risale, yaratılışın başlangıcında nidâ'nın nasıl olduğu, nidâ'yı yapanın ma'nâ'nın kendisi mi yoksa isim mi olduğu, nidâ'nın bir kez mi yoksa birden fazla mı yapıldığı ve ayrıca Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve akabinde On İki İmam'a kadar geçen süre içinde nidâ ritüelinin nasıl yapıldığı sorularına cevap bulmak gayesiyle yazılmıştır. İlk nidâ'nın A'râf süresi 172. ayette yer alan ifadelerden ibaret olduğu belirtilmektedir: “Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.”²² Burada nidâ'ya işaret eden temel ifade **أَلَمْ نَكُنْ مِنْكُمْ قُلُوبًا** yani “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet sen bizim Rabbimizsin” ifadesidir.²³ Yaratılanlara yapılan ilk nidâ her ne kadar ma'nâ'dan sadır olmuş olsa da bu ifadelerin isim (mim) tarafından yaratılmışlara iletildiği belirtilmektedir. İsim ma'nâ'nın söylediklerini tekrarederek bu nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğunu kesin bir şekilde ilan etmektedir. Bir kesim insanların (sefa ehli) nidâya cevap verdiği ve ma'nâ'nın ilahlılığını kabul ettiği, diğer yandan iblis ve nefsinin yenik düşenlerin ise hayır dedikleri ve cehennemlik oldukları belirtilmektedir.²⁴ Vaâkıa suûresinde yer alan amel defteri sağından verilenler nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilahlılığını

²¹ Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/321-332.

²² el-A'râf 7/172

²³ Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/323.

²⁴ Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/328.

kabul edenler, solundan verilenler ise kabul etmeyenler olarak tanımlanmışlardır.²⁵ Nidâ ritüeline örneklik eden bu ayet zikredildikten sonra “her ne kadar Allah’ın kitabında nidâ bir kez zikrediliyor, halbuki birden fazla nidâ vaki olmuştur,” denilmektedir.²⁶ Ve akabinde Hz. Adem’den Hz. Muhammed’e ve sonrasında On İkinci İmam’a kadar geçen süre içinde gerçekleştiğine inanılan nidâ ritüellerine yer verilmektedir. İsim (hicabın) yaratılmasındaki temel gaye de nidâ ritüelini yani ma’nâ’nın ilah olduğu gerçeğini insanlara bildirme vazifesini yerine getirmek olduğu belirtilmektedir. İsim yaratıldığında kendisinden sadır olan ilk ifadeler şunlardır: “Ben şahadet ederim ki! Mevlam sensin. Maksadım sensin. Ma’nâm sensin. Ben senin kendi öz nurundan yaratılmış olduğun bir kulum. Benim vasıtamla ma’nâ’nın gizli olan yönlerini izhar etmek ve bilinmeyen özelliklerini ortaya çıkarmak istedin. Bu sebeple bende gizli olman aynı zamanda bilinmen ve tanınmandır (zuhurdur). Bana gözükmeyen ise benim için bir imtihandır”.²⁷

Gâlî fırkalar tarafından benimsenen nidâ ritüelinin mistik gulât alimler tarafından ifa edildiğini ortaya koyan birçok örnek söz konusu edilmiştir. Nidâ ritüelinin ifa edildiği en somut örnek olarak “Gâdir Hum” olayı anlatılmaktadır. Şia’ya göre Hz. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde Hz. Ali’yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şiî geleneğe göre Gâdir Hum olayı Ali’nin resmi liderliğinin yani imametinin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gâlî literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed’in ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilahlığının ilanı olarak ele alınmıştır.²⁸ *Risâle el-andiyya*’da nakledildiğine göre, “Gâdir Günü Nidâsı” olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma’nâ olan Ali’ye işaret ederek şöyle söylemektedir: “Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zâhir ve bâtın olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma’nâ (Ezel) sizin aranızda. Onun sizin aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan ederim. Ona ibadet edin! Ve onu tenzih edin!”. Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ ritüelinin özünde yer alan Hz. Muhammed’in Ali’nin ilahlığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.²⁹

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeyye’nin kurucusu Abdullah ibn Saba’nın Ali’nin ilahlığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre isim, bâb olan Abdullah ibn

²⁵ **Vakıa Vakıa** 56/27, “Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere”; **Vakıa Vakıa** 56/41 “Soldakiler; ne yazık o soldakilere!”.

²⁶ Cilli, “Risâle el-andiyya”, 2/323.

²⁷ Cilli, “Risâle el-andiyya”, 2/324.

²⁸ Cilli, “Risâle el-andiyya”, 2/330.

²⁹ Cilli, “Risâle el-andiyya”, 2/330.

Saba'da gizlenmiş ve Ezel'in (yani Ali'nin) ma'nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde İbn Saba'nın yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.³⁰ Risalede ayrıca Hz. Ali'nin Medain'den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Saba'nın Ali'nin ölülerini diriltiren bir Rab olduğunu iddia ettiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Saba diyor ki: "Ma'nâ Medain'de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onun ma'nâ olduğunu kabul etti."³¹ Örneklerde de görüleceği üzere Ali'nin ilahlığının ilanı risalede özel bir yere sahiptir. Ali'nin ilahlığını reddeden ve onun ma'nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kafir oldukları belirtilmektedir. Hz. Ali bu pasajda da "Anzaâ ve Batin" kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki: "Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu suret olan Anzaâ-Batin için ma'nâ değil, isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah'ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kafir olmuştur. Anzaâ-Batin, şeyhimizin dediği gibi "ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir."³²

Bahsi geçen bir diğer nidâ ritüeli ise Altıncı İmam Cafer es-Sadık'ın ma'nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebu'l-Hattab Muhammed bin Ebu Zeynep el-Kahili (ö. 143/760) nidâsıdır.³³ Buna göre ismin, Küfe camisinin minaresine çıkan Ebu'l-Hattab suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sadık'ın ma'nâ'nın kendisi olduğunu nidâ ettiği, belirtilmektedir. Ebu'l-Hattab: "Ben mimim (isim), Ezel Kadim değilim. Kim bana Ezel derse, ma'nâ olan Cafer es-Sadık'ın ilahlığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O'dur." Ancak insanların Ebu'l-Hattab'ın ifadelerini ma'nâ olan Cafer es-Sadık'a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sadık'ın halkı sakinleştirmek için Ebu'l-Hattab'a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zâhiren lanet olsa da bâtinî anlamda Ebu'l-Hattab için bir rahmet olduğu belirtilmektedir.³⁴ Metinde bahsi geçen bir diğer nidâ Ömer ibn el-Furat'ın ve Muhammed ibn Nusayr'ın ayn'ın (ع) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.³⁵

Risalede ayrıca ma'nâ'nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbe el-Akalım (بئة لأقاليم), Hutbe el-Beyan (بئة للبيان), Hutbe el-Kesf (بئة لاكشف) ve Hutbe el-Tasenciye (بئة لا طشجية) olarak zikredilen hutbelerde ma'nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: "Evvel, ahir, zâhir ve bâtin olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edimim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim." İsim ma'nâ'nın

³⁰ Cilli, "Risâle el-andiya", 2/330.

³¹ Cilli, "Risâle el-andiya", 2/332.

³² Cilli, "Risâle el-andiya", 2/332.

³³ Cilli, "Risâle el-andiya", 2/323.

³⁴ Cilli, "Risâle el-andiya", 2/330.

³⁵ Cilli, "Risâle el-andiya", 2/330.

kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: “Evvel, ahir, zâhir ve bâtin O’dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti.” Ma’nâ kendisini ilan ederken “Ben yaptım”, isim ma’nâ’nın ilahlığını nidâ ederken ise “o yaptı” ifadelerini kullanmaktadır.³⁶ Ma’nâ ve ismin karıştırılmaması hususunda bu ayrımın önlemleri olduğu bildirilmektedir. Ma’nâ’nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma’nâ’ya hem de isme ilahlık atfedileceği için isim ma’nâ’yı nidâ ederken sözlerine “ ” O ifadesiyle başlamaktadır. İsmi ma’nâ’ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve Ma’nâ konuşandır, isim ise ma’nâ’dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.³⁷

2. Nidâ’dan Takiyyeye

Nusayrî geleneğinde İbn Nusayr’ın da diğer gulât mistikler gibi ma’nâ’nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.³⁸ On Birinci İmam Hasan el-Askerî’nin bâb’ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî’nin ma’nâ olduğunu nidâ etmek suretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr’dan sonra mezhebin dini liderliğini önce Muhammed b. Cündeb (öl. III. yüzyılın son çeyreği) ve ardından el-Farisî lakabıyla ünlenen Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (öl. 287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cündeb’in ne de Cünbülânî’nin nidâ ritüelini ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ ritüelini yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şeyhidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ ritüelinin Hasîbî tarafından da ifa edildiğini, iddia etmektedirler. Hasîbî Mısır’da Cünbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadî ve bâtinî inancını formalize etmiştir.³⁹ Hocası Cünbülânî’nin vefatından sonra Irak’a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat’ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Irak’ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bâtinî inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri Hasîbî’nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmuştur. Yaron Friedman bu durumun yani mezhebin bâtinî bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidâ ritüeli olduğunu belirtmektedir.⁴⁰ Ancak klasik Nusayrî eserlerde Hasîbî’nin nidâ ritüelini gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz Hasîbî’nin halefi Cillî tarafından kaleme alınan *Risâle el-andiya*’da nidâ ritüelini

³⁶ Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/331-332.

³⁷ Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/333.

³⁸ Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/330.

³⁹ Tevil, *Arap Alevileri Tarihi*, 126-127.

⁴⁰ Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 22.

ifa eden İbn Nusayr ve Ömer ibn el-Furat da dahil olmak üzere pek çok isim zikredilmiş ancak Cilli'nin hocası Hasîbî'den bahsedilmemiştir. Bu durum bâtinî bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidâ ritüeli kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidâ ritüelinin isminin bizzat kendisi ya da bâb'da görünür olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'ın ölümü ile birlikte nidâ ritüelinin bu bağlamda uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Hasîbî'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olması gerekir.

Zindandan kaçmayı başaran Hasîbî Bağdat'tan Şam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Şîî İmamî bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamî eğitim alan Hasîbî, Nusayrî öğretiyi benimsemiş olmakla birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamî kimliğinin izleri de görülmektedir.⁴¹ Nusayrî kaynaklarda Hasîbî'nin bâtinî öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (muvahhidun) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiiye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir. İlk dönem Şîî kaynaklarda da Hasîbî'nin Şîî geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiiyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de Hasîbî'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁴² Şîa, imanı koruma ve inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiiyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁴³ Önemli bir Şîî müellif olan Hüseyin at-Tabâtabâî takiiyeyi şu şekilde tarif etmektedir: “Bir insanın kendi dinini veya bazı dîni davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak, mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesi”.⁴⁴ Takiiye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şîa içinde takiiye zamanla dinin olmazsından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁴⁵ Takiiye uygulamasının Nusayrî gelenekte de benzer bir işlevinin olduğu aşikardır. Hem benimsemiş oldukları dîni öğretiyi hem de etnik kimlikleri

⁴¹ *Hidâye el-kubrâ* Hasîbî'nin Şîî-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eseridir.

⁴² Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 22-28.

⁴³ Lynda Clark, “Taqiyya in Twelver Shi'ism”, *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York: *y.y.*, 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, “Taqiyya”, *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.

⁴⁴ Muhammed Hüseyin Tabatabâî. *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York: *y.y.*, 1975), 223-224.

⁴⁵ Etan Kohlberg, “Taqiyya in Shi'ite theology and religion”, *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345-380.

itibariyle birbirinden farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil, Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sırlarını gizleme ilkesi mezhebin var oluşsal bir problem haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre, Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takıyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁴⁶ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk hatta yetişkin dahi Türkçeye “Amcalık merasimi” olarak çevrilen “mezhebe giriş ritüeli” neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmiyette son dini lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almada en önemli isim olan Taberânî. *Kitab el-Hâvî fi ilm el-fetâvâ* isimli eserinde yola giriş ritüelini detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁴⁷ Yola giriş ritüeli'nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî gizli bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: “İslam'da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi, Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür”.⁴⁸ Mezhebe giriş ritüelinde verilen eğitim süresinin ne kadar sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte, bu eğitimin aylarca hatta bir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din alimi iken fırkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Sülaymân el-Adhanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâb el-bakûra el-Sûlaymaniyye fî keşf esrâr el-diyâne el-Nusayriyye* isimli çalışmasında kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtinî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁴⁹

⁴⁶ Bella Tendler Krieger, “Marriage, Birth, and *bâtinî ta'wîl*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb el-Hâvî fi ilm el-fetâvâ* of Abû Sa'îd Maymûn al-Tabarânî”, *Arabic* 58 (2011), 53-75.

⁴⁷ Maymûn b. Qâsim el-Tabarânî, “Hâvî fi ilm el-fetâvâ”, *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/303-308.

⁴⁸ Tabarânî, “Hâvî fi ilm el-fetâvâ”, 3/106-107.

⁴⁹ Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayınlanan “Histoire et religion des Nosairis” isimli monografda Sülaymân el-Adhanî *Kitâb el-bakûra el-Sûlaymaniyye fî keşf esrâr el-diyâne el-Nusayriyye* isimli eser temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairis* (Paris: Librairie Emile

Bâtîni bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş ritüelini” almamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş ritüeli sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildiği bilinmektedir.⁵⁰ Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusunda ne derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olan yola giriş ritüeli neticesinde eğitim sürecinin tamamlayan Nusayrînin insan-ı kamil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁵¹

Yola giriş ritüeli dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Cihat konusu takiyye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir mücadele olarak yorumlanmıştır.⁵² Nusayrîlerin takiyye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdî ibadet ettikleri belirtilmektedir. Şekil ve içerik olarak Müslüman çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptir denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁵³ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti bâtinî manada dinin sırrlarının saklanması olarak görülmüştür.⁵⁴ Hz. Muhammed’in bâbasi Abdullah’ın sessizliği, Kur’ân’da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem’e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁵⁵

Açıklamalı [Yzr2]:

Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisbury tarafından “The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion” başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir. E. Edward Salisbury, “The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion”, by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts”, *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.

⁵⁰ Meir M Bar-Asher Aryeh Kofsky, *The Nusayrî-’Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*, (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013), 81-84.

⁵¹ Krieger, “Marriage, Birth, and bâtinî ta’wîl:”, 74.

⁵² Friedman, *The Nusayrî-’Alawîs*, 143-148.

⁵³ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: v.y., 2008), 374-75

⁵⁴ Friedman, *The Nusayrî-’Alawîs*, 138-140.

⁵⁵ **Al-i İmran Âl-i İmran** 3/41, “Rabbim, dedi, bana bir âlâmet göster.” Şöyle buyurdu: “Senin için âlâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.”; Meryem 19/26, “Ye

Sonuç

8. yy.'da Şii kimliğin belirginleştiği ve Nusayrî inancının teşekkül ettiği 9. yy. ve 10. yy.'da ise İmamî ve İsmailî Şii kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Karmatiler, Buveyhiler ve Fâtımiler gibi Şii inancı benimsemiş yönetimlerin var olması bu dönemde Gâli fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır.⁵⁶ Nusayrîlik gulât düşüncesinin etkisiyle gelişme gösteren fırkalardan biri olarak ele alınmaktadır. Ulûhiyet, Hz. Alî ve ehli beyt'e gösterilen aşırı ihtimam ve tenasuh gibi konulardan gulât öğretisi ile Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman "Gulât-Nusayrî" olarak da tanımlanmaktadır.⁵⁷ "Nidâ ritüeli" Gulât inancının Nusayrî öğretisinde etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İsmi ya da bâb'ın hayatı pahasına ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi anlamına gelen bu ritüel ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır. Nusayrî gelenekte şeyh el-siqa (güvenilir şeyh) olarak anılan Cillî'nin yazmış olduğu *Risâle el-andiya* isimli çalışmada nidâ ritüelinin mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Buna göre, nidâ ritüelinin dört farklı formda gerçekleştiği görülmektedir. Ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumu Kur'an'ı Kerim'den "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler."⁵⁸ ayetiyle belirtilmiştir. İsmi ma'nâ'nın İlah olduğunu nidâ etmesi konusunda "Gadîr Hum Nidâsı" örnek olarak verilmiştir. İsmi bâb'da görünür olduğu bir formda ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi konusunda Ebu'l-Hattab'ın Kûfe camisinin minaresinde Cafer es-Sadık'ın ma'nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak bâb'ın ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda, On Birinci İmam'ın bâbı olan İbn Nusayr'ın Hasan el-Askerî'nin ilah olduğunu nidâ etmesi zikredilmiştir. Klasik Nusayrî eserlerde nidâ ritüelini ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr'dir. Ancak bazı batılı araştırmacılar Hasîbî'nin Bağdat'ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ ritüelini ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hasîbî'nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sınırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye

ç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de."⁵⁵

⁵⁶ Halil İbrahim Bulut, "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik", *Ortadoğu Yıllığı* (2011), (578-614), 584. Ancak bazı araştırmacılar tarafından bu dönemde gulât oluşumlarının sıkıntılı bir süreç geçirdikleri de iddia edilmektedir. Tevil, *Arap Alevîleri Tarihi* 124-125.

⁵⁷ Mushegh Asatryan - Dylan M Burns, "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.

⁵⁸ *Araf el-Araf* 7/172.

Şîî gulât oluşumlarda dahil olmak üzere Şîî gelenekte köklü bir geçmişi olan öğretilerden biridir. Bâtîni bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ ritüelinin ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ma'nâ olan imam insanların bâb'ı öldürmesinden çekindiği için zâhirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ ritüelinin İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlığının olmaması ile takiyye'ye müracaat arasında organik bir bağ olmadığını gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Asatryan, Mushegh ve Burns, Dylan M. "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.
- Bar-Asher, Meir M.- Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaerem di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. – Kofsky, Aryeh. *The Nusayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil Ibrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Ortaoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cilli, Muhammad ibn Alî. "Risâle el-Andiya". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/321–331. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Cilli, Muhammad ibn Alî. "el-Risâle el-Numâniyye". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism", *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nusayrîs*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Friedman, Yaron. *The Nusayrî-Alawis: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.
- Kohlberg, Etan. "Taqiyya in Shîi theology and religion". *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345–380.
- Krieger, Bella Tendler. "Marriage, Birth, and *bâtîni ta'wîl*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb al-Hâwî fî 'ilm al-fatâwî* of Abû Sa'îd Maymûn al-Tağbarânî". *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Palabıyık, M. Hanefî. "Dini İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Salisbury, E. Edward. "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion", by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts". *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227–308.
- Strothmann, Rudolf. "Taqiyya", *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913–1936), 628–629.
- Şehristânî. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-nihâl*. mlf. M. Seyyid Kılânî. 1-2. Kahire: y.y. 1961.

- Tabarânî, Maymûn b. Qâsim. "Hâvî fi ilm el-fetâvâ". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/45-116. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Tabarânî, Maymûn b. Qâsim. "Risâlet el-zuhûr ve-'l-butûn". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/15-18. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Tabatabaî, Muhammed Husayn. *Shi'ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Talhamy, Yvette. "The Fatwas and the Nusayrî/Alawîs of Syria". *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Tevîl, Muhammed Emin Gâlib. *Arap Alevîleri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs yayınları, 2013.
- Winter, Stefan. *A History of the 'Alawîs: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.

Editörün Ön İnceleme Notu: Makale metni, Dergi Yazım İlkeleri ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygunluk açısından incelenmiştir. Eksik veya hatalar var ise metinde belirtilmiş ve her bir hata türünde hatalı yazım **SARI** ile doğrusu **YEŞİL** metin vurgu rengi ile işaretlenmiştir. Metinde olabilecek diğer hatalar veya eksikliklerin tarafınızdan tashih edilebilmesi metni güçlendirecektir.

Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ Ritüeli ve Takiyye Uygulaması

Öz

Nusayrî inanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâli fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir. Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gâli fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtnî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâli fırkalardan farklı bir tevîl benimsemişlerdir. "Nidâ ritüeli" de Nusayrî öğretiyi gulât geleneğinden aktarılmıştır. Bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ ritüeli" ilk gulât oluşumlarından olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ ritüelini yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî geleneğe On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (öl. 270-883) de İmam'ın ilahlığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yy.'ın ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî geleneğe uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler muvahhidunların (Nusayrî inançları) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtnî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllardan kabul etmiş görmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ ritüelini" kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâle el-andiyya* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hüseyin İbn Hamdân el-Hasibî'ye (öl. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasibî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ ritüelinin fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile itibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, Risâle el-andiyya

From Nidâ to Taqiyya: Nidâ Ritual and Taqiyya Practice in the Nusayrî-Alevî Belief

Abstract

The Nusayri beliefs are similar to those of Gâli sects, which are known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayris are considered to be a part of Ghulat, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Ali b. Abi Talib is God or Allah was revealed in Ali) adopted by the Gâli sects are also manifested in classical Nusayri works. However, the Nusayri sheikhs adopted a different interpretation from the Gâli sects regarding the essence and the nature of God and his visibility to people. The "nidâ ritual" was also transferred to Nusayri teaching from the ghulat tradition. The "nidâ ritual", the bâb's public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first ghulat formations (Saba'iyya). According to this teaching, the bâb, by risking his own life, declares the identity of God (nidâ), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the bâb performs the "nidâ ritual" and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Ibn Nusayr, who is regarded as the bâb of the Eleventh Imam in the Nusayri tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the "nidâ" teaching did not have a meaning rather than being a theological teaching because after this period Nusayris seem to have accepted taqiyyah as part of the religion in order to preserve the safety of the muvahhiduns (Nusayri believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risâlat al-andiyya*, which comprehensively deals with the "nidâ ritual" among the classical Nusayri works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Hasibî will historically be discussed, and the concept and practice of taqiyya, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Hasibî will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the "nidâ" ritual's purported discontinuation can be associated with adoption of taqiyya.

Keywords: Islamic Sects, Nusayri-Alawism, Nidâ, Taqiyya, Risâlat al-andiyya.

Giriş

Açıklamalı [Yzr1]: 1-Metin içi ve dipnotlardaki âyet mealleri italik olarak ayarlanmalıdır.

bk. { HYPERLINK

"https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/isnad-

dipnotlu/4-kuran-i-kerim/4-1-meal-basili/" }

2- "âyet"; kelimesi "âyet" şeklinde, Kur'an-ı Kerim ise

Kur'an-ı Kerim şeklinde yazılmalıdır. bk. İSNAD

3-Dipnot ve kaynakçadaki (→) lerin (→) şeklinde

düzeltilmesi önerilmektedir.

İnancın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevîlik Şia'nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. 9. yy.'da Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (öl. 270-883) görüşleri etrafında dini öğreti şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik 10. yy.'da Mısırlı Hüseyin ibn Hamdân el-Hasibî (öl. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten sonra Nusayrîlik kendisini Şiî cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında en temel rolü olan Hasibî Nusayrîliği Şiî inancı en saf haliyle benimsemiş olan bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde, Hasibî'den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Alî ibn İsâ el-Cisrî, Muhammad ibn Alî el-Cillî (öl. 384/994) ve Ebû Sa'îd Maymûn b. Qâsım el-Taberânî (öl. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi Şiî öğretisi içinde değerlendirdikleri görülmektedir. Modern dönemde de, yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde de, dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafız Esad Suriye'de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî Şiîliğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattırdı. Suriye ve Lübnan'dan pek çok Şiî ve Nusayrî alimin görüş ve onayı ile Nusayrîlerin İmamiyye Şia'sından olduğunu ifade eden bir bildiri hazırlatıldı.² Esad yönetiminin Suriye'de Sünnî çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanma amacı ile bu şekilde bir girişimde bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Şiî grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Şiî olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî alimler tarafından bunun aksi bir beyanatın verilmemiş olması ve ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayrîliğin Şiî bir mezhep olarak tanıtılması, Nusayrî inancını bu çerçevede ele almak için yeterli düzeydedir.

Nusayrîler her devirde hakiki Şiî oldukları vurgusunu yapmış olsalar da; itikadî, fikhî ve bilhassa bâtınî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Şiî fırkalardan farklılık göstermektedirler. Nusayrî inanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâlibî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı

¹ Yaron Friedman, *The Nusayrî-Alawis: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill; Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

² Yvette Talhamy, "The Fatwas and the Nusayrî/Alawis of Syria", *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

Şia'dan addedilmektedir.³ Alî b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Alî'de hulûl ettiği şeklindeki Gâli fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtmî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁴ Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâli fırkalardan farklı bir tevil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiyeye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır. Nusayrî gelenekte Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁵ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılsama olduğu, Allah'ın zâtının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuyu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁶

Nusayrî öğretide bâtmî bilginin 8.yy.'da daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini gösteren çok fazla örnek mevcuttur. Klasik dönem Nusayrî eserler incelendiğinde Gâli fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gâli düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gâli fikirlerin Nusayrî öğretiye aktarılmasında önemli rolü olan gulât isimlerden biri Müfaddal ibn Ömer el-Cufî'dir. Müfaddal'a atfedilen *Kitab el-usus*, *Kitab el-surat* ve *el-Risale el-Mufaddaliyye* gibi Gâli inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik itibarıyla Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benzeşmektedirler.⁷ Her ne kadar özellikle "ulûhiyet", "hulûl", "tenasuh" vb. konularda bâtmî mistik bilginin gulât düşüncenin etkisiyle Nusayrî öğretiye dahil söz konusu olsa da, bahsi edildiği gibi, İslam dairesi içinde görünmek gayesiyle Nusayrî alimler bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inanca aktarılan öğretilerden biri de "Nidâ ritüeli"dir. Bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ ritüeli" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiye göre

³ Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris: y.y., 2020), 273.

⁴ Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*. mlf. M. Seyyid Kilânî (Kahire: y.y., 1961), 1/178-190.

⁵ Muhammad ibn Ali el-Cillî, "el-Risâle el-Numâniyye", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/303-308; Maymûn b. Qâsmel-Tabarânî, "Risâlet el-zuhûr ve'l-butûn", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/303-308.

⁶ Cillî, "el-Risâle el-Numâniyye", 2/303-308.

⁷ Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 243-245.

bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb imam'ın uluhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kafir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ ritüelini yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. "Bâb" kelimesi ilk dönem Şîî literatüründe imam'ın en kıymetli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla "bâb" kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.⁸

Nusayrî-Alevîliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim bâbı olan İbn Nusayr'ın da nidâ ritüelini uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr'a rücu ettiğine ve onun imamın bâb'ı (temsilcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi'nin ise özel bir bâbının olmadığı ve bu sebeple bâb'lık görevinin en son İbn Nusayr'da kaldığı belirtilmiştir. Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr bâb'ı olduğu On Birinci İmam'ın uluhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ ritüelini yerine getirmiştir. Bâb'lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da Masum İmamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr'ı ve onun dini haleflerini zor durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.⁹ 10. yy.'da dinî öğretiyi formalize eden Hasibî'nin de bâtunî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ ritüeli kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁰ Hasibî'nin Irak'ta Bağdad valisi tarafından tutuklanmasının gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtunî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran Hasibî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderleri inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sırlarını gizlemek amacıyla takiiyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹¹

Tarihsel süreç içinde her ne kadar Nusayrîlik dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şîa ile çetin bir mücadelenin içine girmemiş olsa da, Nusayrî topluluğun güvenliğini sağlamak ve dini kimliğini koruyabilmek adına takiiyeye müracaat ederek ve daha ziyade kıyı

⁸ Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims", 273-275; M. Hanefi Palabıyık, "Dini İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 23-24.

⁹ Muhammed Emin Gâlib et-Tevîl, *Arap Alevîleri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

¹⁰ Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 22-25

¹¹ Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 126-130; *Arap Alevîleri Tarihi* isimli çalışmada 10. yy.'ın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünnî ve Şîî mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. Tevîl, *Arap Alevîleri Tarihi* 124-125.

veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹² Takiyeyi dinin asıllarından kabul eden Hasîbî'den sonraki dönemde nidâ ritüelinin Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu ritüelin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki alimler tarafından neşredilmiştir. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ ritüelini" kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâle el-andiyya* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹³ Cilli tarafından yazılan bu eser nidâ ritüelinin Nusayrî teolojisi içinden asıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunu anlamamız açısından önemlidir. Risalede Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve sonrasında On İki İmam'a kadar olan süreçte nidâ ritüelinin ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hasîbî'ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ ritüelinin fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Ritüeli

Nusayrî-Alevî gelenekte nidâ ritüeli ile ilgili en kapsamlı bilgi Cilli'ye isnat edilen *Risâle el-andiyya* (İlan risalesi) isimli risalede yer almaktadır.¹⁴ Hasîbî'nin halefi olan Cilli Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan isimdir. Cilli, Nusayrî inancının temel konuları hakkında farklı illerde dini öğretinin anlatılması ve yayılmasında öncülük eden şeyhlere yazmış olduğu eserler ve ayrıca Nusayrî topluluğa hitaben kaleme almış olduğu çalışmaları ile inancın öğretisinin teşekkülünde merkezi bir rol üstlenmiştir. İsmail İbn Hallad gibi bazı şahıslar tarafından *Risâle el-andiyya* isimli risalenin Cilli'ye isnadı reddedilmiş olsa da, Cilli'nin en önemli talebesi ve halefi olan Taberânî "risalenin sadece Cilli'den duyulduğunu" beyan etmektedir.¹⁵ Ma'nâ'nın görünmesini ve ma'nâ'nın ilahiliğinin aleni bir şekilde ilan edilmesini ele alan bu risaleye göre ma'nâ iki temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir: Bunlardan ilkinde ma'nâ zatı ve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilinir kılar. Diğerinde ise ma'nâ isminin kendisini ilan etmesiyle (nidâ) bilinir, denilmektedir.¹⁶

¹² Nusayrîler daha ziyade İshakiler ve Dürziler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016)11;

¹³ Muhammad İbn Ali el-Cilli, "Risâle el-andiyya", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/321-331.

¹⁴ Cilli, "Risâle el-andiyya", 2/321-331.

¹⁵ Cilli, "Risâle el-andiyya", 2/321.

¹⁶ Cilli, "Risâle el-andiyya", 2/321.

Nidâ ritüelinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında bâtinî bilginin temelini oluşturan “ma’nâ-isim-bâb” öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma’nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezze olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yaratıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma’nâ olan Allah ayrıca kendisini bilindir kılmak için kendi nurundan “ismi” yaratmış ve ona aynı zamanda “hicab” adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma’nâ’ya ulaşır ve ma’nâ’nın ilahlılığını bilirler.¹⁷ Bu sebeple ismin temel misyonu ma’nâ hakkında gizli olan bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah’ı bildirmektir, denilebilir. Ma’nâ’nın öz nurundan yaratılması sebebiyle “Semî, Âlim, Latîf, Habîr, Kahîr, Kâdir, Zâhir, Bâtın, Evvel, Âhîr, Rahmân ve Rahîm” gibi ma’nâ’nın isimlerinden bir kısmının isme tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık “Ezel, Kadim, Ahad, Ma’nâ el-maâni (ma’nâların ma’nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anzaâ ve Batın” gibi bazı isimlerin ma’nâ’ya münferit olduğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı da belirtilmiştir.¹⁸ Risalede Allah’a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Ali’nin zâhiri görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anzaâ (انزآآ) ve karnı geniş anlamında kullanılan batin (بآتآن) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade “Ma’nâ’nın insan suretinde görünümünün en mükemmel örneği Hz. Ali’dir” inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb’ın ise ma’nâ’nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb öz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma’nâ’nın tanınıp bilinmesinde ismin önemli bir rolü olduğu gibi ismin bilinmesinde bâb’ın bir rolü vardır. Yani İsm’e ulaşan yol bâb’dan geçmektedir.¹⁹ İlk yaratılışta bâb Cebrail’dir. Hâşimî hanedanlığında ise bâb Selmân el-Fârisî (öl. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selmân’ın beş harften oluştuğu ve ulvi alemde toplamda beş bin bâb’ın olduğu belirtilmektedir.²⁰ Ma’nâ-isim-bâb’ın yeryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma’nâ-isim-bâb üçlüsü

¹⁷ Burada ma’nâ’nın isim aracılığıyla bilindir olduğu ifade edilmiştir. Tabarânî tarafından ele alınan *el-Risâlet el-zuhûr ve-l-butûn* isimli eserde ise ma’nâ’nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendisinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma’nâ olan Allah’ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilindir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim aracılığıyla kullarına kendini tanıtmaması onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. Tabarânî, “Risâlet el-zuhûr ve-l-butûn”, 3/303-308.

¹⁸ Cilli, “Risâle el-andiyya”, 2/321-325.

¹⁹ Risalede mim’in sin’e yirmi sekiz harfi yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin’e ayrıca ulvi-nuri ve süfli-beşeri alemleri yaratması için de emir vermiştir. Cilli, “Risâle el-andiyya”, 2/325-326.

²⁰ Cilli, “Risâle el-andiyya”, 2/327.

Alî-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen “ayn-mim-sin” şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâle el-andiya*'da da genel itibariyle ma'nâ ayn, isim mim ve bâb sin harfleriyle ifade edilmiştir.

Nidâ ritüelini en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın uluhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneyeceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâli hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlılığının bildirilmesi için ismin ya da bâb'ın kendisini kurban ettiği bir ritüel olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ ritüelinin ifa edildiği örnekler incelendiği zaman ma'nâ'nın ilahlılığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Ma'nâ'nın ilahlılığını bizatihi ilan ettiği durumlar, ismin ma'nâ'nın ilahlılığını nidâ etmesi, ismin bâb'da görünür olduğu bir halde ma'nâ'nın ilahlılığını ilan etmesi ve bâb'ın ma'nâ'nın ilahlılığını nidâ etmesi olarak dört farklı şekilden söz edilebilir.²¹

Risale, yaratılışın başlangıcında nidâ'nın nasıl olduğu, nidâ'yı yapanın ma'nâ'nın kendisi mi yoksa isim mi olduğu, nidâ'nın bir kez mi yoksa birden fazla mı yapıldığı ve ayrıca Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve akabinde On İki İmam'a kadar geçen süre içinde nidâ ritüelinin nasıl yapıldığı sorularına cevap bulmak gayesiyle yazılmıştır. İlk nidâ'nın A'râf sûresi 172. âyette yer alan ifadelerden ibaret olduğu belirtilmektedir: “Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.”²² Burada nidâ'ya işaret eden temel ifade **أَلَمْ نَكُنْ مِنْكُمْ قُلُوبًا** yani “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet sen bizim Rabbinizsin” ifadesidir.²³ Yaratılanlara yapılan ilk nidâ her ne kadar ma'nâ'dan sadır olmuş olsa da bu ifadelerin isim (mim) tarafından yaratılmışlara iletildiği belirtilmektedir. İsim ma'nâ'nın söylediklerini tekrarederek bu nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğunu kesin bir şekilde ilan etmektedir. Bir kesim insanların (sefa ehli) nidâya cevap verdiği ve ma'nânın ilahlılığını kabul ettiği, diğer yandan iblis ve nefisine yenik düşenlerin ise hayır dedikleri ve cehennemlik oldukları belirtilmektedir.²⁴ Vâkıa sûresinde yer alan amel defteri sağından verilenler nidâyı yani ma'nâ'nın ilahlılığını kabul

²¹ Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/321-332.

²² el-A'râf 7/172

²³ Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/323.

²⁴ Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/328.

edenler, solundan verilenler ise kabul etmeyenler olarak tanımlanmışlardır.²⁵ Nidâ ritüeline örneklik eden bu ayet zikredildikten sonra “her ne kadar Allah’ın kitabında nidâ bir kez zikrediliyor, halbuki birden fazla nidâ vaki olmuştur,” denilmektedir.²⁶ Ve akabinde Hz. Adem’den Hz. Muhammed’e ve sonrasında On İkinci İmam’a kadar geçen süre içinde gerçekleştiğine inanılan nidâ ritüellerine yer verilmektedir. İsim (hicabın) yaratılmasındaki temel gaye de nidâ ritüelini yani ma’nâ’nın ilah olduğu gerçeğini insanlara bildirme vazifesini yerine getirmek olduğu belirtilmektedir. İsim yaratıldığında kendisinden sadır olan ilk ifadeler şunlardır: “Ben şahadet ederim ki! Mevlam sensin. Maksadım sensin. Ma’nâm sensin. Ben senin kendi öz nurundan yaratmış olduğun bir kulum. Benim vasıtlamla ma’nâ’nın gizli olan yönlerini izhar etmek ve bilinmeyen özelliklerini ortaya çıkarmak istedim. Bu sebeple bende gizli olman aynı zamanda bilinmen ve tanınmandır (zuhurdur). Bana gözükmen ise benim için bir imtihandır”.²⁷

Gâli fırkalar tarafından benimsenen nidâ ritüelinin mistik gulât alimler tarafından ifa edildiğini ortaya koyan birçok örnek söz konusu edilmiştir. Nidâ ritüelinin ifa edildiği en somut örnek olarak “Gâdir Hum” olayı anlatılmaktadır. Şia’ya göre Hz. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde Hz. Ali’yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şiî geleneğe göre Gâdir Hum olayı Ali’nin resmi liderliğinin yani imametinin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gâli literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed’in ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilahlığının ilanı olarak ele alınmıştır.²⁸ *Risâle el-andiyya*’da nakledildiğine göre, “Gâdir Günü Nidâsı” olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma’nâ olan Ali’ye işaret ederek şöyle söylemektedir: “Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zâhir ve bâtin olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma’nâ (Ezel) sizin aranızda. Onun sizin aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan ederim. Ona ibadet edin! Ve onu tenzih edin!”. Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ ritüelinin özünde yer alan Hz. Muhammed’in Ali’nin ilahlığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.²⁹

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye’nin kurucusu Abdullah ibn Saba’nın Ali’nin ilahlığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre isim, bâb olan Abdullah ibn

Açıklamalı [Yzr2]: Doğrudan alıntılanan kısım üç satırdan uzun ise (kırk kelimedenden fazla ise) ayrı bir paragraf hâlinde gösterilir. Uzun alıntılar ana metinden ayırt edilmesi için normal metin boyutundan bir küçük yazı tipi boyutunda ve paragrafın tamamının soldan satır başı hizasında girintili olarak yazılması tercih edilmelidir. Doğrudan aktarılan metinde, anlamı değiştirmemek şartıyla, bazı kelime, cümle ve paragraflar çıkarılabilir. Çıkarılan kısımların yerine üç nokta (...) konulur.
bk. { HYPERLINK
"https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/akademik-yazim/20-atif-ve-alinti-yapmak/" }

²⁵ Vâkıa 56/27, “Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere” “Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere”; Vâkıa 56/41 “Soldakiler; ne yazık o soldakilere!”.

²⁶ Cilli, “Risâle el-andiyya”, 2/323.

²⁷ Cilli, “Risâle el-andiyya”, 2/324.

²⁸ Cilli, “Risâle el-andiyya”, 2/330.

²⁹ Cilli, “Risâle el-andiyya”, 2/330.

Saba'da gizlenmiş ve Ezel'in (yani Ali'nin) ma'nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde İbn Saba'nın yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.³⁰ Risalede ayrıca Hz. Ali'nin Medain'den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Saba'nın Ali'nin ölülerini diriltiren bir Rab olduğunu iddia ettiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Saba diyor ki: "Ma'nâ Medain'de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onun ma'nâ olduğunu kabul etti."³¹ Örneklerde de görüleceği üzere Ali'nin ilahlığının ilanı risalede özel bir yere sahiptir. Ali'nin ilahlığını reddeden ve onun ma'nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kafir oldukları belirtilmektedir. Hz. Ali bu pasajda da "Anzaâ ve Batin" kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki: "Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu suret olan Anzaâ-Batin için ma'nâ değil, isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah'ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kafir olmuştur. Anzaâ-Batin, şeyhimizin dediği gibi "ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir."³²

Bahsi geçen bir diğer nidâ ritüeli ise Altıncı İmam Cafer es-Sadık'ın ma'nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebu'l-Hattab Muhammed bin Ebu Zeynep el-Kahili (ö. 143/760) nidâsıdır.³³ Buna göre ismin, Küfe camisinin minaresine çıkan Ebu'l-Hattab suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sadık'ın ma'nâ'nın kendisi olduğunu nidâ ettiği, belirtilmektedir. Ebu'l-Hattab: "Ben mimim (isim), Ezel Kadim değilim. Kim bana Ezel derse, ma'nâ olan Cafer es-Sadık'ın ilahlığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O'dur." Ancak insanların Ebu'l-Hattab'ın ifadelerini ma'nâ olan Cafer es-Sadık'a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sadık'ın halkı sakinleştirmek için Ebu'l-Hattab'a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zâhiren lanet olsa da bâtinî anlamda Ebu'l-Hattab için bir rahmet olduğu belirtilmektedir.³⁴ Metinde bahsi geçen bir diğer nidâ Ömer ibn el-Furat'ın ve Muhammed ibn Nusayr'ın ayn'ın (ع) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.³⁵

Risalede ayrıca ma'nâ'nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbe el-Akalım (بئة لأقاليم), Hutbe el-Beyan (بئة للبيان), Hutbe el-Kesf (بئة للكشف) ve Hutbe el-Tasenciye (بئة لاطشجية) olarak zikredilen hutbelere ma'nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: "Evvel, ahir, zâhir ve bâtin olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edenim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim." İsim ma'nâ'nın

³⁰ Cilli, "Risâle el-andiya", 2/330.

³¹ Cilli, "Risâle el-andiya", 2/332.

³² Cilli, "Risâle el-andiya", 2/332.

³³ Cilli, "Risâle el-andiya", 2/323.

³⁴ Cilli, "Risâle el-andiya", 2/330.

³⁵ Cilli, "Risâle el-andiya", 2/330.

kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: “Evvel, ahir, zâhir ve bâtin O’dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti.” Ma’nâ kendisini ilan ederken “Ben yaptım”, isim ma’nâ’nın ilahlığını nidâ ederken ise “o yaptı” ifadelerini kullanmaktadır.³⁶ Ma’nâ ve ismin karıştırılmaması hususunda bu ayrımın önlemleri olduğu bildirilmektedir. Ma’nâ’nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma’nâ’ya hem de isme ilahlık atfedileceği için isim ma’nâ’yı nidâ ederken sözlerine “ ” O ifadesiyle başlamaktadır. İsmi ma’nâ’ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve Ma’nâ konuşandır, isim ise ma’nâ’dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.³⁷

2. Nidâ’dan Takiyyeye

Nusayrî geleneğinde İbn Nusayr’ın da diğer gulât mistikler gibi ma’nâ’nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.³⁸ On Birinci İmam Hasan el-Askerî’nin bâb’ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî’nin ma’nâ olduğunu nidâ etmek suretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr’dan sonra mezhebin dini liderliğini önce Muhammed b. Cündeb (öl. III. 3. yüzyılın son çeyreği) ve ardından el-Farisî lakabıyla ünlenen Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (öl. 287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cündeb’in ne de Cünbülânî’nin nidâ ritüelini ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ ritüelini yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şeyhidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ ritüelinin Hasîbî tarafından da ifa edildiğini, iddia etmektedirler. Hasîbî Mısır’da Cünbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadî ve bâtinî inancını formalize etmiştir.³⁹ Hocası Cünbülânî’nin vefatından sonra Irak’a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat’ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Irak’ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bâtinî inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri Hasîbî’nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmuştur. Yaron Friedman bu durumun yani mezhebin bâtinî bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidâ ritüeli olduğunu belirtmektedir.⁴⁰ Ancak klasik Nusayrî eserlerde Hasîbî’nin nidâ ritüelini gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz Hasîbî’nin halefi Cillî tarafından kaleme alınan *Risâle el-andiya*’da nidâ ritüelini

³⁶ Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/331-332.

³⁷ Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/333.

³⁸ Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/330.

³⁹ Tevil, *Arap Alevileri Tarihi*, 126-127.

⁴⁰ Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 22.

ifa eden İbn Nusayr ve Ömer ibn el-Furat da dahil olmak üzere pek çok isim zikredilmiş ancak Cilli'nin hocası Hasibî'den bahsedilmemiştir. Bu durum bâtinî bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidâ ritüeli kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidâ ritüelinin isminin bizzat kendisi ya da bâb'da görünür olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'ın ölümü ile birlikte nidâ ritüelinin bu bağlamda uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Hasibî'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

Zindandan kaçmayı başaran Hasibî Bağdat'tan Şam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Şii İmamî bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamî eğitim alan Hasibî, Nusayrî öğretiyi benimsemiş olmakla birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamî kimliğinin izleri de görülmektedir.⁴¹ Nusayrî kaynaklarda Hasibî'nin bâtinî öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (muvahhidun) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiiye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir. İlk dönem Şii kaynaklarda da Hasibî'nin Şii geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiiyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de Hasibî'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁴² Şia, imanı koruma ve inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiiyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁴³ Önemli bir Şii müellif olan Hüseyin at-Tabâtabâi takiiyeyi şu şekilde tarif etmektedir: “Bir insanın kendi dinini veya bazı dîni davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak, mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesi”.⁴⁴ Takiiye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şia içinde takiiye zamanla dinin olmazsından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁴⁵ Takiiye uygulamasının Nusayrî gelenekte de benzer bir işlevinin olduğu aşikardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğretiyi hem de etnik kimlikleri

⁴¹ *Hidâye el-kubrâ* Hasibî'nin Şii-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eseridir.

⁴² Friedman, *The Nusayri-Alawis*, 22-28.

⁴³ Lynda Clark, “Taqiyya in Twelver Shi'ism”, *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York: y.y., 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, “Taqiyya”, *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.

⁴⁴ Muhammed Hüseyin Tabatabâi. *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York: y.y., 1975), 223-224.

⁴⁵ Etan Kohlberg, “Taqiyya in Shi'ite theology and religion”, *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345-380.

itibariyle birbirinden farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil, Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sırlarını gizleme ilkesi mezhebin var oluşsal bir problem haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre, Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takıyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁴⁶ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk hatta yetişkin dahi Türkçeye “Amcalık merasimi” olarak çevrilen “mezhebe giriş ritüeli” neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmiyette son dini lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almada en önemli isim olan Taberânî. *Kitab el-Hâvî fi ilm el-fetâvâ* isimli eserinde yola giriş ritüelini detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁴⁷ Yola giriş ritüeli'nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî gizli bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: “İslam'da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi, Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür”.⁴⁸ Mezhebe giriş ritüelinde verilen eğitim süresinin ne kadar sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte, bu eğitimin aylarca hatta bir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din alimi iken fırkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Sülaymân el-Adhanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâb el-bakûra el-Sûlaymaniyye fî keşf esrâr el-diyâne el-Nusayriyye* isimli çalışmasında kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtinî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁴⁹

⁴⁶ Bella Tendler Krieger, “Marriage, Birth, and *bâtinî ta'wîl*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb el-Hâvî fi ilm el-fetâvâ* of Abû Sa'îd Maymûn al-Tabarânî”, *Arabic* 58 (2011), 53-75.

⁴⁷ Maymûn b. Qâsim el-Tabarânî, “Hâvî fi ilm el-fetâvâ”, *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/303-308.

⁴⁸ Tabarânî, “Hâvî fi ilm el-fetâvâ”, 3/106-107.

⁴⁹ Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayınlanan “Histoire et religion des Nosairis” isimli monografda Sülaymân el-Adhanî *Kitâb el-bakûra el-Sûlaymaniyye fî keşf esrâr el-diyâne el-Nusayriyye* isimli eser temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairis* (Paris: Librairie Emile

Bâtinî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş ritüelini” almamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş ritüeli sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildiği bilinmektedir.⁵⁰ Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusunda ne derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olan yola giriş ritüeli neticesinde eğitim sürecinin tamamlayan Nusayrînin insan-ı kamil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁵¹

Yola giriş ritüeli dinin aslından kabul edilen takiiye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiiye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Cihat konusu takiiye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir mücadele olarak yorumlanmıştır.⁵² Nusayrîlerin takiiye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdî ibadet ettikleri belirtilmektedir. Şekil ve içerik olarak Müslüman çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptir denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁵³ Takiiye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti bâtinî manada dinin sırlarının saklanması olarak görülmüştür.⁵⁴ Hz. Muhammed’in bâbasi Abdullah’ın sessizliği, Kur’ân’da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem’e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁵⁵

Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisbury tarafından “The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion” başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir. E. Edward Salisbury, “The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion”, by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts”, *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.

⁵⁰ Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, *The Nusayrî-’Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*, (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013), 81-84.

⁵¹ Krieger, “Marriage, Birth, and bâtinî ta’wîl:”, 74.

⁵² Friedman, *The Nusayrî-’Alawîs*, 143-148.

⁵³ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: y.y., 2008), 374-75

⁵⁴ Friedman, *The Nusayrî-’Alawîs*, 138-140.

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/41, “Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster.” Şöyle buyurdu: “Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.”; Meryem 19/26, “Ye iç, gözün aydın

Sonuç

8. yy.'da Şii kimliğin belirginleştiği ve Nusayrî inancının teşekkül ettiği 9. yy. ve 10. yy.'da ise İmamî ve İsmailî Şii kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Karmatiler, Buveyhiler ve Fâtımiler gibi Şii inancı benimsemiş yönetimlerin var olması bu dönemde Gâli fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır.⁵⁶ Nusayrîlik gulât düşüncesinin etkisiyle gelişme gösteren fırkalardan biri olarak ele alınmaktadır. Ulûhiyet, Hz. Alî ve ehli beyt'e gösterilen aşırı ihtimam ve tenasuh gibi konulardan gulât öğreti ile Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman "Gulât-Nusayrî" olarak da tanımlanmaktadır.⁵⁷ "Nidâ ritüeli" Gulât inancının Nusayrî öğretide etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İsmi ya da bâb'ın hayatı pahasına ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi anlamına gelen bu ritüel ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır. Nusayrî gelenekte şeyh el-siqa (güvenilir şeyh) olarak anılan Cilli'nin yazmış olduğu *Risâle el-andiya* isimli çalışmada nidâ ritüelinin mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Buna göre, nidâ ritüelinin dört farklı formda gerçekleştiği görülmektedir. Ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumu Kur'an'ı Kerim'den "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler."⁵⁸ âyetiyle belirtilmiştir. İsmi ma'nâ'nın İlah olduğunu nidâ etmesi konusunda "Gadir Hum Nidâsı" örnek olarak verilmiştir. İsmi bâb'da görünür olduğu bir formda ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi konusunda Ebu'l-Hattab'ın Kûfe camisinin minaresinde Cafer es-Sadık'ın ma'nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak bâb'ın ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda, On Birinci İmam'ın bâbı olan İbn Nusayr'ın Hasan el-Askerî'nin ilah olduğunu nidâ etmesi zikredilmiştir. Klasik Nusayrî eserlerde nidâ ritüelini ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr'dır. Ancak bazı batılı araştırmacılar Hasîbî'nin Bağdat'ta tutulanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ ritüelini ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hasîbî'nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sınırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye

olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de."

⁵⁶ Halil İbrahim Bulut, "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik", *Ortadoğu Yıllığı* (2011), (578-614), 584. Ancak bazı araştırmacılar tarafından bu dönemde gulât oluşumların sıkıntılı bir süreç geçirdikleri de iddia edilmektedir. Tevil, *Arap Alevîleri Tarihi* 124-125.

⁵⁷ Mushegh Asatryan - Dylan M Burns, "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'î Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.

⁵⁸ el-A'râf 7/172.

Şîî gulât oluşumlarda dahil olmak üzere Şîî gelenekte köklü bir geçmişi olan öğretilerden biridir. Bâtîni bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ ritüelinin ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ma'nâ olan imam insanların bâb'ı öldürmesinden çekindiği için zâhirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ ritüelinin İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlığının olmaması ile takiyye'ye müracaat arasında organik bir bağ olmadığını gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Asatryan, Mushegh ve Burns, Dylan M. "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.
- Bar-Asher, Meir M.- Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaerem di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. – Kofsky, Aryeh. *The Nusayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil Ibrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Ortadoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cilli, Muhammad ibn Ali. "Risâle el-Andiya". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/321–331. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Cilli, Muhammad ibn Ali. "el-Risâle el-Numâniyye". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism", *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nosairîs*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Friedman, Yaron. *The Nusayrî-Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.
- Kohlberg, Etan. "Taqiyya in Shîi theology and religion". *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345–380.
- Krieger, Bella Tendler. "Marriage, Birth, and *bâtîni ta'wîl*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb al-Hâwî fî 'ilm al-fatâwî* of Abû Sa'îd Maymûn al-Tağbarânî". *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Palabıyık, M. Hanefî. "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Salisbury, E. Edward. "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion", by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts". *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227–308.
- Strothmann, Rudolf. "Taqiyya", *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913–1936), 628–629.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-nihâl*. mlf. M. Seyyid Kılânî. 1-2. Kahire: y.y., 1961.

- Tabarânî, Maymûn b. Qâsim. "Hâvî fi ilm el-fetâvâ". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/45-116. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Tabarânî, Maymûn b. Qâsim. "Risâlet el-zuhûr ve-'l-butûn". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/15-18. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Tabatabaî, Muhammed Husayn. *Shi'ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Talhamy, Yvette. "The Fatwas and the Nusayrî/Alawis of Syria". *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Tevîl, Muhammed Emin Gâlib. *Arap Alevîleri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs yayımları, 2013.
- Winter, Stefan. *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Değerlendirme Tarihi: 03-12-2021

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Tarih / Date: 03-12-2021 (Yazara Açık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category:: Araştırma / Research
(Yazara Açık)

Başlıklar yazının konusunu kısa açık ve yeterli ölçüde yansıtır mı? /
Does the title reflect the subject matter of the article clearly and
exactly?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the
Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?:
Evet / Yes (Yazara Aık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does
the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?:
Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (Yazara Aık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun aık ve yalın bir anlatım yolu
izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the
grammar rules?: Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (Yazara
Aık)

alışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author
presented the subject of the article in a proper methodological
perspective?: Hayır / No (Yazara Aık)

alışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author
presented the aim of the article?: Hayır / No (Yazara Aık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the
research appropriate?: Hayır / No (Yazara Aık)

alışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author
presented the result of the article sufficiently?: Hayır / No (Yazara Aık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are
the comments and analysis of the subject covered by the author
sufficient?: Hayır / No (Yazara Aık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? /Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (Yazara Açık)*

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Kısmen / Partially (Yazara Açık)*

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Yazara Not: *Metin üzerinde işaret ettiğim hususlara riayet edilmelidir.*

Kronolojik olarak eksik bilgiler giderilerek yeniden düzenlenmelidir. (Yazara Açık)

Editöre Not: *Çalışma yeniden düzenlenmelidir.*

Öneri: *Major Revizyon (Yazara Açık)*

Hakemin Yükleği Değerlendirme Dosyaları

Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnancında Nidâ Ritüeli ve Takiyye Uygulaması

Öz

Nusayrî inanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâli fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şia'dan addedilmektedir. Alî b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Alî'de hulûl ettiği şeklindeki Gâli fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zatı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâli fırkalardan farklı bir tevil benimsemişlerdir. "Nidâ ritüeli" de Nusayrî öğretiyeye gulât geleneğinden aktarılmıştır. Bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ ritüeli" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiyeye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ ritüelini yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (öl. 270-883) de İmam'ın ilahlığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yy.'ın ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî gelenekte uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler muvahhidunların (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtinî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllardan kabul etmiş görünmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ ritüelini" kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâle el-andiya* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Huseyin İbn Hamdân el-Hasîbî'ye (öl. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ ritüelinin fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, Risâle el-andiya

From Nidâ to Taqiyya: Nidâ Ritual and Taqiyya Practice in the Nusayrî-Alevî Belief

Abstract

The Nusayri beliefs are similar to those of Gâli sects, which are known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayris are considered to be a part of Ghulat, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Ali b. Abi Talib is God or Allah was revealed in Ali) adopted by the Gâli sects are also manifested in classical Nusayri works. However, the Nusayri sheikhs adopted a different interpretation from the Gâli sects regarding the essence and the nature of God and his visibility to people. The "nidâ ritual" was also transferred to Nusayri teaching from the ghulat tradition. The "nidâ ritual", the bâb's public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first ghulat formations (Saba'iyya). According to this teaching, the bâb, by risking his own life, declares the identity of God (nidâ), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the bâb performs the "nidâ ritual" and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Ibn Nusayr, who is regarded as the bâb of the Eleventh Imam in the Nusayri tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the "nidâ" teaching did not have a meaning rather than being a theological teaching because after this period

Nusayris seem to have accepted taqiyyah as part of the religion in order to preserve the safety of the muvahhiduns (Nusayri believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risālat al-andiya*, which comprehensively deals with the "nidā ritual" among the classical Nusayri works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Hasibi will historically be discussed, and the concept and practice of taqiyya, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Hasibi will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the "nidā" ritual's purported discontinuation can be associated with adoption of taqiyya.

Keywords: Islamic Sects, Nusayri-Alawism, Nidā, Taqiyya, Risālat al-andiya.

Giriş

İnancın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevîlik Şia'nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. 9. yy.'da Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (öl. 270-883) görüşleri etrafında dini öğreti şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik 10. yy.'da Mısırlı Hüseyin ibn Hamdân el-Hasîbî (öl. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten sonra Nusayrîlik kendisini Şîî cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında en temel rolü olan Hasîbî Nusayrîliği Şîî inancı ensaf haliyle benimsemiş olan bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde, Hasîbî'den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Alî ibn İsâ el-Cisrî, Muhammad ibn Alî el-Cillî (öl. 384/994) ve Ebû Sa'îd Maymûn b. Qâsım el-Taberânî (öl. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi Şîî öğretisi içinde değerlendirdikleri görülmektedir. Modern dönemde de, yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde de, dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafız Esad Suriye'de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî Şîîliğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattı. Suriye ve Lübnan'dan pek çok Şîî ve Nusayrî alimin görüş ve onayı ile Nusayrîlerin İmamiyye Şia'sından olduğunu ifade eden bir bildiri hazırlatıldı.² Esad yönetiminin Suriye'de Sünni çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanma amacı ile bu şekilde bir girişimde bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Şîî grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Şîî olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili

1 Yaron Friedman, *The Nusayrî-Alawis: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill; Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

2 Yvette Talhamy, "The Fatwas and the Nusayrî/Alawis of Syria", *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî alimler tarafından bunun aksi bir beyanatın verilmemiş olması ve ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayrîliğin Şîî bir mezhep olarak tanıtılması, Nusayrî inancını bu çerçevede ele almak için yeterli düzeydedir. **BURADA ELE ALINAN HUSUSLAR MAKALENİN ASIL KONUSUNUN DIŞINDA YER ALIYOR. MAKALE İÇİNDE YER ALMAMALI! BURADA ANLATILANLARA BELKİ DİPNOTTA YER VERİLEBİLİR.**

Nusayrîler her devirde hakiki Şîî oldukları vurgusunu yapmış olsalar da; itikadî, fikhî ve bilhassa bâtinî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Şîî fırkalardan farklılık göstermektedirler. Nusayrî inanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâlî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir.³ Alî b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Alî'de hulûl ettiği şeklindeki Gâlî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁴ Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâlî fırkalardan farklı bir tevil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiyeye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır. Nusayrî gelenekte Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁵ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılsama olduğu, Allah'ın zatının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuyu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁶

Nusayrî öğretide bâtinî bilginin 8.yy.'da daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini gösteren çok fazla örnek mevcuttur. Klasik dönem Nusayrî eserler incelendiğinde Gâlî fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gâlî düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gâlî fikirlerin Nusayrî öğretiyeye aktarılmasında önemli rolü olan gulât isimlerden biri Müfaddal ibn Ömer el-Cufî'dir. Müfaddal'a atfedilen *Kitab el-usus, Kitab el-*

3 Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris: y.y., 2020), 273.

4 Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*. mlf. M. Seyyid Kîlânî (Kahire: y.y., 1961), 1/178-190.

5 Muhammad ibn Alî el-Cillî, "el-Risâle el-Numâniyye", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/303-308; Maymûn b. Qâsım el-Tabarânî, "Risâlet el-zuhûr ve-'l-butûn", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/303-308.

6 Cillî, "el-Risâle el-Numâniyye", 2/303-308.

sırat ve *el-Risale el-Mufaddaliyye* gibi Gālî inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik itibarıyla Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benzeşmektedirler.⁷ Her ne kadar özellikle “ulûhiyet”, “hulûl”, “tenasuh” vb. konularda bâtinî mistik bilginin gulât düşüncenin etkisiyle Nusayrî öğretiyeye dahilî söz konusu olsa da, bahsi edildiği gibi, İslam dairesi içinde görünmek gayesiyle Nusayrî alimler bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inanca aktarılan öğretilerden biri de “Nidâ ritüeli”dir. Bâb’ın, İmam’ın ilahlılığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen “nidâ ritüeli” ilk gulât oluşumlarından olan Sebeiyye’den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. **SİDDİK KORKMAZ’IN “TARİHİN TAHRİFİ/İBN SEBE MESELESİ ADLI ÇALIŞMASI GÖRÜLÜP, SEBEİYYE’NİN BİR MEZHEP OLUP OLMADIĞI HAKKINDAKİ İDDİALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ GEREKİYOR!** Bu öğretilere göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah’ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb imam’ın uluhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kafir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb’ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ ritüelini yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. “Bâb” kelimesi ilk dönem Şîî literatüründe imam’ın en kıdemli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla “bâb” kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.⁸

Nusayrî-Alevîliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim bâbası olan **İbn** Nusayr’ın da nidâ ritüelini uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam Hasan el-Askerî’nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr’a rücu ettiğine ve onun imamın bâb’ı (temsalcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi’nin ise özel bir bâbının olmadığı ve bu sebeple bâb’lık görevinin en son İbn Nusayr’da kaldığı belirtilmiştir. Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr bâb’ı olduğu On Birinci İmam’ın uluhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ ritüelini yerine getirmiştir. **BU TÜRDE İDDİALAR HAKKINDA TARİH KİTAPLARINA MÜRACAAT ETMEK GEREKİYOR. SÖZ KONUSU DÖNEMİ ANLATAN YETERİNCE TARİH KİTAPLARI MEVCUT VE ULAŞILABİLİR.** Bâb’lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da Masum İmamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn

⁷ Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 243-245.

⁸ Asatryan, “Early Ismailis and other Muslims”, 273-275; M. Hanefî Palabıyık, “Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 23-24.

Nusayr'ı ve onun dini haleflerini zor durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.⁹ 10. yy.'da dini öğretiyi formalize eden Hasîbî'nin de bâtinî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ ritüeli kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁰ Hasîbî'nin Irak'ta Bağdad valisi tarafından tutuklanmasının gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtinî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran Hasîbî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderleri inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sınırlarını gizlemek amacıyla takiyyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹¹

Tarihsel süreç içinde her ne kadar Nusayrîlik dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şia ile çetin bir mücadelenin içine girmemiş olsa da, Nusayrî topluluğun güvenliğini sağlamak ve dini kimliğini koruyabilmek adına takiyyeye müracaat ederek vedaha ziyade kıyı veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹² Takiyyeyi dinin asıllarından kabul eden Hasîbî'den sonraki dönemde nidâ ritüelinin Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu ritüelin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki alimler tarafından neşredilmiştir. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ ritüelini" kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâle el-andiya* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹³ Cillî tarafından yazılan bu eser nidâritüelinin Nusayrî teolojisi içinde nasıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunuanlamamız açısından önemlidir. Risalede Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve sonrasında On İki İmam'a kadar olan süreçte nidâ ritüelinin ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. Akabinde tarihsel süreç içinde ibn Nusayr'dan Hasîbî'ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ ritüelinin fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi **sorunsalına UYDURUKÇA DİL KULLANMAYALIM. KONUSUNA / SORUNUNA DENİLEBİLİR.** cevap aranacaktır.

NİDÂ RİTÜELİ HAKKINDA BİLGİ VERMEDEN ÖNCE *Risâle el-andiya* ADLI ESER HAKKINDA BİLGİ VERMEK GEREKİYOR. ESERİN NÜSHALARI, KİM

9 Muhammed Emin Gâlib et-Tevîl, *Arap Alevîleri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

10 Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 22-25

11 Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 126-130; *Arap Alevîleri Tarihi* isimli çalışmada 10. yy.'ın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünni ve Şîî mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. **Tevîl**, *Arap Alevîleri Tarihi* 124-125.

12 Nusayrîler daha ziyade İshakiler ve Dürziler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016)11;

13 Muhammad ibn Ali el-Cillî, "Risâle el-andiya", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/321-331.

TARAFINDAN NEŞREDİLDİĞİ, MEVSÛKİYETİ GİBİ SORUNLARIN GİDERİLMESİ GEREKİYOR! BU SORUNLAR GİDERİLMEYEN KONUYA GİRİLMESİ DOĞRU DEĞİL!

1. Nidâ Ritüeli

Nusayrî-Alevî gelenekte nidâ ritüeli ile ilgili en kapsamlı bilgi Cillî'ye isnat edilen *Risâle el-andiya* (İlan risalesi) isimli risalede yer almaktadır.¹⁴ **Hasîbî'nin halefi olan Cillî Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan isimdir. Cillî, Nusayrî inancının temel konuları hakkında farklı illerde dini öğretinin anlatılması ve yayılmasında öncülük eden şeyhlere yazmış olduğu eserler ve ayrıca Nusayrî topluluğa hitaben kaleme almış olduğu çalışmaları ile inancın öğretisinin teşekkülünde merkezi bir rol üstlenmiştir. RİTÜEL HAKKINDA BİLGİ VERDİKTEN SONRA CİLLÎ KONUSUNA GEÇİLEBİLİR. ÖNCE RİTÜELİN NE OLDUĞU AÇIK VE SEÇİK BİR ŞEKİLDE ORTAYA KONULMALI!** İsmail ibn Hallad gibi bazı şahıslar tarafından *Risâle el-andiya* isimli risalenin Cillî'ye isnadı reddedilmiş olsa da, Cillî'nin en önemli talebesi ve halefi olan Taberânî “risalenin sadece Cillî'den duyulduğunu” beyan etmektedir.¹⁵ Ma'nâ'nın görünmesini ve ma'nâ'nın ilahlılığının aleni bir şekilde ilan edilmesini ele alan bu risaleyegöre ma'nâ iki temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir: Bunlardan ilkinde ma'nâ zatıve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilindir kılar. Diğerinde ise ma'nâ ismin kendisini ilan etmesiyle (nidâ) bilindir, denilmektedir.¹⁶

Nidâ ritüelinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında bâtinî bilginin temelini oluşturan “ma'nâ-isim-bâb” öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezze olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yarattıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bilindir kılmak için kendi nurundan “ismi” yaratmış ve ona aynı zamanda “hicab” adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlılığını bilirler.¹⁷ Bu sebeple ismin temel misyonu ma'nâ hakkında gizli olan

¹⁴ Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/321-331.

¹⁵ Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/321.

¹⁶ Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/321.

¹⁷ Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilindir olduğu ifade edilmiştir. Taberânî tarafından ele alınan *el-Risâlet el-zuhûr ve-'l-butûn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendisinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Allah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilindir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim aracılığıyla kullarına kendini tanıtmaması onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. Taberânî, “Risâlet el-zuhûr ve-'l-

bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektedir, denilebilir. Ma'nâ'nın öz nurundan yaratılması sebebiyle "Semî, Âlim, Latîf, Habîr, Kahir, Kâdir, Zâhir, Bâtın, Evvel, Âhir, Rahmân ve Rahîm" gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isme tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık "Ezel, Kadîm, Ahad, Ma'nâ el-maâni (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anzaâ ve Batın" gibi bazı isimlerin ma'nâ'ya münferit olduğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı da belirtilmiştir.¹⁸ Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Alî'nin zâhirî görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anzaâ (أنزع) ve karnı geniş anlamında kullanılan batin (باطين) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade "Ma'nâ'nın insan suretinde görünümünün en mükemmel örneği Hz. Alî'dir" inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb öz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınıp bilinmesinde ismin önemli bir rolü olduğu gibi ismin bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani İsme ulaşan yol bâb'dan geçmektedir.¹⁹ İlk yaratılışta bâb Cebrail'dir. Hâşimî hanedanlığında ise bâb Selmân el-Fârisî (öl. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selman'ın beş harften oluştuğu ve ulvi alemde toplamda beş bin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.²⁰ Ma'nâ-isim-bâb'ın yeryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Alî-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim- bâb üçlüsü Alî-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen "ayn-mim-sin" şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâle el-andiya*'da da genel itibariyle ma'nâ ayn, isim mim ve bâb sin harfleriyle ifade edilmiştir.

Nidâ ritüelini en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın uluhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâlî hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlılığının bildirilmesi için ismin ya da bâb'ın kendisini kurban ettiği bir ritüel olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ ritüelinin ifa edildiği örnekler incelendiği zaman ma'nâ'nın ilahlılığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Ma'nâ'nın ilahlılığını bizatihi ilan ettiği durumlar, ismin ma'nâ'nın ilahlılığını nidâ etmesi, ismin bâb'da görünür olduğu bir halde

butûn", 3/303-308.

18 Cillî, "Risâle el-andiya", 2/321-325.

19 Risalede mim'in sin'e yirmi sekiz harfi yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ulvi-nuri ve süfli-beşeri alemleri yaratması için de emir vermiştir. Cillî, "Risâle el-andiya", 2/325-326.

20 Cillî, "Risâle el-andiya", 2/327.

ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi ve bâb'ın ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi olarak dört farklı şekilden söz edilebilir.²¹

Risale, yaratılışın başlangıcında nidâ'nın nasıl olduğu, nidâ'yı yapanın ma'nâ'nın kendisi mi yoksa isim mi olduğu, nidâ'nın bir kez mi yoksa birden fazla mı yapıldığı ve ayrıca Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve akabinde On İki İmam'a kadar geçen süre içinde nidâ ritüelinin nasıl yapıldığı sorularına cevap bulmak gayesiyle yazılmıştır. İlk nidâ'nın A'râf süresi 172. âyette yer alan ifadelerden ibaret olduğu belirtilmektedir: “*Kıyamet gununde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zurriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.*”²² Burada nidâ'ya işaret eden temel ifade “*يا ايها الذين آمنوا اذبحوا عنكم آلها*” yani “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet sen bizim*”
سالت
ظ

Rabbimizsin” ifadesidir.²³ Yaratılanlara yapılan ilk nidâ her ne kadar ma'nâ'dan sadır olmuş olsa da bu ifadelerin isim (mim) tarafından yaratılmışlara iletiildiği belirtilmektedir. İsim ma'nâ'nın söylediklerini tekrar ederek bu nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğunu kesin bir şekilde ilan etmektedir. Bir kesim insanların (sefa ehli) nidâyı cevap verdiği ve ma'nânın ilahlığını kabul ettiği, diğer yandan iblis ve nefesine yenik düşenlerin ise hayır dedikleri ve cehennemlik oldukları belirtilmektedir.²⁴ Vâkıa süresinde yer alan amel defteri sağından verilenler nidâyı yani ma'nâ'nın ilahlığını kabul edenler, solundan verilenler ise kabul etmeyenler olarak tanımlanmışlardır.²⁵ Nidâ ritüeline örneklik eden bu âyet zikredildikten sonra “her ne kadar Allah'ın kitabında nidâ bir kez zikrediliyor, halbuki birden fazla nidâ vaki olmuştur,” denilmektedir.²⁶ Ve akabinde Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve sonrasında On İkinci İmam'a kadar geçen süre içinde gerçekleştiğine inanılan nidâ ritüellerine yer verilmektedir. İsmi (hicabın) yaratılmasındaki temel gaye de nidâ ritüelini yani ma'nâ'nın ilah olduğu gerçeğini insanlara bildirme vazifesini yerine getirmek olduğu belirtilmektedir. İsim yaratıldığında kendisinden sadır olan ilk ifadeler şunlardır:

“Ben şahadet ederim ki! Mevlam sensin. Maksadım sensin. Ma'nâm sensin. Ben senin kendi öz nurundan yaratmış olduğun bir kulum. Benim vasıtamla ma'nâ'nın gizli olan yönlerini izhar etmek ve bilinmeyen özelliklerini ortaya çıkarmak istedin. Bu sebeple bende gizli olman aynı zamanda bilinmen ve tanınmandır (zuhurdur). Bana gözükmen ise benim için bir imtihandır.”²⁷

21 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/321-332.

22 el-A'râf 7/172

23 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/323.

24 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/328.

25 Vâkıa 56/27, “Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere”; Vâkıa 56/41

Gālî firkalar tarafından benimsenen nidâ ritüelinin mistik gulât alimler tarafından ifa edildiğini ortaya koyan birçok örnek söz konusu edilmiştir. **CÜMLE ANLAŞILMIYOR** Nidâ ritüelinin ifa edildiği en somut örnek olarak “Gâdir Hum” olayı anlatılmaktadır. Şia’ya göre Hz. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde Hz. Alî’yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şîî geleneğe göre Gâdir Hum olayı Alî’nin resmi liderliğinin yani imametinin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gālî literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed’in ma’nâ olan Hz. Alî’nin ilahlığının ilanı olarak ele alınmıştır.²⁸ *Risâle el-andiya*’da nakledildiğine göre, “Gâdir Günü Nidâsı” olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma’nâ olan Alî’ye işaret ederek şöyle söylemektedir: “Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zâhir ve bâtin olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma’nâ (Ezel) sizin aranızda. Onun sizin aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan ederim. Ona ibadet edin! Ve onu tenzih edin!”. Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma’nâ olan Hz. Alî’nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ ritüelinin özünde yer alan Hz. Muhammed’in Alî’nin ilahlığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.²⁹

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye’nin kurucusu **Abdullah ibn Saba’nın BÖYLE BİR İSİM YOK!** Alî’nin ilahlığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre isim, bâb olan Abdullah ibn Saba’da gizlenmiş ve Ezel’in (yani Alî’nin) ma’nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde ibn Saba’nın yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.³⁰ Risalede ayrıca Hz. Alî’nin Medain’den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Saba’nın Alî’nin ölülerini diriltiren bir Rab olduğunu iddia ettiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Saba diyor ki: “Ma’nâ Medain’de o eski kafatasımı ihya etti. Herkes onun ma’nâ olduğunu kabul etti.”³¹ Örneklerde de görüleceği üzere Alî’nin ilahlığının ilanı risalede özel bir yere sahiptir. Alî’nin ilahlığını reddeden ve onun ma’nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kafir oldukları belirtilmektedir. Hz. Alî bu pasajda da “Anzaâ ve Batin” kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki: “Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu suret olan Anzaâ- Batin için ma’nâ değil, isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah’ı inkâr etmiş ve

28 Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/330.

29 Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/330.

30 Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/330.

31 Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/332.

dolayısıyla kafir olmuştur. Anzaâ-Batin, şeyhimizin dediği gibi “ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir.”³²

Bahsi geçen bir diğer nidâ ritüeli ise Altıncı İmam Cafer es-Sadık'ın ma'nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebu'l-Hattab Muhammed bin Ebu Zeynep el-Kahili (öl. 143/760) nidâsıdır.³³ Buna göre ismin, Küfe camisinin minaresine çıkan Ebu'l-Hattab suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sadık'ın ma'nâ'nın kendisi olduğunu nidâ ettiği, belirtilmektedir. Ebu'l-Hattab: “Ben mimim (isim), Ezel Kadim değilim. Kim bana Ezel derse, ma'nâ olan Cafer es-Sadık'ın ilahlığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O'dur.” Ancak insanların Ebu'l-Hattab'ın ifadelerini ma'nâ olan Cafer es-Sadık'a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sadık'ın halkı sakinleştirmek için Ebu'l-Hattab'a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zâhiren lanet olsa da bâtinî anlamda Ebu'l-Hattab için bir rahmet olduğu belirtilmektedir.³⁴ Metinde bahsi geçen bir diğer nidâ Ömer ibn el-Furat'ın ve Muhammed ibn Nusayr'ın ayn'ın (ع) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.³⁵

Risalede ayrıca ma'nâ'nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbe el-Akalım (خطبة القويم), Hutbe el-Beyan (خطبة البيان), Hutbe el-Kesf (خطبة الكشف) ve Hutbe el-Tasenciye (خطبة الطائفة) olarak zikredilen hutbelere ma'nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: “Evvel, ahir, zâhir ve bâtin olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim.” İsim ma'nâ'nın kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: “Evvel, ahir, zâhir ve bâtin O'dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti.” Ma'nâ kendisini ilan ederken “Ben yaptım”, isim ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ederken ise “o yaptı” ifadelerini kullanmaktadır.³⁶ Ma'nâ ve ismin karıştırılmaması hususunda bu ayrıntının önlemleri olduğu bildirilmektedir. Ma'nâ'nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma'nâ'ya hem de isme ilahlık atfedileceği için isim ma'nâ'yı nidâ ederken sözlerine “هو” O ifadesiyle başlamaktadır. İsmi ma'nâ'ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve Ma'nâ konuşandır, isim ise ma'nâ'dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.³⁷

2. Nidâ'dan Takiyyeye

32 Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/332.

33 Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/323.

34 Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/330.

35 Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/330.

36 Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/331-332.

37 Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/333.

Nusayrî gelenekte İbn Nusayr'ın da diğer gulât mistikler gibi ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.³⁸ On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ etmek suretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr'dan sonra mezhebin dini liderliğini önce Muhammed b. Cündeb (öl. 3. yüzyılın son çeyreği) ve ardından el-Farisî lakabıyla ünlenen Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el- Cünbülânî (öl. 287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cündeb'in ne de Cünbülânî'nin nidâ ritüelini ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ ritüelini yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şehidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ ritüelinin Hasîbî tarafından da ifa edildiğini, iddia etmektedirler. Hasîbî Mısır'da Cünbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadî ve bâtinî inancını formalize etmiştir.³⁹ Hocası Cünbülânî'nin vefatından sonra Irak'a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat'ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Irak'ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bâtinî inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri Hasîbî'nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmuştur. Yaron Friedman bu durumun yani mezhebin bâtinî bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidâ ritüeli olduğunu belirtmektedir.⁴⁰ Ancak klasik Nusayrî eserlerde Hasîbî'nin nidâ ritüelini gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz Hasîbî'nin halefi Cillî tarafından kaleme alınan *Risâle el-andiya*'da nidâ ritüelini ifa eden İbn Nusayr ve Ömer ibn el-Furat da dahil olmak üzere pek çok isim zikredilmiş ancak Cillî'nin hocası Hasîbî'den bahsedilmemiştir. Bu durum bâtinî bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidâ ritüeli kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidâ ritüelinin ismin bizzat kendisi ya da bâb'da görünür olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'ın ölümü ile birlikte nidâ ritüelinin bu bağlamda uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Hasîbî'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

Zindandan kaçmayı başaran Hasîbî Bağdat'tan Şam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Şii İmamî bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren

38 Cillî, "Risâle el-andiya", 2/330.

39 Tevil, *Arap Alevîleri Tarihi*, 126-127.

40 Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 22.

İmamî eğitim alan Hasîbî, Nusayrî öğretiyi benimsemiş olmakla birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamî kimliğinin izleri de görülmektedir.⁴¹ Nusayrî kaynaklarda Hasîbî'nin bâtinî öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (muvaahhidun) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiyye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir. İlk dönem Şîî kaynaklarda da Hasîbî'nin Şîî geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiyyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de Hasîbî'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁴² Şia, imanı korumave inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiyyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁴³ Önemli bir Şîî müellif olan Hüseyin at-Tabâtabâî takiyyeyi şu şekilde tarif etmektedir: “Bir insanın kendi dinini veya bazı dînî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak, mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesi”.⁴⁴ Takiyye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şia içinde takiyye zamanladinin olmazsa olmazlarından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁴⁵ Takiyye uygulamasının Nusayrî gelenekte de benzer bir işlevinin olduğu aşıkardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğreti hem de etnik kimlikleri itibariyle birbirinden farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil, Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sırlarını gizleme ilkesi mezhebin var oluşsal bir problem haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre, Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takiyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁴⁶ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir

41 *Hidâye el-kubrâ* Hasîbî'nin Şîî-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eseridir.

42 Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 22-28.

43 Lynda Clark, “Taqiyya in Twelver Shi'ism”, *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York: y.y., 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, “Taqiyya”, *The Encyclopaedia of İslam* 4 (1913-1936), 628-629.

44 Muhammed Hüsayn Tabatabâî. *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York: y.y., 1975), 223-224.

45 Etan Kohlberg, “Taqiyya in Shi'ite theology and religion”, *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345-380.

46 Bella Tendler Krieger, “Marriage, Birth, and *bâtini ta'wil*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb el-Hâvî fî ilm el-fetâvâ* of Abu Sa'd Maymun al-Tabarânî”, *Arabic* 58 (2011), 53-75.

çocuk hatta yetişkin dahi Türkçeye “Amcalık merasimi” olarak çevrilen “mezhebe giriş ritüeli” neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmîyetinde son dini lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almada en önemli isim olan **Taberânî**. *Kitab el-Hâvî fî ilm el-fetâvâ* isimli eserinde yola giriş ritüelini detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁴⁷ Yola giriş ritüeli'nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî gizli bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: “İslam'da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi, Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür”.⁴⁸ Mezhebe giriş ritüelinde verilen eğitim süresinin ne kadar sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte, bu eğitimin aylarca hatta bir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din alimi iken firkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Sülaymân el-**Adhanî 1864 BU İSİM ADANÎ YA DA EZENÎ OLARAK BİLİNİYOR. BU ŞEKİLDE BİR YAZIM YAYGIN DEĞİL! GÖZDEN GEÇİRELİM!**

yılında neşrettiği *Kitâb el-bakûra el-Sulaymaniyye fî keşf esrâr el-diyâne el- Nusayrîyye* isimli çalışmasında kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtinî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁴⁹

Bâtinî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş ritüelini” almamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş ritüeli sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine

47 Maymûn b. Qâsım el-Tabarânî, “Hâvî fî ilm el-fetâvâ”, *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el- Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/303-308.

48 Tabarânî, “Hâvî fî ilm el-fetâvâ”, 3/106-107.

49 Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayınlanan “Histoire et religion des Nosairis” isimli monografda Sülaymân el-Adhanî *Kitâb el-bakûra el-Sulaymaniyye fî keşf esrâr el-diyâne el- Nusayrîyye* isimli eser temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairis* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisburly tarafından “The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion” başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir.

E. Edward Salisburly, “The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion”, by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts”, *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308. **ABDULHAMİD SİNANOĞLU TARAFINDAN DA TERCÜME EDİLDİ. KONYA ESRA YAYINLARI TARAFINDAN NEŞREDİLDİ. BU ESERE DE DEĞİNMEK GEREKİYOR! HATTA ESERİN ORJİNALİNE ULAŞMAK DAHA DOĞRU OLUR!**

öğretildiği bilinmektedir.⁵⁰ Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılmaması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusunda ne derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olan yola girişi ritüeli neticesinde eğitim sürecinin tamamlayan Nusayrînin insan-ı kamil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁵¹

Yola giriş ritüeli dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Cihat konusu takiyye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir mücadele olarak yorumlanmıştır.⁵² Nusayrîlerin takiyye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdi ibadet ettikleri belirtilmektedir. Şekil ve içerik olarak Müslüman çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptendir denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁵³ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti bâtinî manada dinin sırlarının saklanması olarak görülmüştür.⁵⁴ Hz. Muhammed'in bâbası Abdullah'ın sessizliği, Kur'ân'da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁵⁵

Sonuç

8. yy.'da Şîî kimliğin belirginleştiği ve Nusayrî inancının teşekkül ettiği 9. yy. ve 10. yy.'da ise İmamî ve İsmailî Şîî kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Karmatîler, Buveyhîler ve Fâtîmîler gibi Şîî inancı benimsemiş yönetimlerin var olması bu dönemde Gâlî fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır.⁵⁶ **SONUÇTA DİPNOTLARA MÜRACAAT EDEREK HALA PROBLEMİ TARTIŞMANIN BİR ANLAMI YOK. ARTIK**

50 Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, *The Nusayri-'Alawi Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*, (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013), 81-84.

51 Krieger, "Marriage, Birth, and *bâtini ta'wil*:", 74.

52 Friedman, *The Nusayri-Alawis*, 143-148.

53 Ethem Ruhi Fırlalı, *Gunumuz İslam Mezhepleri* (İzmir: y.y., 2008), 374-75

54 Friedman, *The Nusayri-Alawis*, 138-140.

55 Âl-i İmrân 3/41, "Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster." Şöyle buyurdu: "Senin için alâmet insanlara uygun ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et."; Meryem 19/26, "Ye iç, gözünaydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de."

56 Halil İbrahim Bulut, "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik", *Ortadoğu Yıllığı* (2011), (578-614), 584. Ancak bazı araştırmacılar tarafından bu dönemde gulât oluşumların sıkıntılı bir süreç geçirdikleri de iddia edilmektedir. **Tevîl**, *Arap Alevîleri Tarihi* 124-125.

ULAŞTIĞIMIZ KANAATİ İFADE ETMELİYİZ! Nusayrîlik gulât düşüncesinin etkisiyle gelişme gösteren fırkalardan biri olarak ele alınmaktadır. Ulûhiyet, Hz. Alî ve **ehli beyt'e** gösterilen aşırı ihtimam ve tenasuh gibi konulardan gulât öğretisi ile Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman “Gulât-Nusayrî” olarak da tanımlanmaktadır.⁵⁷ “Nidâ ritüeli” Gulât inancın Nusayrî öğretilerinde etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İsmi ya da bâb'ın hayatı pahasına ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi anlamına gelen bu ritüel ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır. Nusayrî gelenekte şeyh el-siqa (güvenilir şeyh) olarak anılan Cillî'nin yazmış olduğu *Risâle el-andiya* isimli çalışmada nidâ ritüelinin mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Buna göre, nidâ ritüelinin dört farklı formda gerçekleştiği görülmektedir. Ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumu Kur'ân-ı Kerîm'den “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.*”⁵⁸ âyetiyle belirtilmiştir. İsmi ma'nâ'nın İlah olduğunu nidâ etmesi konusunda “Gadîr Hum Nidâsı” örnek olarak verilmiştir. İsmi bâb'da görünür olduğu bir formda ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi konusunda Ebu'l-Hattab'ın Kûfe camisinin minaresinde Cafer es-Sadık'ın ma'nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak bâb'ın ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda, On Birinci İmam'ın bâbı olan İbn Nusayr'ın Hasan el-Askerî'nin ilah olduğunu nidâ etmesi zikredilmiştir. Klasik Nusayrî eserlerde nidâ ritüelini ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr'dir. Ancak bazı batılı araştırmacılar Hasîbî'nin Bağdat'ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ ritüelini ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hasîbî'nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye Şîî gulât oluşumlarda dahil olmak üzere Şîî gelenekte köklü bir geçmişi olan öğretilerden biridir. Bâtınî bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ ritüelinin ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ma'nâ olan imam insanların bâb'ı öldürmesinden çekindiği için zâhirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ ritüelinin İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlığının olmaması ile takiyye'ye müracaat arasında organik bir bağ olmadığını gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- 57 Mushegh Asatryan - Dylan M Burns, “Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity”, *Shi'î Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.
- 58 el-A'râf 7/172.

- Asatryan, Mushegh ve Burns, Dylan M. "Is Ghulāt Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.
- Bar-Asher, Meir M.- Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayr\ Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. *The Nuṣayri-'Alawi Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Ortadoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cillî, Muhammad ibn Alî. "Risâle el-Andiya". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/321-331. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammad ibn Alî. "el-Risâle el-Numâniyye". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism", *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nosairîs*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. *Gunumuz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Friedman, Yaron. *The Nusayrî-Alawis: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.
- Kohlberg, Etan. "Taqiyya in Sh\ theology and religion". *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345-380.
- Krieger, Bella Tendler. "Marriage, Birth, and *bâtini ta'wil*: A Study of Nusayr\ Initiation Based on the *Kitâb al-Hâwi fi 'ilm al-fatâwi* of Abu Sa'd Maymun al-Tabarân". *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Palabıyık, M. Hanefî. "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Salisbury, E. Edward. "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion", by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts". *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.
- Strothmann, Rudolf. "Takiyya", *The Encyclopaedia of İslam* 4 (1913-1936), 628-629.
- Şehristânî. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*. mlf. M. Seyyid Kılânî. 1-2. Kahire: y.y., 1961.
- Tabarânî, Maymûn b. Qâsım. "Hâvî fi ilm el-fetâvâ". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/45-116. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Tabarânî, Maymûn b. Qâsım. "Risâlet el-zuhûr ve-'l-butûn". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/15-18. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Tabatabaî, Muhammed Husayn. *Shi'ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Talhamy, Yvette. "The Fatwas and the Nusayrî/Alawis of Syria". *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Tevîl, TAVİL OLMASI GEREKİYOR!** Muhammed Emin Gâlib. *Arap Alevîleri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs yayınları, 2013.

Hakem Değerlendirmesi-2

Değerlendirme Tarihi: 07-12-2021

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Çalışmanın Adı: *Nida'dan Takiyye'ye: Nusayri-Alevi İnancında Nida Ritüeli ve Takiyye Uygulaması*

Değerlendiren öğretim üyesinin isim ve kurum bilgileri İSNAD atıf sisteminde (<http://www.isnadsistemi.org>) belirtildiği şekilde yer almakta mı?: *Kısmen, düzeltilmeli*

Değerlendirme yazan kişinin uzmanlık sahası (YÖK Akademik Bilgisi esastır) değerlendirilen kitap konusu ile uyumlu mu?: *Evet*

Doğru kitap tercih edilmiş mi? • Son 5 yıl içinde yayımlanmış mı? • Akademik araştırma türünde mi?: *Evet*

Değerlendirme yazısının Türkçe başlığı Kitap Değerlendirme Yazım Kılavuzu'na (<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/377527>) uygun mu?: *Hayır*

Değerlendirme yazısının İngilizce başlığı Kitap Değerlendirme Yazım Kılavuzu'na uygun mu doğru bir tercüme mi?: *Evet*

Değerlendirme yazısının başına en az 60-80 kelimelik Türkçe öz ekli mi?: *Evet*

Türkçe anahtar kelimeler (en az 5 kavram) yazılı mı? Kavramlar İSNAD atıf sistemi kılavuzuna uygun olarak seçilmiş mi?: *Evet*

Değerlendirme yazısının başına en az 60-80 kelimelik abstract ekli mi?: *Evet*

Keywords (en az 5 kavram) yazılı mı? Kavramlar İSNAD atıf sistemi kılavuzuna uygun olarak seçilmiş mi?: *Kısmen, düzeltilmeli*

Yazının uzunluğu 1.000-1.500 kelime arasında mı?: *Hayır*

Değerlendirme derginin yazım kurallarına(İsnad atıf sistemine) uygun mu?: *Kısmen, tashih edilmeli*

Değerlendirme yazısında serin amaç kapsam yöntem üslup konuyu işleyiş kurgusu ve muhtevası anahatlarıyla ele alınmış mı?: *Kısmen, düzeltilmeli*

Değerlendirilen kitap çok yönlü kritik-eleştirel bir bakış açısıyla (kitabın güçlü ve zayıf yönlerinin ele alınarak) değerlendirilmiş mi?: *Evet*

Yazarın ileri sürdüğü tezler ortaya konulup değerlendirilmiş mi?
(Yazarın tespit ve tezlerine katılmadığı durumlarda gerekçeli açıklama yazılmalıdır): *Evet*

Değerlendirmede eserin alan içerisindeki konumu-etkisi alana sunduğu katkı üzerinde durulmuş mu?: *Evet*

Tarih / Date: *07-12-2021*

Editörün Adı ve Soyadı: *Abdullah Demir*

Yazara Not: *Öncelikle, emeğiniz için tebrik ederim. Yazım, noktalama ve benzeri konularda epey yanlış ve eksik olduğu gözüküyor. Ayrıca, makalenizin, derginin istediği kurallara uygun stilize edilmediği anlaşılıyor. Düzeltmenizi istirham ederim. Dipnot ve kaynakçayı da gözden geçirmenizi ve isnad atıf sistemine uygunluğunu kontrol etmenizi rica ederim. İyi çalışmalar... (Yazara Açık)*

Editöre Not: *Makalede yazım, noktalama ve benzeri konularda epey yanlış ve eksik olduğu gözüküyor. Ayrıca, makalenin, derginin istediği kurallara uygun stilize edilmediği anlaşılıyor. Dipnot ve kaynakçanın da gözden geçirilmesi ve isnad atıf sistemine uygunluğunun kontrol edilmesi gerekiyor. İyi çalışmalar...*

Öneri: *Major Revizyon (Yazara Açık)*

Hakemin Yükleği Değerlendirme Dosyaları

Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İncasında Nidâ Ritüeli ve Takiyye Uygulaması

Öz

Nusayrî-İnanç esasları ~~nın~~, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâli fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik, Gulât-ı Şia'dan addedilmektedir. Alî b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Alî'de hulûl ettiği şeklindeki Gâli fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar, klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâli fırkalardan farklı bir tevil benimsemişlerdir. “Nidâ ritüeli” de Nusayrî öğretiyeye gulât geleneğinden aktarılmıştır. Bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen “nidâ ritüeli” ilk gulât oluşumlarından olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiyeye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ ritüelini yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (öl. 270-883) de İmam'ın ilahlığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yy.'-in ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî gelenekte uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler, muvaahhidunların Muvahhidun'un (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtinî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllardan kabul etmiş görünmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde “nidâ ritüelini” kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâle el-andiya-Andiya* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde ibn-İbn Nusayr'dan Huseyin ibn Hamdân el-Hasîbî'ye (öl. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ ritüelinin fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, *Risâle el-andiya-Andiya*

From Nidâ to Taqiyya: Nidâ Ritual and Taqiyya Practice in the Nusayrî-Alevî Belief

Abstract

The Nusayri beliefs are similar to those of Gâli sects, which are known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayris are considered to be a part of Ghulat, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Ali b. Abi Talib is God or Allah was revealed in Ali) adopted by the Gâli sects are also manifested in classical Nusayri works. However, the Nusayri sheikhs adopted a different interpretation from the Gâli sects regarding the essence and the nature of God and his visibility to people. The “nidâ ritual” was also transferred to Nusayri teaching from the ghulat tradition. The “nidâ ritual”, the bâb's public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first ghulat formations (Saba'iyya). According to this teaching, the bâb, by risking his own life, declares the identity of God (nidâ), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the bâb performs the “nidâ ritual” and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Abu Shuayb Muhammad Ibn-İbn Nusayr al-Namiri, who is regarded as the bâb of the Eleventh Imam in the Nusayri tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the “nidâ” teaching did not have a meaning rather than being a theological

teaching because after this period Nusayris seem to have accepted taqiyyah as part of the religion in order to preserve the safety of the mMuwwahhiduns (Nusayri believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risālat al-andiyya*, which comprehensively deals with the "nidā ritual" among the classical Nusayri works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to Hussain ibn Hamdan al-Hasibi will historically be discussed, and the concept and practice of taqiyya, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Hasibi will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the "nidā" ritual's purported discontinuation can be associated with adoption of taqiyya.

Keywords: Islamic Sects, Nusayri-Alawism, Nidā, Taqiyya, Risālat al-andiyya.

Giriş

İnancın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevîlik, Şia'nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. 9. yy.'da Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (öl. 270-883) görüşleri etrafında dini öğretisi şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik, 10. yy.'da Mısırlı Hüseyin ibn Hamdân el-Hasîbî (öl. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten sonra Nusayrîlik kendisini Şîî cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında en temel rolü olan Hasîbî, Nusayrîliği Şîî inancı en saf haliyle benimsemiş olan bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde, Hasîbî'den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Alî ibn İsâ el-Cisrî, Muhammad-Muhammed ibn Alî el-Cillî (öl. 384/994) ve Ebû Sa'îd Maymûn-Meymûn b. Qâsım-Kâsım el-Taberânî (öl. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi Şîî öğretisi içinde değerlendirdikleri görülmektedir. Modern dönemde de, yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde de, dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafız Esad, Suriye'de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî Şîîliğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattı. Suriye ve Lübnan'dan pek çok Şîî ve Nusayrî alimin görüş ve onayı ile Nusayrîlerin İmamiyye Şia'sından olduğunu ifade eden bir bildiri hazırlatıldı.² Esad yönetiminin Suriye'de Sünnî çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanma amacı ile bu şekilde bir girişimde bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Şîî grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı

1 Yaron Friedman, *The Nusayrî-Alawis: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill; Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

2 Yvette Talhamy, "The Fatwas and the Nusayrî/Alawis of Syria", *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Şîî olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî alimler tarafından bunun aksi bir beyanatın verilmemiş olması ve ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayrîliğin Şîî bir mezhep olarak tanıtılması, Nusayrî inancını bu çerçevede ele almak için yeterli düzeydedir.

Nusayrîler her devirde hakiki Şîî oldukları vurgusunu yapmış olsalar da; itikadî, fikhî ve bilhassa bâtinî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Şîî fırkalardan farklılık göstermektedirler. Nusayrî İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâlî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik, Gulât-ı Şia'dan addedilmektedir.³ Alî b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Alî'de hulûl ettiği şeklindeki Gâlî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁴ Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâlî fırkalardan farklı bir tevil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiyeye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır. Nusayrî geleneğe Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁵ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılsama olduğu, Allah'ın zâtının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuyu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁶

Nusayrî öğretide bâtinî bilginin 8.yy.'da daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini gösteren çok fazla örnek mevcuttur. Klasik dönem Nusayrî eserler incelendiğinde Gâlî fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gâlî düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gâlî fikirlerin Nusayrî öğretiyeye aktarılmasında önemli rolü olan gulât isimlerden biri Müfaddal ibn Ömer el-Cufî'dir. Müfaddal'a atfedilen *Kitab el-~~usus~~Usus*, *Kitab el-~~strat~~Strat* ve *el-Risale el-Mufaddaliyye* gibi Gâlî inancın aktarılmasında önemli

3 Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris: y.y., 2020), 273.

4 Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*. mlf. M. Seyyid Kîlânî (Kahire: y.y., 1961), 1/178-190.

5 Muhammed ibn Alî el-Cillî, "el-Risâle el-Numâniyye", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/303-308; Maymûn b. Qâsım el-Tabarânî, "Risâlet el-zuhûr ve-'l-butûn", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/303-308.

6 Cillî, "el-Risâle el-Numâniyye", 2/303-308.

işlevi olan eserler içerik itibariyle Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benzeşmektedirler.⁷ Her ne kadar özellikle “ulûhiyet”, “hulûl”, “tenasuh” vb. konularda bâtinî mistik bilginin gulât düşüncesinin etkisiyle Nusayrî öğretiyeye dahil söz konusu olsa da, bahsi edildiği gibi, İslam dairesi içinde görünmek gayesiyle Nusayrî alimler bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inanca aktarılan öğretilerden biri de “Nidâ-nidâ ritüeli”dir. Bâb’ın, İmam’ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen “nidâ ritüeli” ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye’den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiyeye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah’ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb imam’ın uluhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kafir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb’ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ ritüelini yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. “Bâb” kelimesi ilk dönem Şîî literatüründe imam’ın en kıdemli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla “bâb” kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.⁸

Nusayrî-Alevîliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim bâbı-babası olan İbn-İbn Nusayr’ın da nidâ ritüelini uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam Hasan el-Askerî’nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn-İbn Nusayr’a rücu ettiğine ve onun imamın bâb’ı (temsilcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi’nin ise özel bir bâbının olmadığı ve bu sebeple bâb’lık görevinin en son İbn Nusayr’da kaldığı belirtilmiştir. Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr bâb’ı olduğu On Birinci İmam’ın uluhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ ritüelini yerine getirmiştir. Bâb’lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da Masum İmamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr’ı ve onun dini haleflerini zor durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.⁹ 10. yy.’da dini öğretiyeyi formalize eden Hasîbî’nin de bâtinî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ ritüeli kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁰ Hasîbî’nin Irak’ta Bağdad-Bağdat valisi tarafından tutuklanmasının gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtinî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı

7 Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 243-245.

8 Asatryan, “Early Ismailis and other Muslims”, 273-275; M. Hanefî Palabıyık, “Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 23-24.

9 Muhammed Emin Gâlib et-Tevîl, *Arap Alevîleri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

10 Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 22-25

başaran Hasîbî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderleri inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sırlarını gizlemek amacıyla takiyyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹¹

Tarihsel süreç içinde her ne kadar Nusayrîlik dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şia ile çetin bir mücadelenin içine girmemiş olsa da, Nusayrî topluluğun güvenliğini sağlamak ve dini kimliğini koruyabilmek adına takiyyeye müracaat ederek vedaha ziyade kıyı veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹² Takiyyeyi dinin asıllarından kabul eden Hasîbî'den sonraki dönemde nidâ ritüelinin Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu ritüelin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki alimler tarafından neşredilmiştir. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ ritüelini" kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâle el-andiya Andiya* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹³ Cillî tarafından yazılan bu eser nidâ ritüelinin Nusayrî teolojisi içinde nasıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunu anlamamız açısından önemlidir. Risalede Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve sonrasında On İki İmam'a-İmam'a kadar olan süreçte nidâ ritüelinin ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn-İbn Nusayr'dan Hasîbî'ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ ritüelinin fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Ritüeli

Nusayrî-Alevî gelenekte nidâ ritüeli ile ilgili en kapsamlı bilgi Cillî'ye isnat edilen *Risâle el-andiya Andiya* (İlan risalesi) isimli risalede yer almaktadır.¹⁴ Hasîbî'nin halefi olan Cillî Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan isimdir. Cillî, Nusayrî inancının temel konuları hakkında farklı illerde dini öğretinin anlatılması ve yayılmasında öncülük eden şeyhlere yazmış olduğu eserler ve ayrıca Nusayrî topluluğa

11 Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 126-130; *Arap Alevîleri Tarihi* isimli çalışmada 10. yy.'ın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünni ve Şii mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. Tevil, *Arap Alevîleri Tarihi* 124-125.

12 Nusayrîler daha ziyade İshakiler ve Dürzîler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016)11;

13 Muhammad ibn Alî el-Cillî, "Risâle el-andiya", *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006), 2/321-331.

14 Cillî, "Risâle el-andiya", 2/321-331.

hitaben kaleme almış olduğu çalışmaları ile inancın öğretisinin teşekkülünde merkezi bir rol üstlenmiştir. İsmail ibn Hallad gibi bazı şahıslar tarafından *Risâle el-andiya-Andiya* isimli risalenin Cillî'ye isnadı reddedilmiş olsa da, Cillî'nin en önemli talebesi ve halefi olan Taberânî “risalenin sadece Cillî'den duyulduğunu” beyan etmektedir.¹⁵ Ma'nâ'nın görünmesini ve ma'nâ'nın ilahiliğinin aleni bir şekilde ilan edilmesini ele alan bu risaleyegöre ma'nâ iki temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir: Bunlardan ilkinde ma'nâ zatıve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilindir kılar. Diğerinde ise ma'nâ ismin kendisini ilan etmesiyle (nidâ) bilindir, denilmektedir.¹⁶

Nidâ ritüelinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında bâtinî bilginin temelini oluşturan “ma'nâ-isim-bâb” öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezzeh olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yarattıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bilindir kılmak için kendi nurundan “ismi” yaratmış ve ona aynı zamanda “hicab” adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlığını bilirler.¹⁷ Bu sebeple ismin temel misyonu ma'nâ hakkında gizli olan bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektedir, denilebilir. Ma'nâ'nın öz nurundan yaratılması sebebiyle “Semî', ÂlimAlîm, Latîf, Habîr, KahîrKâhir, Kâdir, Zâhir, Bâtin, Evvel, Âhir, Rahmân ve Rahîm” gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isme tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık “Ezel, KadîmKadîm, Ahad, Ma'nâ el-maâni (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anzaâ ve Batın” gibi bazı isimlerin ma'nâ'ya münferit olduğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı da belirtilmiştir.¹⁸ Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Alî'nin zâhirî görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anzaâ (أنزاع) ve karnı geniş anlamında kullanılan batin (باطين) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade, “Ma'nâ'nın insan suretinde görünümünün en

15 Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/321.

16 Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/321.

17 Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilindir olduğu ifade edilmiştir. Taberânî tarafından ele alınan *el-Risâlet el-zuhûr ve-'l-butûn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendisinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Allah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilindir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim aracılığıyla kullarına kendini tanıtmaması onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. Taberânî, “Risâlet el-zuhûr ve-'l-butûn”, 3/303-308.

18 Cillî, “Risâle el-andiya”, 2/321-325.

mükemmel örneği Hz. Alî'dir" inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb öz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınıp bilinmesinde ismin önemli bir rolü olduğu gibi ismin bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani İsme ulaşan yol bâb'dan geçmektedir.¹⁹ İlk yaratılışta bâb Cebrail'dir. Hâşimî hanedanlığında ise bâb, Selmân el-Fârisî (öl. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selman'ın beş harften oluştuğu ve ulvi alemde toplamda beş bin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.²⁰ Ma'nâ-isim-bâb'ın yeryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Alî-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim- bâb üçlüsü Alî-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen "ayn-mim-sin" şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâle el-andiya'da-Andiya'da* da genel itibariyle ma'nâ ayn, isim mim ve bâb sin harfleriyle ifade edilmiştir.

Nidâ ritüelini en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın uluhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâlî hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlılığının bildirilmesi için ismin ya da bâb'ın kendisini kurban ettiği bir ritüel olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ ritüelinin ifa edildiği örnekler incelendiği zaman ma'nâ'nın ilahlılığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Ma'nâ'nın ilahlılığını bizatihi ilan ettiği durumlar, ismin ma'nâ'nın ilahlılığını nidâ etmesi, ismin bâb'da görünür olduğu bir halde ma'nâ'nın ilahlılığını ilan etmesi ve bâb'ın ma'nâ'nın ilahlılığını nidâ etmesi olarak dört farklı şekilden söz edilebilir.²¹

Risale, yaratılışın başlangıcında nidâ'nın nasıl olduğu, nidâ'yı yapanın ma'nâ'nın kendisi mi yoksa isim mi olduğu, nidâ'nın bir kez mi yoksa birden fazla mı yapıldığı ve ayrıca Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve akabinde On İki İmam'a kadar geçen süre içinde nidâ ritüelinin nasıl yapıldığı sorularına cevap bulmak gayesiyle yazılmıştır. İlk nidâ'nın A'râf [süresi Suresi](#) 172. âyette yer alan ifadelerden ibaret olduğu belirtilmektedir: "*Kıyamet gununde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zurriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.*"²² Burada nidâ'ya işaret eden

19 Risalede mim'in sin'e yirmi sekiz harfi yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ulvi-nuri ve süfli-beşeri alemleri yaratması için de emir vermiştir. Cilli, "Risâle el-andiya", 2/325-326.

20 Cilli, "Risâle el-andiya", 2/327.

21 Cilli, "Risâle el-andiya", 2/321-332.

22 el-A'râf 7/172

temel ifade “ **بِوَبِكَل لَوَابِلْبِ عِي** ” yani “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet sen bizim* **سَلْت**”

Rabbimizsin” ifadesidir.²³ Yaratılanlara yapılan ilk nidâ her ne kadar ma'nâ'dan sadır olmuş olsa da bu ifadelerin isim (mim) tarafından yaratılmışlara iletildiği belirtilmektedir. İsim ma'nâ'nın söylediklerini tekrar ederek bu nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğunu kesin bir şekilde ilan etmektedir. Bir kesim insanların (sefa ehli) nidâyı cevap verdiği ve ma'nânın ilahlığını kabul ettiği, diğer yandan iblis ve nefesine yenik düşenlerin ise hayır dedikleri ve cehennemlik oldukları belirtilmektedir.²⁴ Vâkıa sûresinde-Sûresinde yer alan amel defterisağından verilenler nidâyı yani ma'nâ'nın ilahlığını kabul edenler, solundan verilenler ise kabul etmeyenler olarak tanımlanmışlardır.²⁵ Nidâ ritüeline örneklik eden bu âyet zikredildikten sonra “her ne kadar Allah'ın kitabında nidâ bir kez zikrediliyor, halbuki birden fazla nidâ vaki olmuştur,” denilmektedir.²⁶ Ve akabinde Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve sonrasında On İkinci İmam'a kadar geçen süre içinde gerçekleştiğine inanılan nidâ ritüellerine yer verilmektedir. İsmi (hicabın) yaratılmasındaki temel gaye de nidâ ritüelini yani ma'nâ'nın ilah olduğu gerçeğini insanlara bildirme vazifesini yerine getirmek olduğu belirtilmektedir. İsim yaratıldığında kendisinden sadır olan ilk ifadeler şunlardır:

“Ben şahadet ederim ki! Mevlam sensin. Maksudım sensin. Ma'nâm sensin. Ben senin kendi öz nurundan yaratmış olduğun bir kulum. Benim vasıtamla ma'nâ'nın gizli olan yönlerini izhar etmek ve bilinmeyen özelliklerini ortaya çıkarmak istedin. Bu sebeple bende gizli olman aynı zamanda bilinmen ve tanınmandır (zuhurdur). Bana gözükmen ise benim için bir imtihandır”.²⁷

Gâli fırkalar tarafından benimsenen nidâ ritüelinin mistik gulât alimler tarafından ifa edildiğini ortaya koyan birçok örnek söz konusu edilmiştir. Nidâ ritüelinin ifa edildiği en somut örnek olarak “Gâdir Hum” olayı anlatılmaktadır. Şia'ya göre Hz. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde Hz. Ali'yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şî geleneğe göre Gâdir Hum olayı Alî'nin resmi liderliğinin yani imametinin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gâli literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed'in ma'nâ olan Hz. Alî'nin ilahlığının ilanı olarak ele alınmıştır.²⁸ *Risâle el-andiya'da-Andiya'da* nakledildiğine göre, “Gâdir Günü Nidâsı” olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma'nâ olan Alî'ye işaret ederek şöyle söylemektedir: “Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zâhir ve bâtın olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma'nâ (Ezel) sizin aranızda. Onun

23 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/323.

24 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/328.

25 Vâkıa 56/27, “Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere”; Vâkıa 56/41

“Soldakiler; ne yazık o soldakilere!”.

sizin aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan ederim. Ona ibadet edin! Ve onu tenzih edin!” Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma'nâ olan Hz. Alî'nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ ritüelinin özünde yer alan Hz. Muhammed'in Alî'nin ilahlığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.²⁹

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'nin kurucusu Abdullah ibn Saba'nın Sebe'nin Alî'nin ilahlığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre isim, bâb olan Abdullah ibn Saba'da-Sebe'de gizlenmiş ve Ezel'in (yani Alî'nin) ma'nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde İbn-İbn Saba'nın-Sebe'nin yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.³⁰ Risalede ayrıca Hz. Alî'nin Medain'den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Saba'nın-Sebe'nin Alî'nin ölüleri diriltiren bir Rab olduğunu iddia ettiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Saba-Sebe diyor ki: “Ma'nâ Medain'de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onun ma'nâ olduğunu kabul etti.”³¹ Örneklerde görüleceği üzere Alî'nin ilahlığının ilanı risalede özel bir yere sahiptir. Alî'nin ilahlığını reddeden ve onun ma'nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kafir oldukları belirtilmektedir. Hz. Alî bu pasajda da “Anzaâ ve Batin” kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki: “Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu suret olan Anzaâ-Batin için ma'nâ değil, isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah'ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kafir olmuştur. Anzaâ-Batin, şeyhimizin dediği gibi “ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir.”³²

Bahsi geçen bir diğer nidâ ritüeli ise Altıncı İmam Cafer es-Sadık'ın ma'nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebu'l-Hattab Muhammed bin Ebu Zeynep el-Kahili (öl. 143/760) nidâsıdır.³³ Buna göre ismin, Küfe camisinin minaresine çıkan Ebu'l-Hattab suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sadık'ın ma'nâ'nın kendisi olduğunu nidâ ettiği, belirtilmektedir. Ebu'l-Hattab: “Ben mimim (isim), Ezel Kadim değilim. Kim bana Ezel derse, ma'nâ olan Cafer es-Sadık'ın ilahlığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O'dur.” Ancak insanların Ebu'l-Hattab'ın ifadelerini ma'nâ olan Cafer es-Sadık'a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sadık'ın halkı sakinleştirmek için Ebu'l-Hattab'a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zâhiren lanet olsa da bâtinî anlamda Ebu'l-Hattab için bir rahmet olduğu belirtilmektedir.³⁴ Metinde

29 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/330.

30 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/330.

31 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/332.

32 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/332.

33 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/323.

34 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/330.

bahsi geçen bir diğere Ömer ibn el-Furat'ın ve Muhammed ibn Nusayr'ın ayn'ın (ع) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.³⁵

Risalede ayrıca ma'nâ'nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbe el-Akalım (خطبة القويم), Hutbe el-Beyan (خطبة البيان), Hutbe el-Kesf (خطبة الكشف) ve Hutbe el-Tasenciye (خطبة الطائفة) olarak zikredilen hutbelerde ma'nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: “Evvel, ahir, zâhir ve bâtın olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim.” İsim ma'nâ'nın kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: “Evvel, ahir, zâhir ve bâtın O'dur. O, her şeyi bilendir. O, Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti.” Ma'nâ kendisini ilan ederken “Ben yaptım”, isim ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ederken ise “O yaptı” ifadelerini kullanmaktadır.³⁶ Ma'nâ ve ismin karıştırılmaması hususunda bu ayrıntının önemli olduğu bildirilmektedir. Ma'nâ'nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma'nâ'ya hem de isme ilahlık atfedileceği için isim ma'nâ'yı nidâ ederken sözlerine “هو” (O) ifadesiyle başlamaktadır. İsmi ma'nâ'ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve Ma'nâ konuşandır, isim ise ma'nâ'dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.³⁷

2. Nidâ'dan Takiyyeye Geçiş

Nusayrî gelenekte İbn Nusayr'ın da diğere gulât mistikler gibi ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.³⁸ On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr, Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ etmek suretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr'dan sonra mezhebin dini liderliğini önce Muhammed b. Cündeb (öl. 3. yüzyılın son çeyreği) ve ardından el-Farisî lakabıyla ünlenen Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (öl. 287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne ~~ibn~~ İbn Cündeb'in ne de Cünbülânî'nin nidâ ritüelini ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ ritüelini yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şeyhidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ ritüelinin Hasîbî tarafından da ifa edildiğini, iddia etmektedirler. Hasîbî Mısır'da Cünbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadî ve bâtınî inancını formalize-formalize etmiştir.³⁹ Hocası Cünbülânî'nin

35 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/330.

36 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/331-332.

37 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/333.

38 Cilli, “Risâle el-andiya”, 2/330.

39 Tevil, *Arap Alevîleri Tarihi*, 126-127.

vefatından sonra Irak'a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat'ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Irak'ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bâtinî inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri Hasîbî'nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmuştur. Yaron Friedman bu durumun yani mezhebin bâtinî bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidâ ritüeli olduğunu belirtmektedir.⁴⁰ Ancak klasik Nusayrî eserlerde Hasîbî'nin nidâ ritüelini gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz Hasîbî'nin halefi Cillî tarafından kaleme alınan *Risâle el-andiya'da-Andiya'da* nidâ ritüelini ifa eden İbn Nusayr ve Ömer ibn el-Furat da [dahildâhil](#) olmak üzere pek çok isim zikredilmiş ancak Cillî'nin hocası Hasîbî'den bahsedilmemiştir. Bu durum bâtinî bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidâ ritüelikapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidâ ritüelinin ismin bizzat kendisi ya da bâb'da görünür olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'ın ölümü ile birlikte nidâ ritüelinin bu bağlamda uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Hasîbî'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn [Nusayr'ın-Nusayr'ın](#) On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

Zindandan kaçmayı başaran Hasîbî Bağdat'tan Şam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Şîî İmamî bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamî eğitim alan Hasîbî, Nusayrî öğretiyi benimsemiş olmakla birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamî kimliğinin izleri de görülmektedir.⁴¹ Nusayrî kaynaklarda Hasîbî'nin bâtinî öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (muvaahhidun) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiyye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir. İlk dönem Şîî kaynaklarda da Hasîbî'nin Şîî geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiyyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de Hasîbî'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁴² Şia, imanı korumave inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiyyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁴³ Önemli bir Şîî müellif olan Hüseyin at-Tabâtabâî takiyyeyi şu şekilde tarif etmektedir: “Bir insanın kendi dinini veya bazı dînî davranışlarını düşmanlarının

40 Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 22.

41 *Hidâye el-kubrâ* Hasîbî'nin Şîî-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eseridir.

42 Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 22-28.

43 Lynda Clark, “Takiyya in Twelver Shi'ism”, *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York: y.y., 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, “Takiyya”, *The Encyclopaedia of İslam* 4 (1913-1936), 628-629.

hareketlerinin neticesi olarak, mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesi".⁴⁴ Takiyye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şia içinde takiyye zamanla dinin olmazsa olmazlarından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁴⁵ Takiyye uygulamasının Nusayrî geleneğinde de benzer bir işlevinin olduğu aşikardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğreti hem de etnik kimlikleri itibarıyla birbirinden farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil, Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sırlarını gizleme ilkesi mezhebin var oluşsal bir problem haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre, Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takiyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁴⁶ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk hatta yetişkin dahi Türkçeye "Amcalık merasimi" olarak çevrilen "mezhebe giriş ritüeli" neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmîyetinde son dini lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almada en önemli isim olan Taberânî. *Kitab el-Hâvî fi ilm el-fetâvâ-Fetâvâ* isimli eserinde yola giriş ritüelini detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁴⁷ Yola giriş ritüeli'nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî gizli bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: "İslam'da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi, Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür".⁴⁸ Mezhebe giriş ritüelinde verilen eğitim süresinin ne kadar sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte, bu eğitimin aylarca hatta bir yıla kadar

44 Muhammed Hüsayn Tabatabaî. *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York: y.y., 1975), 223-224.

45 Etan Kohlberg, "Taqiyya in Shīi theology and religion", *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345-380.

46 Bella Tendler Krieger, "Marriage, Birth, and *bātinī ta'wil*: A Study of Nusayrī Initiation Based on the *Kitāb el-Hāvī fi ilm el-fetāvā* of Abu Sa'īd Maymun al-Ṭabarānī", *Arabic* 58 (2011), 53-75.

47 Maymūn b. Qāsim el-Ṭabarānī, "Hāvī fi ilm el-fetāvā", *Silsilat el-turath el-Alevī: Resāil el-hikma el-Alevīyye*, mlf. Ebū Mūsā el-Harīrī (Diyar Aql: Dār min Ajl el-Marīfe, 2006), 2/303-308.

48 Ṭabarānī, "Hāvī fi ilm el-fetāvā", 3/106-107.

sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din alimi iken firkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Sülaymân el-Adhanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâb el-bakûra-Bakûra el-Sulaymaniyye-Suleymaniyye fi keşf-Keşf esrâr-Esrâr el-diyâne-Diyâne el-Nusayrîyye* isimli çalışmasında kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtinî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁴⁹

Bâtinî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş ritüelini” almamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş ritüeli sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildiği bilinmektedir.⁵⁰ Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusunda ne derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olan yola girişi ritüeli neticesinde eğitim sürecinin tamamlayan Nusayrînin insan-ı kamil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁵¹

Yola giriş ritüeli dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Cihat konusu takiyye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir mücadele olarak yorumlanmıştır.⁵² Nusayrîlerin takiyye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdi ibadet ettikleri belirtilmektedir. Şekil ve içerik olarak Müslüman çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptendir denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli

49 Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayınlanan “Histoire et religion des Nosairis” isimli monografda Sülaymân el-Adhanî *Kitâb el-bakûra el-Sulaymaniyye fi keşf esrâr el-diyâne el-Nusayrîyye* isimli eser temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairis* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisbury tarafından “The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion” başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir.

E. Edward Salisbury, “The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion”, by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts”, *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.

50 Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, *The Nusayri-‘Alawi Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*, (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013), 81-84.

51 Krieger, “Marriage, Birth, and *bâtini ta’wil*.”, 74.

52 Friedman, *The Nusayri-Alawis*, 143-148.

bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁵³ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti bâtinî manada dinin sırlarının saklanması olarak görülmüştür.⁵⁴ Hz. Muhammed'in bâbası Abdullah'ın sessizliği, Kur'ân'da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁵⁵

Sonuç

8. yy.'da Şîî kimliğin belirginleştiği ve Nusayrî inancının teşekkül ettiği 9. yy. ve 10. yy.'da ise İmamî ve İsmailî Şîî kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Karmatîler, Buveyhîler ve Fâtimîler gibi Şîî inancı benimsemiş yönetimlerin var olması bu dönemde Gâlî fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır.⁵⁶ Nusayrîlik, gulât düşüncesinin etkisiyle gelişme gösteren firkalardan biri olarak ele alınmaktadır. Ulûhiyet,, Hz. Alî ve ~~ehli~~ ~~Ehl-i beyt'e~~ ~~Bejt'e~~ gösterilen aşırı ihtimam ve tenasuh gibi konulardan gulât öğretisi ile Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman "Gulât- Nusayrî" olarak da tanımlanmaktadır.⁵⁷ "Nidâ ritüeli" Gulât inancın Nusayrî öğretilerinde etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İsmi ya da bâb'ın hayatı pahasına ma'nâ'nın ilahlılığını ilan etmesi anlamına gelen bu ritüel ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır. Nusayrî geleneğinde ~~seyh el-siqa~~ ~~Seyhu's-Sika~~ (güvenilir şeyh) olarak anılan Cillî'nin yazmış olduğu *Risâle el-andiya-Andiya* isimli çalışmada nidâ ritüelinin mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Buna göre, nidâ ritüelinin dört farklı formda gerçekleştiği görülmektedir. Ma'nâ'nın kendi ilahlılığını ilan etmesi durumu Kur'ân-ı Kerîm'den "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.*"⁵⁸ âyetiyle belirtilmiştir. İsmi ma'nâ'nın İlah olduğunu nidâ etmesi konusunda "Gadîr Hum Nidâsı" örnek olarak verilmiştir. İsmi bâb'da görünür olduğu bir formda ma'nâ'nın ilahlılığını ilan etmesi konusunda Ebu'l-Hattab'ın Kûfe camisinin minaresinde

53 Ethem Ruhi Fıçlalı, *Gunumuz İslam Mezhepleri* (İzmir: y.y., 2008), 374-75

54 Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 138-140.

55 Âl-i İmrân 3/41, "Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster." Şöyle buyurdu: "Senin için alâmet insanlara uygun ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et."; Meryem 19/26, "Ye iç, gözünaydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de."

56 Halil İbrahim Bulut, "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik", *Ortadoğu Yıllığı* (2011), (578-614), 584. Ancak bazı araştırmacılar tarafından bu dönemde gulât oluşumlarının sıkıntılı bir süreç geçirdikleri de iddia edilmektedir. Tevil, *Arap Alevîleri Tarihi* 124-125.

57 Mushegh Asatryan - Dylan M Burns, "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.

58 el-A'râf 7/172.

Cafer es-Sadık'ın ma'nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak, bâb'ın ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda, On Birinci İmam'ın bâbı olan İbn Nusayr'ın Hasan el-Askerî'nin ilah olduğunu nidâ etmesi zikredilmiştir. Klasik Nusayrî eserlerde nidâ ritüelini ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr'dır. Ancak bazı batılı araştırmacılar Hasîbî'nin Bağdat'ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ ritüelini ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hasîbî'nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye Şîî gulât oluşumlarda dahil olmak üzere Şîî gelenekte köklü bir geçmişi olan öğretilerden biridir. Bâtınî bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ ritüelinin ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ma'nâ olan imam insanların bâb'ı öldürmesinden çekindiği için zâhirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ ritüelinin İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlığının olmaması ile takiyye'ye müracaat arasında organik bir bağ olmadığını gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Asatryan, Mushegh ve Burns, Dylan M. "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.
- Bar-Asher, Meir M.- Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. *The Nusayri-'Alawi Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Ortadoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cillî, Muhammad ibn Alî. "Risâle el-Andiya". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/321-331. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammad ibn Alî. "el-Risâle el-Numâniyye". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism", *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nosairîs*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Gunumuz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Friedman, Yaron. *The Nusayrî-Alawis: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.

- Kohlberg, Etan. "Taqiyya in Shīī theology and religion". *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345-380.
- Krieger, Bella Tendler. "Marriage, Birth, and *bātini ta'wil*: A Study of Nusayrī Initiation Based on the *Kitāb al-Hāwi fi 'ilm al-fatāwi* of Abu Sa'īd Maymun al-Tabarānī". *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Palabıyık, M. Hanefi. "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Salisbury, E. Edward. "The Book of Sulaimān's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion", by Sulaimān Effendi of Adhanah; with copious extracts". *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.
- Strothmann, Rudolf. "Takiyya", *The Encyclopaedia of İslam* 4 (1913-1936), 628-629.
- Şehristānî. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihāl*. mlf. M. Seyyid Kılānî. 1-2. Kahire: y.y., 1961.
- Tabarānî, Maymūn b. Qāsim. "Hāvî fi ilm el-fetāvâ". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/45-116. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Tabarānî, Maymūn b. Qāsim. "Risâlet el-zuhûr ve-'l-butûn". *Silsilat el-turath el-Alevî: Resâil el-hikma el-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/15-18. Diyar Aql: Dâr min Ajl el-Marife, 2006.
- Tabatabaî, Muhammed Husayn. *Shi'ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Talhamy, Yvette. "The Fatwas and the Nusayrī/Alawis of Syria". *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Tevîl, Muhammed Emin Gālîb. *Arap Alevîleri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs yayınları, 2013.
- Winter, Stefan. *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abduhahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER
FAKÜLTESİ, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM
MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 10-12-2021

Yazara Not: Sn. Yazar, çalışmanıza dair hakem raporları ve ekleri tarafınıza sunulmuştur. Çalışmanızın MAJOR revizyona tabi tutulmasına karar verilmiştir. Wordde "Değişiklikler İzle" açık olarak çalışabilir veya revize edilen metinleri KIRMIZI yazı tipi rengi ile belirtebilirsiniz. Bilgilerinize.

Karar: Majör Revizyon

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: Nidâ'dan Takiyye'ye- Nusayrî-Alevî İncancında Nidâ Ritüeli ve Takiyye Uygulaması_Tam_Metin_ Revizyon_ v1.docx

Tarih:13-12-2021

Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İncında Nidâ Ritüeli ve Takiyye Uygulaması

Öz

İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gālî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir. Alî bin Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Alî'de hulûl ettiği şeklindeki Gālî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak Nusayrî kuramcıları Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gālî fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. “Nidâ ritüeli” de Nusayrî öğretiyeye gulât geleneğinden aktarılmıştır. İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi anlamına gelen “nidâ ritüeli” ilk gulât oluşumlarından olan Sebe'yye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. İsim'in ya da bâb'ın ma'nâ hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ ritüelini yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (öl. 270/883) de İmam'ın ilahlığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yy.'ın ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî gelenekte uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler Muvahhidun'un (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtinî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllardan kabul etmiş görmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde “nidâ ritüelini” kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hüseyin

b. Hamdân el-Hasîbî'ye (öl. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ ritüelinin fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, *Risâletü'l-Endiye*

From Nidâ to Taqiyya: Nidâ Ritual and Taqiyya Practice in the Nusayrî-Alevî Belief

Abstract

The Nusayrî belief is similar to those of Ghulât teachings, which is known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayrîs are considered to be a part of the Ghulât, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Ali b. Abi Talib is God or Allah was revealed in Ali) adopted by the Ghulât sects are also manifested in classical Nusayrî works. However, the Nusayrî sheikhs adopted a different interpretation from the Ghulât sects regarding the essence and the nature of God and his visibility to people. The “nidâ ritual” was also transferred to Nusayrî teaching from the Ghulât tradition. The “nidâ ritual”, the *ism's* or *bâb's* public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first Ghulât formations (Saba'iyya). According to this teaching, the *bâb*, by risking his own life, declares the identity of God (*nidâ*), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the *bâb* performs the “nidâ ritual” and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Abu Shuayb Muhammad ibn Nusayr an-Namirî (d. 270/883), who is regarded as the *bâb* of the Eleventh Imam in the Nusayrî tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the “nidâ” teaching did not have a meaning rather than being a theological teaching because after this period Nusayrîs seem to have

accepted *taqiyya* as part of the belief in order to preserve the safety of the Muwahhidun (Nusayrî believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risālat al-andiyya*, which comprehensively deals with the "*nidā* ritual" among the classical Nusayrî works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Husayn ibn Hamdān al-Khasībî (d. 358/969) will historically be discussed, and the concept and practice of *taqiyya*, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Khasībî will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the "*nidā*" ritual's purported discontinuation can be associated with adoption of *taqiyya*.

Keywords: Islamic Sects, Nusayrî-Alawism, Nidā, Taqiyya, Risālat al-andiyya.

Giriş

İnancın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevîlik, Şîa'nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. 3/9. yy.'da Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (öl. 270/883) görüşleri etrafında dini öğreti şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik 10. yy.'da Mısırlı Hüseyin b. Hamdān el-Hasībî (öl. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Nusayrîlik kendisini Şîi cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında en temel rolü olan Hasībî, Nusayrîliği Şîi inancı en saf haliyle benimsemiş olan bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde, Hasībî'den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Alî ibn İsâ el-Cisrî, Muhammed ibn Alî el-Cillî (öl. 384/994) ve Ebû Sa'îd Meymûn b. Kâsım el-Taberânî (öl. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi Şîi öğretisi içinde değerlendirdikleri görülmektedir.²

Nusayrî âlimler hakiki Şîi oldukları vurgusunu yapmış olsalar da, itikadî, fikhî ve bilhassa bâtinî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Şîi fırkalardan farklılık göstermektedirler. İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâfî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şîa'dan

1 Yaron Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill; Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

2 Modern dönemde de, yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde de, dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafız Esad, Suriye'de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî Şiîliğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattı. Suriye ve Lübnan'dan pek çok Şîi ve Nusayrî âlimin görüş ve onayı ile Nusayrîlerin İmamiyye Şîa'sından olduğunu ifade eden bir bildiri hazırlatıldı. Esad yönetiminin Suriye'de Sünnî çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanma amacı ile bu şekilde bir girişimde bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Şîi grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Şîi olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî kuramcılar tarafından bunun aksi bir beyanat verilmemiş ve yukarıda değinildiği gibi ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayrîlik Şîi bir mezhep olarak tanıtılmıştır. Yvette Talhamy, "The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria", *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

adedilmektedir.³ Ulûhiyet, Hz. Alî ve Ehl-i Beyt'e gösterilen aşırı ihtimam ve tenâsüh gibi konularda gulât öğreti ile Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman "Gulât-Nusayrî" olarak da tanımlanmaktadır.⁴ Alî bin Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Alî'de hulûl ettiği şeklindeki Gâlî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁵ Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâlî fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiyeye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır.⁶ Nusayrî gelenekte Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁷ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılsama olduğu, Allah'ın zatının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuyu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁸

Nusayrî öğretilerde bâtinî bilginin 2/8.yy.'da daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini gösteren çok fazla örnek mevcuttur. Klasik dönem Nusayrî eserler incelendiğinde Gâlî fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gâlî düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gâlî fikirlerin Nusayrî öğretilere aktarılmasında önemli rolü olan isimlerden biri Mufaddal ibn Ömer el-Cufî'dir. Mufaddal'a atfedilen *Kitâb el-usus*, *Kitâb el-sırat* ve *er-Risâletü'l-Mufaddaliyye* gibi Gâlî inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik

3 Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf", *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris: y.y., 2020), 273; Nusayrî kuramcıları tarafından neşredilen eserlerde Nusayrîlerin kendilerinin gulât olarak nitelendirildiklerinin farkında oldukları görülmektedir. Ayrıca bu durumdan rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Fırkanın önde gelen şeyhlerinden olan Cillî ve Taberânî'nin bu ithamı reddettikleri ve hatta gulât inancını tekfir ettikleri görülmektedir. Muhammed ibn Alî el-Cillî, "Kitâb bâtinî's-salât", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/ 248-250; Meymûn b. Kâsım el-Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve-'l-butûn", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/15-18.

4 Mushegh Asatryan - Dylan M Burns, "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.

5 Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, mlf. M. Seyyid Kîlânî (Kahire: y.y., 1961), 1/178-190.

6 Muhammed ibn Alî el-Cillî, "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/309-319.

7 Muhammed ibn Alî el-Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/303-308; Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve-'l-butûn", 3/16.

8 Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303-308.

itibariyle Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benzeşmektedirler.⁹ Her ne kadar özellikle “ulûhiyet”, “hulûl”, “tenâsüh” vb. konularda bâtinî mistik bilginin gulât düşüncesinin etkisiyle Nusayrî öğretiyeye dahilî söz konusu olsa da, bahsi edildiği gibi Nusayrî kuramcılar bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inancına aktarılan öğretilerden biri de “nidâ ritüeli”dir. İsim’in, bâb’ın sûretinde görünür olan isim’in ya da bâb’ın, İmam’ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen “nidâ ritüeli” ilk gulât oluşumlardan olan Sebeîyye’den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır.¹⁰ Bu öğretiyeye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah’ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb, İmam’ın ulûhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kâfir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb’ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ ritüelini yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. “Bâb” kelimesi ilk dönem Şîî literatüründe İmam’ın en kıdemli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla “bâb” kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.¹¹

Nusayrî-Alevîliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim babası olan İbn Nusayr’ın da nidâ ritüelini uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam Hasan el-Askerî’nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr’a rücu ettiğine ve onun imamın bâb’ı (temsilcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi’nin ise özel bir bâb’ının olmadığı ve bu sebeple bâb’lık görevinin en son İbn Nusayr’da kaldığı belirtilmiştir.¹² Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr, bâb’ı olduğu On Birinci İmam’ın ulûhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ ritüelini yerine getirmiştir. Bâb’lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da Masum İmamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr’ı ve onun dini haleflerini zor

9 Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs*, 243-245.

10 Hangi dönemde teşekkül ettiği konusunda rivayet çeşitliliğinin söz konusu olduğu Sebeîyye, tarihsel zeminde farklı şahıslarla irtibatlandırılmış ve farklı olayları ifade etmek için kullanılmıştır. Hz. Osman muhalifleri, Hz. Ali taraftarları, Yemenîler, Hâricîler ve oluşum sürecindeki Şîî düşünceye sahip grupları tanımlamaktan ziyade karalama amacıyla bu kavramın kullanılmış olması sebebiyle, herhangi bir fırkaya aidiyeti konusunda netliğin olmadığı belirtilmektedir. Daha geniş bilgi için bk.; Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrihi: İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 143-197.

11 Asatryan, “Early Ismailis and other Muslims”, 273-275; M. Hanefi Palabıyık, “Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 23-24.

12 Nusayrî inancının sistematize olmasında en temel rolü olan Hasîbî, *el-Hidâyetü’l-kübra* isimli önemli eserinde İbn Nusayr’ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî’nin ve On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi’nin bâb’ı olması durumunu detaylı bir şekilde ele almıştır. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, “el-Hidâyetü’l-kübra”, *Silsiletü’t-Turasi’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li’-eclî’l-Marife, 2006), 7/374-395.

durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.¹³ 10. yy.'da dini öğretiyi formalize eden Hasîbî'nin de bâtinî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ ritüeli kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁴ Hasîbî'nin Irak'ta Bağdat valisi tarafından tutuklanmasının gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtinî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran Hasîbî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderleri inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sırlarını gizlemek amacıyla takiiyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹⁵ Tarihsel süreç içinde her ne kadar Nusayrîlik dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şîa ile çetin bir mücadelenin içine girmemiş olsa da, Nusayrî topluluğun güvenliğini sağlamak ve dini kimliğini koruyabilmek adına takiiyeye müracaat ederek vedaha ziyade kıyı veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹⁶ Takiiyeyi dinin asıllarından kabul eden Hasîbî'den sonraki dönemde nidâ ritüelinin Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu ritüelin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki âlimler tarafından neşredilmiştir.

Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ ritüelini" kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* (İlan Risalesi) isimli risalenin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹⁷ *Risâletü'l-Endiye* isimli bu eser Hasîbî'nin halefi olarak Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan Cillî'ye isnat edilmektedir. İsmail ibn Hallad gibi bazı şahıslar tarafından *Risâletü'l-Endiye* isimli risalenin Cillî'ye isnadı reddedilmiş olsa da, Cillî'nin en önemli talebesi ve halefi olan Taberânî "risalenin sadece Cillî'den duyulduğunu" beyan etmektedir.¹⁸ Genç yaşta hocası Cillî'nin ders halkasına katılan ve eş-şab es-siqa (güvenilir genç) olarak ün yapan Taberânî'nin, risalenin Cillî tarafından yazıldığını belirtmesi risalenin Cillî'ye isnadını ortaya koymak için yeterli bir beyandır. *Risâletü'l-Endiye* isimli bu risaleye ilk olarak Louis Massignon'un 1936 yılında neşretmiş olduğu *Esquisse d'une bibliographie Nusayrie* isimli çalışmasının 35. maddesinde yer verilmiştir.¹⁹ Risale tam bir metin olarak, Ebû Mûsâ el-Harîrî tarafından ilk altı cildi 2006 yılında Lübnan'da yayınlanan

13 Muhammed Emin Galib et-Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

14 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 22-25

15 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 126-130; *Arap Alevîleri Tarihi* isimli çalışmada 10. yy.'ın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünni ve Şîi mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi*, 124-125.

16 Nusayrîler daha ziyade İshakiler ve Dürzîler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"", *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawîs: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016) 11.

17 Muhammed ibn Alî el-Cillî, "Risâletü'l-Endiye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/321-333.

18 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321.

19 Louis Massignon, "Esquisse d'une bibliographie Nusayrie", *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.

Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye'nin ikinci cildinde yer almaktadır.²⁰ On iki ciltlik *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* ile yayınlandığı döneme kadar bilinmeyen ve çalışılmamış olan onlarca klasik Nusayrî eser ulaşılabilir nitelikte olmuştur. Yazma nüshaları farklı kütüphanelerde matbu olarak var olan klasik Nusayrî eserlerle *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* isimli eserde var olan bölümlerin karşılaştırmasını yapan akademisyenler 12 ciltlik bu eserin içinde yer alan referansların ve alıntılarının kesinlik içerdiğini belirtmektedirler.²¹

Silsiletü't-Turasi'l-Alevî isimli eserde yer alan *Risâletü'l-Endiye* isimli risale Nusayrî-Alevî gelenekte nidâ ritüeli ile ilgili en kapsamlı bilgiyi içermesi açısından önemlidir.²² Bu risale nidâ ritüelinin Nusayrî teolojisi içinde nasıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunu ortaya koymaktadır. Risalede, “Nidâ, gerçekleşen tüm nidâlarda nasıldı? Aynı mıydı?”, “Nidâ Ademî kubbeden Muhammedî kubbeye kadar geçen sürede nasıl olmuştur?” ve “Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?”²³ gibi sorulara yer verilmiş ve bu sorular ekseninde konu ele alınmıştır. Bu doğrultuda nidâ'nın önemini ve mahiyetini ortaya koymak için nidâ ritüelinin ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. *Risâletü'l-Endiye* isimli risalede yer alan bilgiler doğrultusunda, bu makalede ilk etapta nidâ ritüelinin Nusayrî geleneğinde ne anlama geldiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hasîbî'ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ ritüelinin fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Ritüeli

Çağırma, seslenmek, bağırma anlamına gelen nidâ, Nusayrî gelenekte daha ziyade İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi (nidâ) anlamına gelmektedir. Nidâ, kendi hayatını riske atma pahasına isim tarafından, bâb'ın sûretinde görünür olan isim ya da bâb tarafından gerçekleştirilmektedir. Nidâ ritüelini gerçekleştirdiğinde halkın kendisine tepki vereceğini ve hatta ölüm cezasına çarptırılacağını bilmektedir. Ancak nidâ ritüelini gerçekleştiren isim'in, bâb'ın sûretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın daha ulvî olanı ilan etmek için ölümü göze alacak bir mertebede olduğu kabul edilmektedir. Nidâ ritüelinde yer alan bir diğer durum ise nidâ ritüeli gerçekleştiği zaman ma'nâ'nın ritüeli gerçekleştirene

20 7.,8. ve 9. ciltleri 2008 yılında ve 10., 11. ve 12. ciltleri ise 2014 yılında yayınlanmıştır.

21 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 2-3; Bella Tendler Krieger, “Marriage, Birth, and bâtinî ta'wîl: A Study of Nusayrî Initiation Based on the Kitâb al-Hâwî fi 'ilm al-fatawî of Abu Sa'îd Maymun al-Tabarânî”, Arabic 58 (2011), 13.

22 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/321-333.

23 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/323.

lanet etmesi ve bu lanetin aslında halkın azabından ritüeli gerçekleştireni korumak amacıyla yapıldığı inancıdır. Buna göre ma'nâ kendi ilahlığını ilan edene lanet etmekte ve böylece onu insanlardan gelebilecek daha büyük bir tehlikeden korumaktadır. Bunun ise zâhirî anlamda bir lanet olduğuna, bâtinî anlamda ise nidâ fiilini yapan için bir rahmet olduğuna inanılmaktadır. Nidâ'nın genel anlamda isim ya da bâb tarafından gerçekleştirildiği inancı yaygın olsa da, bu risalede yer alan “Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?”²⁴ sorusu ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumunun da nidâ kapsamı içinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda risaleye göre ma'nâ iki temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir, denilebilir. Bunlardan ilkinde ma'nâ zatı ve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilinir kılar. Diğerinde ise ma'nâ, isim'in nidâsı ile, isim'in bâb sûretinde görünür olduğu bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu ilan ile, ya da bâb'ın nidâsı ile bilinmektedir.²⁵

Nidâ ritüelinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında bâtinî bilginin temelini oluşturan “ma'nâ-isim-bâb” öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezze olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yarattıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan sûretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bilinir kılmak için kendi nurundan “isim'i” yaratmış ve ona aynı zamanda “hicab” adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlığını bilirler.²⁶ Bu sebeple isim'in temel misyonu ma'nâ hakkında gizli olan bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektedir, denilebilir. Ma'nâ'nın öz nurundan yaratılması sebebiyle “Semî, Alîm, Latîf, Habîr, Kâhir, Kâdir, Zâhir, Bâtin, Evvel, Âhir, Rahmân ve Rahîm” gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isme tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık “Ezel, Kadîm, Ahad, Ma'nâ el-maâni (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anzaâ ve Batin” gibi bazı isimlerin ma'nâ'ya münferit olduğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı belirtilmiştir.²⁷

24 Cilli, “Risâletü'l-Endiye”, 2/323.

25 Cilli, “Risâletü'l-Endiye”, 2/321.

26 Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilinir olduğu ifade edilmiştir. Taberânî tarafından ele alınan *Risâletü'l-zuhûr ve-l-butûn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendisinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Allah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilinir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim aracılığıyla kullarına kendini tanıtmaması onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. Taberânî, “Risâletü'l-zuhûr ve-l-butûn”, 3/15-18.

27 Cilli, “Risâletü'l-Endiye”, 2/321-325.

Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Alî'nin zâhirî görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anzaâ (أنزاع) ve karnı geniş anlamında kullanılan batin (باطين) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade "Ma'nâ'nın insan sûretinde görünümünün en mükemmel örneği Hz. Alî'dir" inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb öz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınıp bilinmesinde isim'in önemli bir rolü olduğu gibi isim'in bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani isim'e ulaşan yol bâb'dan geçmektedir.²⁸ İlk yaratılışta bâb Cebrail'dir.²⁹ Hâşimî hanedanlığında ise bâb Selmân el-Fârisî (öl. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selman'ın beş harften oluştuğu ve ulvî alemde toplamda beş bin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.³⁰ Ma'nâ-isim-bâb'ın yeryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Alî-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim- bâb üçlüsü Alî-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen "ayn-mim-sin" şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâletü'l-Endiye*'de de genel itibariyle ma'nâ ayn, isim mim ve bâb sin harfleriyle ifade edilmiştir.

Nidâ ritüelini en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim, bâb'da tezahür eden isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın ulûhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâlî hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlığının bildirilmesi için isim'in ya da bâb'ın kendisini kurban ettiği bir ritüel olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ ritüelinin ifa edildiği örnekler incelendiği zaman ma'nâ'nın ilahlığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Ma'nâ'nın ilahlığını bizatihi ilan ettiği durumlar, isim'in ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi, isim'in bâb'da görünür olduğu bir halde ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi ve bâb'ın ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi olarak dört farklı şekilden söz edilebilir.³¹

Risale, yaratılışın başlangıcında nidâ'nın nasıl olduğu, nidâ'yı yapanın ma'nâ'nın kendisi mi yoksa isim mi olduğu, nidâ'nın bir kez mi yoksa birden fazla mı yapıldığı ve ayrıca Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve akabinde On İki İmam'a kadar geçen süre içinde

28 Risalede mim'in sin'e yirmi sekiz harfi yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ulvi-nuri ve süfli-beşeri alemleri yaratması için de emir vermiştir. Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/325-326.

29 Cebrail'in bâb olduğu ilk yaratılışta, isim Hz. Adem ve ma'nâ Hâbil'dir. Meymûn b. Kâsım el-Taberânî, "er-Risâletü'l-mürşide", *Silsiletü'l-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/178.

30 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/327.

31 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321-333.

nidâ ritüelinin nasıl yapıldığı sorularına cevap bulmak gayesiyle yazılmıştır. İlk nidâ'nın A'râf Sûresi 172. âyette yer alan ifadelerden ibaret olduğu belirtilmektedir: “*Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.*”³² Burada nidâ'ya işaret eden temel ifade “*بِوَابِكُمْ لَوْ أَبْلَىٰ سَلَاتٌ*” yani “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet sen bizim*

Rabbimizsin” ifadesidir.³³ Yaratılanlara yapılan ilk nidâ her ne kadar ma'nâ'dan sadır olmuş olsa da bu ifadelerin isim (mim) tarafından yaratılmışlara iletiildiği belirtilmektedir. İsim ma'nâ'nın söylediklerini tekrar ederek bu nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğunu kesin bir şekilde ilan etmektedir. Bir kesim insanların (Sefa Ehli) nidâyı cevap verdiği ve ma'nâ'nın ilahlığını kabul ettiği, diğer yandan iblis ve nefesine yenik düşenlerin ise hayır dedikleri ve cehennemlik oldukları belirtilmektedir.³⁴ Vâkıa Sûresinde yer alan amel defteri sağından verilenler nidâyı yani ma'nâ'nın ilahlığını kabul edenler, solundan verilenler ise kabul etmeyenler olarak tanımlanmışlardır.³⁵ Nidâ ritüeline örneklik eden bu âyet zikredildikten sonra “her ne kadar Allah'ın kitabında nidâ bir kez zikrediliyor, halbuki birden fazla nidâ vaki olmuştur,” denilmektedir.³⁶ Ve akabinde nidâ ritüeline örneklik teşkil eden vakıalar ele alınmıştır.

İsim'in (hicab) yaratılmasındaki temel gaye de nidâ ritüelini yani ma'nâ'nın ilah olduğu gerçeğini insanlara bildirme vazifesini yerine getirmek olduğu belirtilmektedir. İsim yaratıldığında kendisinden sadır olan ilk ifadeler şunlardır:

“Ben şahadet ederim ki! Mevlam sensin. Maksadım sensin. Ma'nâm sensin. Ben senin kendi öz nurundan yaratmış olduğun bir kulum. Benim vasıtamla ma'nâ'nın gizli olan yönlerini izhar etmek ve bilinmeyen özelliklerini ortaya çıkarmak istedin. Bu sebeple bende gizli olman aynı zamanda bilinmen ve tanınmandır (zuhurdur). Bana gözükmen ise benim için bir imtihandır”.³⁷

Nidâ ritüelinin ifa edildiği en somut örnek olarak “Gâdir Hum” olayı anlatılmaktadır. Şîa'ya göre Hz. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde Hz. Alî'yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şîi geleneğe göre Gâdir Hum olayı Alî'nin resmi liderliğinin yani imametinin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin

32 — el-A'râf 7/172

33 Cilli, “Risâletü'l-Endiye”, 2/323.

34 Cilli, “Risâletü'l-Endiye”, 2/328.

35 Vâkıa 56/27, “Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere”; Vâkıa 56/41

36 Cilli, “Risâletü'l-Endiye”, 2/323.

37 Cilli, “Risâletü'l-Endiye”, 2/324.

göstergesidir. Ancak Gâfî literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed'in ma'nâ olan Hz. Alî'nin ilahlığının ilanı olarak ele alınmıştır.³⁸ *Risâletü'l-Endiye*'de nakledildiğine göre, "Gâdir Günü Nidâsı" olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma'nâ olan Alî'ye işaret ederek şöyle söylemektedir: "Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zâhir ve bâtın olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma'nâ (Ezel) sizin aranızda. Onun sizin aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan (nidâ) ederim. Ona ibadet edin! Ve onu tenzih edin!". Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma'nâ olan Hz. Alî'nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ ritüelinin özünde yer alan Hz. Muhammed'in Hz. Alî'nin ilahlığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.³⁹

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeîyye'nin kurucusu **Abdullah ibn Sebe**'nin Alî'nin ilahlığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre "isim, bâb olan Abdullah ibn Sebe'de gizlenmiş ve Ezel'in (yani Alî'nin) ma'nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde" ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde İbn Sebe'nin yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.⁴⁰ Risalede ayrıca Hz. Alî'nin Medain'den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Sebe'nin "Alî'nin ölüleri diriltten bir Rab" olduğunu dile getirdiği bilgisine de yer verilmiştir. **İbn Sebe diyor ki: "Ma'nâ Medain'de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onun ma'nâ olduğunu kabul etti."**⁴¹ Bu ifade bize İbn Sebe örneğinde iki farklı nidâ'dan bahsedildiğini göstermektedir. İlkinde isim bâb olan İbn Sebe'de ortaya çıkıyor ve Hz. Alî'nin ilah olduğunu nidâ ediyor. İkinci örnekte ise nidâ'nın ma'nâ'nın kendisi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Yani Hz. Alî'nin bir kafatası ile konuşması ve insanların onun ilah olduğunu anlaması hadisesi de nidâ uygulaması kapsamında ele alınmıştır.

Örneklerde de görüleceği üzere Hz. Alî'nin ilahlığının ilanı risalede özel bir yere sahiptir. Alî'nin ilahlığını reddeden ve onun ma'nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kâfir oldukları belirtilmektedir. Mahiyetinin ve keyfiyetinin bilinmeyeceği ifade edilen Hz. Alî bu pasajda da "Anzaâ ve Batın" kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki:

"Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu sûret olan Anzaâ-Batın için ma'nâ değil, isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah'ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kâfir olmuştur. Anzaâ-

38 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

39 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

40 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

41 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/332.

Batin, şeyhimizin dediği gibi “ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir.”⁴²

Bahsi geçen bir diğer nidâ ritüeli ise Altıncı İmam Cafer es-Sadık’ın ma’nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebû’l-Hattab Muhammed bin Ebû Zeynep el-Esedî⁴³ (öl. 143/760) nidâsıdır.⁴⁴ Buna göre isim’in, Kûfe camisinin minaresine çıkan Ebû’l-Hattab sûretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sadık’ın ma’nâ’nın kendisi olduğunu nidâ ettiği, belirtilmektedir. Ebû’l-Hattab: “Ben mimim (isim), Ezel Kadim değilim. Kim bana Ezel derse, ma’nâ olan Cafer es-Sadık’ın ilahlığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O’dur.”⁴⁵ Ancak insanların Ebû’l-Hattab’ın ifadelerini ma’nâ olan Cafer es-Sadık’a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sadık’ın halkı sakinleştirmek için Ebû’l-Hattab’a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zâhiren lanet olsa da bâtinî anlamda Ebû’l-Hattab için bir rahmet olduğu belirtilmiştir.⁴⁶ Metinde bahsi geçen bir diğer nidâ Ömer ibn el-Furat’ın ve Muhammed ibn Nusayr’ın ayn’ın (ع) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî’nin ma’nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.⁴⁷

Risalede ayrıca ma’nâ’nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbe el-Akalım (خطبة القويم), Hutbe el-Beyan (خطبة البيان), Hutbe el-Kesf (خطبة الكشف) ve Hutbe el-Tasenciye (خطبة الطائفة) olarak zikredilen hutbelerde ma’nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: “Evvel, ahir, zâhir ve bâtın olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim.” İsim, ma’nâ’nın kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: “Evvel, ahir, zâhir ve bâtın O’dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti.” Ma’nâ kendisini ilan ederken “Ben yaptım”, isim ma’nâ’nın ilahlığını nidâ ederken ise “O yaptı” ifadelerini kullanmaktadır.⁴⁸ Ma’nâ ve isim’in karıştırılmaması hususunda bu ayrımın önlemleri olduğu bildirilmektedir. Ma’nâ’nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma’nâ’ya hem de isim’e ilahlık atfedileceği için isim ma’nâ’yı nidâ ederken sözlerine “هو” (O) ifadesiyle başlamaktadır. İsim’in ma’nâ’ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve ma’nâ konuşandır, isim ise ma’nâ’dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.⁴⁹

42 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/332.

43 Ebû’l-Hattab el-Esedî elimizdeki risalede de görüleceği üzere Nusayrî kaynaklarda daha ziyade Ebû’l-Hattab Muhammed bin Ebû Zeynep el-Kahili olarak geçmektedir. Ebû’l-Hattab hakkında detaylı bilgi için bk.; Aytekin Şenzeybek, “Ebu’l-Hattab el-Esedî ve Hattabiyye Fırkası”, *Marife* 15/1 (2015), 114-115.

44 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/323.

45 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

46 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/331.

47 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/331.

48 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/331.

49 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/332.

2. Nidâ'dan Takiyyeye Geçiş

Nusayrî gelenekte İbn Nusayr'ın da diğer gulât mistikler gibi ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.⁵⁰ On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr, Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ etmek sûretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr'dan sonra mezhebin dini liderliğini önce Muhammed b. Cündeb (öl. 3/9. yüzyılın son çeyreği) ve ardından el-Farisî lakabıyla ünlene Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (öl. 287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cündeb'in ne de Cünbülânî'nin nidâ ritüelini ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ ritüelini yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şeyhidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ ritüelinin Hasîbî tarafından da ifa edildiğini, iddia etmektedirler. Hasîbî Mısır'da Cünbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadî ve bâtinî inancını formalize etmiştir.⁵¹ Hocası Cünbülânî'nin vefatından sonra Irak'a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat'ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Irak'ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bâtinî inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri Hasîbî'nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmaktadır. Yaron Friedman bu durumun yani mezhebin bâtinî bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidâ ritüeli olduğunu belirtmektedir.⁵² Ancak klasik Nusayrî eserlerde Hasîbî'nin nidâ ritüelini gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz Hasîbî'nin halefi Cillî tarafından kaleme alınan *Risâletü'l-Endiye*'de nidâ ritüelini ifa eden İbn Nusayr ve Ömer ibn el-Furat da dâhil olmak üzere pek çok isim zikredilmiş ancak Cillî'nin hocası Hasîbî'den bahsedilmemiştir. Bu durum bâtinî bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidâ ritüeli kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidâ ritüelinin isim'in bizzat kendisi ya da bâb'da görünür olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'ın ölümü ile birlikte nidâ ritüelinin bu bağlamda uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Hasîbî'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

50 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

51 Tavi, *Arap Alevîleri Tarihi*, 126-127.

52 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 22.

Zindandan kaçmayı başaran Hasîbî Bağdat'tan Şam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Şîî İmamî bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamî eğitim alan Hasîbî, Nusayrî öğretiyi benimsemiş olmakla birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamî kimliğinin izleri de görülmektedir.⁵³ Nusayrî kaynaklarda Hasîbî'nin bâtinî öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (Muvahhidun) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiyye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir. İlk dönem Şîî kaynaklarda da Hasîbî'nin Şîî geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiyyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de Hasîbî'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁵⁴

Şîa, imanı koruma ve inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiyyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁵⁵ Önemli bir Şîî müellif olan Hüseyin et-Tabâtabâî takiyyeyi şu şekilde tarif etmektedir: "Bir insanın kendi dinini veya bazı dînî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak, mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesi".⁵⁶ Takiyye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şîa içinde takiyye zamanla dinin olmazsa olmazlarından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁵⁷ Takiyye uygulamasının Nusayrî gelenekte de benzer bir işlevinin olduğu aşıkardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğreti hem de etnik kimlikleri itibariyle birbirinden farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil, Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sınırlarını gizleme ilkesi mezhebin var oluşsal bir problemi haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre, Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takiyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

53 *el-Hidâyetü'l-kübra* Hasîbî'nin Şîî-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eseridir. **Hüseyin**

b. Hamdân el-Hasîbî, "el-Hidâyetü'l-kübra", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/18-399.

54 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 22-28.

55 Lynda Clark, "Taqiyya in Twelver Shi'ism", *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York: y.y., 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, "Taqiyya", *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.

56 Muhammad Husayn Tabâtabâî, *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York: y.y., 1975), 223-224.

57 Etan Kohlberg, "Taqiyya in Shi'ite theology and religion", *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345-380.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁵⁸ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk hatta yetişkin dahi Türkçe'ye "Amcalık merasimi" olarak çevrilen "mezhebe giriş ritüeli" neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmîyette son dini lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almasında en önemli isim olan Taberânî *Kitâbü'l-hâvî fi ilmi el-fetâvî* (Fetvaları İçeren Kitap) isimli eserinde yola giriş ritüelini detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁵⁹ Yola giriş ritüeli'nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: "İslam'da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi, Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür".⁶⁰ Mezhebe giriş ritüelinde verilen eğitim süresinin ne kadar sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte, bu eğitimin aylarca hatta bir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din âlimi iken firkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Süleymân el-Adanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâbü'l-bakûrî's-Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmada kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtinî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁶¹

58 Krieger, "Marriage, Birth, and *bâtinî ta'wîl*", 53-75.

59 Meymûn b. Kâsım el-Taberânî, "Kitâbü'l-hâvî fi ilmi el-fetâvî", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/45-116.

60 Taberânî, "Kitâbü'l-hâvî fi ilmi el-fetâvî", 3/106-107.

61 19. yy.'da Süleymân el-Adanî tarafından neşredilen *Kitâbü'l-bakûrî's-Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eser Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayınlanan "Histoire et religion des Nosairis" isimli monografda temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairis* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisbury tarafından "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion" başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir. E. Edward Salisbury, "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion", by Sulaimân Effendî of Adhanah; with copious extracts", *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308. Türkiye'de bu eser ile ilgili en detaylı çalışma ise Abdülhamit Sinanoğlu tarafından yapılmıştır. Sinanoğlu'nun *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uaçımızda Bâtinîlik Örneği* isimli çalışması salt bir tercüme değildir. Nusayrî inancı ile ilgili her bir konu *Kitâbü'l-bakûrî's-Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmanın orjinal Arapça nüshası doğrultusunda ele alınmıştır. Abdülhamit Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uaçımızda Bâtinîlik Örneği* (Konya: Esra Yayınları, 1997); *Kitâbü'l-Bakûrî's-Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eserde Nusayrîler için önemli kabul edildiğidüşünülen *Kitâbu'l-Mecmu'u* isimli bölüm de yer almaktadır. Her ne kadar bu eser Hasibî'ye nispet edilse de kim tarafından nerede kaleme alındığı tam olarak bilinmemektedir. Bu bölüm Ahmet Turan tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır. Ahmet Turan, "Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.

Bâtînî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş ritüelini” almamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş ritüeli sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildiği bilinmektedir.⁶² Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusunda ne derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olan yola giriş ritüeli neticesinde eğitim sürecinin tamamlayan Nusayrînin insan-ı kâmil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁶³

Yola giriş ritüeli dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Cihat konusu takiyye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir mücadele olarak yorumlanmıştır.⁶⁴ Nusayrîlerin takiyye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdi ibadet ettikleri belirtilmektedir. Şekil ve içerik olarak Müslüman çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptendir, denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁶⁵ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti bâtinî manada dinin sırlarının saklanması olarak görülmüştür.⁶⁶ Hz. Muhammed’in bâbası Abdullah’ın sessizliği, Kur’ân’da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem’e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁶⁷

Sonuç

62 Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, *The Nusayrî-‘Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri* (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013), 81-84.

63 Krieger, “Marriage, Birth, and *bâtînî ta`wîl*.”, 74.

64 Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs*, 143-148.

65 Ethem Ruhi Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: y.y., 2008), 374-75

66 Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs*, 138-140.

67 Âl-i İmrân 3/41, “*Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster.*” Şöyle buyurdu: “*Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.*”; Meryem 19/26, “*Ye iç, gözünaydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım’ de.*”

3/9. yy. ve 4/10. yy.'da İmamî ve İsmailî Şîî kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Karmatîler, Buveyhîler ve Fâtîmîler gibi Şîî inancı benimsemiş yönetimlerin var olması bu dönemde Gâli fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır. Şîî geleneğin baskın olduğu bir zamanda ve coğrafyada teşekkül eden Nusayrîlik, gulât düşüncesinin etkisiyle gelişme gösteren fırkalardan biri olarak ele alınmaktadır. “Nidâ ritüeli” gulât düşüncesinin Nusayrî öğretide etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İsim'in, bâb'ın sûretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın hayatı pahasına ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi anlamına gelen bu ritüel ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır.

Nusayrî gelenekte “eş-şeyhu's-sika” (güvenilir şeyh) olarak anılan Cillî'nin yazmış olduğu *Risâletü'l-Endiye* isimli çalışmada nidâ ritüelinin mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Buna göre, nidâ ritüelinin dört farklı formda gerçekleştiği görülmektedir. Ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumu Kur'ân-ı Kerîm'den “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler*” el- A'râf Sûresi 172. âyetiyle belirtilmiştir. İsim'in ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda Hz. Muhammed'in Hz. Alî'nin ilah olduğunu ilan ettiğini ifade eden “Gadîr Hum Nidâsı” örnek olarak verilmiştir. İsim'in bâb'da görünür olduğu bir formda ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi konusunda Ebû'l-Hattab'ın Kûfe camisinin minaresinde Cafer es- Sadık'ın ma'nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak bâb'ın ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda, On Birinci İmam'ın bâbı olan İbn Nusayr'ın İmam'ın ilah olduğunu nidâ etmesi örneği zikredilmiştir.

Klasik Nusayrî eserlerde nidâ ritüelini ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr'dır. Ancak bazı batılı araştırmacılar Hasîbî'nin Bağdat'ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ ritüelini ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hasîbî'nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye Şîî gulât oluşumlar da dahil olmak üzere Şîî gelenekte köklü bir geçmişi olan öğretilerden biridir. Bâtınî bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi, takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ ritüelinin ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ma'nâ olan İmam insanların nidâ ritüelini gerçekleştireni öldürmesinden çekindiği için zâhirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Nidâ ritüelini detaylı bir şekilde ele alan ve Hasîbî'nin

öğrencisi ve halefi olan Cillî tarafından yazılan *Risâletü'l-Endiye*'de Hasîbî'ye yer verilmemiş olması, onun nida uygulamasında bulunmadığını ortaya koyucu niteliktedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ ritüelinin İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlığının olmaması ile takiyyeye müracaat arasında direkt bir bağlantının olmadığını gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Asatryan, Mushegh - Burns, Dylan M. "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. *The Nuşayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Ortadoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cillî, Muhammed ibn Alî. "er-Risâletü'l-Numâniyye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed ibn Alî. "Kitâb bâtinî's-salât". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/219-272. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed ibn Alî. "Risâletü'l-Endiye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/321-333. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed ibn Alî. "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/309-319. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism". *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nosairîs*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. "el-Hidâyetü'l-kübra". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 7/18-399. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Kohlberg, Etan. "Taqiyya in Shîi theology and religion". *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345-380.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrihi: İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Krieger, Bella Tendler. "Marriage, Birth, and bâtinî ta'wîl: A Study of Nusayrî Initiation Based on the Kitâb al-Hâwî fi 'ilm al-fatâwî of Abu Sa'îd Maymun al-Tabarânî". *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Massignon, Louis. "Esquisse d'une bibliographie Nusayrie". *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.
- Palabıyık, M. Hanefî. "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Salisbury, E. Edward. "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion', by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts". *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.

- Sinanoğlu, Abdülhamit. *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uçağımızda Bâtînlilik Örneği*. Konya: Esra Yayınları, 1997.
- Strothmann, Rudolf. "Takiyya". *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.
- Şehristânî. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. mlf. M. Seyyid Kîlânî. 1-2. Kahire: y.y., 1961.
- Şenzeybek, Aytekin. "Ebu'l-Hattab el-Esedi ve Hattabiyye Fırkası". *Marife* 15/1 (2015), 87-116.
- Tabātabā'î, Muhammad Husayn. *Shi'ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "er-Risâletü'l-mürşide". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/157-180. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Kitâbü'l-hâvî fî ilmi el-fetâvî". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/45-116. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Risâletü'l-zuhûr ve-'l-butûn". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/15-18. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Talhamy, Yvette. "The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria". *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Tavil, Muhammed Emin Galib. *Arap Alevîleri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Turan, Ahmet. "Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013.
- Winter, Stefan. *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.
- Yaron, Friedman. *The Nusayrî-'Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

2. Değerlendirme

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abduhahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 21-12-2021

Yazara Not: Sn. Yazar 1. Fransızca rituel yerine başka bir kavram düşünölmelidir. 2. Metinde imla ve noktalama hataları fazla sayıda yer alıyor. de, da bağlaçlarından sonra virgöl kullanılmamalı. Cümle Türkçe açısından düzeltilmeli. Örneğın dipnot 2'de de bağlaçı mükerrer. 3. Arapça isimler yazılırken DİA'ya uyulmalı: Muhammed ibn Alî el-Cillî, 4- Metin baştan sonra gözden geçirilmelidir.

Karar: Majör Revizyon

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: Nidadan Takiyyeye Nusayri Alevi İnancında Nida ve Takiyye
Uygulaması_Editör_Rev1.docx

Tarih:22-12-2021

Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ ve Takiyye Uygulaması

Öz

İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gālî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir. Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gālî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak Nusayrî kuramcıları Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gālî fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. “Nidâ” uygulaması da Nusayrî öğretiyeye gulât geleneğinden aktarılmıştır. İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi anlamına gelen “nidâ” ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'inkimliğini (nidâ) deklare etmektedir. İsim'in ya da bâb'ın ma'nâ hakkındaki gerçekliğini ortaya çıkarmak için nidâ'yı yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr an-Nemîrî'nin (öl. 270/883) de İmam'ın ilahlığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî gelenekte uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler Muvahhidûn'un (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtinî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllarından kabul etmiş görünmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde “nidâ” öğretisini kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hüseyin

b. Hamdân el-Hasîbî'ye (öl. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, *Risâletü'l-Endiye*

From Nidâ to Taqiyya: Nidâ Ritual and Taqiyya Practice in the Nusayrî-Alevî Belief

Abstract

The Nusayrî belief is similar to those of Ghulât teachings, which is known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayrîs are considered to be a part of the Ghulât, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Alî b. Abî Tâlib is God or Allah was revealed in Alî) adopted by the Ghulât sects are also manifested in classical Nusayrî works. However, the Nusayrî sheikhs adopted a different interpretation from the Ghulât sects regarding the essence and the nature of God and his visibility to people. The “the practice of *nidâ*” was also transferred to Nusayrî teaching from the Ghulât tradition. The “the doctrine of *nidâ*”, the *ism's* or *bâb's* public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first Ghulât formations (Saba'iyya). According to this teaching, the *bâb*, by risking his own life, declares the identity of God (*nidâ*), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the *bâb* performs the “*nidâ*” and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Abû Shu'ayb Muhammad ibn Nusayr an-Namîrî (d. 270/883), who is regarded as the *bâb* of the Eleventh Imam in Nusayrî tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life

for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the “*nidā*” did not have a meaning rather than being a theological teaching because after this period Nusayrīs seem to have accepted *taqiyya* as part of the belief in order to preserve the safety of the Muwahhidun (Nusayrī believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risālat al-andiya*, which comprehensively deals with the “the phenomenon of *nidā*” among the classical Nusayrī works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Husayn ibn Hamdān al-Khasībī (d. 358/969) will historically be discussed, and the concept and practice of *taqiyya*, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Khasībī will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the “*nidā*’s” purported discontinuation can be associated with adoption of *taqiyya*.

Keywords: Islamic Sects, Nusayrī-Alawīsm, Nidā, Taqiyya, Risālat al-andiya.

Giriş

İnancın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevilik, Şîa’nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. Bu dini öğreti, 3/9. yüzyılda Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî’nin (öl. 270/883) görüşleri etrafında şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik 10. yüzyılda Mısırlı Hüseyin b. Hamdān el-Hasībî (öl. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Nusayrîlik kendisini Şîi cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında temel rol üstlenen Hasībî, Nusayrîliği Şîi inancını en saf haliyle benimsemiş bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde Hasībî’den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Ali b. İsa el-Cisrî, Muhammed b. Ali el-Cillî (öl. 384/994) ve Ebû Saîd Meymûn b. Kâsım et-Taberânî (öl. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi, Şîi öğreti içinde değerlendirdikleri görülmektedir.²

Nusayrî âlimler hakiki Şîi oldukları vurgusunu yapmış olsalar da itikadî, fikhî ve bilhassa bâtinî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Şîi fırkalardan farklılık göstermektedirler.

İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle

1 Yaron Friedman, *The Nusayrî-‘Alawīs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill; Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

2 Modern dönemde yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafız Esad, Suriye’de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî Şîiliğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattı. Suriye ve Lübnan’dan pek çok Şîi ve Nusayrî âlimin görüş ve onayı ile Nusayrîlerin İmamiyye Şîası’ndan olduğunu ifade eden bir bildiri yayımlandı. Esad yönetiminin Suriye’de Sünnî çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanmak için bu şekilde bir girişimde bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Şîi grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî- Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Şîi olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî kuramcılar tarafından bunun aksi bir beyanat verilmemiş ve yukarıda değinildiği gibi ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayrîlik Şîi bir mezhep olarak tanımlanmıştır. Yvette Talhamy, “The Fatwas and the Nusayri/Alawīs of Syria”, *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

bilinen Gālî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir.³ Ulûhiyet, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e gösterilen aşırı ihtimam ve tenâsüh gibi konularda gulât öğretisi ile Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman "Gulât-Nusayrî" olarak da tanımlanmaktadır.⁴ Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gālî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁵ Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zatı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gālî fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır.⁶ Nusayrî geleneğinde Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁷ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılsama olduğu, Allah'ın zatının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁸

Nusayrî öğretilerde bâtinî bilginin 2/8. yüzyılda daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini ortaya koyan pek çok örnek mevcuttur. Klasik dönem Nusayrî eserler incelendiğinde Gālî fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gālî düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gālî fikirlerin Nusayrî öğretiye aktarılmasında önemli rolü olan isimlerden biri Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi'dir. Mufaddal'a atfedilen *Kitâbü'l-usus*, *Kitâbü's-sırât* ve er-

3 Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf", *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris: y.y., 2020), 273; Nusayrî kuramcıları tarafından neşredilen eserlerde Nusayrîlerin kendilerinin gulât olarak nitelendirildiklerinin farkında oldukları görülmektedir. Ayrıca bu durumdan rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Fırkanın önde gelen şeyhlerinden olan Cillî ve Taberânî'nin bu ithamı reddettikleri ve hatta gulât inancını tekfir ettikleri görülmektedir. Muhammed b. Ali el-Cillî, "Kitâbü bâtinî's-salât", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/248-250; Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/15-18.

4 Mushegh Asatryan - Dylan M Burns, "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.

5 Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, mlf. M. Seyyid Kîlânî (Kahire: y.y., 1961), 1/178-190.

6 Muhammed b. Ali el-Cillî, "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/309-319.

7 Muhammed b. Ali el-Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/303-308; Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", 3/16.

8 Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303-308.

Risâletü'l-Mufaddaliyye gibi Gâlî inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik itibariyle Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benzeşmektedirler.⁹ Her ne kadar özellikle “ulûhiyet”, “hulûl”, “tenâsüh” vb. konularda bâtmî mistik bilginin gulât düşüncesinin etkisiyle Nusayrî öğretiyeye dahilî söz konusu olsa da bahsi edildiği gibi Nusayrî kuramcılar bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inancına aktarılan öğretilerden biri de “nidâ”dır. İsim’in, bâb’ın sûretinde görünür olan isim’in ya da bâb’ın, İmam’ın ilahlılığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen “nidâ” ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye’den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır.¹⁰ Bu öğretiyeye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah’ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb, İmam’ın ulûhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kâfir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb’ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ uygulamasını yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. “Bâb” kelimesi ilk dönem Şîî literatüründe İmam’ın en kıdemli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla “bâb” kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.¹¹

Nusayrî-Alevîliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim babası olan İbn Nusayr’ın da nidâ’yı uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam Hasan el- Askerî’nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr’a rücu ettiğine ve onun imamın bâb’ı (temsalcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el- Mehdi’nin ise özel bir bâb’ının olmadığı ve bu sebeple bâb’lık görevinin en son İbn Nusayr’da kaldığı belirtilmiştir.¹² Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr, bâb’ı olduğu On Birinci İmam’ın ulûhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ’yı yerine getirmiştir. Bâb’lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da mâsum imamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr’ı ve onun dini haleflerini zor

9 Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs*, 243-245.

10 Hangi dönemde teşekkül ettiği konusunda rivayet çeşitliliğinin söz konusu olduğu Sebeiyye, tarihsel zeminde farklı şahıslarla irtibatlandırılmış ve farklı olayları ifade etmek için kullanılmıştır. Hz. Osman muhalifleri, Hz. Ali taraftarları, Yemenîler, Hâricîler ve oluşum sürecindeki Şîî düşünceye sahip grupları tanımlamaktan ziyade karalama amacıyla bu kavramın kullanılmış olması sebebiyle herhangi bir fırkaya aidiyeti konusunda netliğin olmadığı belirtilmektedir. Daha geniş bilgi için bk.; Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahriifi: İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 143-197.

11 Asatryan, “Early Ismailis and other Muslims”, 273-275; M. Hanefî Palabıyık, “Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velîi Araştırma Dergisi* 154 (2010), 23-24.

12 Nusayrî inancının sistematize olmasında en temel rolü olan Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübra* isimli önemli eserinde İbn Nusayr’ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî’nin ve On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi’nin bâb’ı olması durumunu detaylı bir şekilde ele almıştır. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, “el-Hidâyetü'l-kübra”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li’ecclî'l-Marife, 2006), 7/374-395.

durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.¹³ 10. yüzyılda dini öğretiyi formalize eden Hasîbî'nin de bâtinî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ öğretisi kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁴ Hasîbî'nin Irak'ta Bağdat valisi tarafından tutuklanma gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtinî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran Hasîbî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderlerinin, inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sırlarını gizlemek amacıyla takiiyyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹⁵ Tarihsel süreç içinde Nusayrîlik her ne kadar dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şîa ile çetin bir mücadelenin içine girmemiştir. Bununla birlikte Nusayrîliğin, Nusayrî topluluğun güvenliğini sağlamak ve dini kimliğini koruyabilmek adına takiiyyeye müracaat ettiği ve daha ziyade kıyı veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹⁶ Takiiyyeyi dinin asıllarından kabul eden Hasîbî'den sonraki dönemde nidâ'nın Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu öğretinin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki âlimler tarafından neşredilmiştir.

Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde “nidâ” uygulamasını kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* (İlan Risalesi) isimli risalenin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹⁷ *Risâletü'l-Endiye*, Hasîbî'nin halefi olarak Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan Cillî'ye isnat edilmektedir. Risale İsmail b. Hallâd gibi bazı şahıslar tarafından Cillî'ye isnadı reddedilmiş olsa da Cillî'nin en önemli talebesi ve halefi olan Taberânî “risalenin sadece Cillî'den duyulduğunu” beyan etmektedir.¹⁸ Genç yaşta hocası Cillî'nin ders halkasına katılan ve eş-şa‘bü's-sika (güvenilir genç) olarak ün yapan Taberânî'nin, risalenin Cillî tarafından yazıldığını belirtmesi, risalenin Cillî'ye isnadını ortaya koymak için yeterli bir beyandır. Risaleye ilk olarak Louis Massignon'un 1936 yılında neşretmiş olduğu *Esquisse d'une bibliographie Nusayrie* isimli çalışmasının 35. maddesinde yer verilmiştir.¹⁹ Risale tam bir metin olarak Ebû Mûsâ el-Harîrî tarafından ilk altı cildi 2006

13 Muhammed Emin Galib et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

14 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 22-25

15 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 126-130; *Arap Alevileri Tarihi* isimli çalışmada 10. yüzyılın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünnî ve Şîî mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, 124-125.

16 Nusayrîler daha ziyade İshakîler ve Dürzîler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, “A Druze-Nusayrî Debate in the ‘Epistles of Wisdom’”, *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawîs: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016) 11.

17 Muhammed b. Ali el-Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/321-333.

18 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/321.

19 Louis Massignon, “Esquisse d'une bibliographie Nusayrie”, *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.

yılında Lübnan'da yayınlanan *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*'nin ikinci cildinde yer almaktadır.²⁰ On iki ciltlik *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* ile yayınlandığı döneme kadar bilinmeyen ve çalışılmamış olan onlarca klasik Nusayrî eser ulaşılabilir nitelikte olmuştur. Yazma nüshaları farklı kütüphanelerde matbu olarak var olan klasik Nusayrî eserlerle *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* isimli eserde var olan bölümlerin karşılaştırmasını yapan akademisyenler on iki ciltlik bu eserin içinde yer alan referansların ve alıntılarının kesinlik içerdiğini belirtmektedirler.²¹

Silsiletü't-Turasi'l-Alevî isimli eserde yer alan *Risâletü'l-Endiye* isimli risale Nusayrî-Alevî geleneğinde nidâ ile ilgili en kapsamlı bilgiyi içermesi açısından önemlidir.²² Bu risale nidâ'nın Nusayrî teolojisi içinde nasıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunu ortaya koymaktadır. Risalede, "Nidâ, gerçekleşen tüm nidâlarda nasıldı? Aynı mıydı?", "Nidâ Ademî kubbeden Muhammedî kubbeye kadar geçen sürede nasıl olmuştur?" ve "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²³ gibi sorulara yer verilmiş ve bu sorular ekseninde konu ele alınmıştır. Bu doğrultuda nidâ'nın önemini ve mahiyetini ortaya koymak için nidâ uygulamasının ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. *Risâletü'l-Endiye* isimli risalede yer alan bilgiler doğrultusunda, bu makalede ilk etapta nidâ'nın Nusayrî geleneğinde ne anlama geldiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hasîbî'ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükümünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Uygulaması

Çağırarak, seslenmek, bağırarak anlamına gelen nidâ, Nusayrî geleneğinde daha ziyade İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi (nidâ) anlamına gelmektedir. Nidâ, kendi hayatını riske atma pahasına isim tarafından, bâb'ın suretinde görünür olan isim ya da bâb tarafından gerçekleştirilmektedir. Nidâ'yı gerçekleştirdiğinde halkın kendisine tepki vereceğini ve hatta ölüm cezasına çarptırılacağını bilmektedir. Ancak nidâ'yı gerçekleştiren isim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın daha ulvî olanı ilan etmek için ölümü göze alacak bir mertebede olduğu kabul edilmektedir. Nidâ uygulamasında yer alan bir

20 7., 8. ve 9. ciltleri 2008 yılında ve 10., 11. ve 12. ciltleri ise 2014 yılında yayınlanmıştır.

21 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 2-3; Bella Tendler Krieger, "Marriage, Birth, and bātīn ta'wīl: A Study of Nusayrî Initiation Based on the Kitāb al-Hāwī fī 'ilm al-fatāwī of Abū Sa'īd Maymūn al-Ṭabarānī", Arabic 58 (2011), 13.

22 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321-333.

23 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

diğer durum ise nidâ gerçekleştiği zaman ma'nâ'nın nidâ'yı gerçekleştirene lanet etmesi ve bu lanetin aslında halkın azabından nidâ'yı gerçekleştireni korumak amacıyla yapıldığı inancıdır. Buna göre ma'nâ kendi ilahlılığını ilan edene lanet etmekte ve böylece onu insanlardan gelebilecek daha büyük bir tehlikeden korumaktadır. Bunun ise zahirî anlamdabir lanet olduğuna, bâtinî anlamda ise nidâ fiilini yapan için bir rahmet olduğuna inanılmaktadır. Nidâ'nın genel anlamda isim ya da bâb tarafından gerçekleştirildiği inancı yaygın olsa da bu risalede yer alan "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²⁴ sorusu ma'nâ'nın kendi ilahlılığını ilan etmesi durumunun da nidâ kapsamı içinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda risaleye göre ma'nâ iki temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir, denilebilir. Bunlardan ilkinde ma'nâ zatı ve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilinir kılar. Diğerinde ise ma'nâ, isim'in nidâsı ile isim'in bâb suretinde görünür olduğu bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu ilan ile ya da bâb'ın nidâsı ile bilinmektedir.²⁵

Nidâ'nın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında bâtinî bilginin temelini oluşturan "ma'nâ-isim-bâb" öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezze olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yarattıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bilinir kılmak için kendi nurundan "isim'i" yaratmış ve ona aynı zamanda "hicab" adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlılığını bilirler.²⁶ Bu sebeple isim'in temel misyonu ma'nâ hakkında gizli olan bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektir, denilebilir. Ma'nâ'nın öz nurundan yaratılması sebebiyle "Semî, Alîm, Latîf, Habîr, Kâhir, Kâdir, Zâhir, Bâtın, Evvel, Âhir, Rahmân ve Rahîm" gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isme tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık "Ezel, Kadîm, Ahad, Ma'nâ el-ma'ânî (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anzaa ve Batin" gibi bazı

24 Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

25 Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/321.

26 Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilinir olduğu ifade edilmiştir. Taberânî tarafından ele alınan *Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendisinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Allah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilinir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim aracılığıyla kullarına kendini tanıtmaması onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. Taberânî, "Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn", 3/15-18.

isimlerin ma'nâ'ya münferit olduğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı belirtilmiştir.²⁷ Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Ali'nin zahirî görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anzaa (أنزع) ve karnı geniş anlamında kullanılan batîn (باطين) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade "Ma'nâ'nın insan suretinde görünümünün en mükemmel örneği Hz. Ali'dir" inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb öz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınıp bilinmesinde isim'in önemli bir rolü olduğu gibi isim'in bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani isim'e ulaşan yol bâb'dan geçmektedir.²⁸ İlk yaratılışta bâb Cebrail'dir.²⁹ Hâşimî hanedanlığında ise bâb Selmân el-Fârisî (öl. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selman'ın beş harften oluştuğu ve ulvî alemde toplamda beş bin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.³⁰ Ma'nâ-isim-bâb'ın yeryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim- bâb üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen "ayn-mim-sin" şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâletü'l-Endiye*'de de genel itibariyle ma'nâ, ayn; isim, mim; bâb, sin harfiyle ifade edilmiştir.

Nidâ uygulamasını en teferruathalî haliyle ele alan bu risaleye göre isim, bâb'da tezahür eden isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın ulûhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâlî hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlığının bildirilmesi için isim'in ya da bâb'ın kendisini kurbanettiği dini bir uygulama olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ'nın ifa edildiği örnekler incelendiği zaman ma'nâ'nın ilahlığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Ma'nâ'nın ilahlığını bizatihi ilan ettiği durumlar, isim'in ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi, isim'in bâb'da görünür olduğu bir halde ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi ve bâb'ın ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi olarak dört farklı şekilden söz edilebilir.³¹

27 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321-325.

28 Risalede mim'in sin'e yirmi sekiz harfî yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ulvî- nurî ve süflî-beşerî alemleri yaratması için de emir vermiştir. Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/325-326.

29 Cebrail'in bâb olduğu ilk yaratılışta, isim Hz. Adem ve ma'nâ Hâbil'dir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "er-Risâletü'l-mürşide", *Silsiletü'l-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'eclî'l-Marife, 2006), 3/178.

30 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/327.

31 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321-333.

ve bu hutbesinde Hz. Ali'yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şî geleneğe göre Gâdir Hum olayı Ali'nin resmi liderliğinin yani imametinin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gâlî literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed'in ma'nâ olan Hz. Ali'nin ilahlığının ilanı olarak ele alınmıştır.³⁸ *Risâletü'l-Endiye*'de nakledildiğine göre "Gâdir Günü Nidâsı" olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma'nâ olan Ali'ye işaret ederek şöyle söylemektedir: "Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zahir ve bâtın olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma'nâ (Ezel) sizin aranızda, Onun sizin aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan (nidâ) ederim. Ona ibadet edin! Onu tenzih edin!" Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma'nâ olan Hz. Ali'nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ uygulamasının özünde yer alan Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin ilahlığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.³⁹

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'nin kurucusu Abdullah b. Sebe'nin Ali'nin ilahlığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre "isim, bâb olan Abdullah b. Sebe'de gizlenmiş ve Ezel'in (yani Ali'nin) ma'nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde" ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde İbn Sebe'nin yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.⁴⁰ Risalede ayrıca Hz. Ali'nin Medain'den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Sebe'nin "Ali'nin ölüleri diriltten bir Rab" olduğunu dile getirdiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Sebe diyor ki: "Ma'nâ Medain'de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onunma'nâ olduğunu kabul etti."⁴¹ Bu ifade bize İbn Sebe örneğinde iki farklı nidâ'dan bahsedildiğini göstermektedir. İlkinde isim bâb olan İbn Sebe'de ortaya çıkıyor ve Hz. Ali'nin ilah olduğunu nidâ ediyor. İkinci örnekte ise nidâ'nın ma'nâ'nın kendisi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Yani Hz. Ali'nin bir kafatası ile konuşması ve insanların onun ilah olduğunu anlaması hadisesi de nidâ uygulaması kapsamında ele alınmıştır.

Örneklerde de görüleceği üzere Hz. Ali'nin ilahlığının ilanı risalede özel bir yer sahiptir. Ali'nin ilahlığını reddeden ve onun ma'nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kâfir oldukları belirtilmektedir. Mahiyetinin ve keyfiyetinin bilinemeyeceği ifade edilen Hz. Ali bu pasajda da "Anza'a ve Batîn" kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki:

38 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

39 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

40 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

41 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/332.

“Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu suret olan Anza‘a-Batîn için ma‘nâ değil isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah‘ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kâfir olmuştur. Anza‘a-Batîn şeyhimizin dediği gibi “ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir.”⁴²

Bahsi geçen bir diğer nidâ ise Altıncı İmam Cafer es-Sâdık‘ın ma‘nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebü‘l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeynep el-Esedî‘nin⁴³ (öl. 143/760)nidâsıdır.⁴⁴ Buna göre isim‘in, Kûfe Camii‘nin minaresine çıkan Ebü‘l-Hattâb suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sâdık‘ın ma‘nâ‘nın kendisi olduğunu nidâ ettiği belirtilmektedir. Ebü‘l-Hattâb: “Ben mimim (isim), Ezel ve Kadim değilim. Kim bana Ezel derse ma‘nâ olan Cafer es-Sâdık‘ın ilahlığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O‘dur.”⁴⁵ Ancak insanların Ebü‘l-Hattâb‘ın ifadelerini ma‘nâ olan Cafer es-Sâdık‘a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sâdık‘ın halkı sakinleştirmek için Ebü‘l-Hattâb‘a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zahiren lanet olsa da bâtinî anlamda Ebü‘l-Hattâb için bir rahmet olduğu belirtilmiştir.⁴⁶ Metindebahsi geçen bir diğer nidâ Ömer İbnü‘l-Furat‘ın ve Muhammed b. Nusayr‘ın, ayn (ع) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî‘nin ma‘nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.⁴⁷

Risalede ayrıca ma‘nâ‘nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbetü‘l-Ekâlîm (خطبة القائلين), Hutbetü‘l-Beyân (خطبة البيان), Hutbetü‘l-Keşf (خطبة الكشف) ve Hutbetü‘l-Tasenciye (خطبة الطنجية) olarak zikredilen hutbelerde ma‘nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: “Evvel, ahir, zahir ve bâtın olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim.” İsim, ma‘nâ‘nın kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: “Evvel, ahir, zahir ve bâtın O‘dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti.” Ma‘nâ kendisini ilan ederken “Ben yaptım”, isim ma‘nâ‘nın ilahlığını nidâ ederken ise “O yaptı” ifadelerini kullanmaktadır.⁴⁸ Ma‘nâ ve isim‘in karıştırılmaması hususunda bu ayrımın önlemleri olduğu bildirilmektedir. Ma‘nâ‘nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma‘nâ‘ya hem de isim’e ilahlık atfedileceği için isim ma‘nâ’yı nidâ ederken sözlerine “هو” (O) ifadesiyle başlamaktadır. İsim‘in ma‘nâ‘ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin

42 Cillî, “Risâletü‘l-Endiye”, 2/332.

43 Ebü‘l-Hattâb el-Esedî elimizdeki risalede de görüleceği üzere Nusayrî kaynaklarda daha ziyade Ebü‘l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeynep el-Kahili olarak geçmektedir. Ebü‘l-Hattâb hakkında detaylı bilgi için bk.; Aytekin Şenzeybek, “Ebu‘l-Hattâb el-Esedî ve Hattabiyye Fırkası”, *Marife* 15/1 (2015), 114-115.

44 Cillî, “Risâletü‘l-Endiye”, 2/323.

45 Cillî, “Risâletü‘l-Endiye”, 2/330.

46 Cillî, “Risâletü‘l-Endiye”, 2/331.

47 Cillî, “Risâletü‘l-Endiye”, 2/331.

48 Cillî, “Risâletü‘l-Endiye”, 2/331.

konuşması gibi ele alınmış ve ma'nâ konuşandır, isim ise ma'nâ'dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.⁴⁹

2. Nidâ'dan Takiyyeye Geçiş

Nusayrî gelenekte İbn Nusayr'ın da diğer gulât mistikler gibi ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.⁵⁰ On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr, Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ etmek sûretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr'dan sonra mezhebin dini lideri önce Muhammed b. Cüdebe (öl. 3/9. yüzyılın son çeyreği) ardından el-Farisî lakabıyla ünlenen Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (öl. 287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cüdebe'nin ne de Cünbülânî'nin nidâ'yı ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ uygulamasını yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şehidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ'nın Hasîbî tarafından ifa edildiğini iddia etmektedirler. Hasîbî Mısır'da Cünbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadî ve bâtinî inancını formalize etmiştir.⁵¹ Hocası Cünbülânî'nin vefatından sonra Irak'a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat'ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Irak'ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bâtinî inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri Hasîbî'nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmaktadır. Yaron Friedman bu durumun yani mezhebin bâtinî bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidâ olduğunu belirtmektedir.⁵² Ancak klasik Nusayrî eserlerde Hasîbî'nin nidâ'yı gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz Hasîbî'nin halefi Cillî tarafından kaleme alınan *Risâletü'l-Endiye*'de nidâ uygulamasını ifa eden İbn Nusayr ve Ömer İbnü'l-Furat da dâhil olmak üzere pek çok isim zikredilmiş, ancak Cillî'nin hocası Hasîbî'den bahsedilmemiştir. Bu durumbâtinî bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidâ kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidâ uygulaması isim'in bizzat kendisi ya da bâb'da görünür olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'ın ölümü ile birlikte nidâ'nın bu bağlamda uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Hasîbî'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn

49 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/332.

50 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

51 Tavi, *Arap Alevîleri Tarihi*, 126-127.

52 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 22.

Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

Zindandan kaçmayı başaran Hasîbî, Bağdat'tan Şam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Şîî bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamî eğitim alan Hasîbî, Nusayrî öğretiyi benimsemekle birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamî kimliğin izlerini taşımaktadır.⁵³ Nusayrî kaynaklarda Hasîbî'nin bâtinî öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (Muvahhidûn) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiyye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir. İlk dönem Şîî kaynaklarda da Hasîbî'nin Şîî geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiyyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de Hasîbî'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁵⁴

Şia, imanı koruma ve inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiyyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁵⁵ Önemli bir Şîî müellif olan Hüseyin et-Tabâtabâî takiyyeyi şu şekilde tarif etmektedir: “Bir insanın kendi dinini veya bazı dinî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesidir.”⁵⁶ Takiyye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şia içinde takiyye zamanla dinin olmazsa olmazlarından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁵⁷ Takiyye uygulamasının Nusayrî gelenekte de benzer bir işlevinin olduğu aşikardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğreti hem de etnik kimlikleri itibariyle birbirinden farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sırlarını gizleme ilkesi mezhebin varoluşsal bir problemi haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takiyyenin son derece ehemmiyetli

53 *el-Hidâyetü'l-kübra* Hasîbî'nin Şîî-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eseridir. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, “el-Hidâyetü'l-kübra”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/18-399.

54 Friedman, *The Nusayrî- 'Alawîs*, 22-28.

55 Lynda Clark, “Taqiyya in Twelver Shi'ism”, *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York: y.y., 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, “Taqiyya”, *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.

56 Muhammad Husayn Tabâtabâî, *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York: y.y., 1975), 223-224.

57 Etan Kohlberg, “Taqiyya in Shi'ite theology and religion”, *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345-380.

bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁵⁸ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk, hatta yetişkin dahi Türkçe'ye "Amcalık merasimi" olarak çevrilen "mezhebe giriş merasimi" neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmîyette son dini lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almasında en önemli isim olan Taberânî *Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvî* (Fetvaları İçeren Kitap) isimli eserinde yola giriş merasimi detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁵⁹ Yola giriş merasimi'nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabî tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: "İslam'da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür."⁶⁰ Mezhebe giriş merasiminde verilen eğitim süresinin ne kadar sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte bu eğitimin aylarca hattabir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din âlimi iken fırkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Süleymân el-Adanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâbü'l-bakûrî's-Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmasında kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtinî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁶¹

58 Krieger, "Marriage, Birth, and *bâtinî ta'wîl*", 53-75.

59 Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvî", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/45-116.

60 Taberânî, "Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvî", 3/106-107.

61 19. yüzyılda Süleymân el-Adanî tarafından neşredilen *Kitâbü'l-bakûrî's-Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eser Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayınlanan "Histoire et religion des Nosairis" isimli monografda temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairis* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisbury tarafından "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion" başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir. E. Edward Salisbury, "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion", by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts", *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308. Türkiye'de bu eser ile ilgili en detaylı çalışma ise Abdülhamit Sinanoğlu tarafından yapılmıştır. Sinanoğlu'nun *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uaçımızda Bâtinîlik Örneği* isimli çalışması salt bir tercüme değildir. Nusayrî inancı ile ilgili her bir konu *Kitâbü'l-bakûrî's-Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmanın orijinal Arapça nüshası doğrultusunda ele alınmıştır. Abdülhamit Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uaçımızda Bâtinîlik Örneği* (Konya: Esra Yayınları, 1997); *Kitâbü'l-Bakûrî's-Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eserde Nusayrîler için önemli kabul edildiğidüşünülen *Kitâbu'l-Mecmu'u* isimli bölüm de yer almaktadır. Her ne kadar bu eser Hasibî'ye nispet edilse de kim tarafından nerede kaleme alındığı tam olarak bilinmemektedir. Bu bölüm Ahmet Turan tarafından

Bâtînî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş merasimini” tamamlamamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş eğitimi sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildiği bilinmektedir.⁶² Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusundane derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olan yola giriş eğitimi neticesinde öğretim sürecini tamamlayan Nusayrî'nin insan-ı kâmil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁶³

Yola giriş merasimi dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Cihat konusu takiyye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir mücadele olarak yorumlanmıştır.⁶⁴ Nusayrîlerin takiyye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdi olarak ibadet ettikleri belirtilmektedir. Şekil ve içerik olarak Müslüman çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptir, denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁶⁵ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti bâtinî manada dinin sırlarının saklanması olarak görülmüştür.⁶⁶ Hz. Muhammed'in bâbasi Abdullah'ın sessizliği, Kur'an'da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁶⁷

Türkçeye kazandırılmıştır. Ahmet Turan, “Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.

62 Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, *The Nusayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri* (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013), 81-84.

63 Krieger, “Marriage, Birth, and *bâtinî ta'wîl*.”, 74.

64 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 14a3-148.

65 Ethem Ruhi Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: y.y., 2008), 374-75

66 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 138-140.

67 Âl-i İmrân 3/41, “*Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster.*” Şöyle buyurdu: “*Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.*”; Meryem 19/26, “*Ye iç, gözünaydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de.*”

Sonuç

3/9. yüzyıl ve 4/10. yüzyılda İmamî ve İsmailî Şîî kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Karmatîler, Buveyhîler ve Fâtımîler gibi Şîî inancı benimsemiş yönetimlerin var olması bu dönemde Gâîî fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır. Şîî geleneğin baskın olduğu bir zamanda ve coğrafyada teşekkül eden Nusayrîlik, gulât düşüncesinin etkisiyle gelişme gösteren firkalardan biri olarak ele alınmaktadır. “Nidâ” uygulaması gulât düşüncesinin Nusayrî öğretide etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İsim’in, bâb’ın suretinde ortaya çıkan isim’in ya da bâb’ın hayatı pahasına ma’nâ’nın ilahlılığını ilan etmesi anlamına gelen bu nidâ ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır.

Nusayrî gelenekte “eş-şeyhu’s-sika” (güvenilir şeyh) olarak anılan Cillî’nin yazmış olduğu *Risâletü’l-Endiye* isimli çalışmada nidâ’nın mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Buna göre nidâ’nın dört farklı formda gerçekleştiği görülmektedir. Ma’nâ’nın kendi ilahlılığını ilan etmesi durumu Kur’ân-ı Kerîm’den “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şahit olduk, dediler*” el-A’râf Sûresi 172.âyetiyle belirtilmiştir. İsim’in ma’nâ’nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda Hz. Muhammed’in Hz. Ali’nin ilah olduğunu ilan ettiğini ifade eden “Gadîr Hum Nidâsı” örnek olarak verilmiştir. İsim’in bâb’da görünür olduğu bir formda ma’nâ’nın ilahlılığını ilan etmesi konusunda Ebü’l-Hattâb’ın Kûfe camisinin minaresinde Cafer es-Sâdık’ın ma’nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak bâb’ın ma’nâ’nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda On Birinci İmam’ın bâbı olan İbn Nusayr’in İmam’ın ilah olduğunu nidâ etmesi örneği zikredilmiştir.

Klasik Nusayrî eserlerde nidâ’yı ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr’dır. Ancak bazı batılı araştırmacılar Hasîbî’nin Bağdat’ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ’yı ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hasîbî’nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye Şîî gulât oluşumlar da dahil olmak üzere Şîî gelenekte köklü bir geçmişi olan öğretilerden biridir. Bâtınî bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi, takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ’nın ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ma’nâ olan İmam insanların nidâ’yı gerçekleştireni öldürmesinden çekindiği için zahirde bâb’ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Nidâ

uygulamasını detaylı bir şekilde ele alan ve Hasîbî'nin öğrencisi ve halefi olan Cillî tarafından yazılan *Risâletü'l-Endiye*'de Hasîbî'ye yer verilmemiş olması, onun nida uygulamasında bulunmadığını ortaya koyucu niteliktedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ'nın İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlılığının olmaması ile takiyyeye müracaat arasında direkt bir bağlantının olmadığını gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Asatryan, Mushegh - Burns, Dylan M. "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. *The Nuşayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Ortadoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "er-Risâletü'l-Numâniyye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Kitâbü bâtinî's-salât". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/219-272. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-Endiye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/321-333. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/309-319. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism". *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nusayris*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. "el-Hidâyetü'l-kübra". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 7/18-399. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Kohlberg, Etan. "Taqiyya in Shîi theology and religion". *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345-380.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahriği: İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Krieger, Bella Tendler. "Marriage, Birth, and bâtinî ta'wîl: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb al-Hâwî fî ilm al-fatâwî* of Abû Sa'îd Maymûn al-Tabarânî". *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Massignon, Louis. "Esquisse d'une bibliographie Nusayrie". *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.
- Palabıyık, M. Hanefi. "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Salisbury, E. Edward. "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion", by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts". *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.

- Sinanoğlu, Abdülhamit. *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uçağımızda Bâtînlilik Örneği*. Konya: Esra Yayınları, 1997.
- Strothmann, Rudolf. "Takiyya". *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629. Şehristânî. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. mlf. M. Seyyid Kîlânî. 1-2. Kahire: y.y., 1961.
- Şenzyebek, Aytekin. "Ebu'l-Hattab el-Esedi ve Hattabiyye Fırkası". *Marife* 15/1 (2015), 87-116.
- Tabātabā'î, Muhammad Husayn. *Shi'ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "er-Risâletü'l-mürşide". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/157-180. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Kitâbü'l-hâvî fî ilmi'l-fetâvi". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/45-116. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Risâletü'l-zuhûr ve-'l-butûn". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/15-18. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Talhamy, Yvette. "The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria". *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Tavil, Muhammed Emin Galib. *Arap Alevîleri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Turan, Ahmet. "Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013.
- Winter, Stefan. *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.
- Yaron, Friedman. *The Nusayrî-'Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Ek Dosya-1

Başlık: Nidadan Takiyyeye Nusayri Alevi İnancında Nida ve Takiyye Uygulaması_Yazar_İsimli_Editör_Rev1.docx

Tür: Ek Dosya

Tarih:22-12-2021

**Nidâ'dan Takiyye'ye:
Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ ve Takiyye Uygulaması**

Reyhan ERDOĞDU BAŞARAN*

Öz

İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gālî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir. Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gālî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak Nusayrî kuramcıları Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gālî fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. "Nidâ" uygulaması da Nusayrî öğretiyeye gulât geleneğinden aktarılmıştır. İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi anlamına gelen "nidâ" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'inkimliğini (nidâ) deklare etmektedir. İsim'in ya da bâb'ın ma'nâ hakkındaki gerçekliğini ortaya çıkarmak için nidâ'yı yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'nin (öl. 270/883) de İmam'ın ilahlığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî gelenekte uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler Muvahhidûn'un (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtinî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllarından kabul etmiş görünmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ" öğretisini kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hüseyin

b. Hamdân el-Hasîbî'ye (öl. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, *Risâletü'l-Endiye*

**From Nidâ to Taqiyya:
Nidâ Ritual and Taqiyya Practice in the Nusayrî-Alevî Belief**

Abstract

The Nusayrî belief is similar to those of Ghulât teachings, which is known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayrîs are considered to be a part of the Ghulât, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Alî b. Abî Tâlib is God or Allah was revealed in Alî) adopted by the Ghulât sects are also manifested in classical Nusayrî works. However, the Nusayrî sheikhs adopted a different interpretation from the Ghulât sects regarding the essence and the nature of God and his visibility to people. The "the practice of *nidâ*" was also transferred to Nusayrî teaching from the Ghulât tradition. The "the doctrine of *nidâ*", the *ism's* or *bâb's* public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first Ghulât formations (Saba'iyya). According to this teaching, the *bâb*, by risking his own life, declares the identity of God (*nidâ*), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the *bâb* performs the "*nidâ*" and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Abû Shu'ayb

* Dr. Öğretim Görevlisi, Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Iğdır, Türkiye / e-mail: reyhanerdogdu@gmail.com / ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0046-2761

Muhammad ibn Nusayr an-Namîrî (d. 270/883), who is regarded as the *bâb* of the Eleventh Imam in Nusayrî tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the “*nidâ*” did not have a meaning rather than being a theological teaching because after this period Nusayrîs seem to have accepted *taqiyya* as part of the belief in order to preserve the safety of the Muwahhidun (Nusayrî believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risâlat al-andiya*, which comprehensively deals with the “the phenomenon of *nidâ*” among the classical Nusayrî works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Husayn ibn Hamdân al-Khasîbî (d. 358/969) will historically be discussed, and the concept and practice of *taqiyya*, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Khasîbî will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the “*nidâ*’s” purported discontinuation can be associated with adoption of *taqiyya*.

Keywords: Islamic Sects, Nusayrî-Alawîsm, Nidâ, Taqiyya, Risâlat al-andiya.

Giriş

İnancın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevîlik, Şîa’nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. Bu dini öğreti, 3/9. yüzyılda Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî’nin (öl. 270/883) görüşleri etrafında şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik 10. yüzyılda Mısırlı Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî (öl. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Nusayrîlik kendisini Şîi cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında temel rol üstlenen Hasîbî, Nusayrîliği Şîi inancını en saf haliyle benimsemiş bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde Hasîbî’den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Ali b. İsa el-Cisrî, Muhammed b. Ali el-Cillî (öl. 384/994) ve Ebû Saîd Meymûn b. Kâsım et-Taberânî (öl. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi, Şîi öğretisi içinde değerlendirdikleri görülmektedir.²

1 Yaron Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill; Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

2 Modern dönemde yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafız Esad, Suriye’de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî Şîi’liğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattı. Suriye ve Lübnan’dan pek çok Şîi ve Nusayrî âlimin görüş ve onayı ile Nusayrîlerin İmamiyye Şîası’ndan olduğunu ifade eden bir bildiri yayımlandı. Esad yönetiminin Suriye’de Sünnî çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanmak için bu şekilde bir girişimde bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Şîi grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî- Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Şîi olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî kuramcılar tarafından bunun aksi bir beyanat verilmemiş ve yukarıda değinildiği gibi ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayrîlik Şîi bir mezhep olarak tanımlanmıştır. Yvette Talhamy, “The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria”, *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

Nusayrî âlimler hakiki Şîî oldukları vurgusunu yapmış olsalar da itikadî, fikhî ve bilhassa bâtinî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Şîî fırkalarından farklılık göstermektedirler. İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâlî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir.³ Ulûhiyet, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e gösterilen aşırı ihtimam ve tenâsüh gibi konularda gulât öğretisi ile Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman "Gulât-Nusayrî" olarak da tanımlanmaktadır.⁴ Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gâlî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁵ Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zatı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâlî fırkalarından farklı bir te'vil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır.⁶ Nusayrî gelenekte Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁷ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılısına olduğu, Allah'ın zatının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuyu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁸

Nusayrî öğretilerde bâtinî bilginin 2/8. yüzyılda daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini ortaya koyan pek çok örnek mevcuttur. Klasik dönem Nusayrî eserler incelendiğinde Gâlî fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen

3 Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf", *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris: y.y., 2020), 273; Nusayrî kuramcıları tarafından neşredilen eserlerde Nusayrîlerin kendilerinin gulât olarak nitelendirildiklerinin farkında oldukları görülmektedir. Ayrıca bu durumdan rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Fırkanın önde gelen şeyhlerinden olan Cillî ve Taberânî'nin bu ithamı reddettikleri ve hatta gulât inancını tekfir ettikleri görülmektedir. Muhammed b. Ali el-Cillî, "Kitâbü bâtinî's-salât", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'eclî'l-Marife, 2006), 2/248-250; Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'eclî'l-Marife, 2006), 3/15-18.

4 Mushegh Asatryan - Dylan M Burns, "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.

5 Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, mlf. M. Seyyid Kîlânî (Kahire: y.y., 1961), 1/178-190.

6 Muhammed b. Ali el-Cillî, "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'eclî'l-Marife, 2006), 2/309-319.

7 Muhammed b. Ali el-Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'eclî'l-Marife, 2006), 2/303-308; Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", 3/16.

8 Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303-308.

aktarıldığı ve hatta Gālî düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gālî fikirlerin Nusayrî öğretiyeye aktarılmasında önemli rolü olan isimlerden biri Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî'dir. Mufaddal'a atfedilen *Kitâbü'l-usus*, *Kitâbü's-strât* ve *er-Risâletü'l-Mufaddaliyye* gibi Gālî inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik itibariyle Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benzeşmektedirler.⁹ Her ne kadar özellikle "ulûhiyet", "hulûl", "tenâsüh" vb. konularda bâtinî mistik bilginin gulât düşüncenin etkisiyle Nusayrî öğretiyeye dahilî söz konusu olsa da bahsi edildiği gibi Nusayrî kuramcılar bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inancına aktarılan öğretilerden biri de "nidâ" dır. İsim'in, bâb'ın sûretinde görünür olan isim'in ya da bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır.¹⁰ Bu öğretiyeye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb, İmam'ın ulûhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kâfir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak içinnidâ uygulamasını yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. "Bâb" kelimesi ilk dönem Şîî literatüründe İmam'ın en kıdemli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla "bâb" kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.¹¹

Nusayrî-Alevîliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim babası olan İbn Nusayr'ın da nidâ'yı uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam Hasan el- Askerî'nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr'a rücu ettiğine ve onun imamın bâb'ı (temsalcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el- Mehdi'nin ise özel bir bâb'ının olmadığı ve bu sebeple bâb'lık görevinin en son İbn Nusayr'da kaldığı belirtilmiştir.¹²

Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr, bâb'ı olduğu On Birinci

9 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 243-245.

10 Hangi dönemde teşekkül ettiği konusunda rivayet çeşitliliğinin söz konusu olduğu Sebeiyye, tarihsel zeminde farklı şahıslarla irtibatlandırılmış ve farklı olayları ifade etmek için kullanılmıştır. Hz. Osmanmuhallifleri, Hz. Ali taraftarları, Yemenîler, Hâricîler ve oluşum sürecindeki Şîî düşünceye sahip grupları tanımlamaktan ziyade karalama amacıyla bu kavramın kullanılmış olması sebebiyle herhangi bir fırkaya aidiyeti konusunda netliğin olmadığı belirtilmektedir. Daha geniş bilgi için bk.; Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahriği: İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 143-197.

11 Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims", 273-275; M. Hanefî Palabıyık, "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 54 (2010), 23-24.

12 Nusayrî inancının sistematize olmasında en temel rolü olan Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübra* isimli önemli eserinde İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ve On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi'nin bâb'ı olması durumunu detaylı bir şekilde ele almıştır. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, "el-Hidâyetü'l-kübra", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'eclî'l-Marife, 2006), 7/374-395.

İmam'ın ulûhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ'yı yerine getirmiştir. Bâb'lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da mâsum imamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr'ı ve onun dini haleflerini zor durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.¹³ 10. yüzyılda dini öğretiyi formalize eden Hasîbî'nin de bâtinî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ öğretisi kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁴ Hasîbî'nin Irak'ta Bağdat valisi tarafından tutuklanma gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtinî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran Hasîbî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderlerinin, inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sırlarını gizlemek amacıyla takiyyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹⁵ Tarihsel süreç içinde Nusayrîlik her ne kadar dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şîa ile çetin bir mücadelenin içine girmemiştir. Bununla birlikte Nusayrîliğin, Nusayrî topluluğun güvenliğini sağlamak ve dini kimliğini koruyabilmek adına takiyyeye müracaat ettiği ve daha ziyade kıyı veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹⁶ Takiyyeyi dinin asıllarından kabul eden Hasîbî'den sonraki dönemde nidâ'nın Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu öğretinin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki âlimler tarafından neşredilmiştir.

Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ" uygulamasını kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* (İlan Risalesi) isimli risalenin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹⁷ *Risâletü'l-Endiye*, Hasîbî'nin halefi olarak Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan Cillî'ye isnat edilmektedir. Risale İsmail b. Hallâd gibi bazı şahıslar tarafından Cillî'ye isnadı reddedilmiş olsa da Cillî'nin en önemli talebesi ve halefi olan Taberânî "risalenin sadece Cillî'den duyulduğunu" beyan etmektedir.¹⁸ Genç yaşta hocası Cillî'nin ders halkasına katılan ve eş-şa'bü's-sika (güvenilir genç) olarak ün yapan Taberânî'nin, risalenin Cillî tarafından yazıldığını belirtmesi, risalenin Cillî'ye isnadını ortaya

13 Muhammed Emin Galib et-Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

14 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 22-25

15 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 126-130; *Arap Alevîleri Tarihi* isimli çalışmada 10. yüzyılın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünnî ve Şîî mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi*, 124-125.

16 Nusayrîler daha ziyade İshakiler ve Dürzîler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, "A Druze-Nusayrî Debate in the 'Epistles of Wisdom'", *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawîs: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016) 11.

17 Muhammed b. Ali el-Cillî, "Risâletü'l-Endiye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/321-333.

18 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321.

koymak için yeterli bir beyandır. Risaleye ilk olarak Louis Massignon'un 1936 yılında neşretmiş olduğu *Esquisse d'une bibliographie Nusayrie* isimli çalışmasının 35. maddesinde yer verilmiştir.¹⁹ Risale tam bir metin olarak Ebû Mûsâ el-Harîrî tarafından ilk altı cildi 2006 yılında Lübnan'da yayımlanan *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*'nin ikinci cildinde yer almaktadır.²⁰ On iki ciltlik *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* ile yayınlandığı döneme kadar bilinmeyen ve çalışılmamış olan onlarca klasik Nusayrî eser ulaşılabilir nitelikte olmuştur. Yazma nüshaları farklı kütüphanelerde matbu olarak var olan klasik Nusayrî eserlerle *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* isimli eserde var olan bölümlerin karşılaştırmasını yapan akademisyenler on iki ciltlik bu eserin içinde yer alan referansların ve alıntılarının kesinlik içerdiğini belirtmektedirler.²¹

Silsiletü't-Turasi'l-Alevî isimli eserde yer alan *Risâletü'l-Endiye* isimli risale Nusayrî-Alevî gelenekte nidâ ile ilgili en kapsamlı bilgiyi içermesi açısından önemlidir.²² Bu risale nidâ'nın Nusayrî teolojisi içinde nasıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunu ortaya koymaktadır. Risalede, "Nidâ, gerçekleşen tüm nidâlarda nasıldı? Aynı mıydı?", "Nidâ Ademî kubbeden Muhammedî kubbeye kadar geçen sürede nasıl olmuştur?" ve "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²³ gibi sorulara yer verilmiş ve bu sorular ekseninde konu ele alınmıştır. Bu doğrultuda nidâ'nın önemini ve mahiyetini ortaya koymak için nidâ uygulamasının ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. *Risâletü'l-Endiye* isimli risalede yer alan bilgiler doğrultusunda, bu makalede ilk etapta nidâ'nın Nusayrî geleneğinde ne anlama geldiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hasîbî'ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Uygulaması

Çağırarak, seslenmek, bağırarak anlamına gelen nidâ, Nusayrî gelenekte daha ziyade İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi (nidâ) anlamına gelmektedir. Nidâ, kendi hayatını riske atma pahasına isim tarafından, bâb'ın suretinde görünür olan isim ya da bâb

19 Louis Massignon, "Esquisse d'une bibliographie Nusayrie", *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.

20 7., 8. ve 9. ciltleri 2008 yılında ve 10., 11. ve 12. ciltleri ise 2014 yılında yayınlanmıştır.

21 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 2-3; Bella Tendler Krieger, "Marriage, Birth, and bâtinî ta'wîl: A Study of Nusayrî Initiation Based on the Kitâb al-Hâwî fî 'ilm al-fatâwî of Abû Sa'îd Maymûn al-Tabarânî", *Arabic* 58 (2011), 13.

22 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321-333.

23 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

tarafından gerçekleştirilmektedir. Nidâ'yı gerçekleştirdiğinde halkın kendisine tepki vereceğini ve hatta ölüm cezasına çarptırılacağını bilmektedir. Ancak nidâ'yı gerçekleştiren isim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın daha ulvî olanı ilan etmek için ölümü göze alacak bir mertebede olduğu kabul edilmektedir. Nidâ uygulamasında yer alan bir diğer durum ise nidâ gerçekleştiği zaman ma'nâ'nın nidâ'yı gerçekleştirene lanet etmesi ve bu lanetin aslında halkın azabından nidâ'yı gerçekleştireni korumak amacıyla yapıldığı inancıdır. Buna göre ma'nâ kendi ilahlığını ilan edene lanet etmekte ve böylece onu insanlardan gelebilecek daha büyük bir tehlikeden korumaktadır. Bunun ise zahirî anlamda bir lanet olduğuna, bâtinî anlamda ise nidâ fiilini yapan için bir rahmet olduğuna inanılmaktadır. Nidâ'nın genel anlamda isim ya da bâb tarafından gerçekleştirildiği inancı yaygın olsa da bu risalede yer alan "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²⁴ sorusu ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumunun da nidâ kapsamı içinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda risaleye göre ma'nâ iki temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir, denilebilir. Bunlardan ilkinde ma'nâ zatı ve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilinir kılar. Diğerinde ise ma'nâ, isim'in nidâsı ile isim'in bâb suretinde görünür olduğu bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu ilan ile ya da bâb'ın nidâsı ile bilinmektedir.²⁵

Nidâ'nın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında bâtinî bilginin temelini oluşturan "ma'nâ-isim-bâb" öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezze olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yarattıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bilinir kılmak için kendi nurundan "isim'i" yaratmış ve ona aynı zamanda "hicab" adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlığını bilirler.²⁶ Bu sebeple isim'in temel misyonu ma'nâ hakkında gizli olan bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektir, denilebilir. Ma'nâ'nın öz nurundan

24 Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

25 Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/321.

26 Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilinir olduğu ifade edilmiştir. Taberânî tarafından ele alınan *Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendisinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Allah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilinir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim aracılığıyla kullarına kendini tanıtmaması onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. Taberânî, "Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn", 3/15-18.

yaratılması sebebiyle “Semî, Alîm, Latîf, Habîr, Kâhîr, Kâdir, Zâhir, Bâtın, Evvel, Âhir, Rahmân ve Rahîm” gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isme tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık “Ezel, Kadîm, Ahad, Ma'nâ el-maâni (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anzaa ve Batin” gibi bazı isimlerin ma'nâ'ya münferit olduğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı belirtilmiştir.²⁷ Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Ali'nin zahîr görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anzaa (أَنْزَا) ve karnı geniş anlamında kullanılan batîn (بَطِين) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade “Ma'nâ'nın insan suretinde görünümünün en mükemmel örneği Hz. Ali'dir” inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb öz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınıp bilinmesinde isim'in önemli bir rolü olduğu gibi isim'in bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani isim'e ulaşan yol bâb'dan geçmektedir.²⁸ İlk yaratılışta bâb Cebrail'dir.²⁹ Hâşimî hanedanlığında ise bâb Selmân el-Fârisî (öl. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selman'ın beş harften oluştuğu ve ulvî alemde toplamda beşbin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.³⁰ Ma'nâ-isim-bâb'ın veryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim- bâb üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen “ayn-mim-sin” şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâletü'l-Endiye*'de de genel itibariyle ma'nâ, ayn; isim, mim; bâb, sin harfiyle ifade edilmiştir.

Nidâ uygulamasını en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim, bâb'da tezahür eden isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın ulûhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâlî hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlığının bildirilmesi için isim'in ya da bâb'ın kendisini kurbanettiği dini bir uygulama olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ'nın ifa edildiği örnekler incelendiği zaman ma'nâ'nın ilahlığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Ma'nâ'nın ilahlığını bizatihi ilan ettiği durumlar, isim'in ma'nâ'nın ilahlığını

27 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/321-325.

28 Risalede mim'in sin'e yirmi sekiz harfi yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ulvî- nuri ve süflî-beşerî alemleri yaratması için de emir vermiştir. Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/325-326.

29 Cebrail'in bâb olduğu ilk yaratılışta, isim Hz. Adem ve ma'nâ Hâbil'dir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, “er-Risâletü'l-mürşide”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/178.

30 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/327.

nidâ etmesi, isim'in bâb'da görünür olduğu bir halde ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi ve bâb'ın ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi olarak dört farklı şekilden söz edilebilir.³¹

Risale, yaratılışın başlangıcında nidâ'nın nasıl olduğu, nidâ'yı yapanın ma'nâ'nın kendisi mi yoksa isim mi olduğu, nidâ'nın bir kez mi yoksa birden fazla mı yapıldığı ve ayrıca Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve akabinde On İki İmam'a kadar geçen süre içinde nidâ uygulamasının nasıl yapıldığı sorularına cevap bulmak gayesiyle yazılmıştır. İlk nidâ'nın A'râf Sûresi 172. âyette yer alan ifadelerden ibaret olduğu belirtilmektedir: “*Kıyamet gününde biz bundan habersizdik demeyiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şahit olduk, dediler.*”³² Burada nidâ'ya işaret eden temel

ifade *قال بل بئس لوام* *ب ب ب* *ب ب ب* *ب ب ب* yani “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet sen bizim*

Rabbimizsin” ifadesidir.³³ Yaratılanlara yapılan ilk nidâ her ne kadar ma'nâ'dan sadır olmuş olsa da bu ifadelerin isim (mim) tarafından yaratılmışlara iletiildiği belirtilmektedir. İsim ma'nâ'nın söylediklerini tekrar ederek bu nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğunu kesin bir şekilde ilan etmektedir. Bir kesim insanların (Sefa Ehli) nidâyı cevap verdiği ve ma'nâ'nın ilahlığını kabul ettiği diğer yandan iblis ve nefesine yenik düşenlerin ise hayır dedikleri ve cehennemlik oldukları belirtilmektedir.³⁴ Vâkıa Sûresi'nde yer alan amel defteri sağından verilenler nidâyı yani ma'nâ'nın ilahlığını kabul edenler, solundan verilenler ise kabul etmeyenler olarak tanımlanmışlardır.³⁵ Nidâ'ya örneklik eden bu âyet zikredildikten sonra “her ne kadar Allah'ın kitabında nidâ bir kez zikrediliyor, halbuki birden fazla nidâ vaki olmuştur,” denilmektedir.³⁶ Akabinde nidâ'ya örneklik teşkil eden vakıalar ele alınmıştır.

İsim'in (hicab) yaratılmasındaki temel gaye de nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğu gerçeğini insanlara bildirme vazifesini yerine getirmek olduğu belirtilmektedir. İsim yaratıldığında kendisinden sadır olan ilk ifadeler şunlardır:

“Ben şahadet ederim ki! Mevlam sensin. Maksadım sensin. Ma'nâm sensin. Ben senin kendi öz nurundan yaratmış olduğun bir kulum. Benim vasıtamla ma'nâ'nın gizli olan yönlerini izhar etmek ve bilinmeyen özelliklerini ortaya çıkarmak istedin. Bu sebeple bende gizli olman aynı zamanda bilinmen ve tanınmandır (zuhurdur). Bana gözükmeyen ise benim için bir imtihandır.”³⁷

31 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/321-333.

32 el-A'râf 7/172

33 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/323.

34 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/328.

35 Vâkıa 56/27, “*Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere*”; Vâkıa 56/41

“*Soldakiler; ne yazık o soldakilere!*”.

Nidâ uygulamasına en somut örnek olarak “Gâdir Hum” olayı anlatılmaktadır. Şîa’ya göre Hz. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde Hz. Ali’yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şîi geleneğe göre Gâdir Hum olayı Ali’nin resmi liderliğinin yani imametinin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gâlî literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed’in ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilahlılığının ilanı olarak ele alınmıştır.³⁸ *Risâletü’l-Endiye*’de nakledildiğine göre “Gâdir Günü Nidâsı” olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma’nâ olan Ali’ye işaret ederek şöyle söylemektedir: “Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zahir ve bâtin olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma’nâ (Ezel) sizin aranızda. Onun sizin aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan (nidâ) ederim. Ona ibadet edin! Onu tenzih edin!” Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ uygulamasının özünde yer alan Hz. Muhammed’in Hz. Ali’nin ilahlılığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.³⁹

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeyye’nin kurucusu Abdullah b. Sebe’nin Ali’nin ilahlılığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre “isim, bâb olan Abdullah b. Sebe’de gizlenmiş ve Ezel’in (yani Ali’nin) ma’nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde” ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde İbn Sebe’nin yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.⁴⁰ Risalede ayrıca Hz. Ali’nin Medain’den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Sebe’nin “Ali’nin ölülere diriltiren bir Rab” olduğunu dile getirdiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Sebe diyor ki: “Ma’nâ Medain’de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onunma’nâ olduğunu kabul etti.”⁴¹ Bu ifade bize İbn Sebe örneğinde iki farklı nidâ’dan bahsedildiğini göstermektedir. İlkinde isim bâb olan İbn Sebe’de ortaya çıkıyor ve Hz. Ali’nin ilah olduğunu nidâ ediyor. İkinci örnekte ise nidâ’nın ma’nâ’nın kendisi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Yani Hz. Ali’nin bir kafatası ile konuşması ve insanların onun ilah olduğunu anlaması hadisesi de nidâ uygulaması kapsamında ele alınmıştır.

Örneklerde de görüleceği üzere Hz. Ali’nin ilahlılığının ilanı risalede özel bir yeresahiptir. Ali’nin ilahlılığını reddeden ve onun ma’nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise

38 Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

39 Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

40 Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

41 Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/332.

kâfir oldukları belirtilmektedir. Mahiyetinin ve keyfiyetinin bilinemeyeceği ifade edilen Hz. Ali bu pasajda da “Anza‘a ve Batîn” kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki:

“Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu suret olan Anza‘a-Batîn için ma'nâ değil isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah'ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kâfir olmuştur. Anza‘a-Batîn şeyhimizin dediği gibi “ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir.”⁴²

Bahsi geçen bir diğer nidâ ise Altıncı İmam Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebü'l-Hattâb Muhammed b. Ebü Zeynep el-Esedî'nin⁴³ (öl. 143/760)nidâsıdır.⁴⁴ Buna göre isim'in, Kûfe Camii'nin minaresine çıkan Ebü'l-Hattâb suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ'nın kendisi olduğunu nidâ ettiği belirtilmektedir. Ebü'l-Hattâb: “Ben mimim (isim), Ezel ve Kadim değilim. Kim bana Ezel derse ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'ın ilahlığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O'dur.”⁴⁵ Ancak insanların Ebü'l-Hattâb'ın ifadelerini ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sâdık'ın halkı sakinleştirmek için Ebü'l-Hattâb'a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zahiren lanet olsa da bâtinî anlamda Ebü'l-Hattâb için bir rahmet olduğu belirtilmiştir.⁴⁶ Metindebahsi geçen bir diğer nidâ Ömer İbnü'l-Furat'ın ve Muhammed b. Nusayr'ın, ayn (ع) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.⁴⁷

Risalede ayrıca ma'nâ'nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbetü'l-Ekâlîm (خطبة القائلين), Hutbetü'l-Beyân (خطبة البيان), Hutbetü'l-Keşf (خطبة الكشف) ve Hutbetü'l-Tasenciye (خطبة الطعنجة) olarak zikredilen hutbelerde ma'nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: “Evvel, ahir, zahir ve bâtın olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim.” İsim, ma'nâ'nın kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: “Evvel, ahir, zahir ve bâtın O'dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti.” Ma'nâ kendisini ilan ederken “Ben yaptım”, isim ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ederken ise “O yaptı” ifadelerini kullanmaktadır.⁴⁸ Ma'nâ ve isim'in karıştırılmaması hususunda bu ayrımın önlemleri olduğu bildirilmektedir. Ma'nâ'nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani

42 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/332.

43 Ebü'l-Hattâb el-Esedî elimizdeki risalede de görüleceği üzere Nusayrî kaynaklarda daha ziyade Ebü'l-Hattâb Muhammed b. Ebü Zeynep el-Kahili olarak geçmektedir. Ebü'l-Hattâb hakkında detaylı bilgi için bk.; Aytakin Şenzeybek, “Ebu'l-Hattab el-Esedî ve Hattabiyye Fırkası”, *Marife* 15/1 (2015), 114-115.

44 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/323.

45 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/330.

46 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/331.

47 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/331.

48 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/331.

hem ma'nâ'ya hem de isim'e ilahlık atfedileceği için isim ma'nâ'yı nidâ ederken sözlerine “**هو**” (O) ifadesiyle başlamaktadır. İsim'in ma'nâ'ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve ma'nâ konuşandır, isim ise ma'nâ'dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.⁴⁹

2. Nidâ'dan Takiyyeye Geçiş

Nusayrî gelenekte İbn Nusayr'ın da diğer gulât mistikler gibi ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.⁵⁰ On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr, Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ etmek sûretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr'dan sonra mezhebin dini lideri önce Muhammed b. Cüdebe (öl. 3/9. yüzyılın son çeyreği) ardından el-Farisî lakabıyla ünlenen Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (öl. 287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cüdebe'in ne de Cünbülânî'nin nidâ'yı ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ uygulamasını yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şeyhidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ'nın Hasîbî tarafından ifa edildiğini iddia etmektedirler. Hasîbî Mısır'da Cünbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadî ve bâtinî inancını formalize etmiştir.⁵¹ Hocası Cünbülânî'nin vefatından sonra Irak'a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat'ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Irak'ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bâtinî inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri Hasîbî'nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmaktadır. Yaron Friedman bu durumun yani mezhebin bâtinî bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidâ olduğunu belirtmektedir.⁵² Ancak klasik Nusayrî eserlerde Hasîbî'nin nidâ'yı gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz Hasîbî'nin halefi Cillî tarafından kaleme alınan *Risâletü'l-Endiye*'de nidâ uygulamasını ifa eden İbn Nusayr ve Ömer İbnü'l-Furat da dâhil olmak üzere pek çok isim zikredilmiş, ancak Cillî'nin hocası Hasîbî'den bahsedilmemiştir. Bu durumbâtinî bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidâ kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidâ uygulaması isim'in bizzat kendisi ya da bâb'da görünür olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'ın ölümü ile birlikte nidâ'nın bu bağlamda

49 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/332.

50 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/330.

51 Tavi, *Arap Alevîleri Tarihi*, 126-127.

52 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 22.

uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Hasîbî'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

Zindandan kaçmayı başaran Hasîbî, Bağdat'tan Şam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Şîî bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamî eğitim alan Hasîbî, Nusayrî öğretiyi benimsemekle birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamî kimliğin izlerini taşımaktadır.⁵³ Nusayrî kaynaklarda Hasîbî'nin bâtinî öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (Muvahhidûn) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiyye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir. İlk dönem Şîî kaynaklarda da Hasîbî'nin Şîî geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiyyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de Hasîbî'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁵⁴

Şia, imanı koruma ve inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiyyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁵⁵ Önemli bir Şîî müellif olan Hüseyin et-Tabâtabâî takiyyeyi şu şekilde tarif etmektedir: “Bir insanın kendi dinini veya bazı dinî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesidir.”⁵⁶ Takiyye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şia içinde takiyye zamanla dinin olmazsa olmazlarından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁵⁷ Takiyye uygulamasının Nusayrî gelenekte de benzer bir işlevinin olduğu aşikardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğreti hem de etnik kimlikleri itibarıyla birbirinden farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sırlarını gizleme ilkesi

53 *el-Hidâyetü'l-kübra* Hasîbî'nin Şîî-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eseridir. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, “el-Hidâyetü'l-kübra”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/18-399.

54 Friedman, *The Nusayrî- 'Alawîs*, 22-28.

55 Lynda Clark, “Taqiyya in Twelver Shi'ism”, *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York: y.y., 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, “Taqiyya”, *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.

56 Muhammad Husayn Tabâtabâî, *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York: y.y., 1975), 223-224.

57 Etan Kohlberg, “Taqiyya in Shi'ite theology and religion”, *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345-380.

mezhebin varoluşsal bir problemi haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takiyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁵⁸ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk, hatta yetişkin dahi Türkçe'ye "Amcalık merasimi" olarak çevrilen "mezhebe giriş merasimi" neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmîyette son dini lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almasında en önemli isim olan Taberânî *Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvi* (Fetvaları İçeren Kitap) isimli eserinde yola giriş merasimi detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁵⁹ Yola giriş merasimi'nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: "İslam'da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür."⁶⁰ Mezhebe giriş merasiminde verilen eğitim süresinin ne kadar sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte bu eğitimin aylarca hattabir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din âlimi iken fırkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Süleymân el-Adanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâbü'l-bakûrû's-Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmasında kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtinî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁶¹

58 Krieger, "Marriage, Birth, and *bâtinî ta'wîl*", 53-75.

59 Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvi", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/45-116.

60 Taberânî, "Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvi", 3/106-107.

61 19. yüzyılda Süleymân el-Adanî tarafından neşredilen *Kitâbü'l-bakûrû's-Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eser Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayınlanan "Histoire et religion des Nosairis" isimli monografda temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairis* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisbury tarafından "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion" başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir. E. Edward Salisbury, "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion", by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts", *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308. Türkiye'de bu eser ile ilgili en detaylı çalışma ise Abdülhamit Sinanoğlu tarafından yapılmıştır. Sinanoğlu'nun *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uçağımızda Bâtinîlik Örneği* isimli çalışması salt bir tercüme değildir. Nusayrî inancı ile ilgili her bir konu *Kitâbü'l-bakûrû's-Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmanın orijinal Arapça nüshası doğrultusunda ele alınmıştır. Abdülhamit Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç*

Bâtînî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş merasimini” tamamlamamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş eğitimi sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildiği bilinmektedir.⁶² Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılmaması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusundane derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olan yola giriş eğitimi neticesinde öğretim sürecini tamamlayan Nusayrî'nin insan-ı kâmil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁶³

Yola giriş merasimi dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Cihat konusu takiyye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir mücadele olarak yorumlanmıştır.⁶⁴ Nusayrîlerin takiyye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdi olarak ibadet ettikleri belirtilmektedir. Şekil ve içerik olarak Müslüman çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptendir, denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁶⁵ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti bâtinî manada dinin sırlarının saklanması olarak görülmüştür.⁶⁶ Hz. Muhammed'in bâbasi Abdullah'ın sessizliği, Kur'an'da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁶⁷

Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uaçımızda Bâtinîlik Örneği (Konya: Esra Yayınları, 1997); *Kitâbü'l-Bakûrî's-Sülaymânîyye fî keşfi-esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eserde Nusayrîler için önemli kabul edildiği düşünülen *Kitâbu'l-Mecmu'u* isimli bölüm de yer almaktadır. Her ne kadar bu eser Hasîbî'ye nispet edilse de kim tarafından nerede kaleme alındığı tam olarak bilinmemektedir. Bu bölüm Ahmet Turan tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Ahmet Turan, “Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.

62 Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, *The Nusayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri* (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013), 81-84.

63 Krieger, “Marriage, Birth, and bâtinî ta'wîl:”, 74.

64 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 14a3-148.

65 Ethem Ruhi Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: y.y., 2008), 374-75

66 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 138-140.

67 Âl-i İmrân 3/41, “Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster.” Şöyle buyurdu: “Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.”; Meryem 19/26, “Ye iç, gözün

Sonuç

3/9. yüzyıl ve 4/10. yüzyılda İmamî ve İsmailî Şîî kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Karmatîler, Buveyhîler ve Fâtımîler gibi Şîî inancı benimsemiş yönetimlerin var olması bu dönemde Gâîî fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır. Şîî geleneğin baskın olduğu bir zamanda ve coğrafyada teşekkül eden Nusayrîlik, gulât düşüncesinin etkisiyle gelişme gösteren firkalardan biri olarak ele alınmaktadır. “Nidâ” uygulaması gulât düşüncesinin Nusayrî öğretide etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İsim’in, bâb’ın suretinde ortaya çıkan isim’in ya da bâb’ın hayatı pahasına ma’nâ’nın ilahlılığını ilan etmesi anlamına gelen bu nidâ ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır.

Nusayrî gelenekte “eş-şeyhu’s-sika” (güvenilir şeyh) olarak anılan Cillî’nin yazmış olduğu *Risâletü’l-Endiye* isimli çalışmada nidâ’nın mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Buna göre nidâ’nın dört farklı formda gerçekleştiği görülmektedir. Ma’nâ’nın kendi ilahlılığını ilan etmesi durumu Kur’ân-ı Kerîm’den “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şahit olduk, dediler*” el-A’râf Sûresi 172.âyetiyle belirtilmiştir. İsim’in ma’nâ’nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda Hz. Muhammed’in Hz. Ali’nin ilah olduğunu ilan ettiğini ifade eden “Gadîr Hum Nidâsı” örnek olarak verilmiştir. İsim’in bâb’da görünür olduğu bir formda ma’nâ’nın ilahlılığını ilan etmesi konusunda Ebü’l-Hattâb’ın Kûfe camisinin minaresinde Cafer es-Sâdık’ın ma’nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak bâb’ın ma’nâ’nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda On Birinci İmam’ın bâbı olan İbn Nusayr’in İmam’ın ilah olduğunu nidâ etmesi örneği zikredilmiştir.

Klasik Nusayrî eserlerde nidâ’yı ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr’dır. Ancak bazı batılı araştırmacılar Hasîbî’nin Bağdat’ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ’yı ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hasîbî’nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye Şîî gulât oluşumlar da dahil olmak üzere Şîî gelenekte köklü bir geçmişi olan öğretilerden biridir. Bâtınî bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi, takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ’nın ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün

aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksen 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de.”

olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ma'nâ olan İmam insanların nidâ'yı gerçekleştireni öldürmesinden çekindiği için zahirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Nidâ uygulamasını detaylı bir şekilde ele alan ve Hasîbî'nin öğrencisi ve halefi olan Cillî tarafından yazılan *Risâletü'l-Endiye*'de Hasîbî'ye yer verilmemiş olması, onun nida uygulamasında bulunmadığını ortaya koyucu niteliktedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ'nın İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlılığının olmaması ile takiyyeye müracaat arasında direkt bir bağlantının olmadığını gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Asatryan, Mushegh - Burns, Dylan M. "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. *The Nuşayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Ortadoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "er-Risâletü'l-Numâniyye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Kitâbü bâtinî's-salât". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/219-272. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-Endiye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/321-333. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/309-319. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism". *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nosairîs*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. "el-Hidâyetü'l-kübra". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 7/18-399. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Kohlberg, Etan. "Taqiyya in Shîi theology and religion". *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345-380.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi: İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Krieger, Bella Tendler. "Marriage, Birth, and bâtinî ta'wîl: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb al-Hâwî fi 'ilm al-fatâwî* of Abû Sa'îd Maymûn al-Tabarânî". *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Massignon, Louis. "Esquisse d'une bibliographie Nusayrie". *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.
- Palabıyık, M. Hanefî. "Dînî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.

- Salisbury, E. Edward. "The Book of Sulaimān's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion", by Sulaimān Effendi of Adhanah; with copious extracts". *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.
- Sinanoğlu, Abdülhamit. *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uçağımızda Bâtınîlik Örneği*. Konya: Esra Yayınları, 1997.
- Strothmann, Rudolf. "Takiyya". *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.
- Şehristânî. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*. mlf. M. Seyyid Kîlânî. 1-2. Kahire: y.y., 1961.
- Şenzeybek, Aytekin. "Ebu'l-Hattab el-Esedi ve Hattabiyye Fırkası". *Marife* 15/1 (2015), 87-116.
- Tabātabā'î, Muhammad Husayn. *Shi'ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "er-Risâletü'l-mürşide". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/157-180. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvi". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/45-116. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Risâletü'l-zuhûr ve-'l-butûn". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/15-18. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Talhamy, Yvette. "The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria". *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Tavil, Muhammed Emin Galib. *Arap Alevileri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Turan, Ahmet. "Kitâbü'l-Mecmu'u'nun Tercümesi". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013.
- Winter, Stefan. *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.
- Yaron, Friedman. *The Nusayrî-'Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

3. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Değerlendirme Tarihi: 23-12-2021

Değerlendirdiği Dosya: Revizyon-2

Form Cevabı:

Tarih / Date: 23-12-2021 (Yazara Aık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category:: Araştırma / Research
(Yazara Aık)

Başlıklar yazının konusunu kısa aık ve yeterli lde yansıtıyor mu? /
Does the title reflect the subject matter of the article clearly and
exactly?: Evet / Yes (Yazara Aık)

zet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the
Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?:
Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (Yazara Aık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does
the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?:
Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (Yazara Aık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun aık ve yalın bir anlatım yolu
izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the
grammar rules?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışmanın konusu yeterli lde ele alınabilmiş mi? / Has the author
presented the subject of the article in a proper methodological
perspective?: Kısmen / Partially (Yazara Aık)

alışmanın amacı yeterli lde belirtilmiş mi? / Has the author
presented the aim of the article?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the
research appropriate?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author
presented the result of the article sufficiently?: Kısmen / Partially (Yazara
Aık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are
the comments and analysis of the subject covered by the author
sufficient?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? /Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: *Hayır / No* (Yazara Açık)

Yazara Not: *Bilimsel yöntemlerden taviz vermeksizin konu ile ilgili çalışmalarının devamını bekliyor, başarılar diliyorum.* (Yazara Açık)

Editöre Not: *Yazar daha önceki nüshada talep ettiğim düzeltmeleri önemli ölçüde ve makalenin yayınlanmasına yetecek düzeyde yapmıştır. Çalışma bu hali ile yayınlanmasında kanaatimce herhangi bir sorun yoktur. Başarılar diliyorum.*

Öneri: *Kabul* (Yazara Açık)

Hakemin Yükleği Değerlendirme Dosyaları

Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ ve Takiyye Uygulaması

Öz

İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gālî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir. Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gālî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak Nusayrî kuramcıları Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gālî fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. “Nidâ” uygulaması da Nusayrî öğretiyeye gulât geleneğinden aktarılmıştır. İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi anlamına gelen “nidâ” ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'inkimliğini (nidâ) deklare etmektedir. İsim'in ya da bâb'ın ma'nâ hakkındaki gerçekliğini ortaya çıkarmak için nidâ'yı yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr an-Nemîrî'nin (öl. 270/883) de İmam'ın ilahlığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî gelenekte uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler Muvahhidûn'un (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtinî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllarından kabul etmiş görünmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde “nidâ” öğretisini kapsamlı bir şekilde ele alan ***Risâletü'l-Endiye* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. METİN İÇERİSİNDE DAHA DERİNLEMESİNE BİR TAHLİL YAPILABİLİRDİ!** Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî'ye (öl. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, *Risâletü'l-Endiye*

From Nidâ to Taqiyya: Nidâ Ritual and Taqiyya Practice in the Nusayrî-Alevî Belief

Abstract

The Nusayrî belief is similar to those of Ghulât teachings, which is known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayrîs are considered to be a part of the Ghulât, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Ali b. Abî Tâlib is God or Allah was revealed in Ali) adopted by the Ghulât sects are also manifested in classical Nusayrî works. However, the Nusayrî sheikhs adopted a different interpretation from the Ghulât sects regarding the essence and the nature of God and his visibility to people. The “the practice of *nidâ*” was also transferred to Nusayrî teaching from the Ghulât tradition. The “the doctrine of *nidâ*”, the *ism's* or *bâb's* public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first Ghulât formations (Saba'iyya). According to this teaching, the *bâb*, by risking his own life, declares the identity of God (*nidâ*), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the *bâb* performs the “*nidâ*” and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Abû Shu'ayb Muhammad ibn Nusayr an-Namîrî (d. 270/883), who is regarded as the *bâb* of the Eleventh

Imam in Nusayrî tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the “*nidā*” did not have a meaning rather than being a theological teaching because after this period Nusayrîs seem to have accepted *taqiyya* as part of the belief in order to preserve the safety of the Muwahhidun (Nusayrî believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risālat al-andiya*, which comprehensively deals with the “the phenomenon of *nidā*” among the classical Nusayrî works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Husayn ibn Hamdān al-Khasabî (d. 358/969) will historically be discussed, and the concept and practice of *taqiyya*, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Khasabî will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the “*nidā*’s” purported discontinuation can be associated with adoption of *taqiyya*.

Keywords: Islamic Sects, Nusayrî-Alawism, Nidā, Taqiyya, Risālat al-andiya.

Giriş

İnancın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevilik, Şîa’nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. Bu dini öğreti, 3/9. yüzyılda Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî’nin (öl. 270/883) görüşleri etrafında şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik 10. yüzyılda Mısırlı Hüseyin b. Hamdān el-Hasîbî (öl. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Nusayrîlik kendisini Şîî cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında temel rol üstlenen Hasîbî, Nusayrîliği Şîî inancını en saf haliyle benimsemiş bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde Hasîbî’den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Ali b. İsa el-Cisrî, Muhammed b. Ali el-Cillî (öl. 384/994) ve Ebû Saîd Meymûn b. Kâsım et-Taberânî (öl. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi, Şîî öğretisi içinde değerlendirdikleri görülmektedir.²

Nusayrî âlimler hakiki Şîî oldukları vurgusunu yapmış olsalar da itikadî, fikhî ve bilhassa bâtinî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Şîî fırkalardan farklılık

1 Yaron Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill; Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

2 Modern dönemde yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafız Esad, Suriye’de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî Şîîliğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattı. Suriye ve Lübnan’dan pek çok Şîî ve Nusayrî âlimin görüş ve onayı ile Nusayrîlerin İmamiyye Şîası’ndan olduğunu ifade eden bir bildiri yayımlandı. Esad yönetiminin Suriye’de Sünnî çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanmak için bu şekilde bir girişimde bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Şîî grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî- Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Şîî olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî kuramcılar tarafından bunun aksi bir beyanat verilmemiş ve yukarıda değinildiği gibi ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayrîlik Şîî bir mezhep olarak tanımlanmıştır. Yvette Talhamy, “The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria”, *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

göstermektedirler. İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gālî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir.³ Ulûhiyet, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e gösterilen aşırı ihtimam ve tenâsüh gibi konularda gulât öğreti ile Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman "Gulât-Nusayrî" olarak da tanımlanmaktadır.⁴ Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gālî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁵ Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zatı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gālî fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiyeye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır.⁶ Nusayrî gelenekte Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁷ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılsama olduğu, Allah'ın zatının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuyu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁸

Nusayrî öğretilerde bâtinî bilginin 2/8. yüzyılda daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini ortaya koyan pek çok örnek mevcuttur. Klasik dönem Nusayrî eserler incelendiğinde Gālî fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gālî düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gālî fikirlerin Nusayrî öğretilere aktarılmasında önemli rolü olan isimlerden

- 3 Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf", *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris: y.y., 2020), 273; Nusayrî kuramcıları tarafından neşredilen eserlerde Nusayrîlerin kendilerinin gulât olarak nitelendirildiklerinin farkında oldukları görülmektedir. Ayrıca bu durumdan rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Fırkanın önde gelen şeyhlerinden olan Cillî ve Taberânî'nin bu ithamı reddettikleri ve hatta gulât inancını tekfir ettikleri görülmektedir. Muhammed b. Ali el-Cillî, "Kitâbü bâtinî's-salât", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/248-250; Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/15-18.
- 4 Mushegh Asatryan - Dylan M Burns, "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.
- 5 Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, mlf. M. Seyyid Kîlânî (Kahire: y.y., 1961), 1/178-190.
- 6 Muhammed b. Ali el-Cillî, "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/309-319.
- 7 Muhammed b. Ali el-Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/303-308; Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", 3/16.
- 8 Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303-308.

biri Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi'dir. Mufaddal'a atfedilen *Kitâbü'l-usus*, *Kitâbü's-sırât* ve *er-Risâletü'l-Mufaddaliyye* gibi Gâlî inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik itibariyle Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benzeşmektedirler.⁹ Her ne kadar özellikle "ulûhiyet", "hulûl", "tenâsüh" vb. konularda bâtinî mistik bilginin gulât düşüncesinin etkisiyle Nusayrî öğretiyeye dahli söz konusu olsa da bahsi edildiği gibi Nusayrî kuramcılar bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inancına aktarılan öğretilerden biri de "nidâ" dır. İsim'in, bâb'ın sûretinde görünür olan isim'in ya da bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır.¹⁰ Bu öğretiyeye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb, İmam'ın ulûhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kâfir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ uygulamasını yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. "Bâb" kelimesi ilk dönem Şîî literatüründe İmam'ın en kıdemli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla "bâb" kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.¹¹

Nusayrî-Aleviliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim babası olan İbn Nusayr'ın da nidâ'yı uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî geleneğe On Birinci İmam Hasan el- Askerî'nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr'a rücu ettiğine ve onun imamın bâb'ı (temsalcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el- Mehdi'nin ise özel bir bâb'ının olmadığı ve bu sebeple bâb'lık görevinin en son İbn Nusayr'da kaldığı belirtilmiştir.¹² Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr, bâb'ı olduğu On Birinci İmam'ın ulûhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ'yı yerine getirmiştir.

9 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 243-245.

10 Hangi dönemde teşekkül ettiği konusunda rivayet çeşitliliğinin söz konusu olduğu Sebeiyye, tarihsel zeminde farklı şahıslarla irtibatlandırılmış ve farklı olayları ifade etmek için kullanılmıştır. Hz. Osman muhalifleri, Hz. Ali taraftarları, Yemenîler, Hâricîler ve oluşum sürecindeki Şîî düşünceye sahip grupları tanımlamaktan ziyade karalama amacıyla bu kavramın kullanılmış olması sebebiyle herhangi bir fırkaya aidiyeti konusunda netliğin olmadığı belirtilmektedir. Daha geniş bilgi için bk.; Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahriği: İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 143-197. **BURADAKİ TESPİTLER METİN İÇİNDE TAHLİL EDİLEBİLİRDİ!**

11 Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims", 273-275; M. Hanefî Palabıyık, "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 54 (2010), 23-24.

12 Nusayrî inancının sistematize olmasında en temel rolü olan Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübra* isimli önemli eserinde İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ve On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi'nin bâb'ı olması durumunu detaylı bir şekilde ele almıştır. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, "el-Hidâyetü'l-kübra", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/374-395.

Bâb'lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da mâsum imamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr'ı ve onun dini haleflerini zor durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.¹³ 10. yüzyılda dini öğretiyi formalize eden Hasîbî'nin de bâtinî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ öğretisi kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁴ Hasîbî'nin Irak'ta Bağdat valisi tarafından tutuklanma gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtinî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran Hasîbî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderlerinin, inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sırlarını gizlemek amacıyla takiyyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹⁵ Tarihsel süreç içinde Nusayrîlik her ne kadar dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şîa ile çetin bir mücadelenin içine girmemiştir. Bununla birlikte Nusayrîliğin, Nusayrî topluluğun güvenliğini sağlamak ve dini kimliğini koruyabilmek adına takiyyeye müracaat ettiği ve daha ziyade kıyı veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹⁶ Takiyyeyi dinin asıllarından kabul eden Hasîbî'den sonraki dönemde nidâ'nın Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu öğretinin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki âlimler tarafından neşredilmiştir.

Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ" uygulamasını kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* (İlan Risalesi) isimli risalenin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹⁷ *Risâletü'l-Endiye*, Hasîbî'nin halefi olarak Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan Cillî'ye isnat edilmektedir. Risale İsmail b. Hallâd gibi bazı şahıslar tarafından Cillî'ye isnadı reddedilmiş olsa da Cillî'nin en önemli talebesi ve halefi olan Taberânî "risalenin sadece Cillî'den duyulduğunu" beyan etmektedir.¹⁸ Genç yaşta hocası Cillî'nin ders halkasına katılan ve eş-şa'bü's-sika (güvenilir genç) olarak ün yapan Taberânî'nin, risalenin Cillî tarafından yazıldığını belirtmesi, risalenin Cillî'ye isnadını ortaya koymak için yeterli bir beyandır. Risaleye ilk olarak Louis Massignon'un 1936 yılında

13 Muhammed Emin Galib et-Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

14 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 22-25

15 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 126-130; *Arap Alevîleri Tarihi* isimli çalışmada 10. yüzyılın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünnî ve Şîî mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi*, 124-125.

16 Nusayrîler daha ziyade İshakiler ve Dürzîler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, "A Druze-Nusayrî Debate in the 'Epistles of Wisdom'", *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawîs: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016) 11.

17 Muhammed b. Ali el-Cillî, "Risâletü'l-Endiye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/321-333.

18 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321.

neşretmiş olduğu *Esquisse d'une bibliographie Nusayrie* isimli çalışmasının 35. maddesinde yer verilmiştir.¹⁹ Risale tam bir metin olarak Ebû Mûsâ el-Harîrî tarafından ilk altı cildi 2006 yılında Lübnan'da yayınlanan *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*'nin ikinci cildinde yer almaktadır.²⁰ On iki ciltlik *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* ile yayınlandığı döneme kadar bilinmeyen ve çalışılmamış olan onlarca klasik Nusayrî eser ulaşılabilir nitelikte olmuştur. Yazma nüshaları farklı kütüphanelerde matbu olarak var olan klasik Nusayrî eserlerle *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* isimli eserde var olan bölümlerin karşılaştırmasını yapan akademisyenler on iki ciltlik bu eserin içinde yer alan referansların ve alıntılarının kesinlik içerdiğini belirtmektedirler.²¹

Silsiletü't-Turasi'l-Alevî isimli eserde yer alan *Risâletü'l-Endiye* isimli risale Nusayrî-Alevî geleneğe nidâ ile ilgili en kapsamlı bilgiyi içermesi açısından önemlidir.²² Bu risale nidâ'nın Nusayrî teolojisi içinde nasıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunu ortaya koymaktadır. Risalede, "Nidâ, gerçekleşen tüm nidâlarda nasıldı? Aynı mıydı?", "Nidâ Ademî kubbeden Muhammedî kubbeye kadar geçen sürede nasıl olmuştur?" ve "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²³ gibi sorulara yer verilmiş ve bu sorular ekseninde konu ele alınmıştır. Bu doğrultuda nidâ'nın önemini ve mahiyetini ortaya koymak için nidâ uygulamasının ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. *Risâletü'l-Endiye* isimli risalede yer alan bilgiler doğrultusunda, bu makalede ilk etapta nidâ'nın Nusayrî geleneğinde ne anlama geldiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hasîbî'ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Uygulaması

Çağırma, seslenme, bağırma anlamına gelen nidâ, Nusayrî geleneğe daha ziyade İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi (nidâ) anlamına gelmektedir. Nidâ, kendi hayatını riske atma pahasına isim tarafından, bâb'ın suretinde görünür olan isim ya da bâb tarafından gerçekleştirilmektedir. Nidâ'yı gerçekleştirdiğinde halkın kendisine tepki

19 Louis Massignon, "Esquisse d'une bibliographie Nusayrie", *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.

20 7., 8. ve 9. ciltleri 2008 yılında ve 10., 11. ve 12. ciltleri ise 2014 yılında yayınlanmıştır.

21 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 2-3; Bella Tendler Krieger, "Marriage, Birth, and bâtin ta'wil: A Study of Nusayrî Initiation Based on the Kitâb al-Hâwî fi 'ilm al-fatâwî of Abû Sa'îd Maymûn al-Tabarânî", *Arabic* 58 (2011), 13.

22 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321-333.

23 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

vereceğini ve hatta ölüm cezasına çarptırılacağını bilmektedir. Ancak nidâ'yı gerçekleştiren isim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın daha ulvî olanı ilan etmek için ölümü göze alacak bir mertebede olduğu kabul edilmektedir. Nidâ uygulamasında yer alan bir diğer durum ise nidâ gerçekleştiği zaman ma'nâ'nın nidâ'yı gerçekleştirene lanet etmesi ve bu lanetin aslında halkın azabından nidâ'yı gerçekleştireni korumak amacıyla yapıldığı inancıdır. Buna göre ma'nâ kendi ilahlığını ilan edene lanet etmekte ve böylece onu insanlardan gelebilecek daha büyük bir tehlikeden korumaktadır. Bunun ise zahirî anlamdabir lanet olduğuna, bâtinî anlamda ise nidâ fiilini yapan için bir rahmet olduğuna inanılmaktadır. Nidâ'nın genel anlamda isim ya da bâb tarafından gerçekleştirildiği inancı yaygın olsa da bu risalede yer alan "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²⁴ sorusu ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumunun da nidâ kapsamı içinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda risaleye göre ma'nâ iki temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir, denilebilir. Bunlardan ilkinde ma'nâ zatı ve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilinir kılar. Diğerinde ise ma'nâ, isim'in nidâsı ile isim'in bâb suretinde görünür olduğu bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu ilan ile ya da bâb'ın nidâsı ile bilinmektedir.²⁵

Nidâ'nın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında bâtinî bilginin temelini oluşturan "ma'nâ-isim-bâb" öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezze olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yarattıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bilinir kılmak için kendi nurundan "isim'i" yaratmış ve ona aynı zamanda "hicab" adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlığını bilirler.²⁶ Bu sebeple isim'in temel misyonu ma'nâ hakkında gizli olan bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektir, denilebilir. Ma'nâ'nın öz nurundan yaratılması sebebiyle "Semî, Alîm, Latîf, Habîr, Kâhir, Kâdir, Zâhir, Bâtın, Evvel, Âhir,

24 Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

25 Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/321.

26 Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilinir olduğu ifade edilmiştir. Taberânî tarafından ele alınan *Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendisinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Allah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilinir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim aracılığıyla kullarına kendini tanıtmaması onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. Taberânî, "Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn", 3/15-18.

Rahmân ve Rahîm” gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isme tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık “Ezel, Kadîm, Ahad, Ma'nâ el-maâni (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anzaa ve Batin” gibi bazı isimlerin ma'nâ'ya münferit olduğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı belirtilmiştir.²⁷ Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Ali'nin zahirî görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anzaa (أنزاع) ve karnı geniş anlamında kullanılan batîn (باطين) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade “Ma'nâ'nın insan suretinde görünümünün en mükemmel örneği Hz. Ali'dir” inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb öz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınip bilinmesinde isim'in önemli bir rolü olduğu gibi isim'in bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani isim'e ulaşan yol bâb'dan geçmektedir.²⁸ İlk yaratılışta bâb Cebrail'dir.²⁹ Hâşimî hanedanlığında ise bâb Selmân el-Fârisî (öl. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selman'ın beş harften oluştuğu ve ulvî alemde toplamda beş bin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.³⁰ Ma'nâ-isim-bâb'ın yeryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim- bâb üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen “ayn-mim-sin” şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâletü'l-Endiye*'de de genel itibariyle ma'nâ, ayn; isim, mim; bâb, sin harfiyle ifade edilmiştir.

Nidâ uygulamasını en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim, bâb'da tezahür eden isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın ulûhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâlî hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlığının bildirilmesi için isim'in ya da bâb'ın kendisini kurbanettiği dini bir uygulama olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ'nın ifa edildiği örnekler incelendiği zaman ma'nâ'nın ilahlığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Ma'nâ'nın ilahlığını bizatihi ilan ettiği durumlar, isim'in ma'nâ'nın ilahlığını

27 Cilli, “Risâletü'l-Endiye”, 2/321-325.

28 Risalede mim'in sin'e yirmi sekiz harfi yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ulvî- nurî ve süflî-beşerî alemleri yaratması için de emir vermiştir. Cilli, “Risâletü'l-Endiye”, 2/325-326.

29 Cebrail'in bâb olduğu ilk yaratılışta, isim Hz. Adem ve ma'nâ Hâbil'dir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, “er-Risâletü'l-mürşide”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/178.

30 Cilli, “Risâletü'l-Endiye”, 2/327.

Nidâ uygulamasına en somut örnek olarak “Gâdir Hum” olayı anlatılmaktadır. Şîa’ya göre Hz. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde Hz. Ali’yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şîi geleneğe göre Gâdir Hum olayı Ali’nin resmi liderliğinin yani imametinin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gâlî literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed’in ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilahlılığının ilanı olarak ele alınmıştır.³⁸ *Risâletü’l-Endiye*’de nakledildiğine göre “Gâdir Günü Nidâsı” olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma’nâ olan Ali’ye işaret ederek şöyle söylemektedir: “Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zahir ve bâtın olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma’nâ (Ezel) sizin aranızda. Onun sizin aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan (nidâ) ederim. Ona ibadet edin! Onu tenzih edin!” Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ uygulamasının özünde yer alan Hz. Muhammed’in Hz. Ali’nin ilahlılığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.³⁹

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeyye’nin kurucusu Abdullah b. Sebe’nin Ali’nin ilahlılığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre “isim, bâb olan Abdullah b. Sebe’de gizlenmiş ve Ezel’in (yani Ali’nin) ma’nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde” ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde İbn Sebe’nin yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.⁴⁰ **İBN SEBE’YE İZAFE EDİLEN GÖRÜŞLERİN, HZ ALİ DÖNEMİ İLE İLİŞKİSİNİN NET OLMADIĞI BELİRTİLEN TARTIŞMALI BİR ŞAHİS ÜZERİNE İNŞA EDİLDİĞİNE DEĞİNİLEBİLİRDİ!** Risalede ayrıca Hz. Ali’nin Medain’den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Sebe’nin “Ali’nin ölüleri diriltten bir Rab” olduğunu dile getirdiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Sebe diyor ki: “Ma’nâ Medain’de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onun ma’nâ olduğunu kabul etti.”⁴¹ Bu ifade bize İbn Sebe örneğinde iki farklı nidâ’dan bahsedildiğini göstermektedir. İlkinde isim bâbolan İbn Sebe’de ortaya çıkıyor ve Hz. Ali’nin ilah olduğunu nidâ ediyor. İkinci örnekte ise nidâ’nın ma’nâ’nın kendisi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Yani Hz. Ali’nin bir kafatası ile konuşması ve insanların onun ilah olduğunu anlaması hadisesi de nidâ uygulaması kapsamında ele alınmıştır.

38 Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

39 Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

40 Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

41 Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/332.

Örneklerde de görüleceği üzere Hz. Ali'nin ilahlığının ilanı risalede özel bir yer sahiptir. Ali'nin ilahlığını reddeden ve onun ma'nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kâfir oldukları belirtilmektedir. Mahiyetinin ve keyfiyetinin bilinemeyeceği ifade edilen Hz. Ali bu pasajda da “Anza‘a ve Batîn” kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki:

“Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu suret olan Anza‘a-Batîn için ma'nâ değil isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah'ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kâfir olmuştur. Anza‘a-Batîn şeyhimizin dediği gibi “ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir.”⁴²

Bahsi geçen bir diğer nidâ ise Altıncı İmam Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebü'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeynep el-Esedî'nin⁴³ (öl. 143/760) nidâsıdır.⁴⁴ Buna göre isim'in, Kûfe Camii'nin minaresine çıkan Ebü'l-Hattâb suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ'nın kendisi olduğunu nidâ ettiği belirtilmektedir. Ebü'l-Hattâb: “Ben mimim (isim), Ezel ve Kadim değilim. Kim bana Ezel derse ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'ın ilahlığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O'dur.”⁴⁵ Ancak insanların Ebü'l-Hattâb'ın ifadelerini ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sâdık'ın halkı sakinleştirmek için Ebü'l-Hattâb'a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zahiren lanet olsa da bâtinî anlamda Ebü'l-Hattâb için bir rahmet olduğu belirtilmiştir.⁴⁶ Metinde bahsi geçen bir diğer nidâ Ömer İbnü'l-Furat'ın ve Muhammed b. Nusayr'ın, ayn (ع) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.⁴⁷

Risalede ayrıca ma'nâ'nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbetü'l-Ekâlîm (خطبة القلبيم), Hutbetü'l-Beyân (خطبة البيان), Hutbetü'l-Keşf (خطبة الكشف) ve Hutbetü'l-Tasenciye (خطبة الطعنجة) olarak zikredilen hutbelerde ma'nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: “Evvel, ahir, zahir ve bâtın olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim.” İsim, ma'nâ'nın kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: “Evvel, ahir, zahir ve bâtın O'dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti.” Ma'nâ kendisini ilan ederken “Ben yaptım”, isim ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ederken ise “O yaptı” ifadelerini

42 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/332.

43 Ebü'l-Hattâb el-Esedî elimizdeki risalede de görüleceği üzere Nusayrî kaynaklarda daha ziyade Ebü'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeynep el-Kahili olarak geçmektedir. Ebü'l-Hattâb hakkında detaylı bilgi için bk.; Aytakin Şenzeybek, “Ebu'l-Hattâb el-Esedî ve Hattabiyye Fırkası”, *Marife* 15/1 (2015), 114-115.

44 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/323.

45 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/330.

46 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/331.

47 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/331.

kullanmaktadır.⁴⁸ Ma'nâ ve isim'in karıştırılmaması hususunda bu ayrımın önlemleri olduğu bildirilmektedir. Ma'nâ'nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma'nâ'ya hem de isim'e ilahlık atfedileceği için isim ma'nâ'yı nidâ ederken sözlerine “هو” (O) ifadesiyle başlamaktadır. İsim'in ma'nâ'ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve ma'nâ konuşandır, isim ise ma'nâ'dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.⁴⁹

2. Nidâ'dan Takiyyeye Geçiş

Nusayrî gelenekte İbn Nusayr'ın da diğer gulât mistikler gibi ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.⁵⁰ On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr, Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ etmek sûretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr'dan sonra mezhebin dini lideri önce Muhammed b. Cündeb (öl. 3/9. yüzyılın son çeyreği) ardından el-Farisî lakabıyla ünlenen Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (öl. 287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cündeb'in ne de Cünbülânî'nin nidâ'yı ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ uygulamasını yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şeyhidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ'nın Hasîbî tarafından ifa edildiğini iddia etmektedirler. Hasîbî Mısır'da Cünbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadî ve bâtnî inancını formalize etmiştir.⁵¹ Hocası Cünbülânî'nin vefatından sonra Irak'a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat'ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Irak'ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bâtnî inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri Hasîbî'nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmaktadır. Yaron Friedman bu durumun yani mezhebin bâtnî bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidâ olduğunu belirtmektedir.⁵² Ancak klasik Nusayrî eserlerde Hasîbî'nin nidâ'yı gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz Hasîbî'nin halefi Cillî tarafından kaleme alınan *Risâletü'l-Endiye*'de nidâ uygulamasını ifa eden İbn Nusayr ve Ömer İbnü'l-Furat da dâhil olmak üzere pek çok isim zikredilmiş, ancak Cillî'nin hocası Hasîbî'den bahsedilmemiştir. Bu durumbâtnî bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidâ kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidâ uygulaması isim'in bizzat kendisi ya da bâb'da görünür

48 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/331.

49 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/332.

50 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/330.

51 Tavit, *Arap Alevileri Tarihi*, 126-127.

52 Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs*, 22.

olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'ın ölümü ile birlikte nidâ'nın bu bağlamda uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Hasîbî'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

Zindandan kaçmayı başaran Hasîbî, Bağdat'tan Şam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Şîî bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamî eğitim alan Hasîbî, Nusayrî öğretiyi benimsemekle birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamî kimliğin izlerini taşımaktadır.⁵³ Nusayrî kaynaklarda Hasîbî'nin bâtinî öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (Muvahhidûn) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiyye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir. İlk dönem Şîî kaynaklarda da Hasîbî'nin Şîî geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiyyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de Hasîbî'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁵⁴

Şia, imanı koruma ve inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiyyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁵⁵ Önemli bir Şîî müellif olan Hüseyin et-Tabâtabâî takiyyeyi şu şekilde tarif etmektedir: “Bir insanın kendi dinini veya bazı dinî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesidir.”⁵⁶ Takiyye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şia içinde takiyye zamanla dinin olmazsa olmazlarından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁵⁷ Takiyye uygulamasının Nusayrî gelenekte de benzer bir işlevinin olduğu aşıkardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğreti hem de etnik kimlikleri itibariyle birbirinden farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini

53 *el-Hidâyetü'l-kübra* Hasîbî'nin Şîî-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eseridir. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, “el-Hidâyetü'l-kübra”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/18-399.

54 Friedman, *The Nusayrî-ʿAlawîs*, 22-28.

55 Lynda Clark, “Taqiyya in Twelver Shi'ism”, *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York: y.y., 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, “Taqiyya”, *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.

56 Muhammad Husayn Tabâtabâî, *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York: y.y., 1975), 223-224.

57 Etan Kohlberg, “Taqiyya in Shi'ite theology and religion”, *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345-380.

sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sırlarını gizleme ilkesi mezhebin varoluşsal bir problemi haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takiyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁵⁸ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk, hatta yetişkin dahi Türkçe'ye "Amcalık merasimi" olarak çevrilen "mezhebe giriş merasimi" neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmîyetinde son dini lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almasında en önemli isim olan Taberânî *Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvi* (Fetvaları İçeren Kitap) isimli eserinde yola giriş merasimi detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁵⁹ Yola giriş merasimi'nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: "İslam'da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür."⁶⁰ Mezhebe giriş merasiminde verilen eğitim süresinin ne kadar sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte bu eğitimin aylarca hattabir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din âlimi iken fırkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Süleymân el-Adanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâbü'l-bakûrû's-Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmasında kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtinî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁶¹

58 Krieger, "Marriage, Birth, and *bâtinî ta'wîl*", 53-75.

59 Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvi", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/45-116.

60 Taberânî, "Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvi", 3/106-107.

61 19. yüzyılda Süleymân el-Adanî tarafından neşredilen *Kitâbü'l-bakûrû's-Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eser Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayınlanan "Histoire et religion des Nosairis" isimli monografda temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairis* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisbury tarafından "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion" başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir. E. Edward Salisbury, "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion", by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts", *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308. Türkiye'de bu eser ile ilgili en detaylı çalışma ise Abdülhamit Sinanoğlu tarafından yapılmıştır. Sinanoğlu'nun *Nusayrîlerin İnanç*

Bâtînî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş merasimini” tamamlamamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş eğitimi sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildiği bilinmektedir.⁶² Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusundane derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olan yola giriş eğitimi neticesinde öğretim sürecini tamamlayan Nusayrî'nin insan-ı kâmil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁶³

Yola giriş merasimi dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Cihat konusu takiyye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir mücadele olarak yorumlanmıştır.⁶⁴ Nusayrîlerin takiyye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdi olarak ibadet ettikleri belirtilmektedir. Şekil ve içerik olarak Müslüman çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptendir, denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁶⁵ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti bâtinî manada dinin sırlarının saklanması olarak görülmüştür.⁶⁶ Hz. Muhammed'in bâbası

Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uğışımızda Bâtinîlik Örneği isimli çalışması salt bir tercüme değildir. Nusayrî inancı ile ilgili her bir konu *Kitâbü'l-bakûrî's-Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmanın orijinal Arapça nüshası doğrultusunda ele alınmıştır. Abdülhamit Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uğışımızda Bâtinîlik Örneği* (Konya: Esra Yayınları, 1997); *Kitâbü'l-Bakûrî's- Sülaymâniyye fi keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eserde Nusayrîler için önemli kabul edildiği düşünülen *Kitâbu'l-Mecmu'u* isimli bölüm de yer almaktadır. Her ne kadar bu eser Hasîbi'ye nispet edilse de kim tarafından nerede kaleme alındığı tam olarak bilinmemektedir. Bu bölüm Ahmet Turan tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Ahmet Turan, “Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.

62 Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, *The Nusayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri* (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013), 81-84.

63 Krieger, “Marriage, Birth, and bâtinî ta'wîl:”, 74.

64 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 14a3-148.

65 Ethem Ruhi Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: y.y., 2008), 374-75

66 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 138-140.

Abdullah'ın sessizliği, Kur'ân'da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁶⁷

Sonuç

3/9. yüzyıl ve 4/10. yüzyılda İmamî ve İsmailî Şîî kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Karmatîler, Buveyhîler ve Fâtımîler gibi Şîî inancı benimsemiş yönetimlerin var olması bu dönemde Gâli fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır. Şîî geleneğin baskın olduğu bir zamanda ve coğrafyada teşekkül eden Nusayrîlik, gulât düşüncenin etkisiyle gelişme gösteren fırkalardan biri olarak ele alınmaktadır. “Nidâ” uygulaması gulât düşüncenin Nusayrî öğretide etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İsim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın hayatı pahasına ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi anlamına gelen bu nidâ ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır.

Nusayrî gelenekte “eş-şeyhu's-sika” (güvenilir şeyh) olarak anılan Cillî'nin yazmış olduğu *Risâletü'l-Endiye* isimli çalışmada nidâ'nın mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Buna göre nidâ'nın dört farklı formda gerçekleştiği görülmektedir. Ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumu Kur'ân-ı Kerîm'den “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şahit olduk, dediler*” el-A'râf Sûresi 172.âyetiyle belirtilmiştir. İsim'in ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin ilah olduğunu ilan ettiğini ifade eden “Gadîr Hum Nidâsı” örnek olarak verilmiştir. İsim'in bâb'da görünür olduğu bir formda ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi konusunda Ebü'l-Hattâb'ın Kûfe camisinin minaresinde Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak bâb'ın ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda On Birinci İmam'ın bâbı olan İbn Nusayr'ın İmam'ın ilah olduğunu nidâ etmesi örneği zikredilmiştir.

Klasik Nusayrî eserlerde nidâ'yı ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr'dır. Ancak bazı batılı araştırmacılar Hasîbî'nin Bağdat'ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ'yı ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hasîbî'nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye Şîî gulât oluşumlar da dahil olmak üzere Şîî gelenekte köklü bir geçmişi olan öğretilerden biridir.

67 Âl-i İmrân 3/41, “*Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster.*” Şöyle buyurdu: “*Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.*”; Meryem 19/26, “*Ye iç, gözünaydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de.*”

Bâtînî bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi, takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ'nın ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ma'nâ olan İmam insanların nidâ'yı gerçekleştireni öldürmesinden çekindiği için zahirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Nidâ uygulamasını detaylı bir şekilde ele alan ve Hasîbî'nin öğrencisi ve halefi olan Cillî tarafından yazılan *Risâletü'l-Endiye*'de Hasîbî'ye yer verilmemiş olması, onun nida uygulamasında bulunmadığını ortaya koyucu niteliktedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ'nın İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlılığının olmaması ile takiyyeye müracaat arasında direkt bir bağlantının olmadığını gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Asatryan, Mushegh - Burns, Dylan M. "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. *The Nusayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Ortadoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "er-Risâletü'l-Numâniyye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Kitâbü bâtînî's-salât". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/219-272. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-Endiye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/321-333. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/309-319. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism". *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nosairîs*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. "el-Hidâyetü'l-kübra". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 7/18-399. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Kohlberg, Etan. "Taqiyya in Shi'ite theology and religion". *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345-380.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi: İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Krieger, Bella Tendler. "Marriage, Birth, and bâtinî ta'wîl: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb al-Hawî fi 'ilm al-fatâwî* of Abû Sa'îd Maymûn al-Tabarânî". *Arabic* 58 (2011), 53-75.

- Massignon, Louis. “Esquisse d’une bibliographie Nusayrie”. *Opera Minora* 1 (1936), 640– 649.
- Palabıyık, M. Hanefi. “Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Salisbury, E. Edward. “The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion’, by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts”. *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.
- Sinanoğlu, Abdülhamit. *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uçağımızda Bâtınîlik Örneği*. Konya: Esra Yayınları, 1997.
- Strothmann, Rudolf. “Takiyya”. *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.
- Şehristânî. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve’n-nihâl*. mlf. M. Seyyid Kılânî. 1-2. Kahire: y.y., 1961.
- Şenzeybek, Aytekin. “Ebu’l-Hattab el-Esedi ve Hattabiyye Fırkası”. *Marife* 15/1 (2015), 87-116.
- Tabātabā’I, Muhammad Husayn. *Shi’ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. “er-Risâletü’l-mürşide”. *Silsiletü’t-Turasi’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/157-180. Lübnan: Dâr li’ecli’l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. “Kitâbü’l-hâvî fi ilmi’l-fetâvî”. *Silsiletü’t-Turasi’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/45-116. Lübnan: Dâr li’ecli’l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. “Risâletü’l-zuhûr ve-’l-butûn”. *Silsiletü’t-Turasi’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/15-18. Lübnan: Dâr li’ecli’l-Marife, 2006.
- Talhamy, Yvette. “The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria”. *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Tavil, Muhammed Emin Galib. *Arap Alevîleri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Turan, Ahmet. “Kitâbu’l-Mecmu’u’nun Tercümesi”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013.
- Winter, Stefan. *A History of the ‘Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.
- Yaron, Friedman. *The Nusayrî-‘Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.

Hakem Değerlendirmesi-2

Değerlendirme Tarihi: 10-01-2022

Değerlendirdiği Dosya: Revizyon-2

Form Cevabı:

Tarih / Date: 10-01-2022 (Yazara Aık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category:: Araştırma / Research
(Yazara Aık)

Başlıklar yazının konusunu kısa aık ve yeterli lde yansıtıyor mu? /
Does the title reflect the subject matter of the article clearly and
exactly?: Evet / Yes (Yazara Aık)

zet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the
Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?:
Evet / Yes (Yazara Aık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does
the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet /
Yes (Yazara Aık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun aık ve yalın bir anlatım yolu
izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the
grammar rules?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışmanın konusu yeterli lde ele alınabilmiş mi? / Has the author
presented the subject of the article in a proper methodological
perspective?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışmanın amacı yeterli lde belirtilmiş mi? / Has the author
presented the aim of the article?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the
research appropriate?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author
presented the result of the article sufficiently?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are
the comments and analysis of the subject covered by the author
sufficient?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak
dzenlenmiş mi? / Are the resources which are referred in the article
shown in accordance with the rules of the Journal?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Hayır / No (Yazara Açık)*

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: *Hayır / No (Yazara Açık)*

Yazara Not: *Tebrik ederim! (Yazara Açık)*

Editöre Not: *Yayınlanmasında bir sakınca yoktur.*

Öneri: *Kabul (Yazara Açık)*

Hakemin yüklediği değerlendirme dosyası bulunmamaktadır.

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abdillahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 10-01-2022

Yazara Not: Çalışma, hakem raporları çerçevesinde tashih edilmelidir. Başlıktaki RİTÜEL yerine ERKAN tercih edilmesi Yayın Kurulu'nca beklenilmektedir.

Karar: Minör Revizyon

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: REB_Makale_Son_Hali.docx

Tarih:11-01-2022

Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ ve Takiyye Uygulaması

Reyhan ERDOĞDU BAŞARAN*

Öz

İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gālî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik, Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir. Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gālî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar, klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak Nusayrî kuramcıları Allah'ın zatı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gālî fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. "Nidâ" uygulaması da Nusayrî öğretiyeye gulât geleneğinden aktarılmıştır. İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi anlamına gelen "nidâ" ilk gulât oluşumlarından olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'inkimliğini (nidâ) deklare etmektedir. İsim'in ya da bâb'ın ma'nâ hakkındaki gerçekliğini ortaya çıkarmak için nidâ'yı yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'nin (öl. 270/883) de İmam'ın ilahlığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî gelenekte uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler Muvahhidûn'un (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtinî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllarından kabul etmiş görünmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ" öğretisini kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hüseyin

b. Hamdân el-Hasîbî'ye (öl. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, *Risâletü'l-Endiye*

From Nidâ to Taqiyya: The Practice of Nidâ and Taqiyya in the Nusayrî-Alevî Belief

Abstract

The Nusayrî belief is similar to those of Ghulât teachings, which is known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayrîs are considered to be a part of the Ghulât, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Alî b. Abî Tâlib is God or Allah was revealed in Alî) adopted by the Ghulât sects are also manifested in classical Nusayrî works. However, the Nusayrî sheikhs adopted a different interpretation from the Ghulât sects regarding the essence and the nature of God and his visibility to people. The "the practice of *nidâ*" was also transferred to Nusayrî teaching from the Ghulât tradition. The "the doctrine of *nidâ*", the *ism*'s or *bâb*'s public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first Ghulât formations (Saba'iyya). According to this teaching, the *bâb*, by risking his own life, declares the identity of God (*nidâ*), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the *bâb* performs the "*nidâ*" and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Abû Shu'ayb

* Dr. Öğretim Görevlisi, Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Iğdır, Türkiye / e-mail: reyhanerdogdu@gmail.com / ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0046-2761

Muhammad ibn Nusayr an-Namîrî (d. 270/883), who is regarded as the *bâb* of the Eleventh Imam in Nusayrî tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the “*nidâ*” did not have a meaning rather than being a theological teaching because after this period Nusayrîs seem to have accepted *taqiyya* as part of the belief in order to preserve the safety of the Muwahhidun (Nusayrî believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risâlat al-andiya*, which comprehensively deals with the “the phenomenon of *nidâ*” among the classical Nusayrî works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Husayn ibn Hamdân al-Khasîbî (d. 358/969) will historically be discussed, and the concept and practice of *taqiyya*, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Khasîbî will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the practice of “*nidâ*” purported discontinuation can be associated with adoption of *taqiyya*.

Keywords: Islamic Sects, Nusayrî-Alawîsm, Nidâ, Taqiyya, Risâlat al-andiya.

Giriş

İnancın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevîlik, Şîa'nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. Bu dini öğreti, 3/9. yüzyılda Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'nin (öl. 270/883) görüşleri etrafında şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik, 10. yüzyılda Mısırlı Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî (öl. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Nusayrîlik kendisini Şîi cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında temel rol üstlenen Hasîbî, Nusayrîliği Şîi inancını en saf haliyle benimsemiş bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde Hasîbî'den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Ali b. İsa el-Cisrî, Muhammed b. Ali el-Cillî (öl. 384/994) ve Ebû Saîd Meymûn b. Kâsım et-Taberânî (öl. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi, Şîi öğreti içinde değerlendirdikleri görülmektedir.²

1 Yaron Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill; Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

2 Modern dönemde yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafız Esad, Suriye’de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî Şîi’liğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattı. Suriye ve Lübnan’dan pek çok Şîi ve Nusayrî âlimin görüş ve onayı ile Nusayrîlerin İmamiyye Şîası’ndan olduğunu ifade eden bir bildiri yayımlandı. Esad yönetiminin Suriye’de Sünnî çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanmak için bu şekilde bir girişimde bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Şîi grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî- Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Şîi olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî kuramcılar tarafından bunun aksi bir beyanat verilmemiş ve yukarıda değinildiği gibi ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayrîlik Şîi bir mezhep olarak tanımlanmıştır. Yvette Talhamy, “The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria”, *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

Nusayrî âlimler hakiki Şîî oldukları vurgusunu yapmış olsalar da itikadî, fikhî ve bilhassa bâtinî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Şîî fırkalardan farklılık göstermektedirler. İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâlî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik, Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir.³ Ulûhiyet, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e gösterilen aşırı ihtimam ve tenâsüh gibi konularda gulât öğretisi ile Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman "Gulât-Nusayrî" olarak da tanımlanmaktadır.⁴ Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gâlî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁵ Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zatı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâlî fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretisi göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır.⁶ Nusayrî gelenekte Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁷ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılsama olduğu, Allah'ın zatının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁸

Nusayrî öğretilerinde bâtinî bilginin 2/8. yüzyılda daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini ortaya koyan pek çok örnek mevcuttur. Klasik dönem

- 3 Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf", *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris: y.y., 2020), 273; Nusayrî kuramcıları tarafından neşredilen eserlerde Nusayrîlerin kendilerinin gulât olarak nitelendirildiklerinin farkında oldukları görülmektedir. Ayrıca bu durumdan rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Fırkanın önde gelen şeyhlerinden olan Cillî ve Taberânî'nin bu ithamı reddettikleri ve hatta gulât inancını tekfir ettikleri görülmektedir. Muhammed b. Ali el-Cillî, "Kitâbü bâtinî's-salât", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/248-250; Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/15-18.
- 4 Mushegh Asatryan - Dylan M Burns, "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'î Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.
- 5 Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, mlf. M. Seyyid Kîlânî (Kahire: y.y., 1961), 1/178-190.
- 6 Muhammed b. Ali el-Cillî, "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/309-319.
- 7 Nusayrîlikte tevhîd ve hulûl inancı hakkında daha detaylı bilgi için, bk.; Reyhan Erdoğan Başaran, "Er-Risâletü'l-Numâniyye Eseri Doğrultusunda Nusayrî-Alevî İnançında Tevhîd İlkesinin İzahı", *e-Makalat* 14/2 (Aralık 2021), 948-969; Muhammed b. Ali el-Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/303-308; Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", 3/16.
- 8 Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303-308.

Nusayrî eserler incelendiğinde Gālî fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gālî düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gālî fikirlerin Nusayrî öğretiye aktarılmasında önemli rolü olan isimlerden biri Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi'dir. Mufaddal'a atfedilen *Kitâbü'l-Usus*, *Kitâbü's-Sırât* ve *er-Risâletü'l-Mufaddaliyye* gibi Gālî inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik itibariyle Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benzeşmektedirler.⁹ Her ne kadar özellikle "ulûhiyet", "hulûl", "tenâsüh" vb. konularda bâtinî mistik bilginin gulât düşüncenin etkisiyle Nusayrî öğretiye dahli söz konusu olsa da bahsi edildiği gibi Nusayrî kuramcılar bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inancına aktarılan öğretilerden biri de "Nidâ" dir. İsim'in, bâb'ın sûretinde görünür olan isim'in ya da bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır.¹⁰ Bu öğretiye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb, İmam'ın ulûhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kâfir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak içinnidâ uygulamasını yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. "Bâb" kelimesi ilk dönem Şîî literatüründe İmam'ın en kıdemli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla "bâb" kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.¹¹

Nusayrî-Alevîliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim babası olan İbn Nusayr'ın da nidâ'yı uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam Hasan el- Askerî'nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr'a rücu ettiğine ve onun imamın bâb'ı (temsalcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el- Mehdi'nin ise özel bir bâb'ının olmadığı ve bu sebeple bâb'lık görevinin en son İbn Nusayr'da kaldığı belirtilmiştir.¹² Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr, bâb'ı olduğu On Birinci

9 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 243-245.

10 Hangi dönemde teşekkül ettiği konusunda rivayet çeşitliliğinin söz konusu olduğu Sebeiyye, tarihsel zeminde farklı şahıslarla irtibatlandırılmış ve farklı olayları ifade etmek için kullanılmıştır. Hz. Osmanmuhalifleri, Hz. Ali taraftarları, Yemenîler, Hâricîler ve oluşum sürecindeki Şîî düşünceye sahip grupları tanımlamaktan ziyade karalama amacıyla bu kavramın kullanılmış olması sebebiyle herhangi bir fırkaya aidiyeti konusunda netliğin olmadığı belirtilmektedir. Daha geniş bilgi için bk.; Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahriifi: İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 143-197.

11 Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims", 273-275; M. Hanefî Palabıyık, "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velîi Araştırma Dergisi* 54 (2010), 23-24.

12 Nusayrî inancının sistematize olmasında en temel rolü olan Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübra* isimli önemli eserinde İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ve On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi'nin bâb'ı olması durumunu detaylı bir şekilde ele almıştır. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, "el-Hidâyetü'l-

İmam'ın ulûhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ'yı yerine getirmiştir. Bâb'lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da mâsum imamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr'ı ve onun dini haleflerini zor durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.¹³ 10. yüzyılda dini öğretiyi formalize eden Hasîbî'nin de bâtinî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ öğretisi kapsamındadeğerlendirilmiştir.¹⁴ Hasîbî'nin Irak'ta Bağdat valisi tarafından tutuklanma gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtinî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran Hasîbî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderlerinin, inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sırlarını gizlemek amacıyla takiyyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹⁵ Tarihsel süreç içinde Nusayrîlik dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şîa ile çetin bir mücadelenin içine girmemiştir. Bununla birlikte Nusayrîlerin, inananların güvenliğini sağlamak ve dini kimliklerini koruyabilmek adına takiyyeye müracaat ettiği ve daha ziyade kıyı veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹⁶ Takiyyeyi dinin asıllarından kabul eden Hasîbî'den sonrakidönemde nidâ'nın Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu öğretinin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki âlimler tarafından neşredilmiştir.

Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ" uygulamasını kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* (İlan Risalesi) isimli risalenin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹⁷ *Risâletü'l-Endiye*, Hasîbî'nin halefi olarak Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan Cillî'ye isnat edilmektedir. İsmâil b. Hallâd risalenin Cillî'ye isnadını reddetmiştir.¹⁸ Ancak Cillî'nin en önemli talebesi ve halefi olan Taberânî

kübra", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/374-395.

13 Muhammed Emin Galib et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

14 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 22-25

15 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 126-130; *Arap Alevileri Tarihi* isimli çalışmada 10. yüzyılın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünnî ve Şîî mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, 124-125.

16 Nusayrîler daha ziyade İshakîler ve Dürzîler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, "A Druze-Nusayrî Debate in the 'Epistles of Wisdom'", *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawîs: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016) 11.

17 Muhammed b. Ali el-Cillî, "Risâletü'l-Endiye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/321-333.

18 Ebû Züheybe künyeli İsmâil b. Hallâd İshâkiliğin bilinen en önemli son âlimidir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî ile aynı dönemde yaşamıştır. İsmâil b. Hallâd döneminde Nusayrîlik ile İshâkilik arasındaki çekişme en üst düzeydedir, denilebilir. İshâkilik ile ilgili *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî*'nin 11. cildinde detaylı bilgi yer almaktadır. *Kitâbü'l-reddi ala'l mürted* isimli bölümde Ebû Züheybe İsmâil b. Hallâd ve Meymûn b. Kâsım et-Taberânî arasında geçen münazaralar yer almaktadır. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Kitâbü'l-reddi ala'l mürted", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 11/87-212.

“risalenin sadece Cillî’den duyulduğunu” beyan etmektedir.¹⁹ Genç yaşta hocası Cillî’nin ders halkasına katılan ve eş-şa‘bü’s-sika (güvenilir genç) olarak ün yapan Taberânî’nin, risalenin Cillî tarafından yazıldığını belirtmesi, risalenin Cillî’ye isnadını ortaya koymak için yeterli bir beyandır. Risaleye ilk olarak Louis Massignon’un 1936 yılında neşretmiş olduğu *Esquisse d’une bibliographie Nusayrie* isimli çalışmasının 35. maddesinde yer verilmiştir.²⁰ Risale tam bir metin olarak Ebû Mûsâ el-Harîrî tarafından ilk altı cildi 2006 yılında Lübnan’da yayınlanan *Silsiletü’t-Turasi’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Alevîyye*’nin ikinci cildinde yer almaktadır.²¹ On iki ciltlik *Silsiletü’t-Turasi’l-Alevî* ile yayınlandığı döneme kadar bilinmeyen ve çalışılmamış olan onlarca klasik Nusayrî eser ulaşılabilir nitelikte olmuştur. Yazma nüshaları farklı kütüphanelerde matbu olarak var olan klasik Nusayrî eserlerle *Silsiletü’t-Turasi’l-Alevî* isimli eserde var olan bölümlerin karşılaştırmasını yapan akademisyenler on iki ciltlik bu eserin içinde yer alan referansların ve alıntılarının kesinlik içerdiğini belirtmektedirler.²²

Silsiletü’t-Turasi’l-Alevî isimli eserde yer alan *Risâletü’l-Endiye* isimli risale Nusayrî-Alevî geleneğinde nidâ ile ilgili en kapsamlı bilgiyi içermesi açısından önemlidir.²³ Bu risale nidâ’nın Nusayrî teolojisi içinde nasıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunu ortaya koymaktadır. Risalede, “Nidâ, gerçekleşen tüm nidâlarda nasıldı? Aynı mıydı?”, “Nidâ Ademî kubbeden Muhammedî kubbeye kadar geçen sürede nasıl olmuştur?” ve “Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma’nâ mı? İsim mi?”²⁴ gibi sorulara yer verilmiş ve bu sorular ekseninde konu ele alınmıştır. Bu doğrultuda nidâ’nın önemini ve mahiyetini ortaya koymak için nidâ uygulamasının ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. *Risâletü’l-Endiye* isimli risalede yer alan bilgiler doğrultusunda, bu makalede ilk etapta nidâ’nın Nusayrî geleneğinde ne anlama geldiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr’dan Hasîbî’ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Uygulaması

19 Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/321.

20 Louis Massignon, “Esquisse d’une bibliographie Nusayrie”, *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.

21 7., 8. ve 9. ciltleri 2008 yılında ve 10., 11. ve 12. ciltleri ise 2014 yılında yayınlanmıştır.

22 Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs*, 2-3; Bella Tendler Krieger, “Marriage, Birth, and bâtinî ta’wîl: A Study of Nusayrî Initiation Based on the Kitâb al-Hâwî fî ‘ilm al-fatâwî of Abû Sa’îd Maymûn al-Tabarânî”, *Arabic* 58 (2011), 13.

23 Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/321-333.

24 Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/323.

Çağırarak, seslenmek, bağırarak anlamına gelen nidâ, Nusayrî gelenekte daha ziyade İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi (nidâ) anlamına gelmektedir. Nidâ, kendi hayatını riske atma pahasına isim tarafından, bâb'ın suretinde görünür olan isim ya da bâb tarafından gerçekleştirilmektedir. Nidâ'yı gerçekleştirdiğinde halkın kendisine tepki vereceğini ve hatta ölüm cezasına çarptırılacağını bilmektedir. Ancak nidâ'yı gerçekleştiren isim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın daha ulvî olanı ilan etmek için ölümü göze alacak bir mertebede olduğu kabul edilmektedir. Nidâ uygulamasında yer alan bir diğer durum ise nidâ gerçekleştiği zaman ma'nâ'nın nidâ'yı gerçekleştirene lanet etmesi vebu lanetin aslında halkın azabından nidâ'yı gerçekleştireni korumak amacıyla yapıldığı inancıdır. Buna göre ma'nâ kendi ilahlığını ilan edene lanet etmekte ve böylece onu insanlardan gelebilecek daha büyük bir tehlikeden korumaktadır. Bunun ise zahirî anlamda bir lanet olduğuna, bâtinî anlamda ise nidâ fiilini yapan için bir rahmet olduğuna inanılmaktadır. Nidâ'nın genel anlamda isim ya da bâb tarafından gerçekleştirildiği inancı yaygın olsa da bu risalede yer alan "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²⁵ sorusu ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumunun da nidâ kapsamı içinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda risaleye göre ma'nâ iki temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir, denilebilir. Bunlardan ilkinde ma'nâ zatı ve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilinir kılar. Diğerinde ise ma'nâ, isim'in nidâsı ile isim'in bâb suretinde görünür olduğu bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu ilan ile ya da bâb'ın nidâsı ile bilinmektedir.²⁶

Nidâ'nın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında bâtinî bilginin temelini oluşturan "ma'nâ-isim-bâb" öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezze olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yarattıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bilinir kılmak için kendi nurundan "isim'i" yaratmış ve ona aynı zamanda "hicab" adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlığını bilirler.²⁷ Bu sebeple isim'in temel misyonu ma'nâ hakkında gizli olan

25 Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

26 Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/321.

27 Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilinir olduğu ifade edilmiştir. Taberânî tarafından ele alınan *Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendisinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Allah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilinir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim

bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektir, denilebilir. Ma'nâ'nın öz nurundan yaratılması sebebiyle "Semî, Alîm, Latîf, Habîr, Kâhîr, Kâdir, Zâhîr, Bâtın, Evvel, Âhîr, Rahmân ve Rahîm" gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isim'e tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık "Ezel, Kadîm, Ahad, Ma'nâ el-maâni (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anza'a ve Batin" gibi bazı isimlerin ma'nâ'ya münferit olduğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı belirtilmiştir.²⁸ Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Ali'nin zahîrî görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anza'a (أنزاع) ve karnı geniş anlamında kullanılan batîn (باطين) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade "Ma'nâ'nın insan suretinde görünümünün en mükemmel örneği Hz. Ali'dir" inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb öz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınıp bilinmesinde isim'in önemli bir rolü olduğu gibi isim'in bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani isim'e ulaşan yol bâb'dan geçmektedir.²⁹ İlk yaratılışta bâb Cebrail'dir.³⁰ Hâşimî hanedanlığında ise bâb, Selmân el-Fârisî (öl. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selman'ın beş harften oluştuğu ve ulvî alemde toplamda beşbin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.³¹ Ma'nâ-isim-bâb'ın yeryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim- bâb üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen "ayn-mim-sin" şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâletü'l-Endiye*'de de genel itibariyle ma'nâ, ayn; isim, mim; bâb, sin harfiyle ifade edilmiştir.

Nidâ uygulamasını en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim, bâb'da tezahür eden isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın ulûhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâlî hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlığının bildirilmesi için isim'in ya da bâb'ın kendisini kurbanettiği dini bir uygulama olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ'nın ifa edildiği örnekler incelendiği

aracılığıyla kullarına kendini tanıtmayı onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. Taberânî, "Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn", 3/15-18.

28 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321-325.

29 Risalede mim'in sin'e yirmi sekiz harfi yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ulvî- nurfî ve süflî-beşerî alemleri yaratması için de emir vermiştir. Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/325-326.

30 Cebrail'in bâb olduğu ilk yaratılışta, isim Hz. Adem ve ma'nâ Hâbil'dir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "er-Risâletü'l-mürşide", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/178.

31 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/327.

zaman ma'nâ'nın ilahlığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Ma'nâ'nın ilahlığını bizatihi ilan ettiği durumlar, isim'in ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi, isim'in bâb'da görünür olduğu bir halde ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi ve bâb'ın ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi olarak dört farklı şekilden söz edilebilir.³²

Risale, yaratılışın başlangıcında nidâ'nın nasıl olduğu, nidâ'yı yapanın ma'nâ'nın kendisi mi yoksa isim mi olduğu, nidâ'nın bir kez mi yoksa birden fazla mı yapıldığı ve ayrıca Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve akabinde On İki İmam'a kadar geçen süre içinde nidâ uygulamasının nasıl yapıldığı sorularına cevap bulmak gayesiyle yazılmıştır. İlk nidâ'nın A'râf Sûresi 172. âyette yer alan ifadelerden ibaret olduğu belirtilmektedir: “*Kıyamet gününde biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şahit olduk, dediler.*”³³ Burada nidâ'ya işaret eden temel

ifade “*قال بل بئس لواء*” yani “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet sen bizim*” ifadesidir.³⁴ Yaratılanlara yapılan ilk nidâ her ne kadar ma'nâ'dan sadır olmuş olsa da bu ifadelerin isim (mim) tarafından yaratılmışlara iletildiği belirtilmektedir. İsim ma'nâ'nın söylediklerini tekrar ederek bu nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğunu kesin bir şekilde ilan etmektedir. Bir kesim insanların (Sefa Ehli) nidâyı cevap verdiği ve ma'nâ'nın ilahlığını kabul ettiği diğer yandan iblis ve nefesine yenik düşenlerin ise hayır dedikleri ve cehennemlik oldukları belirtilmektedir.³⁵ Vâkıa Sûresi'nde yer alan amel defteri sağından verilenler nidâyı yani ma'nâ'nın ilahlığını kabul edenler, solundan verilenler ise kabul etmeyenler olarak tanımlanmışlardır.³⁶ Nidâ'ya örneklik eden bu âyet zikredildikten sonra “her ne kadar Allah'ın kitabında nidâ bir kez zikrediliyor, halbuki birden fazla nidâ vaki olmuştur,” denilmektedir.³⁷ Akabinde nidâ'ya örneklik teşkil eden vakıalar ele alınmıştır.

İsim'in (hicab) yaratılmasındaki temel gaye de nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğu gerçeğini insanlara bildirme vazifesini yerine getirmek olduğu belirtilmektedir. İsim yaratıldığında kendisinden sadır olan ilk ifadeler şunlardır:

“Ben şahadet ederim ki! Mevlam sensin. Maksadım sensin. Ma'nâm sensin.
Ben senin kendi öz nurundan yaratmış olduğun bir kulum. Benim vasıtamla
ma'nâ'nın gizli olan yönlerini izhar etmek ve bilinmeyen

32 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/321-333.

33 el-A'râf 7/172

34 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/323.

35 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/328.

36 Vâkıa 56/27, “Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere”; Vâkıa 56/41

özelliklerini ortaya çıkarmak istedin. Bu sebeple bende gizli olman aynı zamanda bilinmen ve tanınmandır (zuhurdur). Bana gözükmeyen ise benim için bir imtihandır.”³⁸

Nidâ uygulamasına en somut örnek olarak “Gâdir Hum” olayı anlatılmaktadır. Şîa’ya göre Hz. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde Hz. Ali’yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şîi geleneğe göre Gâdir Hum olayı Ali’nin resmi liderliğinin yani imametinin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gâfî literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed’in ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilahlığının ilanı olarak ele alınmıştır.³⁹ *Risâletü’l-Endiye*’de nakledildiğine göre “Gâdir Günü Nidâsı” olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma’nâ olan Ali’ye işaret ederek şöyle söylemektedir:

“Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zahir ve batin olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma’nâ (Ezel) sizinaranızda. Onun sizin aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan (nidâ) ederim. Ona ibadet edin! Onu tenzih edin!”⁴⁰

Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ uygulamasının özünde yer alan Hz. Muhammed’in Hz. Ali’nin ilahlığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeyye’nin kurucusu Abdullah b. Sebe’nin Ali’nin ilahlığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre “isim, bâb olan Abdullah b. Sebe’de gizlenmiş ve Ezel’in (yani Ali’nin) ma’nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde” ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde İbn Sebe’nin yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.⁴¹ Risalede ayrıca Hz. Ali’nin Medain’den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Sebe’nin “Ali’nin ölülere diriltiren bir Rab” olduğunu dile getirdiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Sebe diyor ki: “Ma’nâ Medain’de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onunma’nâ olduğunu kabul etti.”⁴² Bu ifade bize İbn Sebe örneğinde iki farklı nidâ’dan bahsedildiğini göstermektedir. İlkinde isim bâb olan İbn Sebe’de ortaya çıkıyor ve Hz. Ali’nin ilah olduğunu nidâ ediyor. İkinci örnekte ise nidâ’nın ma’nâ’nın kendisi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Yani Hz. Ali’nin bir kafatası ile konuşması ve insanların onun ilah olduğunu anlaması hadisesi de nidâ uygulaması kapsamında ele alınmıştır.

38 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/324.

39 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

40 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

41 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

42 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/332.

Örneklerde de görüleceği üzere Hz. Ali'nin ilahlığının ilanı risalede özel bir yer sahiptir. Ali'nin ilahlığını reddeden ve onun ma'nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kâfir oldukları belirtilmektedir. Mahiyetinin ve keyfiyetinin bilinmeyeceği ifade edilen Hz. Ali bu pasajda da "Anza'a ve Batîn" kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki:

"Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu suret olan Anza'a-Batîn için ma'nâ değil isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah'ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kâfir olmuştur. Anza'a-Batîn şeyhimizin dediği gibi ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir."⁴³

Bahsi geçen bir diğer nidâ ise Altıncı İmam Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeynep el-Esedî'nin⁴⁴ (öl. 143/760)nidâsıdır.⁴⁵ Buna göre isim'in, Kûfe Camii'nin minaresine çıkan Ebû'l-Hattâb suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ'nın kendisi olduğunu nidâ ettiği belirtilmektedir. Ebû'l-Hattâb: "Ben mimim (isim), Ezel ve Kadim değilim. Kim bana Ezel derse ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'ın ilahlığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O'dur."⁴⁶ Ancak insanların Ebû'l-Hattâb'ın ifadelerini ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sâdık'ın halkı sakinleştirmek için Ebû'l-Hattâb'a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zahiren lanet olsa da bâtinî anlamda Ebû'l-Hattâb için bir rahmet olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ Metinde bahsi geçen bir diğer nidâ Ömer İbnü'l-Furat'ın ve Muhammed b. Nusayr'ın, ayn (ع) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.⁴⁸

Risalede ayrıca ma'nâ'nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbetü'l-Ekâlîm (خطبة القلبيم), Hutbetü'l-Beyân (خطبة البيان), Hutbetü'l-Keşf (خطبة الكشف) ve Hutbetü'l-Tasenciye (خطبة الطعنجة) olarak zikredilen hutbelerde ma'nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: "Evvel, ahir, zahir ve bâtın olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim." İsim, ma'nâ'nın kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: "Evvel, ahir, zahir ve bâtın O'dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti." Ma'nâ kendisini ilan ederken "Ben yaptım", isim ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ederken ise "O yaptı" ifadelerini

43 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/332.

44 Ebû'l-Hattâb el-Esedî elimizdeki risalede de görüleceği üzere Nusayrî kaynaklarda daha ziyade Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeynep el-Kahili olarak geçmektedir. Ebû'l-Hattâb hakkında detaylı bilgi için bk.; AYTEKİN ŞENZEBEK, "Ebu'l-Hattâb el-Esedî ve Hattâbiyye Fırkası", *Marife* 15/1 (2015), 114-115.

45 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

46 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

47 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/331.

48 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/331.

kullanmaktadır.⁴⁹ Ma'nâ ve isim'in karıştırılmaması hususunda bu ayrımın önlemleri olduğu bildirilmektedir. Ma'nâ'nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma'nâ'ya hem de isim'e ilahlık atfedileceği için isim ma'nâ'yı nidâ ederken sözlerine “هو” (O) ifadesiyle başlamaktadır. İsim'in ma'nâ'ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve ma'nâ konuşandır, isim ise ma'nâ'dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.⁵⁰

2. Nidâ'dan Takiyyeye Geçiş

Nusayrî gelenekte İbn Nusayr'ın da diğer gulât mistikler gibi ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.⁵¹ On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr, Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ etmek sûretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr'dan sonra mezhebin dini lideri önce Muhammed b. Cündeb (öl. 3/9. yüzyılın son çeyreği) ardından el-Farisî lakabıyla ünlenen Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (öl. 287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cündeb'in ne de Cünbülânî'nin nidâ'yı ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ uygulamasını yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şeyhidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ'nın Hasîbî tarafından ifa edildiğini iddia etmektedirler. Hasîbî Mısır'da Cünbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadî ve bâtinî inancını formalize etmiştir.⁵² Hocası Cünbülânî'nin vefatından sonra Irak'a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat'ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Irak'ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bâtinî inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri Hasîbî'nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmaktadır. Yaron Friedman bu durumun yani mezhebin bâtinî bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidâ olduğunu belirtmektedir.⁵³ Ancak klasik Nusayrî eserlerde Hasîbî'nin nidâ'yı gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz Hasîbî'nin halefi Cillî tarafından kaleme alınan *Risâletü'l-Endiye*'de nidâ uygulamasını ifa eden İbn Nusayr ve Ömer İbnü'l-Furat da dâhil olmak üzere pek çok isim zikredilmiş, ancak Cillî'nin hocası Hasîbî'den bahsedilmemiştir.⁵⁴ Bu durum

49 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/331.

50 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/332.

51 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/330.

52 Tavi, *Arap Alevîleri Tarihi*, 126-127.

53 Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs*, 22.

54 Ömer İbnü'l-Furat, Onuncu İmam Ali en-Nakî (öl. 254/868)'nin bâb'ı, İbn Nusayr ise On Birinci İmam Hasan el-Askerî (öl. 260/874)'nin bâb'ı kabul edilmektedir. Ancak Ömer İbnü'l-Furat'ın ma'nâ olan Ali en-Nakî'nin isim'i, İbn Nusayr'ın ise Ali en-Nakî'nin ve Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğuna yönelik farklı bir ibare daha vardır. Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs*, 15.

bâtînî bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidâ kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidâ uygulaması isim'in bizzat kendisi ya da isim'in bâb'da görünür olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'ın ölümü ile birlikte nidâ'nın bu bağlamda uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Hasîbî'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

Zindandan kaçmayı başaran Hasîbî, Bağdat'tan Şam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Şîî bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamî eğitim alan Hasîbî, Nusayrî öğretiyi benimsemekle birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamî kimliğinin izlerini yansıtmaktadır.⁵⁵ Nusayrî kaynaklarda Hasîbî'nin bâtînî öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (Muvahhidûn) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiyye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir. İlk dönem Şîî kaynaklarda da Hasîbî'nin Şîî geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiyyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de Hasîbî'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁵⁶

Şia, imanı koruma ve inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiyyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁵⁷ Önemli bir Şîî müellif olan Hüseyin et-Tabâtabâî takiyyeyi şu şekilde tarif etmektedir: “Bir insanın kendi dinini veya bazı dinî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesidir.”⁵⁸ Takiyye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şia içinde takiyye zamanla dinin olmazsa olmazlarından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁵⁹ Takiyye uygulamasının Nusayrî gelenekte de benzer bir işlevinin olduğu aşıkardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğreti hem de etnik kimlikleri itibariyle birbirinden

55 *el-Hidâyetü'l-kübra* Hasîbî'nin Şîî-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eseridir. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, “el-Hidâyetü'l-kübra”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/18-399.

56 Friedman, *The Nusayrî-ʿAlawîs*, 22-28.

57 Lynda Clark, “Taqiyya in Twelver Shi'ism”, *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York: y.y., 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, “Taqiyya”, *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.

58 Muhammad Husayn Tabâtabâî, *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York: y.y., 1975), 223-224.

59 Etan Kohlberg, “Taqiyya in Shi'ite theology and religion”, *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345-380.

farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sırlarını gizleme ilkesi mezhebin varoluşsal bir problemi haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takiyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁶⁰ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk, hatta yetişkin dahi Türkçe'ye "Amcalık merasimi" olarak çevrilen "mezhebe giriş merasimi" neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmîyetinde son dinî lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almasında en önemli isim olan Taberânî *Kitâbü'l-hâvî fî ilmi'l-fetâvi* (Fetvaları İçeren Kitap) isimli eserinde yola giriş merasimi detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁶¹ Yola giriş merasimi'nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: "İslam'da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür."⁶² Mezhebe giriş merasiminde verilen eğitim süresinin ne kadar sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte bu eğitimin aylarca hattabir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din âlimi iken fırkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Süleymân el-Adanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâbü'l-bakûrû's-Sülaymâniyye fî keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmasında kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtinî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁶³

60 Krieger, "Marriage, Birth, and *bâtinî ta'wîl*", 53-75.

61 Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Kitâbü'l-hâvî fî ilmi'l-fetâvi", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/45-116.

62 Taberânî, "Kitâbü'l-hâvî fî ilmi'l-fetâvi", 3/106-107.

63 19. yüzyılda Süleymân el-Adanî tarafından neşredilen *Kitâbü'l-bakûrû's-Sülaymâniyye fî keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eser Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayımlanan "Histoire et religion des Nosairis" isimli monografda temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairis* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisbury tarafından "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion"

Bâtînî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş merasimini” tamamlamamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş eğitimi sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildiği bilinmektedir.⁶⁴ Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılmaması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusundane derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olan yola giriş eğitimi neticesinde öğretim sürecini tamamlayan Nusayrî'nin insan-ı kâmil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁶⁵

Yola giriş merasimi dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Cihat konusu takiyye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir mücadele olarak yorumlanmıştır.⁶⁶ Nusayrîlerin takiyye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdi olarak ibadet ettikleri belirtilmektedir. Şekil ve içerik olarak Müslüman çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptendir, denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁶⁷ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti bâtinî

başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir. E. Edward Salisbury, “The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion’, by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts”, *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308. Türkiye’de bu eser ile ilgili en detaylı çalışma ise Abdülhamit Sinanoğlu tarafından yapılmıştır. Sinanoğlu’nun *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uçağımızda Bâtînlilik Örneği* isimli çalışması salt bir tercüme değildir. Nusayrî inancı ile ilgili her bir konu *Kitâbü’l-bakûrî’s-Sülaymâniyye fî keşfi esrâri’d-diyâneti’n-Nusayrîyye* isimli çalışmanın orijinal Arapça nüshası doğrultusunda ele alınmıştır. Abdülhamit Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uçağımızda Bâtînlilik Örneği* (Konya: Esra Yayınları, 1997); *Kitâbü’l-Bakûrî’s- Sülaymâniyye fî keşfi esrâri’d-diyâneti’n-Nusayrîyye* isimli eserde Nusayrîler için önemli kabul edildiğidüşünülen *Kitâbu’l-Mecmu’u* isimli bölüm de yer almaktadır. Her ne kadar bu eser Hasîbî’ye nispet edilse de kim tarafından nerede kaleme alındığı tam olarak bilinmemektedir. Bu bölüm Ahmet Turan tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Ahmet Turan, “Kitâbu’l-Mecmu’u’nun Tercümesi”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.

64 Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, *The Nusayrî-‘Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri* (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013), 81-84.

65 Krieger, “Marriage, Birth, and bâtinî ta’wîl:”, 74.

66 Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs*, 143-148.

67 Ethem Ruhi Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: y.y., 2008), 374-75

manada dinin sırlarının saklanması olarak görülmüştür.⁶⁸ Hz. Muhammed'in bâbâsı Abdullah'ın sessizliği, Kur'ân'da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁶⁹

Sonuç

3/9. yüzyıl ve 4/10. yüzyılda İmamî ve İsmailî Şîî kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Karmatîler, Buveyhîler ve Fâtîmîler gibi Şîî inancı benimsemiş yönetimlerin var olması bu dönemde Gâîî fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır. Şîî geleneğin baskın olduğu bir zamanda ve coğrafyada teşekkül eden Nusayrîlik, gulât düşüncesinin etkisiyle gelişme gösteren fırkalardan biri olarak ele alınmaktadır. “Nidâ” uygulaması gulât düşüncesinin Nusayrî öğretilerde etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İsim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın hayatı pahasına ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi anlamına gelen nidâ ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır.

Nusayrî gelenekte “eş-Şeyhu's-Sika” (güvenilir şeyh) olarak anılan Cillî'nin yazmış olduğu *Risâletü'l-Endiye* isimli çalışmada nidâ'nın mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Buna göre nidâ'nın dört farklı formda gerçekleştiği görülmektedir. Ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumu Kur'ân-ı Kerîm'den “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şahit olduk, dediler*” el-A'râf Sûresi 172.âyetiyle belirtilmiştir. İsim'in ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin ilah olduğunu ilan ettiğini ifade eden “Gadîr Hum Nidâsı” örnek olarak verilmiştir. İsim'in bâb'da görünür olduğu bir formda ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi konusunda Ebû'l-Hattâb'ın Küfe camisinin minaresinde Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak bâb'ın ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda On Birinci İmam'ın bâbâsı olan İbn Nusayr'in İmam'ın ilah olduğunu nidâ etmesi örneği zikredilmiştir.

Klasik Nusayrî eserlerde nidâ'yı ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr'dır. Ancak bazı batılı araştırmacılar Hasîbî'nin Bağdat'ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ'yı ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hasîbî'nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve

68 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 138-140.

69 Âl-i İmrân 3/41, “*Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster.*” Şöyle buyurdu: “*Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.*”; Meryem 19/26, “*Ye iç, gözünaydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de.*”

takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye Şîî gulât oluşumlar da dahil olmak üzere Şîî gelenekte köklü bir geçmişi olan öğretilerden biridir. Bâtınî bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi, takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ'nın ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ma'nâ olan İmam insanların nidâ'yı gerçekleştireni öldürmesinden çekindiği için zahirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Nidâ uygulamasını detaylı bir şekilde ele alan ve Hasîbî'nin öğrencisi ve halefi olan Cillî tarafından yazılan *Risâletü'l-Endiye*'de Hasîbî'ye yer verilmemiş olması, onun nida uygulamasında bulunmadığını ortaya koyucu niteliktedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ'nın İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlılığının olmaması ile takiyyeye müracaat arasında direkt bir bağlantının olmadığını gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Asatryan, Mushegh - Burns, Dylan M. "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. *The Nusayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Ortadoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "er-Risâletü'l-Numâniyye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Kitâbü bâtını's-salât". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/219-272. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "*Risâletü'l-Endiye*". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/321-333. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/309-319. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism". *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nosairîs*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- Erdoğan Başaran, Reyhan. "Er-Risâletü'l-Numâniyye Eseri Doğrultusunda Nusayrî-Alevî İncancında Tevhîd İlkesinin İzahı". *e-Makalat* 14/2 (Aralık 2021), 948-969.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. "el-Hidâyetü'l-kübra". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 7/18-399. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Kohlberg, Etan. "Taqiyya in Shi'ite theology and religion". *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345-380.

- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi: İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Krieger, Bella Tendler. "Marriage, Birth, and *bâtînî ta'wîl*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb al-Hâwî fî 'ilm al-fatâwî* of Abû Sa'îd Maymûn al-Tabarânî". *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Massignon, Louis. "Esquisse d'une bibliographie Nusayrie". *Opera Minora* 1 (1936), 640– 649.
- Palabıyık, M. Hanefî. "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Salisbury, E. Edward. "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion", by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts". *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.
- Sinanoğlu, Abdülhamit. *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uçağımızda Bâtînlilik Örneği*. Konya: Esra Yayınları, 1997.
- Strothmann, Rudolf. "Takiyya". *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.
- Şehristânî. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*. mlf. M. Seyyid Kılânî. 1-2. Kahire: y.y., 1961.
- Şenzeybek, Aytekin. "Ebu'l-Hattab el-Esedi ve Hattabiyye Fırkası". *Marife* 15/1 (2015), 87-116.
- Tabâtabâ'î, Muhammad Husayn. *Shi'ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "er-Risâletü'l-mürşide". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/157-180. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Kitâbü'l-hâvî fî ilmi'l-fetâvî". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/45-116. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Kitâbü'l-reddi ala'l mürted". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 11/87-212. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Risâletü'l-zuhûr ve-'l-butûn". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/15-18. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Talhamy, Yvette. "The Fatwas and the Nusayrî/Alawîs of Syria". *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Tavil, Muhammed Emin Galib. *Arap Alevîleri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Turan, Ahmet. "Kitâbü'l-Mecmu'u'nun Tercümesi". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013.
- Winter, Stefan. *A History of the 'Alawîs: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.
- Yaron, Friedman. *The Nusayrî-'Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Ek Dosya-2

Başlık: Reyhan_Erdoğdu_Başaran_Çıkar_Çatışma_Beyan_Formu.pdf

Tür: Çıkar Çatışması Bildirimi

Tarih:11-01-2022

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: REB_Makale_Son_Hali.docx

Tarih:11-01-2022

**Nidâ'dan Takiyye'ye:
Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ ve Takiyye Uygulaması**

Reyhan ERDOĞDU BAŞARAN*

Öz

İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gālî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik, Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir. Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gālî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar, klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak Nusayrî kuramcıları Allah'ın zatı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gālî fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. "Nidâ" uygulaması da Nusayrî öğretiyeye gulât geleneğinden aktarılmıştır. İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi anlamına gelen "nidâ" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'inkimliğini (nidâ) deklare etmektedir. İsim'in ya da bâb'ın ma'nâ hakkındaki gerçekliğini ortaya çıkarmak için nidâ'yı yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'nin (öl. 270/883) de İmam'ın ilahlığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî gelenekte uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler Muvahhidûn'un (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtinî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllarından kabul etmiş görünmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ" öğretisini kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî'ye (öl. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, *Risâletü'l-Endiye*

**From Nidâ to Taqiyya:
The Practice of Nidâ and Taqiyya in the Nusayrî-Alevî Belief**

Abstract

The Nusayrî belief is similar to those of Ghulât teachings, which is known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayrîs are considered to be a part of the Ghulât, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Alî b. Abî Tâlib is God or Allah was revealed in Alî) adopted by the Ghulât sects are also manifested in classical Nusayrî works. However, the Nusayrî sheikhs adopted a different interpretation from the Ghulât sects regarding the essence and the nature of God and his visibility to people. The "the practice of *nidâ*" was also transferred to Nusayrî teaching from the Ghulât tradition. The "the doctrine of *nidâ*", the *ism's* or *bâb's* public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first Ghulât formations (Saba'iyya). According to this teaching, the *bâb*, by risking his own life, declares the identity of God (*nidâ*), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the *bâb* performs the "*nidâ*" and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Abû Shu'ayb

* Dr. Öğretim Görevlisi, Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Iğdır, Türkiye / e-mail: reyhanerdogdu@gmail.com / ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0046-2761

Muhammad ibn Nusayr an-Namîrî (d. 270/883), who is regarded as the *bâb* of the Eleventh Imam in Nusayrî tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the “*nidâ*” did not have a meaning rather than being a theological teaching because after this period Nusayrîs seem to have accepted *taqiyya* as part of the belief in order to preserve the safety of the Muwahhidun (Nusayrî believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risâlat al-andiya*, which comprehensively deals with the “the phenomenon of *nidâ*” among the classical Nusayrî works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Husayn ibn Hamdân al-Khasîbî (d. 358/969) will historically be discussed, and the concept and practice of *taqiyya*, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Khasîbî will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the practice of “*nidâ*” purported discontinuation can be associated with adoption of *taqiyya*.

Keywords: Islamic Sects, Nusayrî-Alawîsm, Nidâ, Taqiyya, Risâlat al-andiya.

Giriş

İnancın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevîlik, Şîa'nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. Bu dini öğreti, 3/9. yüzyılda Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'nin (öl. 270/883) görüşleri etrafında şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik, 10. yüzyılda Mısırlı Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî (öl. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Nusayrîlik kendisini Şîi cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında temel rol üstlenen Hasîbî, Nusayrîliği Şîi inancını en saf haliyle benimsemiş bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde Hasîbî'den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Ali b. İsa el-Cisrî, Muhammed b. Ali el-Cillî (öl. 384/994) ve Ebû Saîd Meymûn b. Kâsım et-Taberânî (öl. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi, Şîi öğretisi içinde değerlendirdikleri görülmektedir.²

1 Yaron Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill; Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

2 Modern dönemde yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafız Esad, Suriye’de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî Şîi’liğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattı. Suriye ve Lübnan’dan pek çok Şîi ve Nusayrî âlimin görüş ve onayı ile Nusayrîlerin İmamiyye Şîası’ndan olduğunu ifade eden bir bildiri yayımlandı. Esad yönetiminin Suriye’de Sünnî çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanmak için bu şekilde bir girişimde bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Şîi grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî- Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Şîi olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî kuramcılar tarafından bunun aksi bir beyanat verilmemiş ve yukarıda değinildiği gibi ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayrîlik Şîi bir mezhep olarak tanımlanmıştır. Yvette Talhamy, “The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria”, *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

Nusayrî âlimler hakiki Şîî oldukları vurgusunu yapmış olsalar da itikadî, fikhî ve bilhassa bâtinî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Şîî fırkalardan farklılık göstermektedirler. İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâlî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik, Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir.³ Ulûhiyet, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e gösterilen aşırı ihtimam ve tenâsüh gibi konularda gulât öğreti ile Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman "Gulât-Nusayrî" olarak da tanımlanmaktadır.⁴ Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gâlî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁵ Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zatı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâlî fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır.⁶ Nusayrî gelenekte Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁷ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılsama olduğu, Allah'ın zatının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuyla tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁸

Nusayrî öğretilerde bâtinî bilginin 2/8. yüzyılda daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini ortaya koyan pek çok örnek mevcuttur. Klasik dönem

- 3 Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf", *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris: y.y., 2020), 273; Nusayrî kuramcıları tarafından neşredilen eserlerde Nusayrîlerin kendilerinin gulât olarak nitelendirildiklerinin farkında oldukları görülmektedir. Ayrıca bu durumdan rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Fırkanın önde gelen şeyhlerinden olan Cillî ve Taberânî'nin bu ithamı reddettikleri ve hatta gulât inancını tekfir ettikleri görülmektedir. Muhammed b. Ali el-Cillî, "Kitâbü bâtinî's-salât", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/248-250; Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/15-18.
- 4 Mushegh Asatryan - Dylan M Burns, "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'î Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.
- 5 Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, mlf. M. Seyyid Kîlânî (Kahire: y.y., 1961), 1/178-190.
- 6 Muhammed b. Ali el-Cillî, "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/309-319.
- 7 Nusayrîlikte tevhîd ve hulûl inancı hakkında daha detaylı bilgi için, bk.; Reyhan Erdoğan Başaran, "Er-Risâletü'l-Numâniyye Eseri Doğrultusunda Nusayrî-Alevî İnançında Tevhîd İlkesinin İzahı", *e-Makalat* 14/2 (Aralık 2021), 948-969; Muhammed b. Ali el-Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/303-308; Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", 3/16.
- 8 Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303-308.

Nusayrî eserler incelendiğinde Gālî fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gālî düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gālî fikirlerin Nusayrî öğretiye aktarılmasında önemli rolü olan isimlerden biri Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi'dir. Mufaddal'a atfedilen *Kitâbü'l-Usus*, *Kitâbü's-Sırât* ve *er-Risâletü'l-Mufaddaliyye* gibi Gālî inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik itibariyle Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benzeşmektedirler.⁹ Her ne kadar özellikle "ulûhiyet", "hulûl", "tenâsüh" vb. konularda bâtinî mistik bilginin gulât düşüncenin etkisiyle Nusayrî öğretiye dahli söz konusu olsa da bahsi edildiği gibi Nusayrî kuramcılar bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inancına aktarılan öğretilerden biri de "Nidâ" dir. İsim'in, bâb'ın sûretinde görünür olan isim'in ya da bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır.¹⁰ Bu öğretiye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb, İmam'ın ulûhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kâfir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak içinnidâ uygulamasını yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. "Bâb" kelimesi ilk dönem Şîî literatüründe İmam'ın en kıdemli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla "bâb" kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.¹¹

Nusayrî-Alevîliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim babası olan İbn Nusayr'ın da nidâ'yı uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam Hasan el- Askerî'nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr'a rücu ettiğine ve onun imamın bâb'ı (temsalcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el- Mehdi'nin ise özel bir bâb'ının olmadığı ve bu sebeple bâb'lık görevinin en son İbn Nusayr'da kaldığı belirtilmiştir.¹² Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr, bâb'ı olduğu On Birinci

9 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 243-245.

10 Hangi dönemde teşekkül ettiği konusunda rivayet çeşitliliğinin söz konusu olduğu Sebeiyye, tarihsel zeminde farklı şahıslarla irtibatlandırılmış ve farklı olayları ifade etmek için kullanılmıştır. Hz. Osmanmuhalifleri, Hz. Ali taraftarları, Yemenîler, Hâricîler ve oluşum sürecindeki Şîî düşünceye sahip grupları tanımlamaktan ziyade karalama amacıyla bu kavramın kullanılmış olması sebebiyle herhangi bir fırkaya aidiyeti konusunda netliğin olmadığı belirtilmektedir. Daha geniş bilgi için bk.; Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahriifi: İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 143-197.

11 Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims", 273-275; M. Hanefî Palabıyık, "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velîi Araştırma Dergisi* 54 (2010), 23-24.

12 Nusayrî inancının sistematize olmasında en temel rolü olan Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübra* isimli önemli eserinde İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ve On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi'nin bâb'ı olması durumunu detaylı bir şekilde ele almıştır. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, "el-Hidâyetü'l-

İmam'ın ulûhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ'yı yerine getirmiştir. Bâb'lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da mâsum imamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr'ı ve onun dini haleflerini zor durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.¹³ 10. yüzyılda dini öğretiyi formalize eden Hasîbî'nin de bâtinî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ öğretisi kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁴ Hasîbî'nin Irak'ta Bağdat valisi tarafından tutuklanma gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtinî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran Hasîbî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderlerinin, inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sırlarını gizlemek amacıyla takiyyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹⁵ Tarihsel süreç içinde Nusayrîlik dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şîa ile çetin bir mücadelenin içine girmemiştir. Bununla birlikte Nusayrîlerin, inananların güvenliğini sağlamak ve dini kimliklerini koruyabilmek adına takiyyeye müracaat ettiği ve daha ziyade kıyı veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹⁶ Takiyyeyi dinin asıllarından kabul eden Hasîbî'den sonrakidönemde nidâ'nın Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu öğretinin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki âlimler tarafından neşredilmiştir.

Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ" uygulamasını kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* (İlan Risalesi) isimli risalenin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹⁷ *Risâletü'l-Endiye*, Hasîbî'nin halefi olarak Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan Cillî'ye isnat edilmektedir. İsmâil b. Hallâd risalenin Cillî'ye isnadını reddetmiştir.¹⁸ Ancak Cillî'nin en önemli talebesi ve halefi olan Taberânî

kübra", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/374-395.

13 Muhammed Emin Galib et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

14 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 22-25

15 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 126-130; *Arap Alevileri Tarihi* isimli çalışmada 10. yüzyılın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünnî ve Şîî mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, 124-125.

16 Nusayrîler daha ziyade İshakîler ve Dürzîler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, "A Druze-Nusayrî Debate in the 'Epistles of Wisdom'", *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawîs: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016) 11.

17 Muhammed b. Ali el-Cillî, "Risâletü'l-Endiye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/321-333.

18 Ebû Züheybe künyeli İsmâil b. Hallâd İshâkîliğin bilinen en önemli son âlimidir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî ile aynı dönemde yaşamıştır. İsmâil b. Hallâd döneminde Nusayrîlik ile İshâkîlik arasındaki çekişme en üst düzeydedir, denilebilir. İshâkîlik ile ilgili *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî*'nin 11. cildinde detaylı bilgi yer almaktadır. *Kitâbü'l-reddi ala'l mürted* isimli bölümde Ebû Züheybe İsmâil b. Hallâd ve Meymûn b. Kâsım et-Taberânî arasında geçen münazaralar yer almaktadır. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Kitâbü'l-reddi ala'l mürted", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 11/87-212.

“risalenin sadece Cillî’den duyulduğunu” beyan etmektedir.¹⁹ Genç yaşta hocası Cillî’nin ders halkasına katılan ve eş-şa‘bü’s-sika (güvenilir genç) olarak ün yapan Taberânî’nin, risalenin Cillî tarafından yazıldığını belirtmesi, risalenin Cillî’ye isnadını ortaya koymak için yeterli bir beyandır. Risaleye ilk olarak Louis Massignon’un 1936 yılında neşretmiş olduğu *Esquisse d’une bibliographie Nusayrie* isimli çalışmasının 35. maddesinde yer verilmiştir.²⁰ Risale tam bir metin olarak Ebû Mûsâ el-Harîrî tarafından ilk altı cildi 2006 yılında Lübnan’da yayınlanan *Silsiletü’t-Turasi’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Alevîyye*’nin ikinci cildinde yer almaktadır.²¹ On iki ciltlik *Silsiletü’t-Turasi’l-Alevî* ile yayınlandığı döneme kadar bilinmeyen ve çalışılmamış olan onlarca klasik Nusayrî eser ulaşılabilir nitelikte olmuştur. Yazma nüshaları farklı kütüphanelerde matbu olarak var olan klasik Nusayrî eserlerle *Silsiletü’t-Turasi’l-Alevî* isimli eserde var olan bölümlerin karşılaştırmasını yapan akademisyenler on iki ciltlik bu eserin içinde yer alan referansların ve alıntılarının kesinlik içerdiğini belirtmektedirler.²²

Silsiletü’t-Turasi’l-Alevî isimli eserde yer alan *Risâletü’l-Endiye* isimli risale Nusayrî-Alevî geleneğinde nidâ ile ilgili en kapsamlı bilgiyi içermesi açısından önemlidir.²³ Bu risale nidâ’nın Nusayrî teolojisi içinde nasıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunu ortaya koymaktadır. Risalede, “Nidâ, gerçekleşen tüm nidâlarda nasıldı? Aynı mıydı?”, “Nidâ Ademî kubbeden Muhammedî kubbeye kadar geçen sürede nasıl olmuştur?” ve “Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma’nâ mı? İsim mi?”²⁴ gibi sorulara yer verilmiş ve bu sorular ekseninde konu ele alınmıştır. Bu doğrultuda nidâ’nın önemini ve mahiyetini ortaya koymak için nidâ uygulamasının ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. *Risâletü’l-Endiye* isimli risalede yer alan bilgiler doğrultusunda, bu makalede ilk etapta nidâ’nın Nusayrî geleneğinde ne anlama geldiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr’dan Hasîbî’ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Uygulaması

19 Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/321.

20 Louis Massignon, “Esquisse d’une bibliographie Nusayrie”, *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.

21 7., 8. ve 9. ciltleri 2008 yılında ve 10., 11. ve 12. ciltleri ise 2014 yılında yayınlanmıştır.

22 Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs*, 2-3; Bella Tendler Krieger, “Marriage, Birth, and bâtinî ta’wîl: A Study of Nusayrî Initiation Based on the Kitâb al-Hâwî fî ‘ilm al-fatâwî of Abû Sa’îd Maymûn al-Tabarânî”, *Arabic* 58 (2011), 13.

23 Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/321-333.

24 Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/323.

Çağırarak, seslenmek, bağırarak anlamına gelen nidâ, Nusayrî gelenekte daha ziyade İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi (nidâ) anlamına gelmektedir. Nidâ, kendi hayatını riske atma pahasına isim tarafından, bâb'ın suretinde görünür olan isim ya da bâb tarafından gerçekleştirilmektedir. Nidâ'yı gerçekleştirdiğinde halkın kendisine tepki vereceğini ve hatta ölüm cezasına çarptırılacağını bilmektedir. Ancak nidâ'yı gerçekleştiren isim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın daha ulvî olanı ilan etmek için ölümü göze alacak bir mertebede olduğu kabul edilmektedir. Nidâ uygulamasında yer alan bir diğer durum ise nidâ gerçekleştiği zaman ma'nâ'nın nidâ'yı gerçekleştirene lanet etmesi ve bu lanetin aslında halkın azabından nidâ'yı gerçekleştireni korumak amacıyla yapıldığı inancıdır. Buna göre ma'nâ kendi ilahlığını ilan edene lanet etmekte ve böylece onu insanlardan gelebilecek daha büyük bir tehlikeden korumaktadır. Bunun ise zahirî anlamda bir lanet olduğuna, bâtinî anlamda ise nidâ fiilini yapan için bir rahmet olduğuna inanılmaktadır. Nidâ'nın genel anlamda isim ya da bâb tarafından gerçekleştirildiği inancı yaygın olsa da bu risalede yer alan "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²⁵ sorusu ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumunun da nidâ kapsamı içinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda risaleye göre ma'nâ iki temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir, denilebilir. Bunlardan ilkinde ma'nâ zatı ve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilinir kılar. Diğerinde ise ma'nâ, isim'in nidâsı ile isim'in bâb suretinde görünür olduğu bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu ilan ile ya da bâb'ın nidâsı ile bilinmektedir.²⁶

Nidâ'nın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında bâtinî bilginin temelini oluşturan "ma'nâ-isim-bâb" öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezze olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yarattıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bilinir kılmak için kendi nurundan "isim'i" yaratmış ve ona aynı zamanda "hicab" adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlığını bilirler.²⁷ Bu sebeple isim'in temel misyonu ma'nâ hakkında gizli olan

25 Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

26 Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/321.

27 Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilinir olduğu ifade edilmiştir. Taberânî tarafından ele alınan *Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendisinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Allah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilinir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim

bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektir, denilebilir. Ma'nâ'nın öz nurundan yaratılması sebebiyle "Semî, Alîm, Latîf, Habîr, Kâhîr, Kâdir, Zâhîr, Bâtın, Evvel, Âhîr, Rahmân ve Rahîm" gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isim'e tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık "Ezel, Kadîm, Ahad, Ma'nâ el-maâni (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anza'a ve Batın" gibi bazı isimlerin ma'nâ'ya münferit olduğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı belirtilmiştir.²⁸ Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Ali'nin zahîrî görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anza'a (أنزاع) ve karnı geniş anlamında kullanılan batîn (باطين) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade "Ma'nâ'nın insan suretinde görünümünün en mükemmel örneği Hz. Ali'dir" inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb öz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınıp bilinmesinde isim'in önemli bir rolü olduğu gibi isim'in bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani isim'e ulaşan yol bâb'dan geçmektedir.²⁹ İlk yaratılışta bâb Cebrail'dir.³⁰ Hâşimî hanedanlığında ise bâb, Selmân el-Fârisî (öl. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selman'ın beş harften oluştuğu ve ulvî alemde toplamda beşbin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.³¹ Ma'nâ-isim-bâb'ın yeryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim- bâb üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen "ayn-mim-sin" şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâletü'l-Endiye*'de de genel itibariyle ma'nâ, ayn; isim, mim; bâb, sin harfiyle ifade edilmiştir.

Nidâ uygulamasını en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim, bâb'da tezahür eden isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın ulûhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâlî hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlığının bildirilmesi için isim'in ya da bâb'ın kendisini kurbanettiği dini bir uygulama olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ'nın ifa edildiği örnekler incelendiği

aracılığıyla kullarına kendini tanıtmayı onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. Taberânî, "Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn", 3/15-18.

28 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321-325.

29 Risalede mim'in sin'e yirmi sekiz harfi yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ulvî- nurlu ve süflî-beşerî alemleri yaratması için de emir vermiştir. Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/325-326.

30 Cebrail'in bâb olduğu ilk yaratılışta, isim Hz. Adem ve ma'nâ Hâbil'dir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "er-Risâletü'l-mürşide", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/178.

31 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/327.

özelliklerini ortaya çıkarmak istedin. Bu sebeple bende gizli olman aynı zamanda bilinmen ve tanınmandır (zuhurdur). Bana gözükmeyen ise benim için bir imtihandır.”³⁸

Nidâ uygulamasına en somut örnek olarak “Gâdir Hum” olayı anlatılmaktadır. Şîa’ya göre Hz. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde Hz. Ali’yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şîa geleneğine göre Gâdir Hum olayı Ali’nin resmi liderliğinin yani imametinin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gâfî literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed’in ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilahlığının ilanı olarak ele alınmıştır.³⁹ *Risâletü’l-Endiye*’de nakledildiğine göre “Gâdir Günü Nidâsı” olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma’nâ olan Ali’ye işaret ederek şöyle söylemektedir:

“Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zahir ve batin olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma’nâ (Ezel) sizinaranızda. Onun sizin aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan (nidâ) ederim. Ona ibadet edin! Onu tenzih edin!”⁴⁰

Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ uygulamasının özünde yer alan Hz. Muhammed’in Hz. Ali’nin ilahlığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye’nin kurucusu Abdullah b. Sebe’nin Ali’nin ilahlığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre “isim, bâb olan Abdullah b. Sebe’de gizlenmiş ve Ezel’in (yani Ali’nin) ma’nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde” ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde İbn Sebe’nin yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.⁴¹ Risalede ayrıca Hz. Ali’nin Medain’den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Sebe’nin “Ali’nin ölülere diriltiren bir Rab” olduğunu dile getirdiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Sebe diyor ki: “Ma’nâ Medain’de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onun ma’nâ olduğunu kabul etti.”⁴² Bu ifade bize İbn Sebe örneğinde iki farklı nidâ’dan bahsedildiğini göstermektedir. İlkinde isim bâb olan İbn Sebe’de ortaya çıkıyor ve Hz. Ali’nin ilah olduğunu nidâ ediyor. İkinci örnekte ise nidâ’nın ma’nâ’nın kendisi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Yani Hz. Ali’nin bir kafatası ile konuşması ve insanların onun ilah olduğunu anlaması hadisesi de nidâ uygulaması kapsamında ele alınmıştır.

38 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/324.

39 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

40 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

41 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

42 Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/332.

Örneklerde de görüleceği üzere Hz. Ali'nin ilahlığının ilanı risalede özel bir yer sahiptir. Ali'nin ilahlığını reddeden ve onun ma'nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kâfir oldukları belirtilmektedir. Mahiyetinin ve keyfiyetinin bilinmeyeceği ifade edilen Hz. Ali bu pasajda da "Anza'a ve Batîn" kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki:

"Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu suret olan Anza'a-Batîn için ma'nâ değil isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah'ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kâfir olmuştur. Anza'a-Batîn şeyhimizin dediği gibi ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir."⁴³

Bahsi geçen bir diğer nidâ ise Altıncı İmam Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeynep el-Esedî'nin⁴⁴ (öl. 143/760)nidâsıdır.⁴⁵ Buna göre isim'in, Kûfe Camii'nin minaresine çıkan Ebû'l-Hattâb suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ'nın kendisi olduğunu nidâ ettiği belirtilmektedir. Ebû'l-Hattâb: "Ben mimim (isim), Ezel ve Kadim değilim. Kim bana Ezel derse ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'ın ilahlığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O'dur."⁴⁶ Ancak insanların Ebû'l-Hattâb'ın ifadelerini ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sâdık'ın halkı sakinleştirmek için Ebû'l-Hattâb'a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zahiren lanet olsa da bâtinî anlamda Ebû'l-Hattâb için bir rahmet olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ Metinde bahsi geçen bir diğer nidâ Ömer İbnü'l-Furat'ın ve Muhammed b. Nusayr'ın, ayn (ع) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.⁴⁸

Risalede ayrıca ma'nâ'nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbetü'l-Ekâlîm (خطبة القلبيم), Hutbetü'l-Beyân (خطبة البيان), Hutbetü'l-Keşf (خطبة الكشف) ve Hutbetü'l-Tasenciye (خطبة الطعنجة) olarak zikredilen hutbelerde ma'nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: "Evvel, ahir, zahir ve bâtın olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim." İsim, ma'nâ'nın kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: "Evvel, ahir, zahir ve bâtın O'dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti." Ma'nâ kendisini ilan ederken "Ben yaptım", isim ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ederken ise "O yaptı" ifadelerini

43 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/332.

44 Ebû'l-Hattâb el-Esedî elimizdeki risalede de görüleceği üzere Nusayrî kaynaklarda daha ziyade Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeynep el-Kahili olarak geçmektedir. Ebû'l-Hattâb hakkında detaylı bilgi için bk.; AYTEKİN ŞENZEBEK, "Ebu'l-Hattâb el-Esedî ve Hattâbiyye Fırkası", *Marife* 15/1 (2015), 114-115.

45 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

46 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

47 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/331.

48 Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/331.

kullanmaktadır.⁴⁹ Ma'nâ ve isim'in karıştırılmaması hususunda bu ayrımın önlemleri olduğu bildirilmektedir. Ma'nâ'nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma'nâ'ya hem de isim'e ilahlık atfedileceği için isim ma'nâ'yı nidâ ederken sözlerine “هو” (O) ifadesiyle başlamaktadır. İsim'in ma'nâ'ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve ma'nâ konuşandır, isim ise ma'nâ'dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.⁵⁰

2. Nidâ'dan Takiyyeye Geçiş

Nusayrî gelenekte İbn Nusayr'ın da diğer gulât mistikler gibi ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.⁵¹ On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr, Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ etmek sûretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr'dan sonra mezhebin dini lideri önce Muhammed b. Cündeb (öl. 3/9. yüzyılın son çeyreği) ardından el-Farisî lakabıyla ünlenen Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (öl. 287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cündeb'in ne de Cünbülânî'nin nidâ'yı ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ uygulamasını yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şeyhidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ'nın Hasîbî tarafından ifa edildiğini iddia etmektedirler. Hasîbî Mısır'da Cünbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadî ve bâtinî inancını formalize etmiştir.⁵² Hocası Cünbülânî'nin vefatından sonra Irak'a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat'ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Irak'ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bâtinî inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri Hasîbî'nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmaktadır. Yaron Friedman bu durumun yani mezhebin bâtinî bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidâ olduğunu belirtmektedir.⁵³ Ancak klasik Nusayrî eserlerde Hasîbî'nin nidâ'yı gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz Hasîbî'nin halefi Cillî tarafından kaleme alınan *Risâletü'l-Endiye*'de nidâ uygulamasını ifa eden İbn Nusayr ve Ömer İbnü'l-Furat da dâhil olmak üzere pek çok isim zikredilmiş, ancak Cillî'nin hocası Hasîbî'den bahsedilmemiştir.⁵⁴ Bu durum

49 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/331.

50 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/332.

51 Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/330.

52 Tavit, *Arap Alevîleri Tarihi*, 126-127.

53 Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs*, 22.

54 Ömer İbnü'l-Furat, Onuncu İmam Ali en-Nakî (öl. 254/868)'nin bâb'ı, İbn Nusayr ise On Birinci İmam Hasan el-Askerî (öl. 260/874)'nin bâb'ı kabul edilmektedir. Ancak Ömer İbnü'l-Furat'ın ma'nâ olan Ali en-Nakî'nin isim'i, İbn Nusayr'ın ise Ali en-Nakî'nin ve Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğuna yönelik farklı bir ibare daha vardır. Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs*, 15.

bâtînî bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidâ kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidâ uygulaması isim'in bizzat kendisi ya da isim'in bâb'da görünür olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'ın ölümü ile birlikte nidâ'nın bu bağlamda uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Hasîbî'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

Zindandan kaçmayı başaran Hasîbî, Bağdat'tan Şam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Şîî bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamî eğitim alan Hasîbî, Nusayrî öğretiyi benimsemekle birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamî kimliğinin izlerini yansıtmaktadır.⁵⁵ Nusayrî kaynaklarda Hasîbî'nin bâtînî öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (Muvahhidûn) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiyye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir. İlk dönem Şîî kaynaklarda da Hasîbî'nin Şîî geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiyyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de Hasîbî'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁵⁶

Şia, imanı koruma ve inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiyyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁵⁷ Önemli bir Şîî müellif olan Hüseyin et-Tabâtabâî takiyyeyi şu şekilde tarif etmektedir: “Bir insanın kendi dinini veya bazı dinî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesidir.”⁵⁸ Takiyye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şia içinde takiyye zamanla dinin olmazsa olmazlarından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁵⁹ Takiyye uygulamasının Nusayrî gelenekte de benzer bir işlevinin olduğu aşıkardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğreti hem de etnik kimlikleri itibariyle birbirinden

55 *el-Hidâyetü'l-kübra* Hasîbî'nin Şîî-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eseridir. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, “el-Hidâyetü'l-kübra”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/18-399.

56 Friedman, *The Nusayrî-ʿAlawîs*, 22-28.

57 Lynda Clark, “Taqiyya in Twelver Shi'ism”, *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York: y.y., 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, “Taqiyya”, *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.

58 Muhammad Husayn Tabâtabâî, *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York: y.y., 1975), 223-224.

59 Etan Kohlberg, “Taqiyya in Shi'ite theology and religion”, *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345-380.

farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sırlarını gizleme ilkesi mezhebin varoluşsal bir problemi haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takiyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁶⁰ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk, hatta yetişkin dahi Türkçe'ye "Amcalık merasimi" olarak çevrilen "mezhebe giriş merasimi" neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmîyette son dinî lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almasında en önemli isim olan Taberânî *Kitâbü'l-hâvî fî ilmi'l-fetâvi* (Fetvaları İçeren Kitap) isimli eserinde yola giriş merasimi detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁶¹ Yola giriş merasimi'nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: "İslam'da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür."⁶² Mezhebe giriş merasiminde verilen eğitim süresinin ne kadar sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte bu eğitimin aylarca hattabir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din âlimi iken fırkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Süleymân el-Adanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâbü'l-bakûrû's-Sülaymâniyye fî keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmasında kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtinî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁶³

60 Krieger, "Marriage, Birth, and *bâtinî ta'wîl*", 53-75.

61 Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Kitâbü'l-hâvî fî ilmi'l-fetâvi", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/45-116.

62 Taberânî, "Kitâbü'l-hâvî fî ilmi'l-fetâvi", 3/106-107.

63 19. yüzyılda Süleymân el-Adanî tarafından neşredilen *Kitâbü'l-bakûrû's-Sülaymâniyye fî keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eser Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayımlanan "Histoire et religion des Nosairis" isimli monografda temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairis* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisbury tarafından "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion"

Bâtînî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş merasimini” tamamlamamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş eğitimi sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildiği bilinmektedir.⁶⁴ Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılmaması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusundane derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olan yola giriş eğitimi neticesinde öğretim sürecini tamamlayan Nusayrî'nin insan-ı kâmil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁶⁵

Yola giriş merasimi dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Cihat konusu takiyye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir mücadele olarak yorumlanmıştır.⁶⁶ Nusayrîlerin takiyye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdi olarak ibadet ettikleri belirtilmektedir. Şekil ve içerik olarak Müslüman çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptendir, denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁶⁷ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti bâtinî

başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir. E. Edward Salisbury, “The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion’, by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts”, *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308. Türkiye’de bu eser ile ilgili en detaylı çalışma ise Abdülhamit Sinanoğlu tarafından yapılmıştır. Sinanoğlu’nun *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uçağımızda Bâtînlilik Örneği* isimli çalışması salt bir tercüme değildir. Nusayrî inancı ile ilgili her bir konu *Kitâbu’l-bakûrî’s-Sülaymâniyye fî keşfi esrâri’-d-diyâneti’-n-Nusayrîyye* isimli çalışmanın orijinal Arapça nüshası doğrultusunda ele alınmıştır. Abdülhamit Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uçağımızda Bâtînlilik Örneği* (Konya: Esra Yayınları, 1997); *Kitâbü’l-Bakûrî’s- Sülaymâniyye fî keşfi esrâri’-d-diyâneti’-n-Nusayrîyye* isimli eserde Nusayrîler için önemli kabul edildiğidüşünülen *Kitâbu’l-Mecmu’u* isimli bölüm de yer almaktadır. Her ne kadar bu eser Hasîbî’ye nispet edilse de kim tarafından nerede kaleme alındığı tam olarak bilinmemektedir. Bu bölüm Ahmet Turan tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Ahmet Turan, “Kitâbu’l-Mecmu’u’nun Tercümesi”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.

64 Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, *The Nusayrî-‘Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri* (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013), 81-84.

65 Krieger, “Marriage, Birth, and bâtinî ta’wîl:”, 74.

66 Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs*, 143-148.

67 Ethem Ruhi Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: y.y., 2008), 374-75

manada dinin sırlarının saklanması olarak görülmüştür.⁶⁸ Hz. Muhammed'in bâbâsı Abdullah'ın sessizliği, Kur'ân'da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁶⁹

Sonuç

3/9. yüzyıl ve 4/10. yüzyılda İmamî ve İsmailî Şîî kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Karmatîler, Buveyhîler ve Fâtimîler gibi Şîî inancı benimsemiş yönetimlerin var olması bu dönemde Gâîî fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır. Şîî geleneğin baskın olduğu bir zamanda ve coğrafyada teşekkül eden Nusayrîlik, gulât düşüncesinin etkisiyle gelişme gösteren fırkalardan biri olarak ele alınmaktadır. “Nidâ” uygulaması gulât düşüncesinin Nusayrî öğretilerde etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İsim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın hayatı pahasına ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi anlamına gelen nidâ ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır.

Nusayrî gelenekte “eş-Şeyhu's-Sika” (güvenilir şeyh) olarak anılan Cillî'nin yazmış olduğu *Risâletü'l-Endiye* isimli çalışmada nidâ'nın mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Buna göre nidâ'nın dört farklı formda gerçekleştiği görülmektedir. Ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumu Kur'ân-ı Kerîm'den “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şahit olduk, dediler*” el-A'râf Sûresi 172.âyetiyle belirtilmiştir. İsim'in ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin ilah olduğunu ilan ettiğini ifade eden “Gadîr Hum Nidâsı” örnek olarak verilmiştir. İsim'in bâb'da görünür olduğu bir formda ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi konusunda Ebû'l-Hattâb'ın Kûfe camisinin minaresinde Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak bâb'ın ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda On Birinci İmam'ın bâbâsı olan İbn Nusayr'in İmam'ın ilah olduğunu nidâ etmesi örneği zikredilmiştir.

Klasik Nusayrî eserlerde nidâ'yı ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr'dır. Ancak bazı batılı araştırmacılar Hasîbî'nin Bağdat'ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ'yı ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hasîbî'nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve

68 Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 138-140.

69 Âl-i İmrân 3/41, “*Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster.*” Şöyle buyurdu: “*Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.*”; Meryem 19/26, “*Ye iç, gözünaydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de.*”

takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye Şîî gulât oluşumlar da dahil olmak üzere Şîî gelenekte köklü bir geçmişi olan öğretilerden biridir. Bâtınî bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi, takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ'nın ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ma'nâ olan İmam insanların nidâ'yı gerçekleştireni öldürmesinden çekindiği için zahirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Nidâ uygulamasını detaylı bir şekilde ele alan ve Hasîbî'nin öğrencisi ve halefi olan Cillî tarafından yazılan *Risâletü'l-Endiye*'de Hasîbî'ye yer verilmemiş olması, onun nida uygulamasında bulunmadığını ortaya koyucu niteliktedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ'nın İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlılığının olmaması ile takiyyeye müracaat arasında direkt bir bağlantının olmadığını gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Asatryan, Mushegh - Burns, Dylan M. "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. *The Nusayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Ortadoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "er-Risâletü'l-Numâniyye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Kitâbü bâtını's-salât". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/219-272. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "*Risâletü'l-Endiye*". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/321-333. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/309-319. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism". *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nosairîs*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- Erdoğan Başaran, Reyhan. "Er-Risâletü'l-Numâniyye Eseri Doğrultusunda Nusayrî-Alevî İncancında Tevhîd İlkesinin İzahı". *e-Makalat* 14/2 (Aralık 2021), 948-969.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. "el-Hidâyetü'l-kübra". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 7/18-399. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Kohlberg, Etan. "Taqiyya in Shi'ite theology and religion". *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345-380.

- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi: İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Krieger, Bella Tendler. "Marriage, Birth, and *bâtînî ta'wîl*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb al-Hâwî fî 'ilm al-fatâwî* of Abû Sa'îd Maymûn al-Tabarânî". *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Massignon, Louis. "Esquisse d'une bibliographie Nusayrie". *Opera Minora* 1 (1936), 640– 649.
- Palabıyık, M. Hanefî. "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Salisbury, E. Edward. "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion', by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts". *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.
- Sinanoğlu, Abdülhamit. *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Uçağımızda Bâtînlilik Örneği*. Konya: Esra Yayınları, 1997.
- Strothmann, Rudolf. "Takiyya". *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.
- Şehristânî. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*. mlf. M. Seyyid Kılânî. 1-2. Kahire: y.y., 1961.
- Şenzeybek, Aytekin. "Ebu'l-Hattab el-Esedi ve Hattabiyye Fırkası". *Marife* 15/1 (2015), 87-116.
- Tabâtabâ'î, Muhammad Husayn. *Shi'ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "er-Risâletü'l-mürşide". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/157-180. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Kitâbü'l-hâvî fî ilmi'l-fetâvî". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/45-116. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Kitâbü'l-reddi ala'l mürted". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 11/87-212. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Risâletü'l-zuhûr ve-'l-butûn". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/15-18. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Talhamy, Yvette. "The Fatwas and the Nusayrî/Alawîs of Syria". *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Tavil, Muhammed Emin Galib. *Arap Alevîleri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Turan, Ahmet. "Kitâbü'l-Mecmu'u'nun Tercümesi". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013.
- Winter, Stefan. *A History of the 'Alawîs: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.
- Yaron, Friedman. *The Nusayrî-'Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Ek Dosya-1

Başlık: Boş_Sayfa.docx

Tür: Ek Dosya

Tarih:11-01-2022

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abduhahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER
FAKÜLTESİ, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM
MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 11-01-2022

Yazara Not: Çalışmanın tashih edilmiş hali yayın için yeterli bulunmuştur.
İngilizce ve Türkçe dil editörlerine sunulacaktır.

Karar: Kabul Edildi

EskiYeni

Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ ve Takiyye Uygulaması

Reyhan Erdoğan Başaran

Dr. Öğr. Görevlisi, Iğdır Üniversitesi (ROR ID: 05jstgx72)
İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Assist. Prof., Iğdır University, Faculty of Theology
Department of Basic Islamic Studies
Iğdır/Turkey
reyhanerdogdu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0046-2761

Sildi: . Dr.

Sildi: â

Sildi: â

Sildi: î

Sildi: î

Sildi: The Nusayrî belief

Sildi: u

Sildi: â

Sildi: That is why the Nusayrîs are considered to be a part of the Ghulât, known as the extremist.

Açıklamalı [A1]: Ghulat çoğul Ghali ise tekil olarak kullanılıyor sanırım. Bundan dolayı Ghulat sects yerine Ghali sects demek daha uygun olmaz mı?

Sildi: Ghulat

Sildi: Ghulat

Sildi: people

Açıklamalı [A3]: Türkçe metinde bu ifadenin karşılığı yok, ism'den ne kast edilmektedir?

Sildi: the

Sildi: divinity

Sildi: by

Sildi: people

Açıklamalı [A4]: Türkçe metindeki 'İsim veya bab'ın mana hakkındaki gerçekliği' ifadesini 'truth about the Imam' kelimesi karşılıyor mu? Karşılığını düşünüyorsanız bu şekilde kalabilir.

Sildi: İsim'in ya da bab'ın ma'nâ hakkındaki gerçekliğini ortaya çıkarmak için nidâ'yı yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir.

Sildi: divinity

Sildi: a

Sildi: in order

Sildi: .

Sildi: the

Sildi: â

From Nidâ to Taqiyya: The Practice of Nidâ and Taqiyya in the Nusayrî-Alevî Belief

Abstract

Nusayrî is considered from Ghulât Shia due to its belief is similar to those of Ghālî sects teachings, which is known to adopt extreme views on imamate. Some esoteric explanations (e.g., Alî b. Abî Tâlib is God or Allah was revealed in Alî) adopted by the Ghālî sects are also manifested in classical Nusayrî works. However, the Nusayrî sheikhs adopted a different interpretation from the Ghālî sects regarding the essence and the nature of God and his visibility to man. The "the practice of *nidâ*" was also transferred to Nusayrî teaching from the Ghulât tradition. The "doctrine of *nidâ*", the *ism's* or *bâb's* public proclamation of the deity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first Ghulât formations (Saba'iyya). According to this teaching, the *bâb*, at the cost of risking his own life, declares the identity of God (*nidâ*), which is visible to man. It is a requirement of his faith and mission that the *bâb* performs the "*nidâ*" and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Abû Shu'ayb Muhammad ibn Nusayr an-Namîrî (d. 270/883), who is regarded as the *bâb* of the Eleventh Imam in Nusayrî tradition, declared the deity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the "*nidâ*" did not have a meaning rather than being theological teaching because after this period Nusayrîs seem to have accepted *taqiyya* as part of the belief to preserve the safety of the Muwahhidun (Nusayrî believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risâlat al-andiyya*, which comprehensively deals with the "phenomenon of *nidâ*" among the classical Nusayrî works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Husayn ibn Hamdân al-Khasîbî (d. 358/969) will historically be discussed, and the concept and practice of *taqiyya*, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Khasîbî will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the practice of "*nidâ*" purported discontinuation can be associated with the adoption of *taqiyya*.

Keywords: Islamic Sects, Nusayrî-Alawîsm, Nidâ, Taqiyya, Risâlat al-andiyya.

Nidâ'dan Takiyye'ye:
Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ ve Takiyye Uygulaması

Öz

İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâli fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik, Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir. Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gâli fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtnî izahatlar, klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak

Sildi: ā

Nusayrî kuramcıları Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâfî fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. "Nidâ" uygulaması da Nusayrî öğretiyeye gulât geleneğinden aktarılmıştır. İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi anlamına gelen "nidâ" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiyeye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. İsim'in ya da bâb'ın ma'nâ hakkındaki gerçekliğini ortaya çıkarmak için nidâ'yı yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'nin (öl. 270/883) de İmam'ın ilahlığını nidâ ettiği ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî gelenekte uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler Muvahhidîn'un (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtnî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllarından kabul etmiş görünmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ" öğretisini kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî'ye (öl. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Nusayrî-Alevilik, Nidâ, Takiyye, *Risâletü'l-Endiye*

Giriş

İnancın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevilik, Şîa'nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. Bu dini öğretiyeye, 3/9. yüzyılda Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'nin (öl. 270/883) görüşleri etrafında şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik, 10. yüzyılda Mısırlı Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî (öl. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Nusayrîlik kendisini Şîi cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında temel rol üstlenen Hasîbî, Nusayrîliği Şîi inancını en saf haliyle benimsemiş bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde Hasîbî'den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Ali b. İsa el-Cisrî, Muhammed b. Ali el-Cilli (öl. 384/994) ve Ebû Saîd Meymûn b. Kâsım et-Taberânî (öl. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi, Şîi öğretiyeye içinde değerlendirdikleri görülmektedir.²

¹ Yaron Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill: Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

² Modern dönemde yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafız Esad, Suriye'de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî Şîiliğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattı. Suriye ve Lübnan'dan pek çok Şîi ve Nusayrî âlimin görüş ve onayı ile Nusayrîlerin İmamiyye Şîasi'ndan olduğunu ifade eden bir bildiri yayımlandı. Esad yönetiminin Suriye'de Sünnî çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanmak için bu şekilde bir girişimde

Nusayrî âlimler hakiki Şîi oldukları vurgusunu yapmış olsalar da itikadî, fikhî ve bilhassa bâtinî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Şîi fırkalardan farklılık göstermektedirler. İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâlî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik, Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir.³ Ulûhiyet, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e gösterilen aşırı ihtimam ve tenâsüh gibi konularda gulât öğreti ile Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman "Gulât-Nusayrî" olarak da tanımlanmaktadır.⁴ Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gâlî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁵ Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zatı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâlî fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır.⁶ Nusayrî gelenekte Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁷ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılsama olduğu, Allah'ın zatının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan

bulduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Şîi grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî-Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Şîi olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî kuramcılar tarafından bunun aksi bir beyanat verilmemiş ve yukarıda değinildiği gibi ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayrîlik Şîi bir mezhep olarak tanıtılmıştır. Yvette Talhamy, "The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria", *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

³ Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf", *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris: y.y., 2020), 273; Nusayrî kuramcılar tarafından neşredilen eserlerde Nusayrîlerin kendilerinin gulât olarak nitelendirildiklerinin farkında oldukları görülmektedir. Ayrıca bu durumdan rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Fırkanın önde gelen şeyhlerinden olan Cilli ve Taberânî'nin bu ithamı reddettikleri ve hatta gulât inancını tekfir ettikleri görülmektedir. Muhammed b. Ali el-Cilli, "Kitâbü bâtinî's-salât", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/248-250; Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/15-18.

⁴ Mushegh Asatryan - Dylan M Burns, "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.

⁵ Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, mlf. M. Seyyid Kılânî (Kahire: y.y., 1961), 1/178-190.

⁶ Muhammed b. Ali el-Cilli, "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/309-319.

⁷ Nusayrîlikte tevhid ve hulûl inancı hakkında daha detaylı bilgi için, bk.; Reyhan Erdoğan Başaran, "Er-Risâletü'l-Numâniyye Eseri Doğrutusunda Nusayrî-Alevî İnançında Tevhid İlkesinin İzahı", *e-Makalat* 14/2 (Aralık 2021), 948-969; Muhammed b. Ali el-Cilli, "er-Risâletü'l-Numâniyye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/303-308; Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", 3/16.

olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuyu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁸

Nusayrî öğretide bâtîni bilginin 2/8. yüzyılda daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini ortaya koyan pek çok örnek mevcuttur. Klasik dönem Nusayrî eserler incelendiğinde Gâli fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gâli düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gâli fikirlerin Nusayrî öğretiye aktarılmasında önemli rolü olan isimlerden biri Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî'dir. Mufaddal'a atfedilen *Kitâbü'l-Usus*, *Kitâbü's-Sırât* ve *er-Risâletü'l-Mufaddaliyye* gibi Gâli inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik itibarıyla Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benzeşmektedirler.⁹ Her ne kadar özellikle "ulûhiyet", "hulûl", "tenâsüh" vb. konularda bâtîni mistik bilginin gulât düşüncenin etkisiyle Nusayrî öğretiye dahli söz konusu olsa da bahsi edildiği gibi Nusayrî kuramcılar bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inancına aktarılan öğretilerden biri de "Nidâ" dır. İsim'in, bâb'ın sûretinde görünür olan isim'in ya da bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır.¹⁰ Bu öğretiye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb, İmam'ın ulûhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kâfir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ uygulamasını yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. "Bâb" kelimesi ilk dönem Şîî literatüründe İmam'ın en kıdemli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla "bâb" kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.¹¹

Nusayrî-Aleviliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim babası olan İbn Nusayr'ın da nidâ'yı uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî geleneğe On Birinci İmam Hasan el-

⁸ Cilli, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303-308.

⁹ Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 243-245.

¹⁰ Hangi dönemde teşekkül ettiği konusunda rivayet çeşitliliğinin söz konusu olduğu Sebeiyye, tarihsel zeminde farklı şahıslarla irtibatlandırılmış ve farklı olayları ifade etmek için kullanılmıştır. Hz. Osman muhalifleri, Hz. Ali taraftarları, Yemenîler, Hâricîler ve oluşum sürecindeki Şîî düşünceye sahip grupları tanımlamaktan ziyade karalama amacıyla bu kavramın kullanılmış olması sebebiyle herhangi bir fırkaya aidiyeti konusunda netliğin olmadığı belirtilmektedir. Daha geniş bilgi için bk.; Siddık Korkmaz, *Tarihin Tahrif: İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 143-197.

¹¹ Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims", 273-275; M. Hanefî Palabıyık, "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 23-24.

Askerî'nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr'a rücu ettiğine ve onun imamın bâb'ı (temsilcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el-Mehdî'nin ise özel bir bâb'ının olmadığı ve bu sebeple bâb'lık görevinin en son İbn Nusayr'da kaldığı belirtilmiştir.¹² Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr, bâb'ı olduğu On Birinci İmam'ın ulûhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ'yı yerine getirmiştir. Bâb'lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da mâsum imamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr'ı ve onun dini haleflerini zor durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.¹³ 10. yüzyılda dini öğretiyi formalize eden Hasibî'nin de bâtnî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ öğretisi kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁴ Hasibî'nin Irak'ta Bağdat valisi tarafından tutuklanma gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtnî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran Hasibî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderlerinin, inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sınırlarını gizlemek amacıyla takiyyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹⁵ Tarihsel süreç içinde Nusayrîlik dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şîa ile çetin bir mücadelenin içine girmemiştir. Bununla birlikte Nusayrîlerin, inananların güvenliğini sağlamak ve dini kimliklerini koruyabilmek adına takiyyeye müracaat ettiği ve daha ziyade kıyı veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹⁶ Takiyyeyi dinin asıllarından kabul eden Hasibî'den sonraki dönemde nidâ'nın Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu öğretinin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki âlimler tarafından neşredilmiştir.

Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ" uygulamasını kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* (İlan Risalesi) isimli risalenin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹⁷

¹² Nusayrî inancının sistematize olmasında en temel rolü olan Hasibî, *el-Hidâyetü'l-kübra* isimli önemli eserinde İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ve On İkinci İmam Muhammed el-Mehdî'nin bâb'ı olması durumunu detaylı bir şekilde ele almıştır. Hüseyin b. Hamdân el-Hasibî, "el-Hidâyetü'l-kübra", *Silsiletü'l-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/374-395.

¹³ Muhammed Emin Galib et-Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

¹⁴ Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 22-25

¹⁵ Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 126-130; *Arap Alevîleri Tarihi* isimli çalışmada 10. yüzyılın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünnî ve Şîi mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi*, 124-125.

¹⁶ Nusayrîler daha ziyade İshakîler ve Dürzîler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, "A Druze-Nusayrî Debate in the 'Epistles of Wisdom'", *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawîs: From Medieval Aleppoto the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016) 11.

¹⁷ Muhammed b. Ali el-Cilli, "Risâletü'l-Endiye", *Silsiletü'l-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/321-333.

Risâletü'l-Endiye, Hasîbî'nin halefî olarak Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan Cilli'ye isnat edilmektedir. İsmâil b. Hallâd risalenin Cilli'ye isnadını reddetmiştir.¹⁸ Ancak Cilli'nin en önemli talebesi ve halefî olan Taberânî "risalenin sadece Cilli'den duyulduğunu" beyan etmektedir.¹⁹ Genç yaşta hocası Cilli'nin ders halkasına katılan ve eş-şâ'bü's-sika (güvenilir genç) olarak ün yapan Taberânî'nin, risalenin Cilli tarafından yazıldığını belirtmesi, risalenin Cilli'ye isnadını ortaya koymak için yeterli bir beyandır. Risaleye ilk olarak Louis Massignon'un 1936 yılında neşretmiş olduğu *Esquisse d'une bibliographie Nusayrie* isimli çalışmasının 35. maddesinde yer verilmiştir.²⁰ Risale tam bir metin olarak Ebû Mûsâ el-Harîrî tarafından ilk altı cildi 2006 yılında Lübnan'da yayınlanan *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*'nin ikinci cildinde yer almaktadır.²¹ On iki ciltlik *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* ile yayımlandığı döneme kadar bilinmeyen ve çalışılmamış olan onlarca klasik Nusayrî eser ulaşılabilir nitelikte olmuştur. Yazma nüshaları farklı kütüphanelerde matbu olarak var olan klasik Nusayrî eserlerle *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* isimli eserde var olan bölümlerin karşılaştırmasını yapan akademisyenler on iki ciltlik bu eserin içinde yer alan referansların ve alıntılarının kesinlik içerdiğini belirtmektedirler.²²

Silsiletü't-Turasi'l-Alevî isimli eserde yer alan *Risâletü'l-Endiye* isimli risale Nusayrî-Alevî gelenekte nidâ ile ilgili en kapsamlı bilgiyi içermesi açısından önemlidir.²³ Bu risale nidâ'nın Nusayrî teolojisi içinde nasıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunu ortaya koymaktadır. Risalede, "Nidâ, gerçekleşen tüm nidâlarda nasıldır? Aynı mıydı?", "Nidâ Ademî kubbeden Muhammedî kubbeye kadar geçen sürede nasıl olmuştur?" ve "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²⁴ gibi sorulara yer verilmiş ve bu sorular ekseninde konu ele alınmıştır. Bu doğrultuda nidâ'nın önemini ve mahiyetini ortaya koymak için nidâ uygulamasının ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. *Risâletü'l-Endiye* isimli risalede yer alan bilgiler doğrultusunda, bu makalede ilk etapta nidâ'nın Nusayrî geleneğinde ne anlama

¹⁸ Ebû Zührebe künyeli İsmâil b. Hallâd İshâkiliğin bilinen en önemli son âlimidir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî ile aynı dönemde yaşamıştır. İsmâil b. Hallâd döneminde Nusayrîlik ile İshâkîlik arasındaki çekişme en üst düzeydedir, denilebilir. İshâkîlik ile ilgili *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî*'nin 11. cildinde detaylı bilgi yer almaktadır. *Kitâbü'l-reddi ala'l mürted* isimli bölümde Ebû Zührebe İsmâil b. Hallâd ve Meymûn b. Kâsım et-Taberânî arasında geçen münazaralar yer almaktadır. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Kitâbü'l-reddi ala'l mürted", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 11/87-212.

¹⁹ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/321.

²⁰ Louis Massignon, "Esquisse d'une bibliographie Nusayrie", *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.

²¹ 7., 8. ve 9. ciltleri 2008 yılında ve 10., 11. ve 12. ciltleri ise 2014 yılında yayınlanmıştır.

²² Friedman, *The Nusayrî-Ālawīs*, 2-3; Bella Tendler Krieger, "Marriage, Birth, and bātīnī ta'wīl: A Study of Nusayrī Initiation Based on the Kitāb al-Ĥawī fi 'ilm al-fatāwī of Abū Sa'īd Maymūn al-Ṭabarānī", Arabic 58 (2011), 13.

²³ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/321-333.

²⁴ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

geldiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hasibî'ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasibî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Uygulaması

Çağırarak, seslenmek, bağırarak anlamına gelen nidâ, Nusayrî gelenekte daha ziyade İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi (nidâ) anlamına gelmektedir. Nidâ, kendi hayatını riske atma pahasına isim tarafından, bâb'ın suretinde görünür olan isim ya da bâb tarafından gerçekleştirilmektedir. Nidâ'yı gerçekleştirdiğinde halkın kendisine tepki vereceğini ve hatta ölüm cezasına çarptırılacağını bilmektedir. Ancak nidâ'yı gerçekleştiren isim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın daha ulvî olanı ilan etmek için ölümü göze alacak bir mertebede olduğu kabul edilmektedir. Nidâ uygulamasında yer alan bir diğer durum ise nidâ gerçekleştiği zaman ma'nâ'nın nidâ'yı gerçekleştirene lanet etmesi ve bu lanetin aslında halkın azabından nidâ'yı gerçekleştireni korumak amacıyla yapıldığı inancıdır. Buna göre ma'nâ kendi ilahlığını ilan edene lanet etmekte ve böylece onu insanlardan gelebilecek daha büyük bir tehlikeden korumaktadır. Bunun ise zahiri anlamda bir lanet olduğuna, batını anlamda ise nidâ fiilini yapan için bir rahmet olduğuna inanılmaktadır. Nidâ'nın genel anlamda isim ya da bâb tarafından gerçekleştirildiği inancı yaygın olsa da bu risalede yer alan "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²⁵ sorusu ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumunun da nidâ kapsamı içinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda risaleye göre ma'nâ iki temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir, denilebilir. Bunlardan ilkinde ma'nâ zatı ve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilinir kılar. Diğerinde ise ma'nâ, isim'in nidâsı ile isim'in bâb suretinde görünür olduğu bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu ilan ile ya da bâb'ın nidâsı ile bilinmektedir.²⁶

Nidâ'nın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında batını bilginin temelini oluşturan "ma'nâ-isim-bâb" öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezzeh olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman

²⁵ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

²⁶ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/321.

diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yaratıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bilindir kılmak için kendi nurundan "isim'i" yaratmış ve ona aynı zamanda "hicab" adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlığını bilirler.²⁷ Bu sebeple isim'in temel misyonu ma'nâ hakkında gizli olan bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektir, denilebilir. Ma'nâ'nın öz nurundan yaratılması sebebiyle "Semî, Alîm, Latîf, Habîr, Kâhîr, Kâdir, Zâhîr, Bâtın, Evvel, Âhîr, Rahmân ve Rahîm" gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isim'e tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık "Ezel, Kadîm, Ahad, Ma'nâ el-ma'ânî (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anza'a ve Batin" gibi bazı isimlerin ma'nâ'ya münferit olduğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı belirtilmiştir.²⁸ Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Ali'nin zahiri görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anza'a (نَزَاع) ve karnı geniş anlamında kullanılan batîn (بَاطِن) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade "Ma'nâ'nın insan suretinde görünümünün en mükemmel örneği Hz. Ali'dir" inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb öz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınıp bilinmesinde isim'in önemli bir rolü olduğu gibi isim'in bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani isim'e ulaşan yol bâb'dan geçmektedir.²⁹ İlk yaratılışta bâb Cebrail'dir.³⁰ Hâşimî hanedanlığında ise bâb, Selmân el-Fârisî (öl. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selman'ın beş harften oluştuğu ve ulvî alemde toplamda beş bin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.³¹ Ma'nâ-isim-bâb'ın yeryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim-bâb üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen "ayn-mim-sin" şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâletü'l-Endiye*'de de genel itibarıyla ma'nâ, ayn; isim, mim; bâb, sin harfiyle ifade edilmiştir.

²⁷ Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilindir olduğu ifade edilmiştir. Taberânî tarafından ele alınan *Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendisinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Allah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilindir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim aracılığıyla kullarına kendini tanıtmaması onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. Taberânî, "Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn", 3/15-18.

²⁸ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/321-325.

²⁹ Risalede mim'in sin'e yirmi sekiz harfi yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ulvî- nuri ve süflî-beşerî alemleri yaratması için de emir vermiştir. Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/325-326.

³⁰ Cebrail'in bâb olduğu ilk yaratılışta, isim Hz. Adem ve ma'nâ Hâbil'dir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "er-Risâletü'l-mürşide", *Silsiletü'l-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/178.

³¹ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/327.

Nidâ uygulamasını en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim, bâb'da tezahür eden isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın ulûhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâli hem de Nusayri kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlığının bildirilmesi için isim'in ya da bâb'ın kendisini kurban ettiği dini bir uygulama olarak kabul edilmiştir. Genel itibarıyla nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ'nın ifa edildiği örnekler incelendiği zaman ma'nâ'nın ilahlığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Ma'nâ'nın ilahlığını bizatihi ilan ettiği durumlar, isim'in ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi, isim'in bâb'da görünür olduğu bir halde ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi ve bâb'ın ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi olarak dört farklı şekilde söz edilebilir.³²

Risale, yaratılışın başlangıcında nidâ'nın nasıl olduğu, nidâ'yı yapanın ma'nâ'nın kendisi mi yoksa isim mi olduğu, nidâ'nın bir kez mi yoksa birden fazla mı yapıldığı ve ayrıca Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve akabinde On İki İmam'a kadar geçen süre içinde nidâ uygulamasının nasıl yapıldığı sorularına cevap bulmak gayesiyle yazılmıştır. İlk nidâ'nın A'râf Sûresi 172. âyette yer alan ifadelerden ibaret olduğu belirtilmektedir: *"Kıyamet gününde biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şahit olduk, dediler."*³³ Burada nidâ'ya işaret eden temel ifade **أَلَمْ نَكُنْ لَكُمْ رَبًّا** yani *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet sen bizim Rabbimizsin"* ifadesidir.³⁴ Yaratılanlara yapılan ilk nidâ her ne kadar ma'nâ'dan sadır olmuş olsa da bu ifadelerin isim (mim) tarafından yaratılmışlara iletildiği belirtilmektedir. İsim ma'nâ'nın söylediklerini tekrarederek bu nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğunu kesin bir şekilde ilan etmektedir. Bir kesim insanların (Sefa Ehli) nidâya cevap verdiği ve ma'nâ'nın ilahlığını kabul ettiği diğer yandan iblis ve nefesine yenik düşenlerin ise hayır dedikleri ve cehennemlik oldukları belirtilmektedir.³⁵ Vâkıa Sûresi'nde yer alan amel defteri sağından verilenler nidâyı yani ma'nâ'nın ilahlığını kabul edenler, solundan verilenler ise kabul etmeyenler olarak tanımlanmışlardır.³⁶ Nidâ'ya örneklik eden bu âyet zikredildikten sonra "her ne kadar Allah'ın kitabında nidâ bir kez

³² Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/321-333.

³³ el-A'râf 7/172

³⁴ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

³⁵ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/328.

³⁶ Vâkıa 56/27, "Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere"; Vâkıa 56/41 "Soldakiler; ne yazık o soldakilere!".

zikrediliyor, halbuki birden fazla nidâ vaki olmuştur,” denilmektedir.³⁷ Akabinde nidâ’ya örneklik teşkil eden vakıalar ele alınmıştır.

İsim’in (hicab) yaratılmasındaki temel gaye de nidâ’yı yani ma’nâ’nın ilah olduğu gerçeğini insanlara bildirme vazifesini yerine getirmek olduğu belirtilmektedir. İsim yaratıldığında kendisinden sadır olan ilk ifadeler şunlardır:

“Ben şahadet ederim ki! Mevlam sensin. Maksadım sensin. Ma’nâm sensin. Ben senin kendi öz nurundan yaratmış olduğun bir kulum. Benim vasıtamla ma’nâ’nın gizli olan yönlerini izhar etmek ve bilinmeyen özelliklerini ortaya çıkarmak istedin. Bu sebeple bende gizli olman aynı zamanda bilinmen ve tanınmandır (zuhurdur). Bana gözükmen ise benim için bir imtihandır.”³⁸

Nidâ uygulamasına en somut örnek olarak “Gâdir Hum” olayı anlatılmaktadır. Şia’ya göre Hz. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde Hz. Ali’yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şii geleneğe göre Gâdir Hum olayı Ali’nin resmi liderliğinin yani imametinin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gâli literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed’in ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilahlığının ilanı olarak ele alınmıştır.³⁹ *Risâletü’l-Endiye*’de nakledildiğine göre “Gâdir Günü Nidâsı” olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma’nâ olan Ali’ye işaret ederek şöyle söylemektedir:

“Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zahir ve bâtin olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma’nâ (Ezel) sizin aranızda. Onun sizin aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan (nidâ) ederim. Ona ibadet edin! Onu tenzih edin!”⁴⁰

Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ uygulamasının özünde yer alan Hz. Muhammed’in Hz. Ali’nin ilahlığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye’nin kurucusu Abdullah b. Sebe’nin Ali’nin ilahlığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre “isim, bâb olan Abdullah b. Sebe’de gizlenmiş ve Ezel’in (yani Ali’nin) ma’nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde” ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde İbn Sebe’nin yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.⁴¹ Risalede ayrıca Hz. Ali’nin

³⁷ Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/323.

³⁸ Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/324.

³⁹ Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

⁴⁰ Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

⁴¹ Cilli, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

Medain'den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Sebe'nin "Ali'nin ölüleri diriltten bir Rab" olduğunu dile getirdiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Sebe diyor ki: "Ma'nâ Medain'de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onun ma'nâ olduğunu kabul etti."⁴² Bu ifade bize İbn Sebe örneğinde iki farklı nidâ'dan bahsedildiğini göstermektedir. İlkinde isim bâb olan İbn Sebe'de ortaya çıkıyor ve Hz. Ali'nin ilah olduğunu nidâ ediyor. İkinci örnekte ise nidâ'nın ma'nâ'nın kendisi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Yani Hz. Ali'nin bir kafatası ile konuşması ve insanların onun ilah olduğunu anlaması hadisesi de nidâ uygulaması kapsamında ele alınmıştır.

Örneklerde de görüleceği üzere Hz. Ali'nin ilahlığının ilanı risalede özel bir yere sahiptir. Ali'nin ilahlığını reddeden ve onun ma'nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kâfir oldukları belirtilmektedir. Mahiyetinin ve keyfiyetinin bilinemeyeceği ifade edilen Hz. Ali bu pasajda da "Anza'a ve Batîn" kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki:

"Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu suret olan Anza'a-Batîn için ma'nâ değil isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah'ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kâfir olmuştur. Anza'a-Batîn şeyhimizin dediği gibi ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir."⁴³

Bahsi geçen bir diğer nidâ ise Altıncı İmam Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeynep el-Esedî'nin⁴⁴ (öl. 143/760) nidâsıdır.⁴⁵ Buna göre isim'in, Kûfe Camii'nin minaresine çıkan Ebû'l-Hattâb suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ'nın kendisi olduğunu nidâ ettiği belirtilmektedir. Ebû'l-Hattâb: "Ben mimim (isim), Ezel ve Kadim değilim. Kim bana Ezel derse ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'ın ilahlığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O'dur."⁴⁶ Ancak insanların Ebû'l-Hattâb'ın ifadelerini ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sâdık'ın halkı sakinleştirmek için Ebû'l-Hattâb'a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zahiren lanet olsa da bâtinî anlamda Ebû'l-Hattâb için bir rahmet olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ Metinde bahsi geçen bir diğer nidâ Ömer İbnü'l-Furat'ın ve Muhammed b. Nusayr'ın, ayn (ع) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.⁴⁸

⁴² Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/332.

⁴³ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/332.

⁴⁴ Ebû'l-Hattâb el-Esedî elimizdeki risalede de görüleceği üzere Nusayrî kaynaklarda daha ziyade Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeynep el-Kahili olarak geçmektedir. Ebû'l-Hattâb hakkında detaylı bilgi için bk.: Aytakin Şenzeybek, "Ebu'l-Hattab el-Esedî ve Hattabiyye Fırkası", *Marife* 15/1 (2015), 114-115.

⁴⁵ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

⁴⁶ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

⁴⁷ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/331.

⁴⁸ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/331.

Risalede ayrıca ma'nâ'nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbetü'l-Ekâlîm (بەئالایم), Hutbetü'l-Beyân (بەئالایان), Hutbetü'l-Keşf (بەلاکشف) ve Hutbetü'l-Tasenciye (بەلاطنجیة) olarak zikredilen hutbelerde ma'nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: “Evvvel, ahir, zahir ve bâtin olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim.” İsim, ma'nâ'nın kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: “Evvvel, ahir, zahir ve bâtin O'dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti.” Ma'nâ kendisini ilan ederken “Ben yaptım”, isim ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ederken ise “O yaptı” ifadelerini kullanmaktadır.⁴⁹ Ma'nâ ve isim'in karıştırılmaması hususunda bu ayrımın önlemleri olduğu bildirilmektedir. Ma'nâ'nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma'nâ'ya hem de isim'e ilahlık atfedileceği için isim ma'nâ'yı nidâ ederken sözlerine “” (O) ifadesiyle başlamaktadır. İsim'in ma'nâ'ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve ma'nâ konuşandır, isim ise ma'nâ'dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.⁵⁰

2. Nidâ'dan Takiyyeye Geçiş

Nusayrî geleneğinde İbn Nusayr'ın da diğer gulât mistikler gibi ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.⁵¹ On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr, Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ etmek sûretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr'dan sonra mezhebin dini lideri önce Muhammed b. Cündeb (öl. 3/9. yüzyılın son çeyreği) ardından el-Farisî lakabıyla ünlenen Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (öl. 287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cündeb'in ne de Cünbülânî'nin nidâ'yı ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ uygulamasını yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şeyhidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ'nın Hasîbî tarafından ifa edildiğini iddia etmektedirler. Hasîbî Mısır'da Cünbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadî ve bâtinî inancını formalize etmiştir.⁵² Hocası Cünbülânî'nin vefatından sonra Irak'a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat'ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Irak'ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bâtinî inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri Hasîbî'nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmaktadır. Yaron Friedman bu

⁴⁹ Cilli, “Risâletü'l-Endiye”, 2/331.

⁵⁰ Cilli, “Risâletü'l-Endiye”, 2/332.

⁵¹ Cilli, “Risâletü'l-Endiye”, 2/330.

⁵² Tavit, *Arap Alevileri Tarihi*, 126-127.

durumun yani mezhebin bâtnî bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidâ olduğunu belirtmektedir.⁵³ Ancak klasik Nusayrî eserlerde Hasîbî'nin nidâ'yı gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz Hasîbî'nin halefi Cilli tarafından kaleme alınan *Risâletü'l-Endîye*'de nidâ uygulamasını ifa eden İbn Nusayr ve Ömer İbnü'l-Furat da dâhil olmak üzere pek çok isim zikredilmiş, ancak Cilli'nin hocası Hasîbî'den bahsedilmemiştir.⁵⁴ Bu durum bâtnî bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidâ kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidâ uygulaması isim'in bizzat kendisi ya da isim'in bâb'da görünür olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'ın ölümü ile birlikte nidâ'nın bu bağlamda uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Hasîbî'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

Zindandan kaçmayı başaran Hasîbî, Bağdat'tan Şam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Şii bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamî eğitim alan Hasîbî, Nusayrî öğretiyi benimsemekle birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamî kimliğinin izlerini yansıtmaktadır.⁵⁵ Nusayrî kaynaklarda Hasîbî'nin bâtnî öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (Muvahhidün) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiiye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir. İlk dönem Şii kaynaklarda da Hasîbî'nin Şii geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiiyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de Hasîbî'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁵⁶

Şia, imanı koruma ve inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiiyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁵⁷ Önemli bir Şii müellif olan Hüseyin et-

⁵³ Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 22.

⁵⁴ Ömer İbnü'l-Furat, Onuncu İmam Ali en-Nakî (öl. 254/868)'nin bâb'ı, İbn Nusayr ise On Birinci İmam Hasan el-Askerî (öl. 260/874)'nin bâb'ı kabul edilmektedir. Ancak Ömer İbnü'l-Furat'ın ma'nâ olan Ali en-Nakî'nin isim'i, İbn Nusayr'ın ise Ali en-Nakî'nin ve Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğuna yönelik farklı bir ibare daha vardır. Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 15.

⁵⁵ *el-Hidâyetü'l-kübra* Hasîbî'nin Şii-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eserdir. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, "el-Hidâyetü'l-kübra", *Silsiletü'l-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/18-399.

⁵⁶ Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 22-28.

⁵⁷ Lynda Clark, "Taqiyya in Twelver Shi'ism", *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York: y.y., 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, "Taqiyya", *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.

Tabâtabâî takiyyeyi şu şekilde tarif etmektedir: “Bir insanın kendi dinini veya bazı dinî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesidir.”⁵⁸ Takiyye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şia içinde takiyye zamanla dinin olmazsa olmazlarından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁵⁹ Takiyye uygulamasının Nusayrî gelenekte de benzer bir işlevinin olduğu aşikardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğreti hem de etnik kimlikleri itibarıyla birbirinden farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sırlarını gizleme ilkesi mezhebin varoluşsal bir problemi haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takiyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁶⁰ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk, hatta yetişkin dahi Türkçe’ye “Amcalık merasimi” olarak çevrilen “mezhebe giriş merasimi” neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmîyette son dini lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almasında en önemli isim olan Taberânî *Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvî* (Fetvaları İçeren Kitap) isimli eserinde yola giriş merasimi detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁶¹ Yola giriş merasimi’nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: “İslam’da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür.”⁶² Mezhebe giriş merasiminde verilen eğitim süresinin ne kadar

⁵⁸ Muhammad Husayn Tabâtabâî, *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York: y.y., 1975), 223-224.

⁵⁹ Etan Kohlberg, “Taqiyya in Shīī theology and religion”, *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345-380.

⁶⁰ Krieger, “Marriage, Birth, and *bâtinî ta'wîl*”, 53-75.

⁶¹ Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, “Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvî”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/45-116.

⁶² Taberânî, “Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvî”, 3/106-107.

sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte bu eğitimin aylarca hatta bir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din âlimi iken fırkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Süleymân el-Adanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâbü'l-bakûrû's-Sûlaymâniyye fî keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmasında kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtnî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁶³

Bâtnî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş merasimini” tamamlamamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş eğitimi sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtnî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildiği bilinmektedir.⁶⁴ Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtnî bilginin paylaşılmaması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusunda ne derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olan yola giriş eğitimi neticesinde öğretim sürecini tamamlayan Nusayrî'nin insan-ı kâmil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁶⁵

Yola giriş merasimi dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve

⁶³ 19. yüzyılda Süleymân el-Adanî tarafından neşredilen *Kitâbü'l-bakûrû's-Sûlaymâniyye fî keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eser Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayımlanan “Histoire et religion des Nusairis” isimli monografda temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nusairis* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisbury tarafından “The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion” başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir. E. Edward Salisbury, “The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion”, by Sulaimân Effendî of Adhanah; with copious extracts”, *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308. Türkiye’de bu eser ile ilgili en detaylı çalışma ise Abdülhamit Sinanoğlu tarafından yapılmıştır. Sinanoğlu’nun *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Çağımızda Bâtınlık Örneği* isimli çalışması salt bir tercüme değildir. Nusayrî inancı ile ilgili her bir konu *Kitâbü'l-bakûrû's-Sûlaymâniyye fî keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmanın orijinal Arapça nüshası doğrultusunda ele alınmıştır. Abdülhamit Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Çağımızda Bâtınlık Örneği* (Konya: Esra Yayınları, 1997); *Kitâbü'l-Bakûrû's-Sûlaymâniyye fî keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eserde Nusayrîler için önemli kabul edildiği düşünülen *Kitâbü'l-Mecmu'u* isimli bölüm de yer almaktadır. Her ne kadar bu eser Hasibî’ye nispet edilse de kim tarafından nerede kaleme alındığı tam olarak bilinmemektedir. Bu bölüm Ahmet Turan tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Ahmet Turan, “Kitâbü'l-Mecmu'u'nun Tercümesi”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.

⁶⁴ Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, *The Nusayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri* (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013), 81-84.

⁶⁵ Krieger, “Marriage, Birth, and bâtnî ta'wil:”, 74.

ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Cihat konusu takiyye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir mücadele olarak yorumlanmıştır.⁶⁶ Nusayrîlerin takiyye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdi olarak ibadet ettikleri belirtilmektedir. Şekil ve içerik olarak Müslüman çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptir, denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁶⁷ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti bâtinî manada dinin sırlarının saklanması olarak görülmüştür.⁶⁸ Hz. Muhammed'in bábâsı Abdullah'ın sessizliği, Kur'an'da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁶⁹

Sonuç

3/9. yüzyıl ve 4/10. yüzyılda İmamî ve İsmailî Şîi kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Karmatîler, Buveyhîler ve Fâtîmîler gibi Şîi inancı benimsemiş yönetimlerin var olması bu dönemde Gâli fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır. Şîi geleneğin baskın olduğu bir zamanda ve coğrafyada teşekkül eden Nusayrîlik, gulât düşüncesinin etkisiyle gelişme gösteren firkalardan biri olarak ele alınmaktadır. “Nidâ” uygulaması gulât düşüncesinin Nusayrî öğretide etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İsim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın hayatı pahasına ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi anlamına gelen nidâ ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır.

Nusayrî gelenekte “eş-Şeyhu's-Sika” (güvenilir şeyh) olarak anılan Cilli'nin yazmış olduğu *Risâletü'l-Endiye* isimli çalışmada nidâ'nın mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Buna göre nidâ'nın dört farklı formda gerçekleştiği görülmektedir. Ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumu Kur'an-ı Kerim'den “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şahit olduk, dediler*” el-A'râf Sûresi 172. âyetiyle belirtilmiştir. İsim'in ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin ilah olduğunu ilan ettiğini ifade eden “Gadîr Hum Nidâsı” örnek olarak verilmiştir. İsim'in bâb'da görünür olduğu bir formda ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi

⁶⁶ Friedman, *The Nusayrî- 'Alawîs*, 143-148.

⁶⁷ Ethem Ruhi Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: y.y., 2008), 374-75

⁶⁸ Friedman, *The Nusayrî- 'Alawîs*, 138-140.

⁶⁹ Âl-i İmrân 3/41, “*Rabbim, dedi, bana bir âlâmet göster.*” Şöyle buyurdu: “*Senin için âlâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.*”; Meryem 19/26, “*Ye iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de.*”

konusunda Ebû'l-Hattâb'ın Kûfe camisinin minaresinde Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak bâb'ın ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda On Birinci İmam'ın bâbı olan İbn Nusayr'ın İmam'ın ilah olduğunu nidâ etmesi örneği zikredilmiştir.

Klasik Nusayrî eserlerde nidâ'yı ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr'dır. Ancak bazı batılı araştırmacılar Hasîbî'nin Bağdat'ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ'yı ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hasîbî'nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye Şîi gulât oluşumlar da dahil olmak üzere Şîi gelenekte köklü bir geçmişi olan öğretilerden biridir. Bâtunî bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi, takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ'nın ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ma'nâ olan İmam insanların nidâ'yı gerçekleştireni öldürmesinden çekindiği için zahirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Nidâ uygulamasını detaylı bir şekilde ele alan ve Hasîbî'nin öğrencisi ve halefi olan Cillî tarafından yazılan *Risâletü'l-Endiye*'de Hasîbî'ye yer verilmemiş olması, onun nida uygulamasında bulunmadığını ortaya koyucu niteliktedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ'nın İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlılığının olmaması ile takiyyeye müracaat arasında direkt bir bağlantının olmadığını gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Asatryan, Mushegh - Burns, Dylan M. "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. *The Nusayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Ortadoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "er-Risâletü'l-Numâniyye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Kitâbü bâtnî's-salât". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/219-272. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-Endiye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/321-333. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.

- Cilli, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/309-319. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism". *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nosairis*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- Erdoğan Başaran, Reyhan. "Er-Risâletü'l-Numâniyye Eseri Doğrultusunda Nusayrî-Alevî İnancında Tevhîd İlkesinin İzahı". *e-Makalat* 14/2 (Aralık 2021), 948-969.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. "el-Hidâyetü'l-kübra". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 7/18-399. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Kohlberg, Etan. "Taqiyya in Shîi theology and religion". *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345-380.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahriği: İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Krieger, Bella Tendler. "Marriage, Birth, and bātīnī ta'wīl: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitāb al-Hāwī fī 'ilm al-fatāwī* of Abū Sa'īd Maymūn al-Taḥarānī". *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Massignon, Louis. "Esquisse d'une bibliographie Nusayrie". *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.
- Palabıyık, M. Hanefî. "Dini İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrılık". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Salisbury, E. Edward. "The Book of Sulaimān's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion", by Sulaimān Effendi of Adhanah; with copious extracts". *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.
- Sinanoglu, Abdülhamit. *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Çağımızda Bâtınilik Örneği*. Konya: Esra Yayınları, 1997.
- Strothmann, Rudolf. "Takiyya". *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-nihâl*. mlf. M. Seyyid Kılânî. 1-2. Kahire: y.y., 1961.
- Şenzybek, Aytakin. "Ebu'l-Hattab el-Esedi ve Hattabiyye Fırkası". *Marife* 15/1 (2015), 87-116.
- Tabātabā'î, Muhammad Husayn. *Shi'ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "er-Risâletü'l-mürşide". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/157-180. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Kitâbü'l-hâvî fî ilmi'l-fetâvî". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/45-116. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Kitâbü'l-reddi ala'l mürted". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 11/87-212. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/15-18. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Talhamy, Yvette. "The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria". *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Tavil, Muhammed Emin Galib. *Arap Alevileri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Turan, Ahmet. "Kitâbü'l-Mecmu'u'nun Tercümesi". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrılık: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013.

Winter, Stefan. *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.

Yaron, Friedman. *The Nusayrî- 'Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.

**Nidâ'dan Takiyye'ye:
Nusayrî-Alevî İncancında Nidâ ve Takiyye Uygulaması**

Reyhan Erdoğan Başaran

Dr. Öğr. Görevlisi, Iğdır Üniversitesi (ROR ID: 05jstgx72)
İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Assist. Prof. Dr., Iğdır University, Faculty of Theology
Department of Basic Islamic Studies
Iğdır/Turkey
reyhanerdogdu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0046-2761

From Nidâ to Taqiyya: The Practice of Nidâ and Taqiyya in the Nusayrî-Alevî Belief Abstract

The Nusayrî belief is similar to those of Ghulât teachings, which is known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayrîs are considered to be a part of the Ghulât, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Alî b. Abî Tâlib is God or Allah was revealed in Alî) adopted by the Ghulât sects are also manifested in classical Nusayrî works. However, the Nusayrî sheikhs adopted a different interpretation from the Ghulât sects regarding the essence and the nature of God and his visibility to people. The “the practice of *nidâ*” was also transferred to Nusayrî teaching from the Ghulât tradition. The “the doctrine of *nidâ*”, the *ism*'s or *bâb*'s public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first Ghulât formations (Saba'iyya). According to this teaching, the *bâb*, by risking his own life, declares the identity of God (*nidâ*), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the *bâb* performs the “*nidâ*” and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Abû Shu'ayb Muhammad ibn Nusayr an-Namîrî (d. 270/883), who is regarded as the *bâb* of the Eleventh Imam in Nusayrî tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the “*nidâ*” did not have a meaning rather than being a theological teaching because after this period Nusayrîs seem to have accepted *taqiyya* as part of the belief in order to preserve the safety of the Muwahhidun (Nusayrî believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risâlat al-andiya*, which comprehensively deals with the “the phenomenon of *nidâ*” among the classical Nusayrî works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Husayn ibn Hamdân al-Khasîbî (d. 358/969) will historically be discussed, and the concept and practice of *taqiyya*, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Khasîbî will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the practice of “*nidâ*” purported discontinuation can be associated with adoption of *taqiyya*.

Keywords: Islamic Sects, Nusayrî-Alawîsm, Nidâ, Taqiyya, Risâlat al-andiya.

Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İncancında Nidâ ve Takiyye Uygulaması

Öz

İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâlî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik, Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir. Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gâlî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar, klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak

Nusayrî kuramcıları Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâli fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. “Nidâ” uygulaması da Nusayrî öğretiyeye gulât geleneğinden aktarılmıştır. İmam'ın ilahlılığının aleni bir şekilde ilan edilmesi anlamına gelen “nidâ” ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiyeye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. İsim'in ya da bâb'ın ma'nâ hakkındaki gerçekliğini ortaya çıkarmak için nidâ'yı yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'nin (öl. 270/883) de İmam'ın ilahlılığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî gelenekte uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler Muvahhidûn'un (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtinî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllarından kabul etmiş görünmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde “nidâ” öğretisini kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî'ye (öl. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebintemel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, *Risâletü'l-Endiye*

Giriş

İnancın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevîlik, Şîa'nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. Bu dini öğreti, 3/9. yüzyılda Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'nin (öl. 270/883) görüşleri etrafında şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik, 10. yüzyılda Mısırlı Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî (öl. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Nusayrîlik kendisini Şîî cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında temel rol üstlenen Hasîbî, Nusayrîliği Şîî inancını en saf haliyle benimsemiş bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde Hasîbî'den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Ali b. İsa el-Cisrî, Muhammed b. Ali el-Cillî (öl. 384/994) ve Ebû Saîd Meymûn b. Kâsım et-Taberânî (öl. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi, Şîî öğretiyeye içinde değerlendirdikleri görülmektedir.²

¹ Yaron Friedman, *The Nusayrî-‘Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill: Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

² Modern dönemde yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafız Esad, Suriye'de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî Şîîliğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattı. Suriye ve Lübnan'dan pek çok Şîî ve Nusayrî âlimin görüş ve onayı ile Nusayrîlerin İmamîyye Şîası'ndan olduğunu ifade eden bir bildiri yayınlandı. Esad yönetiminin Suriye'de Sünnî çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanmak için bu şekilde bir girişimde

Nusayrî âlimler hakiki Şîî oldukları vurgusunu yapmış olsalar da itikadî, fikhî ve bilhassa bâtinî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Şîî fırkalardan farklılık göstermektedirler. İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâlî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik, Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir.³ Ulûhiyet, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e gösterilen aşırı ihtimam ve tenâsüh gibi konularda gulât öğretiyle Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman "Gulât-Nusayrî" olarak da tanımlanmaktadır.⁴ Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gâlî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁵ Ancak Nusayrî şeyhleri Allah'ın zatı, mahiyetine onun insanlara görünür olması konusunda Gâlî fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiyeye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır.⁶ Nusayrî gelenekte Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁷ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılısına olduğu, Allah'ın zatının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan

bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Şîî grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî-Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Şîî olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî kuramcılar tarafından bunun aksi bir beyanat verilmemiş ve yukarıda değinildiği gibi ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayrîlik Şîî bir mezhep olarak tanıtılmıştır. Yvette Talhamy, "The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria", *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

³ Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf", *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris: y.y., 2020), 273; Nusayrî kuramcıları tarafından neşredilen eserlerde Nusayrîlerin kendilerinin gulât olarak nitelendirildiklerinin farkında oldukları görülmektedir. Ayrıca bu durumdan rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Firkanın önde gelen şeyhlerinden olan Cillî ve Taberânî'nin bu ithamı reddettikleri ve hatta gulât inancını tekfir ettikleri görülmektedir. Muhammed b. Ali el-Cillî, "Kitâbü bâtinî's-salât", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/248-250; Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/15-18.

⁴ Mushegh Asatryan - Dylan M Burns, "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.

⁵ Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, mlf. M. Seyyid Kîlânî (Kahire: y.y., 1961), 1/178-190.

⁶ Muhammed b. Ali el-Cillî, "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/309-319.

⁷ Nusayrîlikte tevhîd ve hulûl inancı hakkında daha detaylı bilgi için, bk.; Reyhan Erdoğan Başaran, "Er-Risâletü'l-Numâniyye Eseri Doğrultusunda Nusayrî-Alevî İnancında Tevhîd İlkesinin İzahı", *e-Makalat* 14/2 (Aralık 2021), 948-969; Muhammed b. Ali el-Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/303-308; Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", 3/16.

olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuyu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁸

Nusayrî öğretide bâtinî bilginin 2/8. yüzyılda daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini ortaya koyan pek çok örnek mevcuttur. Klasik dönem Nusayrî eserler incelendiğinde Gâlî fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gâlî düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gâlî fikirlerin Nusayrî öğretiye aktarılmasında önemli rolü olan isimlerden biri Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi'dir. Mufaddal'a atfedilen *Kitâbü'l-Usus*, *Kitâbü's-Sırât* ve *er-Risâletü'l-Mufaddaliyye* gibi Gâlî inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik itibarıyla Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benzeşmektedirler.⁹ Her ne kadar özellikle "ulûhiyet", "hulûl", "tenâsüh" vb. konularda bâtinî mistik bilginin gulât düşüncesinin etkisiyle Nusayrî öğretiye dahil söz konusu olsa da bahsi edildiği gibi Nusayrî kuramcılar bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inancına aktarılan öğretilerden biri de "Nidâ" dır. İsim'in, bâb'ın sûretinde görünür olan isim'in ya da bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır.¹⁰ Bu öğretiye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb, İmam'ın ulûhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kâfir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ uygulamasını yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. "Bâb" kelimesi ilk dönem Şîî literatüründe İmam'ın en kıdemli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla "bâb" kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.¹¹

Nusayrî-Alevîliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim babası olan İbn Nusayr'ın da nidâ'yı uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam Hasan el-

⁸ Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303-308.

⁹ Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 243-245.

¹⁰ Hangi dönemde teşekkül ettiği konusunda rivayet çeşitliliğinin söz konusu olduğu Sebeiyye, tarihsel zeminde farklı şahıslarla irtibatlandırılmış ve farklı olayları ifade etmek için kullanılmıştır. Hz. Osman muhalifleri, Hz. Ali taraftarları, Yemenîler, Hâriciler ve oluşum sürecindeki Şîî düşünceye sahip grupları tanımlamaktan ziyade karalama amacıyla bu kavramın kullanılmış olması sebebiyle herhangi bir fırkaya aidiyeti konusunda netliğin olmadığı belirtilmektedir. Daha geniş bilgi için bk.; Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi: İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 143-197.

¹¹ Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims", 273-275; M. Hanefi Palabıyık, "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 23-24.

Askerî'nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr'a rücu ettiğine ve onun imamın bâb'ı (temsalcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el-Mehdî'nin ise özel bir bâb'ının olmadığı ve bu sebeple bâb'lık görevinin en son İbn Nusayr'da kaldığı belirtilmiştir.¹² Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr, bâb'ı olduğu On Birinci İmam'ın ulûhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ'yı yerine getirmiştir. Bâb'lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da mâsum imamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr'ı ve onun dini haleflerini zor durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.¹³ 10. yüzyılda dini öğretiyi formalize eden Hasîbî'nin de bâtinî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ öğretisi kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁴ Hasîbî'nin Irak'ta Bağdat valisi tarafından tutuklanma gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtinî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran Hasîbî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderlerinin, inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sırlarını gizlemek amacıyla takiyyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹⁵ Tarihsel süreç içinde Nusayrîlik dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şîa ile çetin bir mücadelenin içine girmemiştir. Bununla birlikte Nusayrîlerin, inananların güvenliğini sağlamak ve dini kimliklerini koruyabilmek adına takiyyeye müracaat ettiği ve daha ziyade kıyı veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹⁶ Takiyyeyi dinin asıllarından kabul eden Hasîbî'den sonraki dönemde nidâ'nın Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu öğretinin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki âlimler tarafından neşredilmiştir.

Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ" uygulamasını kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* (İlan Risalesi) isimli risalenin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹⁷

¹² Nusayrî inancının sistematize olmasında en temel rolü olan Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübra* isimli önemli eserinde İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ve On İkinci İmam Muhammed el-Mehdi'nin bâb'ı olması durumunu detaylı bir şekilde ele almıştır. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, "el-Hidâyetü'l-kübra", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevi: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/374-395.

¹³ Muhammed Emin Galib et-Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

¹⁴ Friedman, *The Nusayrî- 'Alawîs*, 22-25

¹⁵ Friedman, *The Nusayrî- 'Alawîs*, 126-130; *Arap Alevîleri Tarihi* isimli çalışmada 10. yüzyılın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünnî ve Şîî mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi*, 124-125.

¹⁶ Nusayrîler daha ziyade İshakîler ve Dürzîler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, "A Druze-Nusayrî Debate in the 'Epistles of Wisdom'", *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawîs: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016) 11.

¹⁷ Muhammed b. Ali el-Cilli, "Risâletü'l-Endiye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevi: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/321-333.

Risâletü'l-Endiye, Hasîbî'nin halefi olarak Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan Cillî'ye isnat edilmektedir. İsmâil b. Hallâd risalenin Cillî'ye isnadını reddetmiştir.¹⁸ Ancak Cillî'nin en önemli talebesi ve halefi olan Taberânî “risalenin sadece Cillî'den duyulduğunu” beyan etmektedir.¹⁹ Genç yaşta hocası Cillî'nin ders halkasına katılan ve eş-şâ'bü's-sika (güvenilir genç) olarak ün yapan Taberânî'nin, risalenin Cillî tarafından yazıldığını belirtmesi, risalenin Cillî'ye isnadını ortaya koymak için yeterli bir beyandır. Risaleye ilk olarak Louis Massignon'un 1936 yılında neşretmiş olduğu *Esquisse d'une bibliographie Nusayrie* isimli çalışmasının 35. maddesinde yer verilmiştir.²⁰ Risale tam bir metin olarak Ebû Mûsâ el-Harîrî tarafından ilk altı cildi 2006 yılında Lübnan'da yayınlanan *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*'nin ikinci cildinde yer almaktadır.²¹ On iki ciltlik *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* ile yayınlandığı döneme kadar bilinmeyen ve çalışılmamış olan onlarca klasik Nusayrî eser ulaşılabilir nitelikte olmuştur. Yazma nüshaları farklı kütüphanelerde matbu olarak var olan klasik Nusayrî eserlerle *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* isimli eserde var olan bölümlerin karşılaştırmasını yapan akademisyenler on iki ciltlik bu eserin içinde yer alan referansların ve alıntılarının kesinlik içerdiğini belirtmektedirler.²²

Silsiletü't-Turasi'l-Alevî isimli eserde yer alan *Risâletü'l-Endiye* isimli risale Nusayrî-Alevî geleneğinde nidâ ile ilgili en kapsamlı bilgiyi içermesi açısından önemlidir.²³ Bu risale nidâ'nın Nusayrî teolojisi içinde nasıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunu ortaya koymaktadır. Risalede, “Nidâ, gerçekleşen tüm nidâlarda nasıldı? Aynı mıydı?”, “Nidâ Ademî kubbeden Muhammedî kubbeye kadar geçen sürede nasıl olmuştur?” ve “Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?”²⁴ gibi sorulara yer verilmiş ve bu sorular ekseninde konu ele alınmıştır. Bu doğrultuda nidâ'nın önemini ve mahiyetini ortaya koymak için nidâ uygulamasının ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. *Risâletü'l-Endiye* isimli risalede yer alan bilgiler doğrultusunda, bu makalede ilk etapta nidâ'nın Nusayrî geleneğinde ne anlama

¹⁸ Ebû Züheybe künyeli İsmâil b. Hallâd İshâkiliğin bilinen en önemli son âlimidir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî ile aynı dönemde yaşamıştır. İsmâil b. Hallâd döneminde Nusayrîlik ile İshâkîlik arasındaki çekişme en üst düzeydedir, denilebilir. İshâkîlik ile ilgili *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî*'nin 11. cildinde detaylı bilgi yer almaktadır. *Kitâbü'l-reddi ala'l mürted* isimli bölümde Ebû Züheybe İsmâil b. Hallâd ve Meymûn b. Kâsım et-Taberânî arasında geçen münazaralar yer almaktadır. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, “Kitâbü'l-reddi ala'l mürted”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 11/87-212.

¹⁹ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/321.

²⁰ Louis Massignon, “Esquisse d'une bibliographie Nusayrie”, *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.

²¹ 7., 8. ve 9. ciltleri 2008 yılında ve 10., 11. ve 12. ciltleri ise 2014 yılında yayınlanmıştır.

²² Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 2-3; Bella Tendler Krieger, “Marriage, Birth, and bātīnī ta'wīl: A Study of Nusayrî Initiation Based on the Kitāb al-Hāwī fi 'ilm al-fatāwī of Abū Sa'īd Maymūn al-Tabarānī”, *Arabic* 58 (2011), 13.

²³ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/321-333.

²⁴ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/323.

geldiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hasîbî'ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Uygulaması

Çağırarak, seslenmek, bağırarak anlamına gelen nidâ, Nusayrî gelenekte daha ziyade İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi (nidâ) anlamına gelmektedir. Nidâ, kendi hayatını riske atma pahasına isim tarafından, bâb'ın suretinde görünür olan isim ya da bâb tarafından gerçekleştirilmektedir. Nidâ'yı gerçekleştirdiğinde halkın kendisine tepki vereceğini ve hatta ölüm cezasına çarptırılacağını bilmektedir. Ancak nidâ'yı gerçekleştiren isim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın daha ulvî olanı ilan etmek için ölümügöze alacak bir mertebede olduğu kabul edilmektedir. Nidâ uygulamasında yer alan bir diğer durum ise nidâ gerçekleştiği zaman ma'nâ'nın nidâ'yı gerçekleştirene lanet etmesi ve bulanetin aslında halkın azabından nidâ'yı gerçekleştireni korumak amacıyla yapıldığı inancıdır. Buna göre ma'nâ kendi ilahlığını ilan edene lanet etmekte ve böylece onu insanlardan gelebilecek daha büyük bir tehlikeden korumaktadır. Bunun ise zahiri anlamda bir lanet olduğuna, bâtinî anlamda ise nidâ fiilini yapan için bir rahmet olduğuna inanılmaktadır. Nidâ'nın genel anlamda isim ya da bâb tarafından gerçekleştirildiği inancı yaygın olsa da bu risalede yer alan "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²⁵ sorusu ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumunun da nidâ kapsamı içinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda risaleye göre ma'nâ iki temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir, denilebilir. Bunlardan ilkinde ma'nâ zatı ve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilinir kılar. Diğerinde ise ma'nâ, isim'in nidâsı ile isim'in bâb suretinde görünür olduğu bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu ilan ile ya da bâb'ın nidâsı ile bilinmektedir.²⁶

Nidâ'nın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında bâtinî bilginin temelini oluşturan "ma'nâ-isim-bâb" öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezze olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman

²⁵ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

²⁶ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321.

diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yarattıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bilindir kılmak için kendi nurundan “isim’i” yaratmış ve ona aynı zamanda “hicab” adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlığını bilirler.²⁷ Bu sebeple isim'in temel misyonu ma'nâ hakkında gizli olan bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektir, denilebilir. Ma'nâ'nın öz nurundan yaratılması sebebiyle “Semî, Alîm, Latîf, Habîr, Kâhir, Kâdir, Zâhir, Bâtın, Evvel, Âhir, Rahmân ve Rahîm” gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isim'e tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık “Ezel, Kadîm, Ahad, Ma'nâ el-maâni (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anza'a ve Batin” gibi bazı isimlerin ma'nâ'ya münferit olduğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı belirtilmiştir.²⁸ Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Ali'nin zahirî görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anza'a (أَنْزَاع) ve karnı geniş anlamında kullanılan batîn (بَاطِن) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade “Ma'nâ'nın insan suretinde görünümünün en mükemmel örneği Hz. Ali'dir” inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâböz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınıp bilinmesinde isim'in önemli bir rolü olduğu gibi isim'in bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani isim'e ulaşan yol bâb'dangeçmektedir.²⁹ İlk yaratılışta bâb Cebrail'dir.³⁰ Hâşimî hanedanlığında ise bâb, Selmân el-Fârisî (öl. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selman'ın beş harften oluştuğu ve ulvî alemde toplamda beş bin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.³¹ Ma'nâ-isim-bâb'ın yeryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim-bâb üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen “ayn-mim-sin” şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâletü'l-Endiye*'de de genel itibariyle ma'nâ, ayn; isim, mim; bâb, sin harfiyle ifade edilmiştir.

²⁷ Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilindir olduğu ifade edilmiştir. Taberânî tarafından ele alınan *Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendisinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Allah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilindir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim aracılığıyla kullarına kendini tanıtmaması onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. Taberânî, “*Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn*”, 3/15-18.

²⁸ Cillî, “*Risâletü'l-Endiye*”, 2/321-325.

²⁹ Risalede mim'in sin'e yirmi sekiz harfi yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ulvî-nurî ve süflî-beşerî alemleri yaratması için de emir vermiştir. Cillî, “*Risâletü'l-Endiye*”, 2/325-326.

³⁰ Cebrail'in bâb olduğu ilk yaratılışta, isim Hz. Adem ve ma'nâ Hâbil'dir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, “*er-Risâletü'l-mürşide*”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'eclî'l-Marife, 2006), 3/178.

³¹ Cillî, “*Risâletü'l-Endiye*”, 2/327.

Nidâ uygulamasını en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim, bâb'da tezahür eden isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın ulûhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâlî hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlığının bildirilmesi için isim'in ya da bâb'ın kendisini kurban ettiği dini bir uygulama olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ'nın ifa edildiği örnekler incelendiği zaman ma'nâ'nın ilahlığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Ma'nâ'nın ilahlığını bizatihi ilan ettiği durumlar, isim'in ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi, isim'in bâb'da görünür olduğu bir halde ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi ve bâb'ın ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi olarak dört farklı şekilden söz edilebilir.³²

Risale, yaratılışın başlangıcında nidâ'nın nasıl olduğu, nidâ'yı yapanın ma'nâ'nın kendisi mi yoksa isim mi olduğu, nidâ'nın bir kez mi yoksa birden fazla mı yapıldığı ve ayrıca Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve akabinde On İki İmam'a kadar geçen süre içinde nidâ uygulamasının nasıl yapıldığı sorularına cevap bulmak gayesiyle yazılmıştır. İlk nidâ'nın A'râf Sûresi 172. âyette yer alan ifadelerden ibaret olduğu belirtilmektedir: “*Kıyamet gününde biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şahit olduk, dediler.*”³³ Burada nidâ'ya işaret eden temel ifade “أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ” yani “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet sen bizim Rabbimizsin” ifadesidir.³⁴ Yaratılanlara yapılan ilk nidâ her ne kadar ma'nâ'dan sadır olmuş olsa da bu ifadelerin isim (mim) tarafından yaratılmışlara iletiildiği belirtilmektedir. İsim ma'nâ'nın söylediklerini tekrar ederek bu nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğunu kesin bir şekilde ilan etmektedir. Bir kesim insanların (Sefa Ehli) nidâyı cevap verdiği ve ma'nâ'nın ilahlığını kabul ettiği diğer yandan iblis ve nefesine yenik düşenlerin ise hayır dedikleri ve cehennemlik oldukları belirtilmektedir.³⁵ Vâkıa Sûresi'nde yer alan amel defteri sağından verilenler nidâyı yani ma'nâ'nın ilahlığını kabul edenler, solundan verilenler ise kabul etmeyenler olarak tanımlanmışlardır.³⁶ Nidâ'ya örneklik eden bu âyet zikredildikten sonra “her ne kadar Allah'ın kitabında nidâ bir kez

³² Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/321-333.

³³ el-A'râf 7/172

³⁴ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/323.

³⁵ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/328.

³⁶ Vâkıa 56/27, “Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere”; Vâkıa 56/41 “Soldakiler; ne yazık o soldakilere!”.

zikrediliyor, halbuki birden fazla nidâ vaki olmuştur,” denilmektedir.³⁷ Akabinde nidâ’ya örneklik teşkil eden vakıalar ele alınmıştır.

İsim’in (hicab) yaratılmasındaki temel gaye de nidâ’yı yani ma’nâ’nın ilah olduğu gerçeğini insanlara bildirme vazifesini yerine getirmek olduğu belirtilmektedir. İsim yaratıldığında kendisinden sadır olan ilk ifadeler şunlardır:

“Ben şahadet ederim ki! Mevlam sensin. Maksadım sensin. Ma’nâm sensin. Ben senin kendi öz nurundan yaratmış olduğun bir kulum. Benim vasıtamla ma’nâ’nın gizli olan yönlerini izhar etmek ve bilinmeyen özelliklerini ortaya çıkarmak istedin. Bu sebeple bende gizli olman aynı zamanda bilinmen ve tanınmandır (zuhurdur). Bana gözükmen ise benim için bir imtihandır.”³⁸

Nidâ uygulamasına en somut örnek olarak “Gâdir Hum” olayı anlatılmaktadır. Şîa’ya göre Hz. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde Hz. Ali’yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şîi geleneğe göre Gâdir Hum olayı Ali’nin resmi liderliğinin yani imametinin ilahî bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gâî literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed’in ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilahlığının ilanı olarak ele alınmıştır.³⁹ *Risâletü’l-Endiye*’de nakledildiğine göre “Gâdir Günü Nidâsı” olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma’nâ olan Ali’ye işaret ederek şöyle söylemektedir:

“Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zahir ve bâtin olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma’nâ (Ezel) sizin aranızda. Onun sizin aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan (nidâ) ederim. Ona ibadet edin! Onu tenzih edin!”⁴⁰

Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma’nâ olan Hz. Ali’nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ uygulamasının özünde yer alan Hz. Muhammed’in Hz. Ali’nin ilahlığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeyye’nin kurucusu Abdullah b. Sebe’nin Ali’nin ilahlığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre “isim, bâb olan Abdullah b. Sebe’de gizlenmiş ve Ezel’in (yani Ali’nin) ma’nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde” ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde İbn Sebe’nin yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.⁴¹ Risalede ayrıca Hz. Ali’nin

³⁷ Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/323.

³⁸ Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/324.

³⁹ Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

⁴⁰ Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

⁴¹ Cillî, “Risâletü’l-Endiye”, 2/330.

Medain'den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Sebe'nin "Ali'nin ölüleri diriltten bir Rab" olduğunu dile getirdiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Sebe diyor ki: "Ma'nâ Medain'de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onun ma'nâ olduğunu kabul etti."⁴² Bu ifade bize İbn Sebe örneğinde iki farklı nidâ'dan bahsedildiğini göstermektedir. İlkinde isim bâb olan İbn Sebe'de ortaya çıkıyor ve Hz. Ali'nin ilah olduğunu nidâ ediyor. İkinci örnekte ise nidâ'nın ma'nâ'nın kendisi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Yani Hz. Ali'nin bir kafatası ile konuşması ve insanların onun ilah olduğunu anlaması hadisesi de nidâ uygulaması kapsamında ele alınmıştır.

Örneklerde de görüleceği üzere Hz. Ali'nin ilahlığının ilanı risalede özel bir yere sahiptir. Ali'nin ilahlığını reddeden ve onun ma'nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kâfir oldukları belirtilmektedir. Mahiyetinin ve keyfiyetinin bilinemeyeceği ifade edilen Hz. Ali bu pasajda da "Anza'a ve Batîn" kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki:

"Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu suret olan Anza'a-Batîn için ma'nâ değil isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah'ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kâfir olmuştur. Anza'a-Batîn şeyhimizin dediği gibi ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir."⁴³

Bahsi geçen bir diğer nidâ ise Altıncı İmam Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeynep el-Esedî'nin⁴⁴ (öl. 143/760) nidâsıdır.⁴⁵ Buna göre isim'in, Kûfe Camii'nin minaresine çıkan Ebû'l-Hattâb suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ'nın kendisi olduğunu nidâ ettiği belirtilmektedir. Ebû'l-Hattâb: "Ben mimim (isim), Ezel ve Kadim değilim. Kim bana Ezel derse ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'ın ilahlığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O'dur."⁴⁶ Ancak insanların Ebû'l-Hattâb'ın ifadelerini ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sâdık'ın halkı sakinleştirmek için Ebû'l-Hattâb'a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zahiren lanet olsa da bâtinî anlamda Ebû'l-Hattâb için bir rahmet olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ Metinde bahsi geçen bir diğer nidâ Ömer İbnü'l-Furat'ın ve Muhammed b. Nusayr'ın, ayn (ع) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.⁴⁸

⁴² Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/332.

⁴³ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/332.

⁴⁴ Ebû'l-Hattâb el-Esedî elimizdeki risalede de görüleceği üzere Nusayrî kaynaklarda daha ziyade Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeynep el-Kahili olarak geçmektedir. Ebû'l-Hattâb hakkında detaylı bilgi için bk.; Aytekin Şenzyebek, "Ebu'l-Hattab el-Esedi ve Hattabiyye Fırkası", *Marife* 15/1 (2015), 114-115.

⁴⁵ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

⁴⁶ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

⁴⁷ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/331.

⁴⁸ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/331.

Risalede ayrıca ma'nâ'nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbetü'l-Ekâlîm (بەلأقاليم), Hutbetü'l-Beyân (بەتالبيان), Hutbetü'l-Keşf (بەلاكتشف) ve Hutbetü'l-Tasenciye (بەلاطنجية) olarak zikredilen hutbelerde ma'nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: “Evvel, ahir, zahir ve bâtın olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim.” İsim, ma'nâ'nın kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: “Evvel, ahir, zahir ve bâtın O'dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti.” Ma'nâ kendisini ilan ederken “Ben yaptım”, isim ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ederken ise “O yaptı” ifadelerini kullanmaktadır.⁴⁹ Ma'nâ ve isim'in karıştırılmaması hususunda bu ayrımın önlemleri olduğu bildirilmektedir. Ma'nâ'nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma'nâ'ya hem de isim'e ilahlık atfedileceği için isim ma'nâ'yı nidâ ederken sözlerine “” (O) ifadesiyle başlamaktadır. İsim'in ma'nâ'ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve ma'nâ konuşandır, isim ise ma'nâ'dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.⁵⁰

2. Nidâ'dan Takiyyeye Geçiş

Nusayrî gelenekte İbn Nusayr'ın da diğer gulât mistikler gibi ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.⁵¹ On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr, Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ etmek sûretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr'dan sonra mezhebin dini lideri önce Muhammed b. Cündeb (öl. 3/9. yüzyılın son çeyreği) ardından el-Farisî lakabıyla ünlü Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (öl. 287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cündeb'in ne de Cünbülânî'nin nidâ'yı ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ uygulamasını yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şeyhidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ'nın Hasîbî tarafından ifa edildiğini iddia etmektedirler. Hasîbî Mısır'da Cünbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadî ve bâtınî inancını formalize etmiştir.⁵² Hocası Cünbülânî'nin vefatından sonra Irak'a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat'ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak Irak'ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bâtınî inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri Hasîbî'nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmaktadır. Yaron Friedman bu

⁴⁹ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/331.

⁵⁰ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/332.

⁵¹ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/330.

⁵² Tavail, *Arap Alevîleri Tarihi*, 126-127.

durumun yani mezhebin bâtinî bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidâ olduğunu belirtmektedir.⁵³ Ancak klasik Nusayrî eserlerde Hasîbî'nin nidâ'yı gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz Hasîbî'nin halefi Cillî tarafından kaleme alınan *Risâletü'l-Endiye*'de nidâ uygulamasını ifa eden İbn Nusayr ve Ömer İbnü'l-Furat da dâhil olmak üzere pek çok isim zikredilmiş, ancak Cillî'nin hocası Hasîbî'den bahsedilmemiştir.⁵⁴ Bu durum bâtinî bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidâ kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidâ uygulaması isim'in bizzat kendisi ya da isim'in bâb'da görünür olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'ın ölümü ile birlikte nidâ'nın bu bağlamda uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Hasîbî'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

Zindandan kaçmayı başaran Hasîbî, Bağdat'tan Şam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. Şîî bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamî eğitim alan Hasîbî, Nusayrî öğretiyi benimsemekle birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamî kimliğinin izlerini yansıtmaktadır.⁵⁵ Nusayrî kaynaklarda Hasîbî'nin bâtinî öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (Muvahhidûn) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiyye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğü belirtilmektedir. İlk dönem Şîî kaynaklarda da Hasîbî'nin Şîî geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiyyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de Hasîbî'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁵⁶

Şîa, imanı koruma ve inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiyyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁵⁷ Önemli bir Şîî müellif olan Hüseyin et-

⁵³ Friedman, *The Nusayrî- 'Alawîs*, 22.

⁵⁴ Ömer İbnü'l-Furat, Onuncu İmam Ali en-Nakî (öl. 254/868)'nin bâb'ı, İbn Nusayr ise On Birinci İmam Hasan el-Askerî (öl. 260/874)'nin bâb'ı kabul edilmektedir. Ancak Ömer İbnü'l-Furat'ın ma'nâ olan Ali en-Nakî'nin isim'i, İbn Nusayr'ın ise Ali en-Nakî'nin ve Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğuna yönelik farklı bir ibare daha vardır. Friedman, *The Nusayrî- 'Alawîs*, 15.

⁵⁵ *el-Hidâyetü'l-kübra* Hasîbî'nin Şîî-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eserdir. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, "el-Hidâyetü'l-kübra", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/18-399.

⁵⁶ Friedman, *The Nusayrî- 'Alawîs*, 22-28.

⁵⁷ Lynda Clark, "Taqiyya in Twelver Shi'ism", *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York: y.y., 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, "Taqiyya", *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.

Tabâtabâî takiyyeyi şu şekilde tarif etmektedir: “Bir insanın kendi dinini veya bazı dinî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesidir.”⁵⁸ Takiyye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şia içinde takiyye zamanla dinin olmazsa olmazlarından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁵⁹ Takiyye uygulamasının Nusayrî geleneğinde de benzer bir işlevinin olduğu aşikardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğretiyi hem de etnik kimlikleri itibarıyla birbirinden farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sırlarını gizleme ilkesi mezhebin varoluşsal bir problemi haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takiyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğretiyi ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁶⁰ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk, hatta yetişkin dahi Türkçe’ye “Amcalık merasimi” olarak çevrilen “mezhebe giriş merasimi” neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmîyetinde son dini lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almasında en önemli isim olan Taberânî *Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvi* (Fetvaları İçeren Kitap) isimli eserinde yola giriş merasimi detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁶¹ Yola giriş merasimi’nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: “İslam’da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür.”⁶² Mezhebe giriş merasiminde verilen eğitim süresinin ne kadar

⁵⁸ Muhammad Husayn Tabâtabâ’î, *Shi’ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York: y.y., 1975), 223-224.

⁵⁹ Etan Kohlberg, “Taqiyya in Shīī theology and religion”, *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345-380.

⁶⁰ Krieger, “Marriage, Birth, and *bâtînî ta’wîl*”, 53-75.

⁶¹ Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, “Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvi”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li’-ecli'l-Marife, 2006), 3/45-116.

⁶² Taberânî, “Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvi”, 3/106-107.

sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte bu eğitimin aylarca hatta bir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din âlimi iken fırkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Süleymân el-Adanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâbü'l-bakûrî's-Sülaymâniyye fî keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmasında kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtinî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁶³

Bâtinî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş merasimini” tamamlamamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş eğitimi sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildiği bilinmektedir.⁶⁴ Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusunda ne derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olanyola giriş eğitimi neticesinde öğretim sürecini tamamlayan Nusayrî'nin insan-ı kâmil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁶⁵

Yola giriş merasimi dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve

⁶³ 19. yüzyılda Süleymân el-Adanî tarafından neşredilen *Kitâbü'l-bakûrî's-Sülaymâniyye fî keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eser Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayınlanan “Histoire et religion des Nusairis” isimli monografda temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nusairis* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisbury tarafından “The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion” başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir. E. Edward Salisbury, “The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion”, by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts”, *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308. Türkiye’de bu eser ile ilgili en detaylı çalışma ise Abdülhamit Sinanoğlu tarafından yapılmıştır. Sinanoğlu’nun *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Çağımızda Bâtinîlik Örneği* isimli çalışması salt bir tercüme değildir. Nusayrî inancı ile ilgili her bir konu *Kitâbü'l-bakûrî's-Sülaymâniyye fî keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmanın orijinal Arapça nüshası doğrultusunda ele alınmıştır. Abdülhamit Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Çağımızda Bâtinîlik Örneği* (Konya: Esra Yayınları, 1997); *Kitâbü'l-Bakûrî's-Sülaymâniyye fî keşfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eserde Nusayrîler için önemli kabul edildiği düşünülen *Kitâbu'l-Mecmu'u* isimli bölüm de yer almaktadır. Her ne kadar bu eser Hasîbî'ye nispet edilse de kim tarafından nerede kaleme alındığı tam olarak bilinmemektedir. Bu bölüm Ahmet Turan tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Ahmet Turan, “Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.

⁶⁴ Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, *The Nusayrî- 'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri* (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013), 81-84.

⁶⁵ Krieger, “Marriage, Birth, and *bâtinî ta'wîl*”, 74.

ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de etkili olmuştur. Cihat konusu takiyye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir mücadele olarak yorumlanmıştır.⁶⁶ Nusayrîlerin takiyye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdi olarak ibadet ettikleri belirtilmektedir. Şekil ve içerik olarak Müslüman çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptendir, denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁶⁷ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Oruç ibadeti bâtinî manada dinin sırlarının saklanması olarak görülmüştür.⁶⁸ Hz. Muhammed'in bâbası Abdullah'ın sessizliği, Kur'an'da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁶⁹

Sonuç

3/9. yüzyıl ve 4/10. yüzyılda İmamî ve İsmailî Şîî kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Karmatîler, Buveyhîler ve Fâtimîler gibi Şîî inancı benimsemiş yönetimlerin var olması bu dönemde Gâlî fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır. Şîî geleneğin baskın olduğu bir zamanda ve coğrafyada teşekkül eden Nusayrîlik, gulât düşüncesinin etkisiyle gelişme gösteren firkalardan biri olarak ele alınmaktadır. “Nidâ” uygulaması gulât düşüncesinin Nusayrî öğretide etkin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İsim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın hayatı pahasına ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi anlamına gelen nidâ ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır.

Nusayrî gelenekte “eş-Şeyhu's-Sika” (güvenilir şeyh) olarak anılan Cillî'nin yazmış olduğu *Risâletü'l-Endiye* isimli çalışmada nidâ'nın mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Buna göre nidâ'nın dört farklı formda gerçekleştiği görülmektedir. Ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumu Kur'an-ı Kerim'den “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şahit olduk, dediler*” el-A'râf Sûresi 172.âyetiyle belirtilmiştir. İsim'in ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin ilah olduğunu ilan ettiğini ifade eden “Gadîr Hum Nidâsı” örnek olarak verilmiştir. İsim'in bâb'da görünür olduğu bir formda ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi

⁶⁶ Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 143-148.

⁶⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: y.y., 2008), 374-75

⁶⁸ Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 138-140.

⁶⁹ Âl-i İmrân 3/41, “*Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster.*” Şöyle buyurdu: “*Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.*”; Meryem 19/26, “*Ye iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin olursan 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de.*”

konusunda Ebû'l-Hattâb'ın Kûfe camisinin minaresinde Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak bâb'ın ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda On Birinci İmam'ın bâbı olan İbn Nusayr'in İmam'ın ilah olduğunu nidâ etmesi örneği zikredilmiştir.

Klasik Nusayrî eserlerde nidâ'yı ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr'dır. Ancak bazı batılı araştırmacılar Hasîbî'nin Bağdat'ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ'yı ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hasîbî'nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye Şîî gulât oluşumlarda dahil olmak üzere Şîî gelenekte köklü bir geçmişi olan öğretilerden biridir. Bâtınî bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi, takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ'nın ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğugörülmektedir. Şöyle ki, ma'nâ olan İmam insanların nidâ'yı gerçekleştireni öldürmesinden çekindiği için zahirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Nidâ uygulamasını detaylı bir şekilde ele alan ve Hasîbî'nin öğrencisi ve halefî olan Cillî tarafından yazılan *Risâletü'l-Endiye*'de Hasîbî'ye yer verilmemiş olması, onun nida uygulamasında bulunmadığını ortaya koyucu niteliktedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ'nın İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlılığının olmaması ile takiyyeye müracaat arasında direkt bir bağlantının olmadığını gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Asatryan, Mushegh - Burns, Dylan M. "Is Ghulât Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shî'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailîs and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. *The Nusayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Ortadoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "er-Risâletü'l-Numâniyye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Kitâbü bâtnî's-salât". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/219-272. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "*Risâletü'l-Endiye*". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/321-333. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.

- Cilli, Muhammed b. Ali. “Risâletü’l-fitgi ve’r-ritgi”. *Silsiletü’-Turasî’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/309-319. Lübnan: Dâr li’ecli’l-Marife, 2006.
- Clark, Lynda. “Taqiyya in Twelver Shi’ism”. *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nosairîs*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- Erdoğan Başaran, Reyhan. “Er-Risâletü’l-Numâniyye Eseri Doğrultusunda Nusayrî-Alevî İnançında Tevhîd İlkesinin İzahı”. *e-Makalat* 14/2 (Aralık 2021), 948-969.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. “el-Hidâyetü’l-kübra”. *Silsiletü’-Turasî’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 7/18-399. Lübnan: Dâr li’ecli’l-Marife, 2006.
- Kohlberg, Etan. “Taqiyya in Shîi theology and religion”. *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345-380.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi: İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Krieger, Bella Tendler. “Marriage, Birth, and *bâtinî ta’wîl*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb al-Hâwî fi ‘ilm al-fatâwî* of Abû Sa’îd Maymûn al-Taḅarânî”. *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Massignon, Louis. “Esquisse d’une bibliographie Nusayrie”. *Opera Minora* 1 (1936), 640–649.
- Palabıyık, M. Hanefî. “Dî nî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Salisbury, E. Edward. “The Book of Sulaimân’s First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion”, by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts”. *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.
- Sinanoğlu, Abdülhamit. *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Çağımızda Bâtınîlik Örneği*. Konya: Esra Yayınları, 1997.
- Strothmann, Rudolf. “Takiyya”. *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.
- Şehristânî. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve’n-nihâl*. mlf. M. Seyyid Kîlânî. 1-2. Kahire: y.y., 1961.
- Şenzeybek, Aytakin. “Ebu’l-Hattab el-Esedi ve Hattabiyye Fırkası”. *Marife* 15/1 (2015), 87-116.
- Tabâtabâ’î, Muhammad Husayn. *Shi’ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. “er-Risâletü’l-mürşide”. *Silsiletü’-Turasî’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/157-180. Lübnan: Dâr li’ecli’l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. “Kitâbü’l-hâvî fi ilmi’l-fetâvî”. *Silsiletü’-Turasî’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/45-116. Lübnan: Dâr li’ecli’l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. “Kitâbü’l-reddi ala’l mürted”. *Silsiletü’-Turasî’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 11/87-212. Lübnan: Dâr li’ecli’l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. “Risâletü’l-zuhûr ve’l-butûn”. *Silsiletü’-Turasî’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/15-18. Lübnan: Dâr li’ecli’l-Marife, 2006.
- Talhamy, Yvette. “The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria”. *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Tavil, Muhammed Emin Galib. *Arap Alevileri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Turan, Ahmet. “Kitâbü’l-Mecmu’u’nun Tercümesi”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013.

Winter, Stefan. *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.

Yaron, Friedman. *The Nusayrī-'Alawīs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.

ESKİYENİ

19/03/2022

YAYIN KURULU KARARLARI

Karar-1

Eskiyeeni (1306-6218) dergisinin 20 Mart 2022 tarihli 46'ncı sayısında hakem değerlendirmesinde geçen aşağıda belirtilen makalelerin yayımlanmasına karar verilmiştir.

Üniversitelerdeki Bilimsel Yayıncılığın Kalite Süreçlerindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme	Araştırma Makalesi	Rifat TÜRKEL
Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği	Araştırma Makalesi	Mehmet Akif CEYHAN
Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ ve Takiyye Uygulaması	Araştırma Makalesi	Reyhan ERDOÇDU BAŞARAN
Şintoizm'deki Tanrı İnançının Japon Sosyal Yaşamına Etkisi	Araştırma Makalesi	Halil İbrahim ŞENAVCU
Değerlerin Doğasına Dair Üç Mesele: Güç, İrade Eylem	Araştırma Makalesi	Emrullah KILIÇ
Plotinos Felsefesinde Şudur ve Hipostaz Sisteminin Düzeni Üzerine	Araştırma Makalesi	Hüseyin AYDOÇAN
ELEŞTİRİNİN ELEŞTİRİSİ: BİLGİ TANIMI BAÇLAMINDA HÜSÂM ÇELEBİ'NİN HATİBZÂDE TENKİDİ	Araştırma Makalesi	Mustafa Bilal ÖZTÜRK
İBN KEMÂL'İN VÜCÜD RİSÂLESİ'NİN ALİ NİHAD TARLAN TARAFINDAN YAPILAN OSMANLICA TERCÜME EŞLİÇİNDE İNCELENMESİ	Araştırma Makalesi	Mustafa Salim GUVEN
el-Müsülü'l-Akliyyetü'l-Eflâtûniyye İsimli Eser Bağlamında Vücûd-Vâcib Özdeşliğinin Kanıtlarının İncelenmesi	Araştırma Makalesi	Muhammed BEDİRHAN
Mûsikî Nazariyatı Tarihinin Keşfedilmemiş Bir Siması: Allâme Kutbuddîn Şîrâzî	Araştırma Makalesi	Sema DİNÇ, Ahmet ÇAKIR

Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü: Halife el-Mu'tazîd-Billâh Örneği	Araştırma Makalesi	Mustafa TANRIVERDİ
Kur'ân'ın Müheyminliğinde İlâhî Vahiyyelerin Korunmuşluğu Üzerine	Araştırma Makalesi	Aslan ÇITIR
Besmelenin Süre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Nesefî ve Bikâî'nin Yaklaşımı	Araştırma Makalesi	Ali KAYA
Âhirete Ait Ödül ve Cezanın Kur'ân'da İsim ve Fiil Cümlesiyle İfade Edilmesi	Araştırma Makalesi	Bekir YILDIRIM
Şeyh Hâmid-i Velî'ye (Somuncu Baba) Atfedilen ve Ondan Bahseden Eserlerdeki Tasavvufî Kavramlar	Araştırma Makalesi	Mahmut ULU
Religion in the Age of Digitalization: From New Media to Spiritual Machines	Kitap İncelemesi	Hesna Serra AKSEL

Karar-2

Hakem değerlendirmesinden geçen aşağıdaki belirtilen makalelerin ise 20 Eylül 2022 tarihli 47'nci sayıda yayımlanmasına karar verilmiştir.

Immanuel Kant Bir Faydacı Olabilir mi?: Kant'ın, Deneysel Ahlâk Teorilerine Yönelik Eleştirileri	Araştırma Makalesi	Hümeysra ÖZTURAN, Fatma GÜNER
Muhammed Âbid el-Câbirî'nin 'Üç Bilgi Sistemi Teorisi' Üzerine Eğitimsel Bir Analiz	Araştırma Makalesi	Fatih İPEK
Ayrık Beyin Vakalarından Teslise Yol Çıkar mı?	Araştırma Makalesi	Aykut Alper YILMAZ
Osmanlı Hukukunun Afgan Hukukuna Etkisi: Ceza ve Medeni Kanunları Örneği	Araştırma Makalesi	Mehterhan FURKANİ
The Meanings of the Preposition "Bel" in the Qur'ân and the Problem of Its Translation into Turkish	Araştırma Makalesi	Servet DEMİRBAŞ

Nidâ'dan Takiyye'ye:

Nusayrî-Alevî İnancında Nidâ ve Takiyye Uygulaması

Reyhan 5rdoğdu Başaran _ Sorumlu Ya2ar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Görevlisi, Iğdır Üniversitesi (ROR ID: 05jstgx72)

İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Assist. 9rof. Dr., Iğdır University, Faculty of Theology

Department of Basic Islamic Studies, Iğdır/Turkey

reyhanerdogdu@gmail.com _ ORCID: 0000-0002-0046-2761

From Nidâ to Taqiyya: The Practice of Nidâ and Taqiyya in the
Nusayrî-Alevî Belief

Abstract

The Nusayrî belief is similar to those of Ghulât teachings, which is known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayrîs are considered to be a part of the Ghulât, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Alî b. Abî Tâlib is God or Allah was revealed in Alî) adopted by the Ghulât sects are also manifested in classical Nusayrî works. However, the Nusayrî sheikhs adopted a different interpretation from the Ghulât sects regarding the essence and nature of God and his visibility to people. The "the practice of *nidâ*" was also transferred to Nusayrî teaching from the Ghulât tradition. The "the doctrine of *nidâ*", the *ism*'s or *bâb*'s public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first Ghulât formations (Saba'iyya). According to this teaching, the *bâb*, by risking his own life, declares the identity of God (*nidâ*), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the *bâb* performs the "*nidâ*" and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Abû Shu'ayb Muhammad ibn Nusayr an-Namîrî (d. 270/883), who is regarded as the *bâb* of the 5leventh Imam in Nusayrî tradition, declared the divinity of the 5leventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the "*nidâ*" did not have a meaning rather than being a theological teaching because after this period Nusayrîs seem to have accepted *taqiyya* as part of the belief in order to preserve the safety of the Muwahhidun (Nusayrî believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risâlat al-andiya*, which comprehensively deals with the "phenomenon of *nidâ*" among the classical Nusayrî works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Husayn ibn Hamdân al-Khasîbî

Yayın _ Published: 20 Mart/March 2022 Kabul _ Accepted: 11 Ocak/January 2021

Geliş _ Received: 27 Kasım/November 2021 Değerlendirme _ Peer Review: Dış Bağımsız _ Externally Peer-reviewed.

Hakem Raporları _ Peer Review Reports: ...

Atif _ Citation: Reyhan 5rdoğdu Başaran, "Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnancında Nidâ ve Takiyye Uygulaması = From Nidâ to Taqiyya: The Practice of Nidâ and Taqiyya in the Nusayrî-Alevî Belief", *Ksbiyeni* 46 (Mart/March 2022), 53-71.<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1029112>

O Reyhan 5rdoğdu Başaran _ CC BY-NC 4.0 Attribution-NonCommercial 4.0 International

(d. 358/969) will historically be discussed, and the concept and practice of *taqiyya*, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Khasîbî will be scrutini2ed. Finally, an answer will be sought to the question of whether the practice of "nidâ" purported discontinuation can be associated with adoption of *taqiyya*.

Keywords

Islamic Sects, Nusayrî-Alawîsm, Nidâ, Taqiyya, Risâlat al-andiya

Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ ve Takiyye Uygulaması

Öz

İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâlı firkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik, Gulât-ı 3îa'dan addedilmektedir. Ali b. 5bû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın H2. Ali'de hulûl ettiği ęeklindeki Gâlı firkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar, klasik Nusayrî eserlerde de te2ahür etmiştir. Ancak Nusayrî kuramcıları Allah'ın Zatı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâlı firkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. "Nidâ" uygulaması da Nusayrî öğretiyi gulât geleneğinden aktarılmıştır. İmam'ın ilahlığının aleni bir ęekilde ilan edilmesi anlamına gelen "nidâ" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiyi göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. İsim'in ya da bâb'ın ma'nâ hakkındaki gerçekliğini ortaya çıkarmak için nidâ'yı yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan 5bû 3uayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'nin (öl. 270/883) de İmam'ın ilahlığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî gelenekte uygulama alanı bulmadığı görölmektedir. =ira bu tarihten itibaren Nusayrîler Muvahhidûn'un (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtinî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiiyyeyi dinin asıllarından kabul etmiş görünmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ" öğretisini kapsamlı bir ęekilde ele alan *Risâletü'l-Kndiye* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî'ye (öl. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından me2hebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiiyye ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler

Me2hepler Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, *Risâletü'l-Kndiye*

Giriş

İnançın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevîlik, 3îa'nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. Bu dini öğreti, 3/9. yüzyılda 5bû 3uayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'nin (öl. 270/883) görüşleri etrafında ęekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik, 10. yüzyılda Mısırlı Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî (öl. 358/969) liderliğinde resmi bir me2hep statüsü ka2anmıştır. Bu tarihten itibaren Nusayrîlik kendi-

sini 3iî cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrî öğretinin muhafaza ve sonraki nesillere aktarılması noktasında temel rol üstlenen Hasîbî, Nusayrîliği 3iî inancını en saf haliyle benimsemiş bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrî eserler incelendiğinde Hasîbî'den sonra meşhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Ali b. İsa el-Cisrî, Muhammed b. Ali el-Cillî (öl. 384/994) ve 5bû Saîd Meymûn b. Kâsım et-Taberânî (öl. 426/1034) gibi şeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve meşhebi, 3iî öğreti içinde değerlendirdikleri görülmektedir.²

Nusayrî âlimler hakiki 3iî oldukları vurgusunu yapmış olsalar da itikadî, fikhî ve bilhassa bâtinî öğretileri benimseme usulleri ile ana akım 3iî fırkalardan farklılık göstermektedirler. İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâîî fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik, Gulât-ı 3îa'dan addedilmektedir.³ Ulûhiyet, H2. Ali ve 5hl-i Beyt'e gösterilen aşırı ihtimam ve tenâsüh gibi konularda gulât öğreti ile Nusayrî inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrîlik zaman zaman "Gulât-Nusayrî" olarak da tanımlanmaktadır.⁴ Ali b. 5bû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın H2. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gâîî fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir.⁵ Ancak Nusayrî şeyhleri

¹ Yaron Friedman, *The Nusayrī-'Alawīs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill: Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

² Modern dönemde yani Nusayrîlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görülmektedir. 1970 yılında Nusayrî gelenekten gelen Hafîz 5sad, Suriye'de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrîlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferî 3iîliğine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattı. Suriye ve Lübnan'dan pek çok 3iî ve Nusayrî âlimin görüş ve onayı ile Nusayrîlerin İmamiyye 3îası'ndan olduğunu ifade eden bir bildiri yayımlandı. 5sad yönetiminin Suriye'de Sünnî çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanmak için bu şekilde bir girişimde bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli 3iî grupların desteğini almak gayesiyle Nusayrî-Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görülmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini 3iî olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrî kuramcılar tarafından bunun aksi bir beyanat verilmemiş ve yukarıda değinildiği gibi ilk dönem Nusayrî eserlerinde de Nusayrîlik 3iî bir meşhep olarak tanımlanmıştır. Yvette Talhamy, "The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria", *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

³ Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitāb al-Kashf", *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris: y.y., 2020), 273; Nusayrî kuramcıları tarafından neşredilen eserlerde Nusayrîlerin kendilerinin gulât olarak nitelendirildiklerinin farkında oldukları görülmektedir. Ayrıca bu durumdan rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Fırkanın önde gelen şeyhlerinden olan Cillî ve Taberânî'nin bu ithamı reddettikleri ve hatta gulât inancını tekfir ettikleri görülmektedir. Muhammed b. Ali el-Cillî, "Kitābū bâtinî's-salât", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hişme'l-Aleviyye*, mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/248-250; Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Risâletü'l-Zuhûr ve'l-butûn", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hişme'l-Aleviyye*, mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/15-18.

⁴ Mushegh Asatryan - Dylan M Burns, "Is Ghulāt Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'i Ksotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.

⁵ Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, mlf. M. Seyyid Kîlânî (Kahire: y.y., 1961), 1/178-190.

Allah'ın Zatı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâlı fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır.⁶ Nusayrî gelenekte Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl naZariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁷ =ira eşi ve benZeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılısama olduğu, Allah'ın Zatının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğu iddia edilen varlığın bir insan olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevZuyu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁸

Nusayrî öğretide bâtinî bilginin 2/8. yüZyılıda daha Ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini ortaya koyan pek çok örnek mevcuttur. Klasik dönem Nusayrî eserler incelendiğinde Gâlı fırkaların benimsemiş olduğu pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gâlı düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görölmektedir. Gâlı fikirlerin Nusayrî öğretiye aktarılmasında önemli rolü olan isimlerden biri Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî'dir. Mufaddal'a atfedilen *Kitâbü'l-Usus*, *Kitâbü's-Ssrât* ve *er-Risâletü'l-Mufaddaliyye* gibi Gâlı inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik itibariyle Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benZesmektedirler.⁹ Her ne kadar özellikle "ulûhiyet", "hulûl", "tenâsüh" vb. konularda bâtinî mistik bilginin gulât düşüncenin etkisiyle Nusayrî öğretiye dahilî söZ konusu olsa da bahsi edildiği gibi Nusayrî kuramcılar bu konulara farklı bir boyut kaZandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inancına aktarılan öğretilerden biri de "Nidâ" dır. İsim'in, bâb'ın sûretinde görünür olan isim'in ya da bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ" ilk gulât oluşumlardan olan Sebeyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır.¹⁰ Bu öğretiye göre

⁶ Muhammed b. Ali el-Cillî, "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hişme'l-Aleviyye*, mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/309-319.

⁷ Nusayrîlikte tevhîd ve hulûl inancı hakkında daha detaylı bilgi için, bk.; Reyhan 5rdoğdu Başaran, "Kr-Risâletü'l-Numâniyye 5seri Doğrultusunda Nusayrî-Alevî İnançında Tevhîd İlkesinin İzahı", *e-Maşâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 14/2 (Aralık 2021), 948-969; Muhammed b. Ali el-Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hişme'l-Aleviyye*, mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/303-308; Taberânî, "Risâletü'l-Zuhûr ve'l-butûn", 3/16.

⁸ Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303-308.

⁹ Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 243-245.

¹⁰ Hangi dönemde teşekkül ettiği konusunda rivayet çeşitliliğinin söZ konusu olduğu Sebeyye, tarihsel Zeminde farklı şahıslarla irtibatlandırılmış ve farklı olayları ifade etmek için kullanılmıştır. H2. Osman muhalifleri, H2. Ali taraftarları, Yemenîler, Hâricîler ve oluşum sürecindeki 3îî düşünceye sahip grupları tanımlamaktan Ziyade karalama amacıyla bu kavramın kullanılmış olması sebebiyle herhangi bir fırkaya aidiyeti konusunda netliğin olmadığı belirtilmektedir. Daha geniş bilgi için bk.; Siddık KorkmaZ, *Tarihin Tahrifi: İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 143-197.

bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb, İmam'ın ulûhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kâfir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ uygulamasını yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. "Bâb" kelimesi ilk dönem 3iî literatüründe İmam'ın en kıdemli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak Zamanla "bâb" kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.¹¹

Nusayrī-Alevîliğin inkişafında öncü isim ve me2hebin isim babası olan İbn Nusayr'ın da nidâ'yı uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrī gelenekte On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr'a rücu ettiğine ve onun imamın bâb'ı (temsilcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el-Mehdî'nin ise özel bir bâb'ının olmadığı ve bu sebeple bâb'lık görevinin en son İbn Nusayr'da kaldığı belirtilmiştir.¹² Nusayrī geleneğe göre İbn Nusayr, bâb'ı olduğu On Birinci İmam'ın ulûhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ'yı yerine getirmiştir. Bâb'lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da mâsum imamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr'ı ve onun dini haleflerini zor durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.¹³ 10. yüzyılda dini öğretiyi formalize eden Hasîbî'nin de bâtinî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ öğretisi kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁴ Hasîbî'nin Irak'ta Bağdat valisi tarafından tutuklanma gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtinî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrīlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran Hasîbî ve sonrasında me2hebin önde gelen dini liderlerinin, inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sırlarını gizlemek amacıyla takiyyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹⁵ Tarihsel süreç içinde Nusayrīlik dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de 3îa ile çetin bir mücadelenin içine girmemiştir. Bununla birlikte Nusayrīlerin, inananların güvenliğini

¹¹ Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims", 273-275; M. Hanefi Palabıyık, "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrīlik", *Türk Kültürü ve Hacı Beştas Yels Arastırma Dergisi* 54 (2010), 23-24.

¹² Nusayrī inancının sistematize olmasında en temel rolü olan Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-Bübra* isimli önemli eserinde İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ve On İkinci İmam Muhammed el-Mehdî'nin bâb'ı olması durumunu detaylı bir şekilde ele almıştır. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, "el-Hidâyetü'l-kübra", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hişme'l-Aleviyye*, mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'edli-Marife, 2006), 7/374-395.

¹³ Muhammed 5min Galib et-Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

¹⁴ Friedman, *The Nusayrī-Alawīs*, 22-25

¹⁵ Friedman, *The Nusayrī-Alawīs*, 126-130; *Arap Alevîleri Tarihi* isimli çalışmada 10. yüzyılın başlarının Nusayrīler gibi ana akım Sünnî ve 3iî me2heplerden farklılık ar2 eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi*, 124-125.

sağlamak ve dini kimliklerini koruyabilmek adına takiyyeye müracaat ettiği ve daha ziyade kıyı veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görölmektedir.¹⁶ Takiyyeyi dinin asıllarından kabul eden Hasîbî'den sonraki dönemde nidâ'nın Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görölmektedir. Ancak bu öğretinin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki âlimler tarafından neşredilmiştir.

Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde "nidâ" uygulamasını kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Kndiye* (İlan Risalesi) isimli risalenin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹⁷ *Risâletü'l-Kndiye*, Hasîbî'nin halefi olarak Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan Cillî'ye isnat edilmektedir. İsmâil b. Hallâd risalenin Cillî'ye isnadını reddetmiştir.¹⁸ Ancak Cillî'nin en önemli talebesi ve halefi olan Taberânî "risalenin sadece Cillî'den duyulduğunu" beyan etmektedir.¹⁹ Genç yaşta hocası Cillî'nin ders halkasına katılan ve eş-3a'bü's-Sika (güvenilir genç) olarak ün yapan Taberânî'nin, risalenin Cillî tarafından ya2ıldığını belirtmesi, risalenin Cillî'ye isnadını ortaya koymak için yeterli bir beyandır. Risaleye ilk olarak Louis Massignon'un 1936 yılında neşretmiş olduğu *Ksquisse d'une bibliographie Nusayrie* isimli çalışmasının 35. maddesinde yer verilmiştir.²⁰ Risale tam bir metin olarak 5bû Mûsâ el-Harîrî tarafından ilk altı cildi 2006 yılında Lübnan'da yayınlanan *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hişme'l-Alevîyye*'nin ikinci cildinde yer almaktadır.²¹ On iki ciltlik *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* ile yayınlandığı döneme kadar bilinmeyen ve çalışılmamış olan onlarca klasik Nusayrî eser ulaşılabilir nitelikte olmuştur. Ya2ma nüshaları farklı kütüphanelerde matbu olarak var olan klasik Nusayrî eserlerle *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* isimli eserde var olan bölümlerin karşılaştirmasını yapan akademisyenler on iki ciltlik bu eserin içinde yer alan referansların ve alıntılarının kesinlik içerdini belirtmektedirler.²²

¹⁶ Nusayrîler daha ziyade İşhakîler ve Dür2iler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, "A Druze-Nusayrî Debate in the 'Spistles of wisdom'", *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan winter, *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016) 11.

¹⁷ Muhammed b. Ali el-Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hişme'l-Alevîyye*, mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/321-333.

¹⁸ 5bû =üheybe künyeli İsmâil b. Hallâd İşhakîliğin bilinen en önemli son âlimidir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî ile aynı dönemde yaşamıştır. İsmâil b. Hallâd döneminde Nusayrîlik ile İşhakîlik arasındaki çekişme en üst düzeydedir, denilebilir. İşhakîlik ile ilgili *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî*'nin 11. cildinde detaylı bilgi yer almaktadır. *Kitâbü'l-reddi ala'l mürted* isimli bölümde 5bû =üheybe İsmâil b. Hallâd ve Meymûn b. Kâsım et-Taberânî arasında geçen müna2aralar yer almaktadır. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "Kitâb el-Redd ale'l-Mürted", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hişme'l-Alevîyye*, mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 11/87-212.

¹⁹ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/321.

²⁰ Louis Massignon, "5squisse d'une bibliographie Nusayrie", *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.

²¹ 7., 8. ve 9. ciltleri 2008 yılında ve 10., 11. ve 12. ciltleri ise 2014 yılında yayınlanmıştır.

²² Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 2-3; Bella Tendler Krieger, "Marriage, Birth, and bätini ta3wîl: A Study of Nusayrî Initiation Based on the Kitâb al-±âwî fi ĩilm al-fatâwî of Abû SaĀid Maymûn al-Tařarânî", *Arabic* 58 (2011), 13.

Silsiletü't-Turasî'l-Alevî isimli eserde yer alan *Risâletü'l-Kndiye* isimli risale Nusayrî-Alevî gelenekte nidâ ile ilgili en kapsamlı bilgiyi içermesi açısından önemlidir.²³ Bu risale nidâ'nın Nusayrî teolojisi içinde nasıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunu ortaya koymaktadır. Risalede, "Nidâ, gerçekleşen tüm nidâlarda nasıldı? Aynı mıydı?", "Nidâ Ademî kubbeden Muhammedî kubbeye kadar geçen sürede nasıl olmuştur?" ve "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²⁴ gibi sorulara yer verilmiş ve bu sorular ekseninde konu ele alınmıştır. Bu doğrultuda nidâ'nın önemini ve mahiyetini ortaya koymak için nidâ uygulamasının ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. *Risâletü'l-Kndiye* isimli risalede yer alan bilgiler doğrultusunda, bu makalede ilk etapta nidâ'nın Nusayrî geleneğinde ne anlama geldiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hasîbî'ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından me2hebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Uygulaması

Çağırarak, seslenmek, bağırarak anlamına gelen nidâ, Nusayrî gelenekte daha ziyade İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi (nidâ) anlamına gelmektedir. Nidâ, kendi hayatını riske atma pahasına isim tarafından, bâb'ın suretinde görünür olan isim ya da bâb tarafından gerçekleştirilmektedir. Nidâ'yı gerçekleştirdiğinde halkın kendisine tepki vereceğini ve hatta ölüm cezasına çarptırılacağını bilmektedir. Ancak nidâ'yı gerçekleştiren isim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın daha ulvî olanı ilan etmek için ölümü göze alacak bir mertebede olduğu kabul edilmektedir. Nidâ uygulamasında yer alan bir diğer durum ise nidâ gerçekleştiği zaman ma'nâ'nın nidâ'yı gerçekleştirene lanet etmesi ve bu lanetin aslında halkın a2abından nidâ'yı gerçekleştireni korumak amacıyla yapıldığı inancıdır. Buna göre ma'nâ kendi ilahlığını ilan edene lanet etmekte ve böylece onu insanlardan gelebilecek daha büyük bir tehlikeden korumaktadır. Bunun ise Zahirî anlamda bir lanet olduğuna, bâtınî anlamda ise nidâ fiilini yapan için bir rahmet olduğuna inanılmaktadır. Nidâ'nın genel anlamda isim ya da bâb tarafından gerçekleştirildiği inancı yaygın olsa da bu risalede yer alan "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²⁵ sorusu ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumunun da nidâ kapsamı içinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda risaleye göre ma'nâ iki

²³ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/321-333.

²⁴ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/323.

²⁵ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/323.

temel Şekilde kendisini kullarına bildirmektedir, denilebilir. Bunlardan ilkinde ma'nâ 2atı ve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilinir kılar. Diğerinde ise ma'nâ, isim'in nidâsı ile isim'in bâb suretinde görünür olduğu bir Şekilde gerĀekleřtir-miş olduğu ilan ile ya da bâb'ın nidâsı ile bilinmektedir.²⁶

Nidâ'nın doğru bir Şekilde anlaşılabilmesi iĀin Nusayrî-Alevî incancında bâtinî bilginin temelini oluşturan "ma'nâ-isim-bâb" öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve ben2eri olmayan, her Şeyden yüce olan, g2lerin kendisini algılayamadığı, hiĀbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, 2amandan ve mekândan mne22eh olan 52el (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı 2aman diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yarattıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir in-san suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bili-nir kılmak iĀin kendi nurundan "isim'î" yaratmış ve ona aynı 2amanda "hicab" adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlığını bilirler.²⁷ Bu sebeple isim'in temel misyonu ma'nâ hakkında gi2li olan bilgiyi aĀıđa Āıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektir, denilebilir. Ma'nâ'nın 2 nurundan yaratılması sebebiyle "Semî, Alîm, Latîf, Habîr, Kâhir, Kâdir, =âhir, Bâtin, 5vvel, Âhir, Rahmân ve Rahîm" gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isim'e tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık "52el, Kadîm, Ahad, Ma'nâ el-maâni (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), An2a'a ve Batin" gibi ba2ı isimlerin ma'nâ'ya münferit ol-duğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı belirtilmiştir.²⁸ Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde H2. Alî'nin Zahirî görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan Şakaklarından aşağı saĀı olmayan anlamındaki an2a'a (s,İ)ve karnı geniş anlamında kullanılan batîn (Őb) kelimelerinin kulla-nılmış olması ilgi Āekicidir. Bu ifade "Ma'nâ'nın insan suretinde görünümünün en mükemmel rneği H2. Alî'dir" incancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb 2 nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınıp bilinmesinde isim'in önemli bir rolü olduğu gibi isim'in bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani isim'e ulaşan yol bâb'dan geĀmektedir.²⁹ İlk yaratılışta bâb Cebrail'dir.³⁰ Hâşimî

²⁶ Cillî, "Risâletü'1-5ndiye", 2/321.

²⁷ Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilinir olduğu ifade edilmiştir. Taberânî tarafından ele alınan *Risâletü'z-zuhr ve'l-butn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendi-sinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Al-lah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilinir olması ayrı Şeylerdir. Tanrının isim aracılığıyla kullarına kendini tanıtması onun mertebesini aşağıya Āekmemektedir. Taberânî, "Risâletü'2-2uhr ve'l-butn", 3/15-18.

²⁸ Cillî, "Risâletü'1-5ndiye", 2/321-325.

²⁹ Risalede mim'in sin'e yirmi seki2 harfi yaratması iĀin emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ul-vî-nurî ve sffî-beşeî alemi yaratması iĀin de emir vermiştir. Cillî, "Risâletü'1-5ndiye", 2/325-326.

hanedanlığında ise bâb, Selmân el-Fârisî (öl. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selman'ın beş harften oluştuğu ve ulvî alemde toplamda beş bin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.³¹ Ma'nâ-isim-bâb'ın yeryü2ünde te2ahürünün en mükemmel üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim-bâb üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen "ayn-mim-sin" şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimi2 *Risâletü'l-Kndiye*'de de genel itibariyle ma'nâ, ayn; isim, mim; bâb, sin harfiyle ifade edilmiştir.

Nidâ uygulamasını en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim, bâb'da te2ahür eden isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın ulûhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneyeğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürölme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâli hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlığının bildirilmesi için isim'in ya da bâb'ın kendisini kurban ettiği dini bir uygulama olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ'nın ifa edildiği örnekler incelendiği Zaman ma'nâ'nın ilahlığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde te2ahür ettiği görölmektedir. Ma'nâ'nın ilahlığını bi2atihi ilan ettiği durumlar, isim'in ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi, isim'in bâb'da görünür olduğu bir halde ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi ve bâb'ın ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi olarak dört farklı şekilden sö2 edilebilir.³²

Risale, yaratılışın başlangıcında nidâ'nın nasıl olduğu, nidâ'yı yapanın ma'nâ'nın kendisi mi yoksa isim mi olduğu, nidâ'nın bir ke2 mi yoksa birden fa2la mı yapıldığı ve ayrıca H2. Adem'den H2. Muhammed'e ve akabinde On İki İmam'a kadar geçen süre içinde nidâ uygulamasının nasıl yapıldığı sorularına cevap bulmak gayesiyle ya2ılmıştır. İlk nidâ'nın A'râf Sûresi 172. âyette yer alan ifadelerden ibaret olduğu belirtilmektedir: "Ksyamet gününde biz bundan habersizdiß demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarsndan, onlarsn bellerinden zürriyetlerini çsßards, onlars ßendilerine sahit tuttu ve dedi ßi: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Kvet (buna) sahit olduß, dediler."³³ Burada nidâ'ya işaret eden temel ifade ") ' ş t x ite & t y , , t Wst" yani "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Kvet sen bizim Rabbimizsin" ifadesidir.³⁴ Yaratılanlara yapılan ilk nidâ her ne kadar ma'nâ'dan sadır olmuş olsa da bu ifadelerin isim (mim) tarafından yaratılmışlara iletildiği belirtilmektedir. İsim ma'nâ'nın söylediklerini tekrar ederek bu nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğunu kesin bir şekilde ilan etmektedir. Bir kesim insanların (Sefa 5hli) nidâya cevap verdiği ve

³⁰ Cebrail'in bâb olduğu ilk yaratılışta, isim H2. Adem ve ma'nâ Hâbil'dir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, "er-Risâletü'l-mürşide", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevi: Resâilü'l-hiße'l-Aleviyye*, mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/178.

³¹ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/327.

³² Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/321-333.

³³ el-A'râf 7/172

³⁴ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/323.

ma'nâ'nın ilahlığını kabul ettiği diğer yandan iblis ve nefesine yenik düşenlerin ise hayır dedikleri ve cehennemlik oldukları belirtilmektedir.³⁵ Vâkıa Sûresi'nde yer alan amel defteri sağından verilenler nidâyı yani ma'nâ'nın ilahlığını kabul edenler, solundan verilenler ise kabul etmeyenler olarak tanımlanmışlardır.³⁶ Nidâ'ya örneklilik eden bu âyet Zikredildikten sonra "her ne kadar Allah'ın kitabında nidâ bir ke2 Zikrediliyor, halbuki birden fa2la nidâ vaki olmuştur," denilmektedir.³⁷ Akabinde nidâ'ya örneklilik teşkil eden vakıalar ele alınmıştır.

İsim'in (hicab) yaratılmasındaki temel gaye de nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğu gerçeğini insanlara bildirme va2ifesini yerine getirmek olduğu belirtilmektedir. İsim yaratıldığında kendisinden sadır olan ilk ifadeler şunlardır:

"Ben şehadet ederim ki! Mevlam sensin. Maksadım sensin. Ma'nâm sensin. Ben senin kendi ö2 nurundan yaratmış olduğun bir kulum. Benim vasıtamla ma'nâ'nın gi2li olan yönlerini i2har etmek ve bilinmeyen özelliklerini ortaya çıkarmak istedin. Bu sebeple bende gi2li olman aynı 2amanda bilinmen ve tanınmandır (Zuhurdur). Bana gö2ükmen ise benim için bir imtihandır."³⁸

Nidâ uygulamasına en somut örnek olarak "Gâdir Hum" olayı anlatılmaktadır. 3â'ya göre H2. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde H2. Ali'yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. 3iî geleneğe göre Gâdir Hum olayı Ali'nin resmi liderliğinin yani imametin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gâli literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan H2. Muhammed'in ma'nâ olan H2. Ali'nin ilahlılığının ilanı olarak ele alınmıştır.³⁹ *Risâletü'l-Kndiye*'de nakledildiğine göre "Gâdir Günü Nidâsı" olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma'nâ olan Ali'ye işaret ederek şöyle söylemektedir:

"Kitabımda si2e işaret ettiğim evvel ve ahir olan, Zahir ve bâtın olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma'nâ (52el) si2in aranı2da. Onun si2in aranı2da olduğunu açık bir şekilde beyan (nidâ) ederim. Ona ibadet edin! Onu ten2ih edin!"⁴⁰

Bu ifadeler ile isim olan H2. Muhammed ma'nâ olan H2. Ali'nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ uygulamasının ö2ünde yer alan H2. Muhammed'in H2. Ali'nin ilahlılığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.

Akabinde ilk gulât oluşumlardan olan Sebeiyye'nin kurucusu Abdullah b. Sebe'nin Ali'nin ilahlılığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre "isim,

³⁵ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/328.

³⁶ Vâkıa 56/27, "Amel defteri sağsndan verilenler; ne mutlu o sağsndan verilenlere"; Vâkıa 56/41 "SoldaŞiler; ne yazsß o soldaŞilere!".

³⁷ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/323.

³⁸ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/324.

³⁹ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/330.

⁴⁰ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/330.

bâb olan Abdullah b. Sebe'de gi2lenmiş ve 52el'in (yani Ali'nin) ma'nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde" ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde İbn Sebe'nin yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.⁴¹ Risalede ayrıca H2. Ali'nin Medain'den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Sebe'nin "Ali'nin ölüleri diriltten bir Rab" olduğunu dile getirdiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Sebe diyor ki: "Ma'nâ Medain'de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onun ma'nâ olduğunu kabul etti."⁴² Bu ifade bi2e İbn Sebe örneğinde iki farklı nidâ'dan bahsedildiğini göstermektedir. İlkinde isim bâb olan İbn Sebe'de ortaya çıkıyor ve H2. Ali'nin ilah olduğunu nidâ ediyor. İkinci örnekte ise nidâ'nın ma'nâ'nın kendisi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Yani H2. Ali'nin bir kafatası ile konuşması ve insanların onun ilah olduğunu anlaması hadisesi de nidâ uygulaması kapsamında ele alınmıştır.

Örneklerde de görüleceği üzere H2. Ali'nin ilahlığının ilanı risalede özel bir yere sahiptir. Ali'nin ilahlığını reddeden ve onun ma'nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kâfir oldukları belirtilmektedir. Mahiyetinin ve keyfiyetinin bilinemeyeceği ifade edilen H2. Ali bu pasajda da "An2a'a ve Batîn" kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki:

"Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, e2elin kendisini göstermiş olduğu suret olan An2a'a-Batîn için ma'nâ değil isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah'ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kâfir olmuştur. An2a'a-Batîn şeyhimi2in dediği gibi ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçektir."⁴³

Bahsi geçen bir diğer nidâ ise Altıncı İmam Cafer es-Sadık'ın ma'nâ yani ilah olduğunu ilan eden 5bû'l-Hattâb Muhammed b. 5bû =eynep el-5sedî'nin⁴⁴ (öl. 143/760) nidâsıdır.⁴⁵ Buna göre isim'in, Kûfe Camii'nin minaresine çıkan 5bû'l-Hattâb suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ'nın kendisi olduğunu nidâ ettiği belirtilmektedir. 5bû'l-Hattâb: "Ben mimim (isim), 52el ve Kadim değilim. Kim bana 52el derse ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'ın ilahlığını inkâr etmiş olur. 52el ve Kadim olan O'dur."⁴⁶ Ancak insanların 5bû'l-Hattâb'ın ifadelerini ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sâdık'ın halkı sakinleştirmek için 5bû'l-Hattâb'a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun 2ahiren lanet olsa da bâtinî anlamda 5bû'l-Hattâb için bir rahmet olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ Metinde bahsi geçen bir

⁴¹ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/330.

⁴² Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/332.

⁴³ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/332.

⁴⁴ 5bû'l-Hattab el-5sedî elimi2deki risalede de görüleceği üzere Nusayrî kaynaklarda daha 2iyade 5bû'l-Hattâb Muhammed b. 5bû =eynep el-Kahili olarak geçmektedir. 5bû'l-Hattâb hakkında detaylı bilgi için bk.; Aytekin 3en2eybek, "5bu'l-Hattab el-5sedi ve Hattabiyye Fırkası", *Marife* 15/1 (2015), 114-115.

⁴⁵ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/323.

⁴⁶ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/330.

⁴⁷ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/331.

diğer nidâ Ömer İbnü'l-Furat'ın ve Muhammed b. Nusayr'ın, ayn (s) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.⁴⁸

Risalede ayrıca ma'nâ'nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbetü'l-5kâlîm (, 5i6t Ářbz), Hutbetü'l-Beyân (2třř5t Ářbz), Hutbetü'l-Keřf (g+s5t Ářbz) ve Hutbetü'l-Tasenciye (Ář;ž+b5t Ářbz) olarak Zikredilen hutbelerde ma'nâ kendisini řu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: "5vvel, ahir, 2ahir ve bâtin olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edelim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim." İsim, ma'nâ'nın kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara řu şekilde aktarmaktadır: "5vvel, ahir, 2ahir ve bâtin O'dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha 2alim olan Nuh kavmini de O yok etti." Ma'nâ kendisini ilan ederken "Ben yaptım", isim ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ederken ise "O yaptı" ifadelerini kullanmaktadır.⁴⁹ Ma'nâ ve isim'in karıştırılmaması hususunda bu ayrıntının önemli olduğu bildirilmektedir. Ma'nâ'nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma'nâ'ya hem de isim'e ilahlık atfedileceği için isim ma'nâ'yı nidâ ederken sözlerine "xœ" (O) ifadesiyle başlamaktadır. İsim'in ma'nâ'ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve ma'nâ konuşandır, isim ise ma'nâ'dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.⁵⁰

2. Nidâ'dan Takiyyeye Geçiş

Nusayrî gelenekte İbn Nusayr'ın da diğer gulât mistikler gibi ma'nâ'nın ilahlığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.⁵¹ On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr, Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ etmek sûretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr'dan sonra me2hebin dini lideri önce Muhammed b. Cündeb (öl. 3/9. yü2-yılın son çeyreği) ardından el-Farisî lakabıyla ünlenen Cünbülânî tarikatının kurucusu 5bû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (öl. 287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cündeb'in ne de Cünbülânî'nin nidâ'yı ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ uygulamasını yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şeyhidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ'nın Hasîbî tarafından ifa edildiğini iddia etmektedirler. Hasîbî Mısır'da Cünbülânî ile tanıştıktan sonra me2hebin sırlarına vakıf olmuş ve me2hebin itikadî ve bâtinî inancını formalize etmiştir.⁵² Hocası Cünbülânî'nin vefatından sonra Irak'a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat'ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak

⁴⁸ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/331.

⁴⁹ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/331.

⁵⁰ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/332.

⁵¹ Cillî, "Risâletü'l-5ndiye", 2/330.

⁵² Taviî, *Arap Alevileri Tarihi*, 126-127.

Irak'ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Me2hebin bātını inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri Hasībī'nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmaktadır. Yaron Friedman bu durumun yani me2hebin bātını bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidā olduğunu belirtmektedir.⁵³ Ancak klasik Nusayrī eserlerde Hasībī'nin nidā'yı gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimi2 Hasībī'nin halefi Cillī tarafından kaleme alınan *Risāletü'l-Kndiye*'de nidā uygulamasını ifa eden İbn Nusayr ve Ömer İbnü'l-Furat da dāhil olmak üzere pek çok isim 2ikredilmiş, ancak Cillī'nin hocası Hasībī'den bahsedilmemiştir.⁵⁴ Bu durum bātını bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidā kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. =ira nidā uygulaması isim'in bi22at kendisi ya da isim'in bâb'da görünür olduğu halde ma'nâ'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bâb olan İbn Nusayr'ın ölümü ile birlikte nidā'nın bu bağlamda uygulanması mümkün gö2ükmemektedir. Dolayısıyla Hasībī'nin buradaki misyonu me2hebin temel öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb'ın i2ahı ve me2hebin teşekkülünde öncü isim olan İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerī'nin bâb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

=indandan kaçmayı başaran Hasībī, Bağdat'tan 3am'a göç etmiş ve burada me2hebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. 3iî bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamî eğitim alan Hasībī, Nusayrī öğretiyi benimsemekle birlikte ya2mış olduğu eserlerde İmamî kimliğinin i2lerini yansıtmaktadır.⁵⁵ Nusayrī kaynaklarda Hasībī'nin bātını öğretiyi korumak ve me2hebin inananlar (Muvahhidün) arasında gi2li örgütlenmesinin sağlanması için takiyye yaptığı ve İmamî kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğu belirtilmektedir. İlk dönem 3iî kaynaklarda da Hasībī'nin 3iî geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiyyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de Hasībī'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁵⁶

3ia, imanı koruma ve inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiyyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁵⁷ Önemli bir 3iî

⁵³ Friedman, *The Nusayrī-Alawīs*, 22.

⁵⁴ Ömer İbnü'l-Furat, Onuncu İmam Ali en-Nakī (öl. 254/868)'nin bâb'ı, İbn Nusayr ise On Birinci İmam Hasan el-Askerī (öl. 260/874)'nin bâb'ı kabul edilmektedir. Ancak Ömer İbnü'l-Furat'ın ma'nâ olan Ali en-Nakī'nin isim'i, İbn Nusayr'ın ise Ali en-Nakī'nin ve Hasan el-Askerī'nin bâb'ı olduğuna yönelik farklı bir ibare daha vardır. Friedman, *The Nusayrī-Alawīs*, 15.

⁵⁵ *el-Hidāyetü'l-Bübra* Hasībī'nin 3iî-İmamî görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eseridir. Hüseyin b. Hamdān el-Hasībī, "el-Hidāyetü'l-kübra", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevi: Resāilü'l-hişme'l-Aleviyye*, mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dār l'ecli'l-Marife, 2006), 7/18-399.

⁵⁶ Friedman, *The Nusayrī-Alawīs*, 22-28.

⁵⁷ Lynda Clark, "Taqiyya in Twelver Shi'ism", *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York: y.y., 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, "Taqiyya", *The Kncyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.

müellif olan Hüseyin et-Tabâtabâî takiiyyeyi şu şekilde tarif etmektedir: "Bir insanın kendi dinini veya ba2ı dinî davranışlarını dışmanlarının hareketlerinin neticesi olarak mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gi2lenmesidir."⁵⁸ Takiyye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gi2lemesi olarak ele alınmış olsa da 3ia içinde takiiyye zamanla dinin olma2sa olma2larından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁵⁹ Takiyye uygulamasının Nusayrî gelenekte de ben2er bir işlevinin olduğu aşıkardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğreti hem de etnik kimlikleri itibariyle birbirinden farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gi2leyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Me2hebin sırlarını gi2leme ilkesi me2hebin varoluşsal bir problemi haline gelmiş ve bu durum u2un bir süre Nusayrîliğin dışa kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takiyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması me2hebin ba2ı öğretilerinin farklı bir te2ahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gi2lenmesi esastır ve ancak uygun bir me2hebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti işa edilebilir. Fırka mensubunun me2hebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁶⁰ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk, hatta yetişkin dahi Türkçe'ye "Amcalık merasimi" olarak çevrilen "me2hebe giriş merasimi" neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmiiyette son dini lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almasında en önemli isim olan Taberânî *Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvî* (Fetvaları İçeren Kitap) isimli eserinde yola giriş merasimi detaylı bir şekilde i2ah etmektedir.⁶¹ Yola giriş merasimi'nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekteşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları gö2 önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde i2ah edilmiştir: "İslam'da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi Nusayrî inancın gi2li öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür."⁶² Me2hebe giriş merasiminde verilen eğitim sü-

⁵⁸ Muhammad Husayn Tabâtabâî, *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York: y.y., 1975), 223-224.

⁵⁹ Stan Kohlberg, "Taqiyya in Shi'ite theology and religion", *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroum2a (Leiden: Brill, 1995), 345-380.

⁶⁰ Krieger, "Marriage, Birth, and *bâtinî ta'wîl*", 53-75.

⁶¹ Meymûn b. Kâsim et-Taberânî, "Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvî", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hişme'l-Aleviyye*, mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/45-116.

⁶² Taberânî, "Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvî", 3/106-107.

resinin ne kadar sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte bu eğitimin aylarca hatta bir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din âlimi iken fırkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Süleymân el-Adanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâbü'l-baßûrû's-Sülaymâniyye fi Besfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmasında kendisinin me2hebe giriş ve me2hebin bâtinî ve gi2li bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını doku2 aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁶³

Bâtinî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve "yola giriş merasimini" tamamlamamış olan çocuklardan da gi2lenmektedir. Yola giriş eğitimi sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl baliğ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildiği bilinmektedir.⁶⁴ Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusunda ne derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara ö2gü olan yola giriş eğitimi neticesinde öğretim sürecini tamamlayan Nusayrî'nin insan-ı kâmil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁶⁵

Yola giriş merasimi dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de

⁶³ 19. yüzyılda Süleymân el-Adanî tarafından neşredilen *Kitâbü'l-baßûrû's-Sülaymâniyye fi Besfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eser Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayınlanan "Histoire et religion des Nosairis" isimli monografda temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairis* (Paris: Librairie 5mile Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında 5dward Salisbury tarafından "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion" başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir. 5. 5dward Salisbury, "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion", by Sulaimân 5ffendi of Adhanah; with copious extracts", *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308. Türkiye'de bu eser ile ilgili en detaylı çalışma ise Abdülhamit Sinanoğlu tarafından yapılmıştır. Sinanoğlu'nun *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitapları: Çağımızda Bâtsnîliğin Örneği* isimli çalışması salt bir tercüme değildir. Nusayrî inancı ile ilgili her bir konu *Kitâbü'l-baßûrû's-Sülaymâniyye fi Besfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmanın orijinal Arapça nüshası doğrultusunda ele alınmıştır. Abdülhamit Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitapları: Çağımızda Bâtsnîliğin Örneği* (Konya: 5sra Yayınları, 1997); *Kitâbü'l-Baßûrû's-Sülaymâniyye fi Besfi esrâri'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eserde Nusayrîler için önemli kabul edildiği düşünülen *Kitâbu'l-Mecmu'u* isimli bölüm de yer almaktadır. Her ne kadar bu eser Hasîbî'ye nispet edilse de kim tarafından nerede kaleme alındığı tam olarak bilinmemektedir. Bu bölüm Ahmet Turan tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Ahmet Turan, "Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi", *On Doßuz Mayss Üniversitesi İlâhiyat Faßültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.

⁶⁴ Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, *The Nusayrî-'Alawî Religion: An Inquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîliğin İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri* (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013), 81-84.

⁶⁵ Krieger, "Marriage, Birth, and bâtinî ta'wîl:", 74.

etkili olmuştur. Cihat konusu takiiye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gi2-lenmesi Allah adına yapılan kutsal bir m¼cadele olarak yorumlanmıştır.⁶⁶ Nusayrîlerin takiiye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdi olarak ibadet ettikleri belirtilmektedir. 3ekil ve içerik olarak M¼sl¼man çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen nama2 ibadetinin cami veya mescitte kılmamaları bu sebeptedir, denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan nama2 ibadetinin de gi2li bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁶⁷ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin i2ahı konusunda da etkili olduğu s¼ylenebilir. Oruç ibadeti b¼tınî manada dinin sırlarının saklanması olarak g¼r¼lm¼řt¼r.⁶⁸ H2. Muhammed'in b¼bası Abdullah'ın sessi2liği, Kur'an'da H2. =ekeriya ve H2. Meryem'e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁶⁹

Sonuç

3/9. y¼2yıl ve 4/10. y¼2yılıda İmamî ve İsmailî 3iî kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada y¼netimi ele geçirdikleri g¼r¼lmektedir. Karmatiler, Buveyhiler ve F¼timiler gibi 3iî inancı benimsemiş y¼netimlerin var olması bu d¼nemde G¼lî fikirlerin ve haliyle gul¼t oluşumlarının hı2la yaygınlık ka2anmasına olanak sağlamıştır. 3iî geleneğin baskın olduğu bir 2amanda ve coğrafyada teřekk¼l eden Nusayrîlik, gul¼t d¼ř¼ncenin etkisiyle gelişme g¼steren firkalardan biri olarak ele alınmaktadır. "Nidâ" uygulaması gul¼t d¼ř¼ncenin Nusayrî oğretide etkin olduğunu g¼stermesi açısından önemlidir. İsim'in, b¼b'in suretinde ortaya çıkan isim'in ya da b¼b'in hayatı pahasına ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi anlamına gelen nidâ ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır.

Nusayrî gelenekte "eş-3eyhu's-Sika" (g¼venilir şeyh) olarak anılan Cillî'nin ya2mış olduğu *Ris¼let¼'l-Kndiye* isimli çalışmada nidâ'nın mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini g¼steren örnekler bulunmaktadır. Buna g¼re nidâ'nın d¼rt farklı formda gerçekleştiği g¼r¼lmektedir. Ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumu Kur'an-ı Kerim'den "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Kvet (buna) sahit olduş, dediler*" el-A'r¼f S¼resi 172. âyetiyle belirtilmiştir. İsim'in ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda H2. Muhammed'in H2. Ali'nin ilah olduğunu ilan ettiğini ifade eden "Gadîr Hum Nidâsı" örnek olarak verilmiştir. İsim'in b¼b'da g¼r¼n¼r olduğu bir formda ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi konusunda 5b¼'l-Hattâb'ın K¼fe camisinin minaresinde Cafer es-S¼dik'in ma'nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak b¼b'in ma'nâ'nın ilah olduğunu

⁶⁶ Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 143-148.

⁶⁷ 5them Ruhi Fiğlalı, *G¼n¼m¼z İslam Mezhepleri* (İ2mir: y.y., 2008), 374-75

⁶⁸ Friedman, *The Nusayrî-'Alawîs*, 138-140.

⁶⁹ Âl-i İmrân 3/41, "*Rabbim, dedi, bana bir al¼met g¼ster.*" 3¼yle buyurdu: "*Senin için al¼met insanlara u g¼n ancaş isaretle İonusmandır. Rabbinin oş an, sabah aİssam tesbih et.*"; Meryem 19/26, "*Ye i, g¼z¼n aydsn olsun. İnsanlardan birini g¼receř olursan 'Ben Rahman için oruç adadsm, buđ¼n hiçbir insanla İonusmayacağsm' de.*"

nidā etmesi konusunda On Birinci İmam'ın bâbı olan İbn Nusayr'ın İmam'ın ilah olduğunu nidā etmesi örneği 2ikredilmiştir.

Klasik Nusayrī eserlerde nidā'yı ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr'dır. Ancak bazı batılı araştırmacılar Hasîbî'nin Bağdat'ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidā'yı ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hasîbî'nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye 3î gulât oluşumlar da dahil olmak üzere 3î gelenekte köklü bir geçmişı olan öğretilerden biridir. Bâtınî bilgiyi Nusayrī olmayanlardan hatta Nusayrī kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi, takiyyenin Nusayrī inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidā'nın ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğu görülmektedir. Böyle ki, ma'nâ olan İmam insanların nidā'yı gerçekleştirenin öldürmesinden çekindiği için Zahirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Nidā uygulamasını detaylı bir şekilde ele alan ve Hasîbî'nin öğrencisi ve halefi olan Cillî tarafından yazılan *Risâletü'l-Kndiye*'de Hasîbî'ye yer verilmemiş olması, onun nida uygulamasında bulunmadığını ortaya koyucu niteliktedir. Tespit edilen bu örnekler nidā'nın İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlılığının olmaması ile takiyyeye müracaat arasında direkt bir bağlantının olmadığını gösterir niteliktedir.

İntihal Taraması

Plagiarism
Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi/ *This paper was checked for plagiarism*

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. _ *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Finansman
Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. _ *The authors declared that this study has received no financial support.*

Açık Erişim Lisansı
Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. _ *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License*

Telif Hakkı
Copyright

Yazar(lar) _ Author(s): Reyhan 5rdoğdu Başaran

Kaynakça

Asatryan, Mushegh - Burns, Dylan M. "Is Ghulāt Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Ksotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.

Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.

- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayri Debate in the "5pistles of wisdom". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. *The Nusayri-'Alawi Religion: An Inquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil Ibrahim. "Tarih, Inanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrılık". *Orta-doğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "er-Risâletü'l-Numâniyye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hiðme'l-Aleviyye*. mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Lübnan: Dâr l'ecclî'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Kitâbü bâtinî's-salât". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hiðme'l-Aleviyye*. mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî. 2/219-272. Lübnan: Dâr l'ecclî'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-Kndiye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hiðme'l-Aleviyye*. mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî. 2/321-333. Lübnan: Dâr l'ecclî'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgî". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hiðme'l-Aleviyye*. mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî. 2/309-319. Lübnan: Dâr l'ecclî'l-Marife, 2006.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism". *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nusayris*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- Srdogdu Basaran, Reyhan. "Kr-Risâletü'l-Numâniyye 5seri Doğrultusunda Nusayri-Alevi Inancinda Tevhid İlkesinin İzahı". *e-Maßâlât Mezhep Arastirmalari Dergisi* 14/2 (Aralık 2021), 948-969.
- Fiğlalı, 5them Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. "el-Hidâyetü'l-kübra". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hiðme'l-Aleviyye*. mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî. 7/18-399. Lübnan: Dâr l'ecclî'l-Marife, 2006.
- Kohlberg, Stan. "Taqiyya in Shi' theology and religion". *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345-380.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrihi: İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Krieger, Bella Tendler. "Marriage, Birth, and *bâtinî ta'wîl*: A Study of Nusayri Initiation Based on the *Kitâb al-±âwî fî 'ilm al-fatâwî* of Abû Sa'îd Maymûn al-Taðbarânî". *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Massignon, Louis. "5squisse d'une bibliographie Nusayrie". *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.
- Palabıyık, M. Hanefi. "Dinî İnançları ve Özellikleri ' Bakımından Nusayrılık". *Türk Kültürü ve Hacı Beştas Yılı ' Arastırma Dergisi* '54 (2010), 19-48.
- Salisbury, S. Edward. "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion', by Sulaimân Sffendi of Adhanah; with copious extracts". *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.

- Sinanoğlu, Abdülhamit. *Nusayrīlerin İnanç Dünyass ve Kutsal Kitabs: Çağmszda Bâsnîliß Örneği*. Konya: 5sra Yayınları, 1997.
- Strothmann, Rudolf. "Takiyya". *The Kncyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.
- 3ehristânî. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-njal*. mlf. M. Seyyid Kîlânî. 1-2. Kahire: y.y., 1961.
- 3en2eybek, Aytekin. "5bu'l-Hattab el-5sedi ve Hattabiyye Fırkası". *Marife* 15/1 (2015), 87-116.
- Tabātabā'î, Muhammad Husayn. *Shi'ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "er-Risâletü'l-mürşide". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hißme'l-Alevîyye*. mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî. 3/157-180. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvî". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hißme'l-Alevîyye*. mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî. 3/45-116. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Kitâb el-Redd ale'l-Mürted". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hißme'l-Alevîyye*. mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî. 11/87-212. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hißme'l-Alevîyye*. mlf. 5bû Mûsâ el-Harîrî. 3/15-18. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Talhamy, Yvette. "The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria". *Middle Kastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Tavil, Muhammed 5min Galib. *Arap Alevileri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Turan, Ahmet. "Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi". *On Doßuz Mayss Üniversitesi İlâhiyat Faßültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîliß: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013.
- winter, Stefan. *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.
- Yaron, Friedman. *The Nusayrī-'Alawīs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010

Nidâ'dan Takiyye'ye:**Nusayrî-Alevî İnancında Nidâ ve Takiyye Uygulaması****Reyhan Erdoğan Başaran** | Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Görevlisi, Iğdır Üniversitesi (ROR ID: 05jstgx72)

İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Assist. Prof. Dr., Iğdır University, Faculty of Theology

Department of Basic Islamic Studies, Iğdır/Turkey

reyhanerdogdu@gmail.com | ORCID: 0000-0002-0046-2761

**From Nidâ to Taqiyya: The Practice of Nidâ and Taqiyya in the
Nusayrî-Alevî Belief****Abstract**

The Nusayrî belief is similar to those of Ghulât teachings, which is known to adopt extreme views on imamate. That is why the Nusayrîs are considered to be a part of the Ghulât, known as the extremist. Some esoteric explanations (e.g., Alî b. Abî Tâlib is God or Allah was revealed in Alî) adopted by the Ghulât sects are also manifested in classical Nusayrî works. However, the Nusayrî sheikhs adopted a different interpretation from the Ghulât sects regarding the essence and nature of God and his visibility to people. The “the practice of *nidâ*” was also transferred to Nusayrî teaching from the Ghulât tradition. The “the doctrine of *nidâ*”, the *ism*'s or *bâb*'s public proclamation of the divinity of the Imam, appeared in the sources beginning with one of the first Ghulât formations (Saba'iyya). According to this teaching, the *bâb*, by risking his own life, declares the identity of God (*nidâ*), which is visible to people. It is a requirement of his faith and mission that the *bâb* performs the “*nidâ*” and sacrifices his own life to reveal the truth about the Imam. It is believed that Abû Shu'ayb Muhammad ibn Nusayr an-Namîrî (d. 270/883), who is regarded as the *bâb* of the Eleventh Imam in Nusayrî tradition, declared the divinity of the Eleventh Imam and risked his own life for this reason. However, it is stated that after the tenth century, the “*nidâ*” did not have a meaning rather than being a theological teaching because after this period Nusayrîs seem to have accepted *taqiyya* as part of the belief in order to preserve the safety of the Muwahhidun (Nusayrî believers) and to hide their esoteric knowledge from those who do not deserve to learn it. This article will present an in-depth analysis of the work called *Risâlat al-andiyya*, which comprehensively deals with the “phenomenon of *nidâ*” among the classical Nusayrî works. Then, the transition period from Ibn Nusayr to al-Husayn ibn Hamdân al-Khasîbî

Yayın | Published: 20 Mart/March 2022 **Kabul | Accepted:** 11 Ocak/January 2021**Geliş | Received:** 27 Kasım/November 2021 **Değerlendirme | Peer Review:** Dış Bağımsız | Externally Peer-reviewed.**Hakem Raporları | Peer Review Reports:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyyeni/page/13397>**Atf | Citation:** Reyhan Erdoğan Başaran, “Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnancında Nidâ ve Takiyye Uygulaması = From Nidâ to Taqiyya: The Practice of Nidâ and Taqiyya in the Nusayrî-Alevî Belief”, *Eskiyyeni* 46 (Mart/March 2022), 53-71. <https://doi.org/10.37697/eskiyyeni.1029112>

© Reyhan Erdoğan Başaran | CC BY-NC 4.0 Attribution-NonCommercial 4.0 International

(d. 358/969) will historically be discussed, and the concept and practice of *taqiyya*, which has become one of the main dynamics of the sect especially by al-Khasibî will be scrutinized. Finally, an answer will be sought to the question of whether the practice of “*nidâ*” purported discontinuation can be associated with adoption of *taqiyya*.

Keywords

Islamic Sects, Nusayrî-Alawîsm, Nidâ, Taqiyya, Risâlat al-andiya

Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ ve Takiyye Uygulaması

Öz

İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gâli fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrîlik, Gulât-ı Şîa'dan addedilmektedir. Ali b. Ebû Tâlib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulûl ettiği şeklindeki Gâli fırkalar tarafından benimsenen birtakım bâtinî izahatlar, klasik Nusayrî eserlerde de tezahür etmiştir. Ancak Nusayrî kuramcıları Allah'ın zatı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâli fırkalardan farklı bir te'vil benimsemişlerdir. “Nidâ” uygulaması da Nusayrî öğretiye gulât geleneğinden aktarılmıştır. İmam'ın ilahlılığının aleni bir şekilde ilan edilmesi anlamına gelen “nidâ” ilk gulât oluşumlardan olan Sebeyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. Bu öğretiye göre bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan ilah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. İsim'in ya da bâb'ın ma'nâ hakkındaki gerçekliğini ortaya çıkarmak için nidâ'yı yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam'ın bâb'ı olduğuna inanılan Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'nin (öl. 270/883) de İmam'ın ilahlılığını nidâ ettiğine ve bu sebeple kendi hayatını riske attığına inanılmaktadır. Ancak 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu öğretinin Nusayrî gelenekte uygulama alanı bulmadığı görülmektedir. Zira bu tarihten itibaren Nusayrîler Muvahhidûn'un (Nusayrî inananlar) güvenliğini muhafaza etmek ve bâtinî bilgiyi onu öğrenemeye layık olmayanlardan gizlemek amacıyla takiyyeyi dinin asıllarından kabul etmiş görünmektedirler. Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde “nidâ” öğretisini kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* isimli eserin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hüseyin b. Hamdân el-Hasibî'ye (öl. 358/969) geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasibî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler

Mezhepler Tarihi, Nusayrî-Alevîlik, Nidâ, Takiyye, *Risâletü'l-Endiye*

Giriş

İnançın temel öğretilerinin Nusayrî olmayanlardan gizlenmesi ilkesinin esas olduğu Nusayrî-Alevîlik, Şîa'nın genel yapısından ayrılan mistik gulât oluşumlardan biridir. Bu dini öğreti, 3/9. yüzyılda Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'nin (öl. 270/883) görüşleri etrafında şekillenmeye başlamıştır. Ancak Nusayrîlik, 10. yüzyılda Mısırlı Hüseyin b. Hamdân el-Hasibî (öl. 358/969) liderliğinde resmi bir mezhep statüsü kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Nusayrîlik kendi-

sini Ői cemaatin bir parçası olarak tanımlamıştır. Nusayrī öğretinin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması noktasında temel rol üstlenen Hasībī, Nusayrīliđi Ői inancını en saf haliyle benimsemiş bir fırka olarak tanımlamaktadır.¹ Klasik Nusayrī eserler incelendiğinde Hasībī'den sonra mezhebin korunmasında ve farklı bölgelerde yaygınlık kazanmasında etkin olan Ali b. İsa el-Cisrī, Muhammed b. Ali el-Cillī (öl. 384/994) ve Ebū Saīd Meymūn b. Kāsim et-Taberānī (öl. 426/1034) gibi Őeyhlerin de benzer bir tavır takındıkları ve mezhebi, Ői öğreti içinde değerlendirdikleri görölmektedir.²

Nusayrī ālimler hakiki Ői oldukları vurgusunu yapmış olsalar da itikadī, fikhī ve bilhassa bātınī öğretileri benimseme usulleri ile ana akım Ői fırkalardan farklılık göstermektedirler. İnanç esaslarının, imamet konusunda aşırı görüşleri benimsemesiyle bilinen Gālī fırkalarla benzerlik göstermesi sebebiyle Nusayrīlik, Gulāt-ı Őā'dan addedilmektedir.³ Ulūhiyet, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e gösterilen aşırı ihtimam ve tenāsüh gibi konularda gulāt öğreti ile Nusayrī inancı arasında pek çok ortak noktanın olması sebebiyle Nusayrīlik zaman zaman "Gulāt-Nusayrī" olarak da tanımlanmaktadır.⁴ Ali b. Ebū Tālib'in ilah olduğu veya Allah'ın Hz. Ali'de hulūl ettiği şeklindeki Gālī fırkalar tarafından benimsenen birtakım bātınī izahatlar klasik Nusayrī eserlerde de tezahür etmiştir.⁵ Ancak Nusayrī Őeyhleri

¹ Yaron Friedman, *The Nusayrī-'Alawīs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill: Leiden-Boston, 2010), 20-28-149-206.

² Modern dönemde yani Nusayrīlerin bağımsız Suriye devleti yönetimini ele geçirdiklerinde dini kimliklerini tanımlarken benzer bir tavır sergiledikleri görölmektedir. 1970 yılında Nusayrī gelenekten gelen Hafız Esad, Suriye'de yönetimi ele geçirdikten sonra Nusayrīlerin hakiki Müslüman ve hatta Caferī Őiliđine bağlı Müslümanlar olduklarını deklare eden fetvalar hazırlattı. Suriye ve Lübnan'dan pek çok Ői ve Nusayrī ālimin görüşü ve onayı ile Nusayrīlerin İmamiyye Őiası'ndan olduğunu ifade eden bir bildiri yayınlandı. Esad yönetiminin Suriye'de Sünnī çoğunluk nezdinde meşruiyet kazanmak için bu şekilde bir girişimde bulunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca çeşitli Ői grupların desteğini almak sayesinde Nusayrī-Suriye yönetiminin bu şekilde bir hamle yaptığı görölmektedir. Bu durum Suriye yönetiminin dini kimliğini Ői olarak deklare etmesinde daha ziyade politik kaygıların etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Nusayrī kuramcılar tarafından bunun aksi bir beyanat verilmemiş ve yukarıda değinildiği gibi ilk dönem Nusayrī eserlerinde de Nusayrīlik Ői bir mezhep olarak tanıtılmıştır. Yvette Talhamy, "The Fatwas and the Nusayri/'Alawīs of Syria", *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.

³ Mushegh Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitāb al-Kařf", *Intellectual Interactions in the Islamic World*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (I.B. Tauris: y.y., 2020), 273; Nusayrī kuramcılar tarafından neřredilen eserlerde Nusayrīlerin kendilerinin gulāt olarak nitelendirildiklerinin farkında oldukları görölmektedir. Ayrıca bu durumdan rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Fırkanın önde gelen Őeyhlerinden olan Cillī ve Taberānī'nin bu ithamı reddettikleri ve hatta gulāt inancını tekfir ettikleri görölmektedir. Muhammed b. Ali el-Cillī, "Kitābū bātınī's-salāt", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevī: Resāilü'l-hikme'l-Aleviyye*, mlf. Ebū Mūsā el-Harīrī (Lübnan: Dār li'ecli'l-Marife, 2006), 2/248-250; Meymūn b. Kāsim et-Taberānī, "Risāletü'l-zuhūr ve'l-butūn", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevī: Resāilü'l-hikme'l-Aleviyye*, mlf. Ebū Mūsā el-Harīrī (Lübnan: Dār li'ecli'l-Marife, 2006), 3/15-18.

⁴ Mushegh Asatryan - Dylan M Burns, "Is Ghulāt Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity", *Shi'ī Esotericism: Its Roots and Developments*, ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi (Belgium: Brepols, 2016), 55-86.

⁵ Muhammed b. Abdülkerīm eş-Şehristānī, *el-Milel ve'n-nihal*, mlf. M. Seyyid Kılānī (Kahire: y.y., 1961), 1/178-190.

Allah'ın zâtı, mahiyeti ve onun insanlara görünür olması konusunda Gâli fırkalarından farklı bir te'vil benimsemişlerdir. Nusayrî öğretiyeye göre gayb olan Allah mahiyetini ve keyfiyetini insanlara bildirmek için farklı devirlerde farklı insanlarda kendisini görünür kılmıştır.⁶ Nusayrî gelenekte Allah'ın kendisini görünür kılması hulûl nazariyesi olarak yorumlanmamıştır.⁷ Zira eşi ve benzeri olmayan Allah'ın bir insanda görünür olması onda vücut bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun insanlar için bir yanılısama olduğu, Allah'ın zatının insanların idrak edebileceği bir hüviyette görünür olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kendisinde görüldüğü iddia edilen varlığın bir insan olduğunu söylemenin şirk olduğunu belirtmişler ve bu mevzuu tevhid ilkesinin sınırları içinde izah etmeye gayret göstermişlerdir.⁸

Nusayrî öğretilerinde bâtinî bilginin 2/8. yüzyılda daha ziyade Irak'ta varlık gösteren gulât düşünceden esinlenerek şekillendiğini ortaya koyan pek çok örnek mevcuttur. Klasik dönem Nusayrî eserler incelendiğinde Gâli fırkaların benimsediği pek çok öğretinin aynen aktarıldığı ve hatta Gâli düşüncenin temel eserlerinin Nusayrî geleneğe ana kaynak olduğu görülmektedir. Gâli fikirlerin Nusayrî öğretilerine aktarılmasında önemli rolü olan isimlerden biri Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî'dir. Mufaddal'a atfedilen *Kitâbü'l-Usus*, *Kitâbü's-Sırât* ve *er-Risâletü'l-Mufaddaliyye* gibi Gâli inancın aktarılmasında önemli işlevi olan eserler içerik itibarıyla Nusayrî şeyhler tarafından kaleme alınan literatür ile benzeşmektedirler.⁹ Her ne kadar özellikle "ulûhiyet", "hulûl", "tenâsüh" vb. konularda bâtinî mistik bilginin gulât düşüncesinin etkisiyle Nusayrî öğretilerine dahilî söz konusu olsa da bahsi edildiği gibi Nusayrî kuramcılar bu konulara farklı bir boyut kazandırmışlardır.

Gulât geleneğinden Nusayrî inancına aktarılan öğretilerden biri de "Nidâ" dır. İsim'in, bâb'ın sûretinde görünür olan isim'in ya da bâb'ın, İmam'ın ilahlığını aleni bir şekilde ilan etmesi anlamına gelen "nidâ" ilk gulât oluşumlarından olan Sebeyye'den itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır.¹⁰ Bu öğretilerine göre

⁶ Muhammed b. Ali el-Cillî, "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/309-319.

⁷ Nusayrîlikte tevhid ve hulûl inancı hakkında daha detaylı bilgi için, bk.; Reyhan Erdoğdu Başaran, "Er-Risâletü'l-Numâniyye Eseri Doğrultusunda Nusayrî-Alevî İnancında Tevhid İlkesinin İzahı", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 14/2 (Aralık 2021), 948-969; Muhammed b. Ali el-Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/303-308; Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn", 3/16.

⁸ Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303-308.

⁹ Friedman, *The Nusayri-'Alawis*, 243-245.

¹⁰ Hangi dönemde teşekkül ettiği konusunda rivayet çeşitliliğinin söz konusu olduğu Sebeyye, tarihsel zeminde farklı şahıslarla irtibatlandırılmış ve farklı olayları ifade etmek için kullanılmıştır. Hz. Osman muhalifleri, Hz. Ali taraftarları, Yemenîler, Hâricîler ve oluşum sürecindeki Şîî düşünceye sahip grupları tanımlamaktan ziyade karalama amacıyla bu kavramın kullanılmış olması sebebiyle herhangi bir fırkaya aidiyeti konusunda netliğin olmadığı belirtilmektedir. Daha geniş bilgi için bk.; Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi: İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 143-197.

bâb kendi hayatını riske atmak pahasına insanlara görünür olan İlah'ın kimliğini (nidâ) deklare etmektedir. Bâb, İmam'ın ulûhiyetini ilan ettiğinde içinde bulunmuş olduğu toplum tarafından hor görülüp kâfir ilan edileceğini ve hatta öldürüleceğini bilmektedir. Bâb'ın İmam hakkındaki gerçekliği ortaya çıkarmak için nidâ uygulamasını yerine getirmesi ve kendi hayatını feda etmesi, inancının ve misyonunun bir gereğidir. "Bâb" kelimesi ilk dönem Şîî literatüründe İmam'ın en kıdemli öğrencileri için kullanılmıştır. Ancak zamanla "bâb" kavramı gaybette olan imam ile buluşan ve imam ile müritler arasındaki irtibatı sağlayan yegâne mercii olarak ifade edilmeye başlamıştır.¹¹

Nusayrî-Alevîliğin inkişafında öncü isim ve mezhebin isim babası olan İbn Nusayr'ın da nidâ'yı uyguladığına inanılmaktadır. Nusayrî gelenekte On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ölümü akabinde imamın ilminin İbn Nusayr'a rücu ettiğine ve onun imamın bâb'ı (temsilcisi) olduğuna inanılmaktadır. Gaybette olan On İkinci İmam Muhammed el-Mehdî'nin ise özel bir bâb'ının olmadığı ve bu sebeple bâb'lık görevinin en son İbn Nusayr'da kaldığı belirtilmiştir.¹² Nusayrî geleneğe göre İbn Nusayr, bâb'ı olduğu On Birinci İmam'ın ulûhiyetini ilan ederek hayatını riske atmak pahasına nidâ'yı yerine getirmiştir. Bâb'lık her ne kadar dinin temel kurumlarından kabul edilmiş olsa da mâsum imamların başkanlığından mahrum olunmuş olması bâb olan İbn Nusayr'ı ve onun dini haleflerini zor durumda bırakmış olduğuna inanılmaktadır.¹³ 10. yüzyılda dini öğretiyi formalize eden Hasîbî'nin de bâtinî bilgiyi aleni bir şekilde yayma faaliyetleri nidâ öğretisi kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁴ Hasîbî'nin Irak'ta Bağdat valisi tarafından tutuklanma gerekçesinin de insanların idrak edemeyeceği bâtinî bilgiyi onlara ifşa etmiş olması gösterilmektedir. Bu olay Nusayrîlik tarihinde bir milat gibi algılanmış ve hapisten kaçmayı başaran Hasîbî ve sonrasında mezhebin önde gelen dini liderlerinin, inananların güvenliğini muhafaza etmek ve dinin sınırlarını gizlemek amacıyla takiyyeyi temel dini bir prensip olarak kabul ettikleri belirtilmektedir.¹⁵ Tarihsel süreç içinde Nusayrîlik dini ve teolojik söylemlerinde ne Sünnilik ile ne de Şîa ile çetin bir mücade- lenin içine girmemiştir. Bununla birlikte Nusayrîlerin, inananların güvenliğini

¹¹ Asatryan, "Early Ismailis and other Muslims", 273-275; M. Hanefi Palabiyik, "Dini İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 23-24.

¹² Nusayrî inancının sistematize olmasında en temel rolü olan Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübra* isimli önemli eserinde İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ve On İkinci İmam Muhammed el-Mehdî'nin bâb'ı olması durumunu detaylı bir şekilde ele almıştır. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, "el-Hidâyetü'l-kübra", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 7/374-395.

¹³ Muhammed Emin Galib et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 124-125.

¹⁴ Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 22-25

¹⁵ Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 126-130; *Arap Alevileri Tarihi* isimli çalışmada 10. yüzyılın başlarının Nusayrîler gibi ana akım Sünnî ve Şîî mezheplerden farklılık arz eden gruplar için sıkıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir. Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, 124-125.

sağlamak ve dini kimliklerini koruyabilmek adına takiyyeye müracaat ettiği ve daha ziyade kıyı veya dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdürerek varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹⁶ Takiyyeyi dinin asıllarından kabul eden Hasîbî'den sonraki dönemde nidâ'nın Nusayrî gelenekte uygulama alanının olmadığı görülmektedir. Ancak bu öğretinin temel prensiplerinin yer aldığı eserler sonraki âlimler tarafından neşredilmiştir.

Bu makale klasik Nusayrî eserler içinde “nidâ” uygulamasını kapsamlı bir şekilde ele alan *Risâletü'l-Endiye* (İlan Risalesi) isimli risalenin derinlemesine bir tahlilini sunacaktır.¹⁷ *Risâletü'l-Endiye*, Hasîbî'nin halefi olarak Nusayrî-Alevî inancının Halep'te yaygınlaşmasında öncülük etmiş olan Cillî'ye isnat edilmektedir. İsmâil b. Hallâd risalenin Cillî'ye isnadını reddetmiştir.¹⁸ Ancak Cillî'nin en önemli talebesi ve halefi olan Taberânî “risalenin sadece Cillî'den duyulduğunu” beyan etmektedir.¹⁹ Genç yaşta hocası Cillî'nin ders halkasına katılan ve eş-Şa'bü's-Sika (güvenilir genç) olarak ün yapan Taberânî'nin, risalenin Cillî tarafından yazıldığını belirtmesi, risalenin Cillî'ye isnadını ortaya koymak için yeterli bir beyandır. Risaleye ilk olarak Louis Massignon'un 1936 yılında neşretmiş olduğu *Esquisse d'une bibliographie Nusayrie* isimli çalışmasının 35. maddesinde yer verilmiştir.²⁰ Risale tam bir metin olarak Ebû Mûsâ el-Harîrî tarafından ilk altı cildi 2006 yılında Lübnan'da yayınlanan *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*'nin ikinci cildinde yer almaktadır.²¹ On iki ciltlik *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* ile yayımlandığı döneme kadar bilinmeyen ve çalışılmamış olan onlarca klasik Nusayrî eser ulaşılabilir nitelikte olmuştur. Yazma nüshaları farklı kütüphanelerde matbu olarak var olan klasik Nusayrî eserlerle *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî* isimli eserde var olan bölümlerin karşılaştırmasını yapan akademisyenler on iki ciltlik bu eserin içinde yer alan referansların ve alıntılarının kesinlik içerdiğini belirtmektedirler.²²

¹⁶ Nusayrîler daha ziyade İshakîler ve Dürzîler ile dini anlamda bir münakaşanın ve rekabetin içinde olmuşlardır. Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, “A Druze-Nusayrî Debate in the ‘Epistles of Wisdom’”, *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103; Stefan Winter, *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016) 11.

¹⁷ Muhammed b. Ali el-Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'elci'l-Marife, 2006), 2/321-333.

¹⁸ Ebû Zührebe künyeli İsmâil b. Hallâd İshâkiliğin bilinen en önemli son âlimidir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî ile aynı dönemde yaşamıştır. İsmâil b. Hallâd döneminde Nusayrîlik ile İshâkîlik arasındaki çekişme en üst düzeydedir, denilebilir. İshâkîlik ile ilgili *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî*'nin 11. cildinde detaylı bilgi yer almaktadır. *Kitâbü'l-reddi ala'l-mürted* isimli bölümde Ebû Zührebe İsmâil b. Hallâd ve Meymûn b. Kâsım et-Taberânî arasında geçen münazaralar yer almaktadır. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, “Kitâb el-Redd ale'l-Mürted”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'elci'l-Marife, 2006), 11/87-212.

¹⁹ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/321.

²⁰ Louis Massignon, “Esquisse d'une bibliographie Nusayrie”, *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.

²¹ 7., 8. ve 9. ciltleri 2008 yılında ve 10., 11. ve 12. ciltleri ise 2014 yılında yayınlanmıştır.

²² Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 2-3; Bella Tendler Krieger, “Marriage, Birth, and bâtinî ta'wil: A Study of Nusayrî Initiation Based on the Kitâb al-Ĥawî fi 'ilm al-fatâwî of Abû Sa'îd Maymûn al-Taġbarânî”, *Arabic* 58 (2011), 13.

Silsiletü't-Turasi'l-Alevî isimli eserde yer alan *Risâletü'l-Endiye* isimli risale Nusayrî-Alevî gelenekte nidâ ile ilgili en kapsamlı bilgiyi içermesi açısından önemlidir.²³ Bu risale nidâ'nın Nusayrî teolojisi içinde nasıl bir rolünün ve uygulama alanının olduğunu ortaya koymaktadır. Risalede, "Nidâ, gerçekleşen tüm nidâlarda nasıldı? Aynı mıydı?", "Nidâ Ademî kubbeden Muhammedî kubbeye kadar geçen sürede nasıl olmuştur?" ve "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²⁴ gibi sorulara yer verilmiş ve bu sorular ekseninde konu ele alınmıştır. Bu doğrultuda nidâ'nın önemini ve mahiyetini ortaya koymak için nidâ uygulamasının ifa edilmesini ele alan örnekler nakledilmektedir. *Risâletü'l-Endiye* isimli risalede yer alan bilgiler doğrultusunda, bu makalede ilk etapta nidâ'nın Nusayrî geleneğinde ne anlama geldiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Akabinde tarihsel süreç içinde İbn Nusayr'dan Hasîbî'ye geçiş dönemi ele alınacak ve bilhassa Hasîbî tarafından mezhebin temel dinamiklerinden biri haline gelen takiyye kavramı ve uygulaması irdelenecektir. İddia edildiği gibi nidâ uygulamasının fiiliyatta bir hükmünün olmaması, takiyye uygulaması ile irtibatlandırılabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

1. Nidâ Uygulaması

Çağırarak, seslenmek, bağırmak anlamına gelen nidâ, Nusayrî gelenekte daha ziyade İmam'ın ilahlığının aleni bir şekilde ilan edilmesi (nidâ) anlamına gelmektedir. Nidâ, kendi hayatını riske atma pahasına isim tarafından, bâb'ın suretinde görünür olan isim ya da bâb tarafından gerçekleştirilmektedir. Nidâ'yı gerçekleştirdiğinde halkın kendisine tepki vereceğini ve hatta ölüm cezasına çarptırılacağını bilmektedir. Ancak nidâ'yı gerçekleştiren isim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın daha ulvî olanı ilan etmek için ölümü göze alacak bir mertebede olduğu kabul edilmektedir. Nidâ uygulamasında yer alan bir diğer durum ise nidâ gerçekleştiği zaman ma'nâ'nın nidâ'yı gerçekleştirene lanet etmesi ve bu lanetin aslında halkın azabından nidâ'yı gerçekleştireni korumak amacıyla yapıldığı inancıdır. Buna göre ma'nâ kendi ilahlığını ilan edene lanet etmekte ve böylece onu insanlardan gelebilecek daha büyük bir tehlikeden korumaktadır. Bunun ise zahirî anlamda bir lanet olduğuna, bâtınî anlamda ise nidâ fiilini yapan için bir rahmet olduğuna inanılmaktadır. Nidâ'nın genel anlamda isim ya da bâb tarafından gerçekleştirildiği inancı yaygın olsa da bu risalede yer alan "Nidâ kim tarafından gerçekleştirilmiştir? Ma'nâ mı? İsim mi?"²⁵ sorusu ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumunun da nidâ kapsamı içinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda risaleye göre ma'nâ iki

²³ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321-333.

²⁴ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

²⁵ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

temel şekilde kendisini kullarına bildirmektedir, denilebilir. Bunlardan ilkinde ma'nâ zatı ve sıfatlarıyla kendisini görünür/bilinir kılar. Diğerinde ise ma'nâ, isim'in nidâsı ile isim'in bâb suretinde görünür olduğu bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu ilan ile ya da bâb'ın nidâsı ile bilinmektedir.²⁶

Nidâ'nın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Nusayrî-Alevî inancında bâtınî bilginin temelini oluşturan "ma'nâ-isim-bâb" öğretisinin bilinmesi gerekmektedir. Buna göre bu risalede ma'nâ eşi ve benzeri olmayan, her şeyden yüce olan, gözlerin kendisini algılayamadığı, hiçbir ifadenin onu anlatmaya kâfi gelmediği, sayılarla ifade edilemeyen, zamandan ve mekândan münezze olan Ezel (Allah) olarak tarif edilmiştir. Allah farklı zaman diliminde insanlara olan merhameti ve hikmetinin gereği ve yarattıklarının kendi yüceliğini anlaması gayesiyle bir insan suretinde kendisini görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah ayrıca kendisini bilir kılmak için kendi nurundan "isim'i" yaratmış ve ona aynı zamanda "hicab" adını vermiştir. Böylece yaratılanlar isim aracılığıyla ma'nâ'ya ulaşır ve ma'nâ'nın ilahlığını bilirler.²⁷ Bu sebeple isim'in temel misyonu ma'nâ hakkında gizli olan bilgiyi açığa çıkarmak ve kullarına Allah'ı bildirmektir, denilebilir. Ma'nâ'nın öz nurundan yaratılması sebebiyle "Semî, Alîm, Latîf, Habîr, Kâhir, Kâdir, Zâhir, Bâtın, Evvel, Âhir, Rahmân ve Rahîm" gibi ma'nâ'nın isimlerinden bir kısmının isim'e tevdi edildiği bildirilmektedir. Buna karşılık "Ezel, Kadîm, Ahad, Ma'nâ el-ma'ni (ma'nâların ma'nâsı), Haydar, Samed, Daim, Gayat el-gayat (maksatların maksadı), Anza'a ve Batin" gibi bazı isimlerin ma'nâ'ya münferit olduğu ve sadece kendisinde mevcut bulunacağı belirtilmiştir.²⁸ Risalede Allah'a has kılınan isimler arasında Nusayrî geleneğinde Hz. Ali'nin zahirî görünümünü ifade edici mahiyette kullanılan şakaklarından aşağı saçı olmayan anlamındaki anza'a (أنزاع) ve karnı geniş anlamında kullanılan batîn (باطن) kelimelerinin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifade "Ma'nâ'nın insan suretinde görünümünün en mükemmel örneği Hz. Ali'dir" inancını destekleyici mahiyettedir. Bâb'ın ise ma'nâ'nın inayetiyle isim tarafından yaratıldığına inanılır. Yani bâb öz nurdan değil nurun nurundan yaratılmıştır. Ma'nâ'nın tanınıp bilinmesinde isim'in önemli bir rolü olduğu gibi isim'in bilinmesinde bâb'ın bir rolü vardır. Yani isim'e ulaşan yol bâb'dan geçmektedir.²⁹ İlk yaratılışta bâb Cebrail'dir.³⁰ Hâşimî

²⁶ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321.

²⁷ Burada ma'nâ'nın isim aracılığıyla bilinir olduğu ifade edilmiştir. Taberânî tarafından ele alınan *Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn* isimli eserde ise ma'nâ'nın en yüce olan mertebede olduğu bu sebeple kendinden daha aşağı mertebede olan isim aracılığıyla görünemeyeceği belirtilmektedir. Ma'nâ olan Allah'ın isim aracılığıyla görünür olması ile isim aracılığıyla bilinir olması ayrı şeylerdir. Tanrının isim aracılığıyla kullarına kendini tanıtmaması onun mertebesini aşağıya çekmemektedir. Taberânî, "Risâletü'z-zuhûr ve'l-butûn", 3/15-18.

²⁸ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/321-325.

²⁹ Risalede mim'in sin'e yirmi sekiz harfi yaratması için emir verdiği ifade edilmiştir. Mim sin'e ayrıca ulvî-nurî ve süffî-beşerî alemleri yaratması için de emir vermiştir. Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/325-326.

hanedanlığında ise bâb, Selmân el-Fârisî (öl. 36/656) olarak ortaya çıkmıştır. Bâb olan Cebrail ve Selman'ın beş harften oluştuğu ve ulvî alemde toplamda beş bin bâb'ın olduğu belirtilmektedir.³¹ Ma'nâ-isim-bâb'ın yeryüzünde tezahürünün en mükemmel üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüdür. Klasik Nusayrî eserlerde ma'nâ-isim-bâb üçlüsü Ali-Muhammed-Selman üçlüsüne ithafen “ayn-mim-sin” şeklinde sembolize edilmiştir. İncelediğimiz *Risâletü'l-Endiye*'de de genel itibariyle le ma'nâ, ayn; isim, mim; bâb, sin harfiyle ifade edilmiştir.

Nidâ uygulamasını en teferruatlı haliyle ele alan bu risaleye göre isim, bâb'da tezahür eden isim ya da bâb ma'nâ'nın tanrısallığını kendi hayatı pahasına ilan eder. Ma'nâ'nın ulûhiyetini ilan ettiğinde tepki göreceğini, lanetleneceğini (ma'nâ tarafından) ve hatta öldürölme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bilir. Bu sebeple nidâ hem Gâlî hem de Nusayrî kaynaklarda ma'nâ'nın ilahlığının bildirilmesi için isim'in ya da bâb'ın kendisini kurban ettiği dini bir uygulama olarak kabul edilmiştir. Genel itibariyle nidâ, bâb'ın ma'nâ'nın tanrısallığını ilan etmesi olarak bilinmektedir. Ancak nidâ'nın ifa edildiği örnekler incelendiği zaman ma'nâ'nın ilahlığının ilan edilmesinin (nidâ) farklı şekillerde tezahür ettiği görölmektedir. Ma'nâ'nın ilahlığını bizatihi ilan ettiği durumlar, isim'in ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi, isim'in bâb'da görünür olduğu bir halde ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi ve bâb'ın ma'nâ'nın ilahlığını nidâ etmesi olarak dört farklı şekilde söz edilebilir.³²

Risale, yaratılışın başlangıcında nidâ'nın nasıl olduğu, nidâ'yı yapanın ma'nâ'nın kendisi mi yoksa isim mi olduğu, nidâ'nın bir kez mi yoksa birden fazla mı yapıldığı ve ayrıca Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e ve akabinde On İki İmam'a kadar geçen süre içinde nidâ uygulamasının nasıl yapıldığı sorularına cevap bulmak gayesiyle yazılmıştır. İlk nidâ'nın A'râf Sûresi 172. âyette yer alan ifadelerden ibaret olduğu belirtilmektedir: “Kıyamet gününde biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şahit olduk, dediler.”³³ Burada nidâ'ya işaret eden temel ifade “أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ” yani “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet sen bizim Rabbimizsin” ifadesidir.³⁴ Yaratılanlara yapılan ilk nidâ her ne kadar ma'nâ'dan sadır olmuş olsa da bu ifadelerin isim (mim) tarafından yaratılmışlara iletildiği belirtilmektedir. İsim ma'nâ'nın söylediklerini tekrar ederek bu nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğunu kesin bir şekilde ilan etmektedir. Bir kesim insanların (Sefa Ehli) nidâya cevap verdiği ve

³⁰ Cebrail'in bâb olduğu ilk yaratılışta, isim Hz. Adem ve ma'nâ Hâbil'dir. Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, “er-Risâletü'l-mürşide”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 3/178.

³¹ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/327.

³² Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/321-333.

³³ el-A'râf 7/172

³⁴ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/323.

ma'nâ'nın ilahlığını kabul ettiği diğer yandan iblis ve nefesine yenik düşenlerin ise hayır dedikleri ve cehennemlik oldukları belirtilmektedir.³⁵ Vâkıa Sûresi'nde yer alan amel defteri sağından verilenler nidâyı yani ma'nâ'nın ilahlığını kabul edenler, solundan verilenler ise kabul etmeyenler olarak tanımlanmışlardır.³⁶ Nidâ'ya örneklik eden bu âyet zikredildikten sonra "her ne kadar Allah'ın kitabında nidâ bir kez zikrediliyor, halbuki birden fazla nidâ vaki olmuştur," denilmektedir.³⁷ Akabinde nidâ'ya örneklik teşkil eden vakıalar ele alınmıştır.

İsim'in (hicab) yaratılmasındaki temel gaye de nidâ'yı yani ma'nâ'nın ilah olduğu gerçeğini insanlara bildirme vazifesini yerine getirmek olduğu belirtilmektedir. İsim yaratıldığında kendisinden sadır olan ilk ifadeler şunlardır:

"Ben şahadet ederim ki! Mevlam sensin. Maksadım sensin. Ma'nâm sensin. Ben senin kendi öz nurundan yaratmış olduğun bir kulum. Benim vasıtamla ma'nâ'nın gizli olan yönlerini izhar etmek ve bilinmeyen özelliklerini ortaya çıkarmak istedin. Bu sebeple bende gizli olman aynı zamanda bilinmen ve tanınmandır (zuhurdur). Bana gözükmen ise benim için bir imtihandır."³⁸

Nidâ uygulamasına en somut örnek olarak "Gâdir Hum" olayı anlatılmaktadır. Şîa'ya göre Hz. Muhammed son hac yolculuğu sırasında Gâdir Hum denilen yerde bir hutbe vermiş ve bu hutbesinde Hz. Ali'yi kendisine halef ilan ettiğini bildirmiştir. Şîî geleneğe göre Gâdir Hum olayı Ali'nin resmi liderliğinin yani imametinin ilahi bir emir ile gerçekleştiğinin göstergesidir. Ancak Gâlî literatüründe Gâdir Hum olayı isim olan Hz. Muhammed'in ma'nâ olan Hz. Ali'nin ilahlığının ilanı olarak ele alınmıştır.³⁹ *Risâletü'l-Endiye*'de nakledildiğine göre "Gâdir Günü Nidâsı" olarak geçen bu olayda isim olan Muhammed ma'nâ olan Ali'ye işaret ederek şöyle söylemektedir:

"Kitabımda size işaret ettiğim evvel ve ahir olan, zahir ve bâtın olan ilah budur. Kitabımda kendisinden sıkça bahsettiğim ma'nâ (Ezel) sizin aranızda. Onun sizin aranızda olduğunu açık bir şekilde beyan (nidâ) ederim. Ona ibadet edin! Onu tenzih edin!"⁴⁰

Bu ifadeler ile isim olan Hz. Muhammed ma'nâ olan Hz. Ali'nin ilah olduğunu nidâ etmiştir. Ancak bu örnekte, nidâ uygulamasının özünde yer alan Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin ilahlığını ilan ederek kendisini tehlikeye attığını belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.

Akabinde ilk gulât oluşumlarından olan Sebeiyye'nin kurucusu Abdullah b. Sebe'nin Ali'nin ilahlığını nidâ ettiği ifadesine yer verilmiştir. Buna göre "isim,

³⁵ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/328.

³⁶ Vâkıa 56/27, "Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere"; Vâkıa 56/41 "Soldakiler; ne yazık o soldakiler!".

³⁷ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

³⁸ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/324.

³⁹ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

⁴⁰ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

bâb olan Abdullah b. Sebe'de gizlenmiş ve Ezel'in (yani Ali'nin) ma'nâ olduğunu kimsenin tahayyül edemeyeceği bir şekilde" ilan etmiştir. Bu fiili neticesinde İbn Sebe'nin yedi kere öldürüldüğünden ve yedinci öldürülmenin ise çok ağır olduğundan bahsedilmektedir.⁴¹ Risalede ayrıca Hz. Ali'nin Medain'den dönerken konakladığı bir yerde kafatasıyla konuşması anekdotu ve bunu gören İbn Sebe'nin "Ali'nin ölüleri diriltten bir Rab" olduğunu dile getirdiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Sebe diyor ki: "Ma'nâ Medain'de o eski kafatasını ihya etti. Herkes onun ma'nâ olduğunu kabul etti."⁴² Bu ifade bize İbn Sebe örneğinde iki farklı nidâ'dan bahsedildiğini göstermektedir. İlkinde isim bâb olan İbn Sebe'de ortaya çıkıyor ve Hz. Ali'nin ilah olduğunu nidâ ediyor. İkinci örnekte ise nidâ'nın ma'nâ'nın kendisi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Yani Hz. Ali'nin bir kafatası ile konuşması ve insanların onun ilah olduğunu anlaması hadisesi de nidâ uygulaması kapsamında ele alınmıştır.

Örneklerde de görüleceği üzere Hz. Ali'nin ilahlılığının ilanı risalede özel bir yere sahiptir. Ali'nin ilahlılığını reddeden ve onun ma'nâ olmayıp isim olduğunu iddia edenlerin ise kâfir oldukları belirtilmektedir. Mahiyetinin ve keyfiyetinin bilinemeyeceği ifade edilen Hz. Ali bu pasajda da "Anza'a ve Batın" kelimeleriyle tasvir edilmiş ve denilmiştir ki:

"Kim o minbere çıkan, kendisine ibadet edilen, ezelin kendisini göstermiş olduğu suret olan Anza'a-Batın için ma'nâ değil isim (mim) derse! O kişi yoldan şaşmış, Allah'ı inkâr etmiş ve dolayısıyla kâfir olmuştur. Anza'a-Batın şeyhimizin dediği gibi ihata edilemeyen ve sınırlanamayan tek gerçekliktir."⁴³

Bahsi geçen bir diğer nidâ ise Altıncı İmam Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ yani ilah olduğunu ilan eden Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeynep el-Esedî'nin⁴⁴ (öl. 143/760) nidâsıdır.⁴⁵ Buna göre isim'in, Kûfe Camii'nin minaresine çıkan Ebû'l-Hattâb suretinde gözüktüğü ve Cafer es-Sâdık'ın ma'nâ'nın kendisi olduğunu nidâ ettiği belirtilmektedir. Ebû'l-Hattâb: "Ben mimim (isim), Ezel ve Kadim değilim. Kim bana Ezel derse ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'ın ilahlılığını inkâr etmiş olur. Ezel ve Kadim olan O'dur."⁴⁶ Ancak insanların Ebû'l-Hattâb'ın ifadelerini ma'nâ olan Cafer es-Sâdık'a şikâyet ettikleri ve Cafer es-Sâdık'ın halkı sakinleştirmek için Ebû'l-Hattâb'a lanet ettiği belirtilmektedir. Ancak bunun zahiren lanet olsa da batinî anlamda Ebû'l-Hattâb için bir rahmet olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ Metinde bahsi geçen bir

⁴¹ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

⁴² Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/332.

⁴³ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/332.

⁴⁴ Ebû'l-Hattab el-Esedî elimizdeki risalede de görüleceği üzere Nusayrî kaynaklarda daha ziyade Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeynep el-Kahili olarak geçmektedir. Ebû'l-Hattâb hakkında detaylı bilgi için bk.; Aytekin şenzyebek, "Ebu'l-Hattab el-Esedî ve Hattabiyye Fırkası", *Marife* 15/1 (2015), 114-115.

⁴⁵ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/323.

⁴⁶ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/330.

⁴⁷ Cillî, "Risâletü'l-Endiye", 2/331.

diğer nidâ Ömer İbnü'l-Furat'ın ve Muhammed b. Nusayr'ın, ayn (ع) yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ ettikleri hadisedir.⁴⁸

Risalede ayrıca ma'nâ'nın kendisini apaçık bir şekilde ilan ettiği hutbelere yer verilmiştir. Hutbetü'l-Ekâlîm (خطبة الأقاليم), Hutbetü'l-Beyân (خطبة البيان), Hutbetü'l-Keşf (خطبة الكشف) ve Hutbetü'l-Tasenciye (خطبة الطننجية) olarak zikredilen hutbelerde ma'nâ kendisini şu şekilde nidâ (ilan) etmiştir: “Evvel, ahir, zahir ve bâtın olan benim. Ben her şeyi bilirim. Ben yoktan ve yeniden var edim. Âd ve Semûd kavimlerini yok eden benim.” İsim, ma'nâ'nın kendisini ilan ettiği bu hutbeyi insanlara şu şekilde aktarmaktadır: “Evvel, ahir, zahir ve bâtın O'dur. O her şeyi bilendir. O Âd ve Semûd kavimlerini yok etti. Bu kavimlerden önce daha zalim olan Nuh kavmini de O yok etti.” Ma'nâ kendisini ilan ederken “Ben yaptım”, isim ma'nâ'nın ilahlılığını nidâ ederken ise “O yaptı” ifadelerini kullanmaktadır.⁴⁹ Ma'nâ ve isim'in karıştırılmaması hususunda bu ayrımın önlemleri olduğu bildirilmektedir. Ma'nâ'nın isim ile karıştırılması insanları teslis inancına sürükleyeceği yani hem ma'nâ'ya hem de isim'e ilahlılık atfedileceği için isim ma'nâ'yı nidâ ederken sözlerine “هو” (O) ifadesiyle başlamaktadır. İsim'in ma'nâ'ya göre konumu ise konuşan bir kimsenin konuşması gibi ele alınmış ve ma'nâ konuşandır, isim ise ma'nâ'dan sadır olan sözler gibidir, denilmektedir.⁵⁰

2. Nidâ'dan Takiyyeye Geçiş

Nusayrî gelenekte İbn Nusayr'ın da diğer gulât mistikler gibi ma'nâ'nın ilahlılığını nidâ ettiğine inanılmaktadır.⁵¹ On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin bâb'ı olduğu kabul edilen İbn Nusayr, Nusayrî geleneğe göre Hasan el-Askerî'nin ma'nâ olduğunu nidâ etmek sûretiyle kendi hayatını riske atmıştır. İbn Nusayr'dan sonra mezhebin dini lideri önce Muhammed b. Cündeb (öl. 3/9. yüzyılın son çeyreği) ardından el-Farisî lakabıyla ünlenen Cünbülânî tarikatının kurucusu Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (öl. 287/900) oldu. Klasik Nusayrî eserlerde ne İbn Cündeb'in ne de Cünbülânî'nin nidâ'yı ifa ettiklerine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Nusayr bu durumda Nusayrî gelenek içinde nidâ uygulamasını yerine getirdiğine inanılan ilk ve tek Nusayrî şeyhidir. Ancak batılı akademisyenler nidâ'nın Hasîbî tarafından ifa edildiğini iddia etmektedirler. Hasîbî Mısır'da Cünbülânî ile tanıştıktan sonra mezhebin sırlarına vakıf olmuş ve mezhebin itikadî ve bâtınî inancını formalize etmiştir.⁵² Hocası Cünbülânî'nin vefatından sonra Irak'a gitmiş ve Nusayrî inancının Bağdat'ta yayılması konusunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak

⁴⁸ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/331.

⁴⁹ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/331.

⁵⁰ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/332.

⁵¹ Cillî, “Risâletü'l-Endiye”, 2/330.

⁵² Tavil, *Arap Alevîleri Tarihi*, 126-127.

Irak'ta Bağdat valisi tarafından hapsedilmiştir. Mezhebin bātınī inancını aleni bir şekilde yayma girişimleri Hasībī'nin tutuklanmasına gerekçe olarak sunulmaktadır. Yaron Friedman bu durumun yani mezhebin bātınī bilgisinin halka aleni bir şekilde ilanı hususunun bir çeşit nidā olduğunu belirtmektedir.⁵³ Ancak klasik Nusayrī eserlerde Hasībī'nin nidā'yı gerçekleştirdiğini ifade eden herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale çerçevesinde incelediğimiz Hasībī'nin halefi Cillī tarafından kaleme alınan *Risāletü'l-Endiye*'de nidā uygulamasını ifa eden İbn Nusayr ve Ömer İbnü'l-Furat da dāhil olmak üzere pek çok isim zikredilmiş, ancak Cillī'nin hocası Hasībī'den bahsedilmemiştir.⁵⁴ Bu durum bātınī bilginin aleni bir şekilde ilan edilmesinin nidā kapsamında değerlendirilmediği şeklinde anlaşılabilir. Zira nidā uygulaması isim'in bizzat kendisi ya da isim'in bāb'da görünüş olduğu halde ma'nā'nın ilahlığını kendi hayatını riske atma pahasına ilan etmesi olarak tanımlanmıştır. Son bāb olan İbn Nusayr'ın ölümlü ile birlikte nidā'nın bu bağlamda uygulanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Hasībī'nin buradaki misyonu mezhebin temel öğretisi olan ma'nā-isim-bāb'ın izahı ve mezhebin teşekkülünde öncü isim olan İbn Nusayr'ın On Birinci İmam Hasan el-Askerī'nin bāb'ı olduğunu duyurmaktan öte olmasa gerektir.

Zindandan kaçmayı başaran Hasībī, Bađdat'tan řam'a göç etmiş ve burada mezhebin öğretilerini yaymaya devam etmiştir. řiř bir ailede yetişen ve çocukluğundan itibaren İmamī eğitim alan Hasībī, Nusayrī öğretiyi benimsemekle birlikte yazmış olduğu eserlerde İmamī kimliğinin izlerini yansıtmaktadır.⁵⁵ Nusayrī kaynaklarda Hasībī'nin bātınī öğretiyi korumak ve mezhebin inananlar (Muvahhidūn) arasında gizli örgütlenmesinin sağlanması için takiyye yaptığı ve İmamī kimliği altında faaliyetlerini yürüttüğu belirtilmektedir. İlk dönem řiř kaynaklarda da Hasībī'nin řiř geleneğin önemli bir aktarıcısı olarak tanıtılmış olması onun takiyyeyi ne kadar katı surette uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Belki de Hasībī'nin başarısındaki temel rol onun On İki İmam öğretisinin samimi bir temsilcisi gibi hareket etmiş olmasıdır denilebilir.⁵⁶

şia, imanı koruma ve inananların güvenliğini muhafaza etmek gayesiyle takiyyeyi dinin temel doktrinlerinden biri olarak ele almıştır.⁵⁷ Önemli bir şiş

⁵³ Friedman, *The Nusayrī-'Alawīs*, 22.

⁵⁴ Ömer İbnü'l-Furat, Onuncu İmam Ali en-Nakī (öl. 254/868)'nin bāb'ı, İbn Nusayr ise On Birinci İmam Hasan el-Askerī (öl. 260/874)'nin bāb'ı kabul edilmektedir. Ancak Ömer İbnü'l-Furat'ın ma'nā olan Ali en-Nakī'nin ismi, İbn Nusayr'ın ise Ali en-Nakī'nin ve Hasan el-Askerī'nin bāb'ı olduğuna yönelik farklı bir ibare daha vardır. Friedman, *The Nusayrī-'Alawīs*, 15.

⁵⁵ *el-Hidāyetü'l-kübra* Hasībī'nin şiş-İmamı görüşlerini detaylı bir şekilde ele alan en temel eserdir. Hüseyin b. Hamdān el-Hasībī, "el-Hidāyetü'l-kübra", *Silsiletü't-Turasil-Alevi: Resāilü'l-hikme'l-Aleviyye*, mlf. Ebü Müsā el-Harīrī (Lübnan: Dār li'ecli'l-Marife, 2006), 7/18-399.

⁵⁶ Friedman, *The Nusayrī-'Alawīs*, 22-28.

⁵⁷ Lynda Clark, "Taqiyya in Twelver Shi'ism", *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*, ed. T. Lawson (London/New York: y.y., 2005), 55-56; Rudolf Strothmann, "Taqiyya", *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.

müellif olan Hüseyin et-Tabâtabâî takiyyeyi şu şekilde tarif etmektedir: “Bir insanın kendi dinini veya bazı dinî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesidir.”⁵⁸ Takiyye her ne kadar güvenliği tehdit edici bir durumda kişinin inancını gizlemesi olarak ele alınmış olsa da Şîa içinde takiyye zamanla dinin olmazsa olmazlarından olarak telakki edilmeye başlanmıştır.⁵⁹ Takiyye uygulamasının Nusayrî gelenekte de benzer bir işlevinin olduğu aşıkardır. Hem benimsemiş oldukları dini öğreti hem de etnik kimlikleri itibarıyla birbirinden farklı devletlerin yönetimi altında var olma çabası yürüten Nusayrîler ya kıyı bölgelerde yaşayarak ya da bâtinî inancı Nusayrî olmayanlardan gizleyerek var olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre inancın temel öğretileri yalnızca Nusayrî olmayanlarla değil Nusayrî kadınlar ve çocuklarla da paylaşılmamaktadır. Mezhebin sırlarını gizleme ilkesi mezhebin varoluşsal bir problemi haline gelmiş ve bu durum uzun bir süre Nusayrîliğin dışı kapalı bir kitle olarak varlığını sürdürmesine yol açmıştır. Takiyyenin son derece ehemmiyetli bir konuma sahip olması mezhebin bazı öğretilerinin farklı bir tezahürünün şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Nusayrî geleneğe göre bâtinî bilginin gizlenmesi esastır ve ancak uygun bir mezhebe giriş eğitimi alındıktan sonra temel öğreti ifşa edilebilir. Fırka mensubunun mezhebin mistik bilgisini başka biri ile paylaşması mutlak surette yasaktır.⁶⁰ Nusayrî ailede doğup büyüyen bir çocuk, hatta yetişkin dahi Türkçe'ye “Amcalık merasimi” olarak çevrilen “mezhebe giriş merasimi” neticesinde bâtinî bilgiyi öğrenebilir. Nusayrî geleneğin resmîyette son dini lideri olarak kabul gören ve inancın ritüellerinin nihai şeklini almasında en önemli isim olan Taberânî *Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvî* (Fetvaları İçeren Kitap) isimli eserinde yola giriş merasimi detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁶¹ Yola giriş merasimi'nin nasıl, ne şekilde ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği ile ilgili temel prensipler İslam evlilik yasaları göz önüne alınarak şekillenmiştir. Bu doğrultuda bir kişinin Nusayrî kabul edilebilmesi ve bâtinî bilginin onunla paylaşılabilmesi için belli bir eğitim programına tabi tutulması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde izah edilmiştir: “İslam'da evlilik öncesi cinsel münasebetin yasak olması gibi Nusayrî inancın gizli öğretilerine ve ritüellerine erişim ancak bir şeyh önderliğinde uygulanan doğru bir eğitimle mümkündür.”⁶² Mezhebe giriş merasiminde verilen eğitim sü-

⁵⁸ Muhammad Husayn Tabâtabâî, *Shi'ite Islâm*, ed. Seyyed Hossein Nasr (New York: y.y., 1975), 223-224.

⁵⁹ Etan Kohlberg, “Taqiyya in Shi'ite theology and religion”, *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*, ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza (Leiden: Brill, 1995), 345-380.

⁶⁰ Krieger, “Marriage, Birth, and bâtinî ta'wîl”, 53-75.

⁶¹ Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, “Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvî”, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr l'ecli'l-Marife, 2006), 3/45-116.

⁶² Taberânî, “Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvî”, 3/106-107.

resinin ne kadar sürdüğü ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte bu eğitimin aylarca hatta bir yıla kadar sürebileceğini belirten ifadeler mevcuttur. Nusayrî din âlimi iken fırkadan ayrılıp Hristiyan olan aslen Adanalı Süleymân el-Adanî 1864 yılında neşrettiği *Kitâbü'l-bakûrû's-Sülaymâniyye fi keşfi esrârî'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmasında kendisinin mezhebe giriş ve mezhebin bâtinî ve gizli bilgisini öğrenmesi için geçirmiş olduğu eğitim aşamasını dokuz aylık bir süreç olduğunu belirtmektedir.⁶³

Bâtinî bilgi sadece Nusayrî olmayanlardan değil Nusayrî ailede doğan ve bu gelenek içinde yetişen kadınlar ve “yola giriş merasimini” tamamlamamış olan çocuklardan da gizlenmektedir. Yola giriş eğitimi sadece Nusayrî anne babadan dünyaya gelmiş ergenlik çağındaki erkek çocuklara verilmektedir. Akıl balığ olan ve sırrı saklayacağı konusunda kendisine itimat edilen erkek çocuklar muayyen bir Nusayrî şeyhinin yanında adap, erkan ve bâtinî bilgiyi öğrenebileceği bir talim-terbiye programına tabi tutulur. Nusayrîlere has olan bu uygulamada kadınların dini eğitimden ekseriyette muaf tutulduğu sadece belli başlı duaların kendilerine öğretildeği bilinmektedir.⁶⁴ Aynı evin çatısı altında yaşayan kadınlarla ve çocuklarla dahi bâtinî bilginin paylaşılmaması Nusayrîlerin dinin sırrını saklama konusunda ne derece hassas olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrî ailede yetişen erkek çocuklara özgü olan yola giriş eğitimi neticesinde öğretim sürecini tamamlayan Nusayrî'nin insan-ı kâmil mertebesine geldiğine inanılmaktadır.⁶⁵

Yola giriş merasimi dinin aslından kabul edilen takiyye uygulamasının ne derece katı uygulandığını göstermesi açısından önemlidir. Takiyye uygulaması ibadetlerin nasıl, nerede ve ne şekilde ifa edileceği konusunun şekillenmesinde de

⁶³ 19. yüzyılda Süleymân el-Adanî tarafından neşredilen *Kitâbü'l-bakûrû's-Sülaymâniyye fi keşfi esrârî'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eser Rene Dussaud tarafından 1900 yılında yayınlanan “Histoire et religion des Nosairis” isimli monografda temel kaynak olarak kullanılmıştır. Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosairis* (Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900); Ayrıca bu eser 1866 yılında Edward Salisbury tarafından “The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion” başlığı altında İngilizceye tercüme edilmiştir. E. Edward Salisbury, “The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion”, by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts”, *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308. Türkiye'de bu eser ile ilgili en detaylı çalışma ise Abdülhamit Sinanoğlu tarafından yapılmıştır. Sinanoğlu'nun *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Çağımızda Bâtinîlik Örneği* isimli çalışması salt bir tercüme değildir. Nusayrî inancı ile ilgili her bir konu *Kitâbü'l-bakûrû's-Sülaymâniyye fi keşfi esrârî'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli çalışmanın orijinal Araçça nüshası doğrultusunda ele alınmıştır. Abdülhamit Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Çağımızda Bâtinîlik Örneği* (Konya: Esra Yayınları, 1997); *Kitâbü'l-Bakûrû's-Sülaymâniyye fi keşfi esrârî'd-diyâneti'n-Nusayrîyye* isimli eserde Nusayrîler için önemli kabul edildiği düşünölen *Kitâbu'l-Mecmu'u* isimli bölüm de yer almaktadır. Her ne kadar bu eser Hasibî'ye nispet edilse de kim tarafından nerede kaleme alındığı tam olarak bilinmemektedir. Bu bölüm Ahmet Turan tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Ahmet Turan, “Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.

⁶⁴ Meir M Bar-Asher - Aryeh Kofsky, *The Nusayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 218; Hüseyin Türk, *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri* (İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013), 81-84.

⁶⁵ Krieger, “Marriage, Birth, and bâtinî ta'wil.”, 74.

etkili olmuştur. Cihat konusu takiyye ile irtibatlandırılmış ve dinin sırrının gizlenmesi Allah adına yapılan kutsal bir m¼cadele olarak yorumlanmıştır.⁶⁶ Nusayrîlerin takiyye sebebiyle toplu bir şekilde değil ferdi olarak ibadet ettikleri belirtilmektedir. şekil ve içerik olarak M¼sl¼man çoğunluğun uygulamasından daha farklı ifa edilen namaz ibadetinin cami veya mescitte kılınmaları bu sebeplerdir, denilebilir. Senede bir defa Nusayrî yetişkinlerin katılımı ile yapılan namaz ibadetinin de gizli bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.⁶⁷ Takiyye uygulamasının oruç ibadetinin mahiyetinin izahı konusunda da etkili olduğu s¼ylenebilir. Oruç ibadeti båtınî manada dinin sırlarının saklanması olarak g¼r¼lm¼řt¼r.⁶⁸ Hz. Muhammed'in bâbası Abdullah'ın sessizliği, Kur'ân'da Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'e ithafen yer alan konuşmama orucu da bu doğrultuda yorumlanmıştır.⁶⁹

Sonuç

3/9. y¼zyıl ve 4/10. y¼zyılda İmamî ve İsmailî şîf kimliklerin yaygınlaştığı ve hatta buldukları coğrafyada y¼netimi ele geçirdikleri g¼r¼lmektedir. Karmatîler, Buveyhîler ve Fâtımîler gibi şîf inancı benimsemiş y¼netimlerin var olması bu d¼nemde Gâlî fikirlerin ve haliyle gulât oluşumların hızla yaygınlık kazanmasına olanak sağlamıştır. şîf geleneğin baskın olduğu bir zamanda ve coğrafyada teřekk¼l eden Nusayrîlik, gulât d¼ř¼ncenin etkisiyle gelişme g¼steren fırkalardan biri olarak ele alınmaktadır. “Nidâ” uygulaması gulât d¼ř¼ncenin Nusayrî ¼đretide etkin olduğunu g¼stermesi açısından önemlidir. İsim'in, bâb'ın suretinde ortaya çıkan isim'in ya da bâb'ın hayatı pahasına ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi anlamına gelen nidâ ile ilgili temel bilgiler klasik Nusayrî eserlerde de yer almaktadır.

Nusayrî gelenekte “eş-şeyhu's-Sika” (g¼venilir şeyh) olarak anılan Cillî'nin yazmış olduğu *Risâletü'l-Endiye* isimli çalışmada nidâ'nın mahiyeti, sınırları ve nasıl ifa edildiğini g¼steren ¼rnekler bulunmaktadır. Buna g¼re nidâ'nın d¼rt farklı formda gerçekleştiği g¼r¼lmektedir. Ma'nâ'nın kendi ilahlığını ilan etmesi durumu Kur'ân-ı Kerîm'den “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şahit olduk, dediler*” el-A'râf S¼resi 172. âyetiyle belirtilmiştir. İsim'in ma'nâ'nın ilah olduğunu nidâ etmesi konusunda Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin ilah olduğunu ilan ettiğini ifade eden “Gadîr Hum Nidâsı” ¼rnek olarak verilmiştir. İsim'in bâb'da g¼r¼n¼r olduğu bir formda ma'nâ'nın ilahlığını ilan etmesi konusunda Eb¼'l-Hattâb'ın K¼fe camisinin minaresinde Cafer es-Sâdik'ın ma'nâ olduğunu nidâ ettiği hadisesi nakledilmiştir. Son olarak bâb'ın ma'nâ'nın ilah olduğunu

⁶⁶ Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 143-148.

⁶⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, *G¼n¼m¼z İslam Mezhepleri* (İzmir: y.y., 2008), 374-75

⁶⁸ Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 138-140.

⁶⁹ Âl-i İmrân 3/41, “*Rabbim, dedi, bana bir alâmet g¼ster.*” şöyle buyurdu: “*Senin için alâmet insanlara ¼ g¼n ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.*”; Meryem 19/26, “*Ye i, g¼z¼n aydın olsun. İnsanlardan birini g¼recek olursan 'Ben Rahman için oruç adadım, bug¼n hiçbir insanla konuşmayacağım' de.*”

nidā etmesi konusunda On Birinci İmam'ın bâbı olan İbn Nusayr'ın İmam'ın ilah olduğunu nidā etmesi örneği zikredilmiştir.

Klasik Nusayrî eserlerde nidâ'yı ifa ettiği belirtilen ilk ve tek şeyh İbn Nusayr'dır. Ancak bazı batılı araştırmacılar Hasîbî'nin Bağdat'ta tutuklanmasını bu bağlamda ele almış ve onun da nidâ'yı ifa ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hasîbî'nin bu olaydan sonra kendisinin ve inananların güvenliğini muhafaza etmek için dinin sınırlarını gizlemeyi elzem gördüğü ve takiyyeyi dini bir prensip olarak kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak takiyye Şîî gulât oluşumlar da dahil olmak üzere Şîî gelenekte köklü bir geçmişi olan öğretilerden biridir. Bâtınî bilgiyi Nusayrî olmayanlardan hatta Nusayrî kadın ve çocuklardan gizlenmesinin dinin aslından addedilmesi, takiyyenin Nusayrî inancında son derece önemli olduğunu gösterir mahiyettedir. Nidâ'nın ifa edilmesi sırasında dahi takiyye uygulamasının faal bir rolünün olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ma'nâ olan İmam insanların nidâ'yı gerçekleştirenin öldürmesinden çekindiği için zahirde bâb'ı lanetleyerek takiyyeye müracaat etmektedir. Nidâ uygulamasını detaylı bir şekilde ele alan ve Hasîbî'nin öğrencisi ve halefi olan Cillî tarafından yazılan *Risâletü'l-Endiyye*'de Hasîbî'ye yer verilmemiş olması, onun nida uygulamasında bulunmadığını ortaya koyucu niteliktedir. Tespit edilen bu örnekler nidâ'nın İbn Nusayr'dan sonra pratikte uygulanırlılığının olmaması ile takiyyeye müracaat arasında direkt bir bağlantının olmadığını gösterir niteliktedir.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi/*This paper was checked for plagiarism*

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Finansman Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını bevan etmiştir. | *The authors declared that this study has received no financial support.*

Acık Erisim Lisansı Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License*

Telif Hakkı Copyright

Yazar(lar) | Author(s): Reyhan Erdoğdu Başaran

Kaynakça

- Asatryan, Mushegh - Burns, Dylan M. "Is Ghulāt Religion Islamic Gnosticism? Religious Transmissions in Late Antiquity". *Shi'i Esotericism: Its Roots and Developments*. ed. Mohammad Ali Amir-Moezzi. 55-86. Belgium: Brepols, 2016.
- Asatryan, Mushegh. "Early Ismailis and other Muslims: Polemics and Borrowing in Kitab al-Kashf". *Intellectual Interactions in the Islamic World*. ed. Orkhan Mir-Kasimov. 273-298. I.B. Tauris, 2020.

- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. "A Druze-Nusayrî Debate in the "Epistles of Wisdom"". *Quaderni di Studi Arabi* 17 (1999), 95-103.
- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. *The Nuṣayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik". *Orta-doğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "er-Risâletü'l-Numâniyye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Kitâbü bâtinî's-salât". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/219-272. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-Endiye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/321-333. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cillî, Muhammed b. Ali. "Risâletü'l-fitgi ve'r-ritgi". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/309-319. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Clark, Lynda. "Taqiyya in Twelver Shi'ism". *Reason and Inspiration in Islam: Theology, Philosophy and Mysticism in Muslim Thought*. ed. T. Lawson. London/New York, 2005.
- Dussaud, Rene. *Histoire et Religion des Nosairîs*. Paris: Librairie Emile Bouillon, 1900.
- Erdoğan Başaran, Reyhan. "Er-Risâletü'l-Numâniyye Eseri Doğrultusunda Nusayrî-Alevî İnancında Tevhîd İlkesinin İzahı". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 14/2 (Aralık 2021), 948-969.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: 2008.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. "el-Hidâyetü'l-kübra". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 7/18-399. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Kohlberg, Etan. "Taqiyya in Shîi theology and religion". *Secrecy and Concealment: Studies in the History of Mediterranean and Near Eastern Religions*. ed. H. G. Kippenberg and G. G. Stroumza. Leiden: Brill, 1995, 345-380.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrihi: İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Krieger, Bella Tendler. "Marriage, Birth, and *bâtinî ta'wîl*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb al-Ḥawî fî 'ilm al-fatâwî* of Abû Sa'îd Maymûn al-Taḥarâni". *Arabic* 58 (2011), 53-75.
- Massignon, Louis. "Esquisse d'une bibliographie Nusayrie". *Opera Minora* 1 (1936), 640-649.
- Palabıyık, M. Hanefi. "Dinî İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Salisbury, E. Edward. "The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, disclosing the mystery of the Nusairian Religion', by Sulaimân Effendi of Adhanah; with copious extracts". *Journal of the American Oriental Society* 8 (1864), 227-308.

- Sinanoğlu, Abdülhamit. *Nusayrīlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı: Çağımızda Bâtınîlik Örneği*. Konya: Esra Yayınları, 1997.
- Strothmann, Rudolf. "Takiyya". *The Encyclopaedia of Islam* 4 (1913-1936), 628-629.
- Şehristânî. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*. mlf. M. Seyyid Kılânî. 1-2. Kahire: y.y., 1961.
- Şenzyebek, Aytekin. "Ebu'l-Hattab el-Esedi ve Hattabiyye Fırkası". *Marife* 15/1 (2015), 87-116.
- Tabātabā'î, Muhammad Husayn. *Shi'ite Islâm*. ed. Seyyed Hossein Nasr. New York, 1975.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "er-Risâletü'l-mürşide". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/157-180. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Kitâbü'l-hâvî fi ilmi'l-fetâvi". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/45-116. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Kitâb el-Redd ale'l-Mürted". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 11/87-212. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/15-18. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Talhamy, Yvette. "The Fatwas and the Nusayri/Alawis of Syria". *Middle Eastern Studies* 46/2 (Mart 2010), 175-194.
- Tavil, Muhammed Emin Galib. *Arap Alevileri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Turan, Ahmet. "Kitâbu'l-Mecmu'u'nun Tercümesi". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 5-18.
- Türk, Hüseyin. *Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2013.
- Winter, Stefan. *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.
- Yaron, Friedman. *The Nusayrī-'Alawīs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.